

Otthonatalanul...
Tégy az emberért!

HÚSZ ÉV UTÁN

A FEBRUÁR HARMADIKA

ORSZÁGOS HAJLÉKTALAN ADATFELVÉTEL

ELEMZÉSEI

Otthontalanul...Tégy az emberért!

Szerkesztő bizottság:

Breitner Péter

Gurály Zoltán

Győri Péter

Mózer Péter

Szabó Andrea

Összeállította:

Győri Péter

Kiadja:

Menhely Alapítvány

A kiadásért felel:

Győri Péter

2021.

Digitális kötet

ISSN: 1785-30-79

ISBN: 987-963-86443-3-6

TARTALOMJEGYZÉK

NE TOVÁBB!	4
GURÁLY ZOLTÁN: PADLÓN. BESZÉLGETÉS A HAJLÉKTALAN EMBEREK KÖRÉBEN VÉGZETT ADATGYŰJTÉSÉRŐL (F3 1999-2016)	6
GYÓRI PÉTER: IDŐSOROK A HAZAI HAJLÉKTALANSÁGRÓL (F3 1999-2020)	12
GYÓRI PÉTER: BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET (F3 2016)	37
GYÓRI PÉTER: A HAJLÉKTALANVILÁG PEREMÉN. KOLDULÓ ÉS KUKÁZÓ HAJLÉKTALAN EMBEREK (F3 2006-2018)	52
GYÓRI PÉTER: HAJLÉKTALANSÁG – ROMÁK – GYERMEKSZEGÉNYSÉG (F3 2004-2016)	90
FEHÉR BORÓKA – KOVÁCS IVETTA: KÜLÖNBSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK. HAJLÉKTALAN HELYZETŰ NŐK ÉS FÉRFIAK ÖSSZEHAJLÍTÓ VIZSGÁLATA (F3 2016)	134
GYÓRI PÉTER: „ÍGY KALLÓDUNK EL SZÉPEN EGYMÁS UTÁN” ÁLLAMI GONDOZOTTAK VOLTAK, MA HAJLÉKTALANOK (F3 2020)	167
GURÁLY ZOLTÁN: VÁLASZOLJ A KÉRDÉSEMRE, MEGMONDOM HOGY VAGY! (F3 2017)	192
GURÁLY ZOLTÁN: TANULT TEHETETLENSÉG A MAGYARORSZÁGI HAJLÉKTALAN EMBEREK KÖRÉBEN	201
MÓZER PÉTER: KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS A SZÜKSÉGLETEK KÉRDÉSE (F3 2017)	228
GYÓRI PÉTER: LAKÁSTALAN LÉT – LÉTFENNTARTÓ SZOLGÁLTATÁSOK	256
CSERHÁTI ILONA - KERESZTÉLY TIBOR - PIRISI KÁROLY: A HAJLÉKTALANSÁG VIZSGÁLATA A FEBRUÁR HARMADIKAI MUNKACSOPORT FELMÉRÉSÉNEK ADATAIVAL (F3 2018)	280

NE TOVÁBB!

Ez a "rákattintós" cím most kivételesen csupán magunkról szól, közelebbről erről az összeállításról. 2016-ban jelent meg utoljára nyomtatásban a 2003-ban elindított *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* kötet-sorozatunk akkori kötete, Dialógusok a hajléktalanságról címmel. Az azóta eltelt időben is folyamatosan dolgozott az ún. Február Harmadika Munkacsoport, évről-évre sor került a február harmadikai éves országos hajléktalan adatfelvételre, ennek kivonatos eredményeit [Gyorsjelentéseinkben](#) minden évben publikáltuk, rendszeresen bemutattuk a Hajléktalanokért Közalapítvány által szervezett [Hajléktalanellátás Országos Konferenciáján](#) és más konferenciákon, rendezvényeken is.

Közben több elemző tanulmányt is írtunk, melyek egy része szakmai folyóiratokban került publikálásra (ezekre kötetünk tanulmányaiban hivatkozunk). Azonban önálló *Otthonatlanul...* kötet nyomtatására azóta nem került sor. Nem került sor, mert megakadtunk mind a professzionális (önkéntes) szerkesztői munka biztosításával, mind a (szintén nagyobb részt kedvezményes) nyomtatás megtalálásával. Itt tartunk most is, ezért torlódtak fel – akár máshol mégis csak megjelent, akár máig kéziratban maradt – elemző tanulmányaink.

Most úgy döntöttünk, hogy *ez így nem mehet tovább*, összeállítjuk és közzé tesszük az elmúlt évek során elkészült tanulmányainkat, ha máshogy nem megy, akkor elektronikus formában. Legnagyobb fájdalunkra ezek az írások most a **professzionális szerkesztés hiányában, „nyersen”**, a magunk laikus szerkesztésében kerülnek az olvasók elé! (Ezért előre is elnézést kérünk!)

Ezt a 12. kötetet egy rövid – de reményeink szerint magvas – kérdezz-felelek írással nyitjuk, arról, hogy miért is csináljuk immár két évtizede rendületlenül hajléktalan adatfelvételeinket. Ezt követően húsz év adatfelvételeit fölhasználva bemutatjuk a hazai hajléktalanság alakulásának legfőbb tendenciáit. (Innen a kötet címe.) Majd egy szokatlan írással folytatjuk, melynek megírásához, meglepő módon, *Jane Austen: Büszkeség és balítélet* című könyve nyújtotta az inspirációt. Ebben az írásunkban, a statisztikai adatelemzésen túl, sok száz sajtószavas választ is közzéteszünk arról, hogyan látják a hajléktalan emberek saját világukat, saját sorsukat, életüket.

A következő blokkban részletesen elemezzük egy-egy sajátosan érzékeny, még a hajléktalan emberek világán belül is különösen veszélyeztetett csoport élethelyzetét. Részletesen foglalkozunk a kukázó és kolduló hajléktalanokkal, a roma és a sokgyerekes hajléktalan emberekkel, a hajléktalan nők, valamint a volt állami gondozott hajléktalanok sajátos helyzetével.

E részletesen adatoló legterjedelmesebb blokkot mintegy keretezi a *Büszkeség és balítélet* írás mellett a *Tanult tehetetlenségről* szóló tanulmány, mely reményeink szerint sokak számára elgondolkodtató szempontokat és mérési eredményeket sorakoztat fel arról, miért is sodródnak emberek a hajléktalanságba, s miért oly nehéz ebből a helyzetből önerőből kikerülni.

Végül olyan tanulmányokat adunk közre, melyek a Február Harmadika Munkacsoport szükségletfelmérési kísérleteinek eredményeit mutatják be: mit is gondolnak, javasolnak az érintettek, s mit az őket segítő dolgozók arról, hogy a valós szükségletek kielégítésére milyen eszközökre, segítségnyújtási formákra lenne szükség, leginkább ahhoz, hogy az érintettek emberibb körülmények között élhessenek, lakhassanak.

Az elmúlt évek adatfelvételei során egy-egy évben igen-igen nagy számban válaszoltak kérdéseinkre az aktuálisan hajléktalan helyzetben lévő emberek (6000-8000 ezer fő évente). Ez olyan felfedezésekre, felismerésekre is módot nyújtott, melyek messze túlmutatnak a – szintén nagyon hasznos és nélkülözhetetlen – mindennapi benyomásokon, részinformációkon. Egyben kikerülhetetlenül lehetőséget, muníciót nyújt a megalapozott stratégiai, szakmapolitikai döntésekhez. A magunk részéről ehhez, a hajléktalan helyzetben lévő emberek helyzetének a megváltoztatásához kívánunk hozzájárulni adatfelvételeinkkel, elemzéseinkkel.

Utóbbihoz kívánt hozzájárulni az a több száz segítő is, akik az adatfelvételekben részt vettek és az a több ezer, aktuálisan hajléktalan helyzetben lévő ember is, akik megosztották velünk információikat, gondolataikat, olykor érzelmeiket, javaslataikat.

Mindannyiuknak nagyon köszönjük!

Győri Péter

1788 *malév* *adományvonal* *

Menhely
Alapítvány
www.menhely.hu
Diszpécsterszolgálat:
06 1 338 41 86

Otthontalanul...
Tégy az emberért!

GURÁLY ZOLTÁN: PADLÓN. BESZÉLGETÉS A HAJLÉKTALAN EMBEREK KÖRÉBEN VÉGZETT ADATGYŰJTÉSÉRŐL (F3 1999-2016)

E. Beszéljünk a február 3-i éves kérdésekről, amely tudtommal 1999 óta létezik és ennek keretében azóta minden évben megkérdeztek hajléktalan embereket. Miért csináljátok ezt, hiszen szociális munkások vagytok és egy civil szervezetnél hajléktalan embereket segítő szociális munkásként dolgoztok?

G. Igen, szociális munkásként dolgoztunk abban az időben, és azért kezdtünk el az adatokat gyűjteni, hogy többet tudjunk meg a hajléktalanokról, hogy jobb ellátórendszert építsünk nekik. Ne felejtjük el, hogy 1990-ben nem volt élő hagyomány a hajléktalan emberek segítésének Magyarországon.

E. És miért csináltátok ezt a felmérést olyan sokáig, 1999-től mostanáig?

G. Nagy nyilvánosságot kaptunk, sokakat érdekelt és érdekel ma is az eredmény. Természetesen a sajtót elsősorban a hajléktalanok száma érdekelte, és az államot és az önkormányzatokat az egyéb statisztikák is érdeklik, olyanok, mint a munkanélküli, betegek, nő és stb. aránya.

E. Tudod, hány hajléktalan ember él Magyarországon?

G. Természetesen nem: ezt senki sem tudja. De mi, a munkacsoport tagjai minden esetben próbálunk válaszolni erre a kérdésre is. Tehát ha nem azért kérdezed, hogy tudok-e válaszolni, hanem megkérdezed, hogy mennyien vannak, fogok egy becsült számot mondani. Azt is gondolom, hogy ez a szám fog legközelebb állni ahhoz számhoz, ahányan ténylegesen vannak. Emellett – és talán még fontosabb – megpróbáljuk átirányítani a figyelmet a számról a tényekre. Elkezdtük kommunikálni a hajléktalanság fontosabb mutatóit, amelyek ismerete lényegesebbek, mint a számoké.

E. Nem gondolod, hogy nagyon fontos tudni, hogy milyen nagy a probléma, amit valakinek meg kell oldania, és ez összefüggésben áll az érintettek számával?

G. Természetesen igaz, de nem abban az értelemben, ahogy az a kérdés feltételének az okát jelentő gondolatsorból következni szokott. E szerint akkor lehet megfelelő számú menhelyeket vagy megfizethető lakhatást kínálni, ha ismerjük azok számát, akik ilyen igénybevételére rászorulnak. Csakhogy a lakhatási nehézségekkel küzdő emberek száma (azok, akinek segítség kell) nem attól függ, hogy mi hány embert azonosítunk rászorulóként, hanem attól, hogy hányan képesek megoldani kritikus helyzetben lakhatási problémájukat és hányan nem, és attól is, hogy egy-egy ilyen helyzetben hányan érzik megoldásnak azt, amit a hajléktalan ellátás kínálhat. Amikor csak az utcán alvókat tekintik hajléktalanoknak, és túlszűfolt tömegszállásokon kínálnak megoldást nekik, akkor viszonylag alacsony lesz a hajléktalanok aránya abban a népességben, ahol a lakásban élőknek nagy része lakhatási nehézséggel küzd. Egy ilyen, azt is mondhatnánk, hogy olcsón fenntartható rendszerben nem derül ki, hogy hány embernek van lakás problémája, de ez nem is baj, hiszen úgy sem akarja ezt senki sem megoldani. Csak a nagybajban lévők megmentése a cél.

E. Ez azt jelenti, hogy a nem megfelelő lakóhellyel rendelkező embereknek hajléktalanként megfizethető lakáslehetőséget kínálnál, akkor a lakosság igen magas arányú hajléktalanként kellene kezelnie? Ezek szerint a hajléktalanság és a lakásproblémák között nincs különbség?

G. Nem. Határozottan el lehet választani a lakásban lakókat és azokat, akiknek a lakhatási nehézségei kisebb vagy nagyobb beavatkozást igényelnek azoktól akik nem képesek önállóan megoldani lakhatási problémájukat..

Az utcán és hajléktalan szállón lakó hajléktalanokat évente vizsgáló, húsz éve tartó adatfelvételünk során, melyben az év egy adott napján (február harmadikán) kérdeztük, eddig összesen 55 ezer különböző embert találtunk. Ez valamivel több, mint a magyar felnőtt lakosság 0,5% -a. Ők, azok a hajléktalanok, akiket név szerint ismerünk. A hajléktalanság ma Magyarországon egy olyan probléma, amely 200 ember közül legalább egy emberre igaz élete során valamikor.

E. Azt akarod mondani, hogy ez a szám fontosabb, mint az egy adott pillanatban hajléktalanként élők száma, ha tudni szeretnél valami hasznosat a hajléktalanokról? Miért? Lehet, hogy a legtöbbjük megoldja saját lakásproblémáját, és csak egy kis időt igényel. Ez igaz? Mi történt ezzel az 55 ezer emberrel, akit ezen idő alatt hajléktalan volt?

G. A legtöbbjük eltűnt. Az 55 ezer ember egyharmadát csak egyszer kérdeztük, a másik harmada pedig kevesebb mint négy alkalommal volt a válaszadók csoportjában. Amikor valaki eltűnik, semmit sem tudunk róluk. Például csak 129 személy töltötte ki a kérdőívünket 2016-ban (utolsó alkalommal) azok közül, akik 1999. február 3-i kérdéseinket is megválaszolták, 2539-en.

E. Feltételezem, hogy ők a magyar hajléktalan ellátó rendszer leghűségesebb használói.

G. Az ellátórendszerben folyamatosan jelenlévő személyek csoportjának tagjai lehetnek az tény. Valószínűleg a hajléktalan népesség legellenállóbb csoportját is képviselik.

E. Mivel szemben ellenállók? Ellenálltak a hajléktalanok életkörülményeinek, amelyek általában megbetegítenek ilyen hosszú távon, vagy ellenálltak abból a szempontból, hogy elfogadják a változtatásra ösztönző segítséget?

G. A jó hír az, hogy vannak olyan emberek, akik túlélhetik a hajléktalanságot azzal, hogy megtalálják a túlélés módját az ellátáson belül. Nem lehetnek olyan sokan, hiszen a 1999-ben megkérdezettek mindössze öt százaléka, minden huszadik hajléktalan ember akarta vagy tudta az ellátáshoz folyamatosan nagyon közel berendezni az életét.

E. Ez a 129 ember képvisel valami olyan dolgot, amely taníthat bennünket valamire? Kérlek, beszélj erről, róluk.

G. A csoport 20 nőből és 109 férfiból áll. 1999-ben mindenki Budapesten válaszolt (csak 2006-tól kérdeztük más városban is). Csak egy ember élt akkor az utcán, a többiek éjjeli menedékhelyen, vagy átmeneti szállón laktak. Negyven év volt az átlagéletkor 1999-ben, ők 129-en átlagosan 4 évvel fiatalabb voltak ennél. Egyébként 2016-ban az átlagéletkor 52 év volt, alig valamivel alacsonyabb, mint 129-ek átlagéletkora. A csoportba tartozók közül 2016-ban 26 személy alatta és 93 felette volt 52 éves korátlagnak. Mára többnyire már öregek, de csak kilencen vannak hetven felett.

Egy hölgy van csak, aki 70 év feletti, ő Melanie. Nem ez az igazi neve, csak én adtam az egyébként anonim (de személyi azonosító számot tartalmazó) adatsornak ezt a nevet, hogy személyesebbek legyen. Melanie az éjszakait mindkét év február harmadikáján menedékhelyen töltötte.

Tízszor vett részt a felmérésben (1999, 2000, 2003, 2005, 2007, 2008, 2012, 2014, 2015, 2016 években). Van egy alapfokú iskolai végzettség és nincs szakmája. Most (2016-ban) rokkantsági ellátásban részesül, ami 200 EUR / hó. Két testvére van, két gyereke született, és életében valamikor kötött házasságot. Szülei alacsony iskolai végzettségűek, bár apja művész (?) volt, az anya háziasszony. Cigány származású, gyűlöli életkörülményeit, és gyakran szégyelli a kinézetét is, de szereti a barátait.

E. Tudjuk, miért lett hajléktalan, és miért nem tudott magának találni később lakóhelyet?

G. A lakhatás elvesztését a saját családtagokkal való konfliktusként írta le, de nem tudjuk, hogy miért nem talált később önálló lakást. Nyilvánvaló, hogy soha nem volt elég pénze egyedül élni, és azt hiszem, egyszerűen megtanulta elfogadni a körülményeket, amelyek számára adottak voltak.

E. Biztos tudott volna találni egy helyet, ahol önállóan élhet, de lehet, hogy a segítő hiányzott, aki segített volna találni valami megoldást a fenntartásra.

G. Lehet, de ne felejtjük el, hogy Melanie és a többiek (a 129-ek) a 1999-ben kérdezettek 5% -a.

E. Lehet, hogy tévedek, de azt hiszem, ez tipikusan a hajléktalanság esetében: nem történik hosszán semmi. Ezért szerintem az egyszeri élettörténetek is fontosak, mert változás mintha csak az emberek be és kiáramlásából származna (ezért vannak olyan sokan egy időszakon belül) és közben az egyes emberek helyzete teljesen változatlan. Mintha most feltárulna, hogy mi történik azokkal, akiket nem látunk, de akiknek az élete feltehetően ugyanúgy nem változik érdemben, mint ahogyan ezeké az embereké sem változott. Nem gondolod? Szerintem beszéljünk róluk egy kicsit.

G. 1999-ben mindenki, mind a 129 ember szállón volt, 2016. február 3-án, 18 év elteltével, közülük 21-en utcán éjszakáztak. Mindenki Budapesten élt 1999-ben (nem is volt más városban adatfelvétel még akkor) és érdekes módon, 2016-ban 16 ember közülük más városban volt hajléktalan. Ez nem szokásos a hajléktalan népeességben: rendszerint azt látjuk, hogy a hajléktalan emberek ott maradnak, ahol a hajléktalanná válásuk előtt éltek.

Egy kicsit magasabb az iskolai végzettségük, mint a hajléktalan emberek csoportjának (6 diplomás ember is van közöttük). És mindkét évben a legkülönbözőbb helyeken és szállókon laktak: nincs olyan szálláshely ahol inkább vagy ahol kevésbé lettek volna megtalálhatók az évek során.

A leggazdagabb ember a 129 fős csoportban egy férfi, Lator. Karriert csinált, annak ellenére, hogy hajléktalan. Most is csak 41 éves (ő volt a legfiatalabb az 1999-es felmérés idején). A legszegényebb Lantos, aki 1999-ben 34 éves volt, és egyszer sem volt saját jövedelme. A gyermekgondozás megszűnésével lett hajléktalan, van szakmája, amire nagyon büszke.

A kérdésre válaszolva nem tudom, hogy miért van az, hogy nem tudjuk előre megmondani, hogy ki lesz ellátott hajléktalanként következő években és kik nem. Persze a fiatalabbaknak értelemeszerűen több esélyük van.

E. Olyan mintha véletlenszerűen kerültek volna kiválasztása a 129-ek tagjai a fiatalabb hajléktalanok közül?

G. Igen, ez úgy látszik mintha ez történt volna.

E. Mit jelenthet ez, érdekes lehet erről beszélni?

G. Igen. Ez azt jelenti szerintem, hogy hajléktalanként más dolgok befolyásolják az életed mint nem hajléktalanként. Ezért saját hétköznapi, megszokott szempontunkból kindulva nem találjuk a változások vagy az állandóságok okát.

E. Szörnyen hangzik. Ez azt is jelenti, hogy nem tudunk igazán segíteni a hajléktalan embereknek?

G. Nem, ezt nem hiszem. Az csak annyit jelent, hogy az egyes embereknek nem tudunk segíteni időben és ezért olyan "mélyen" lesznek hajléktalanok, hogy nehéz, fáradtságos és hosszadalmas a segítség. Ha előbb kezdenénk sikeresebbek lennénk. És ezen kívül tény, hogy a rendszer szintű változások nagyon is láthatóak az egyes hajléktalan emberek életében is. Tudok mondani erre példát, a mi kis csoportunk életében . Többségük jövedelme csökkent az eltelt időszakban.

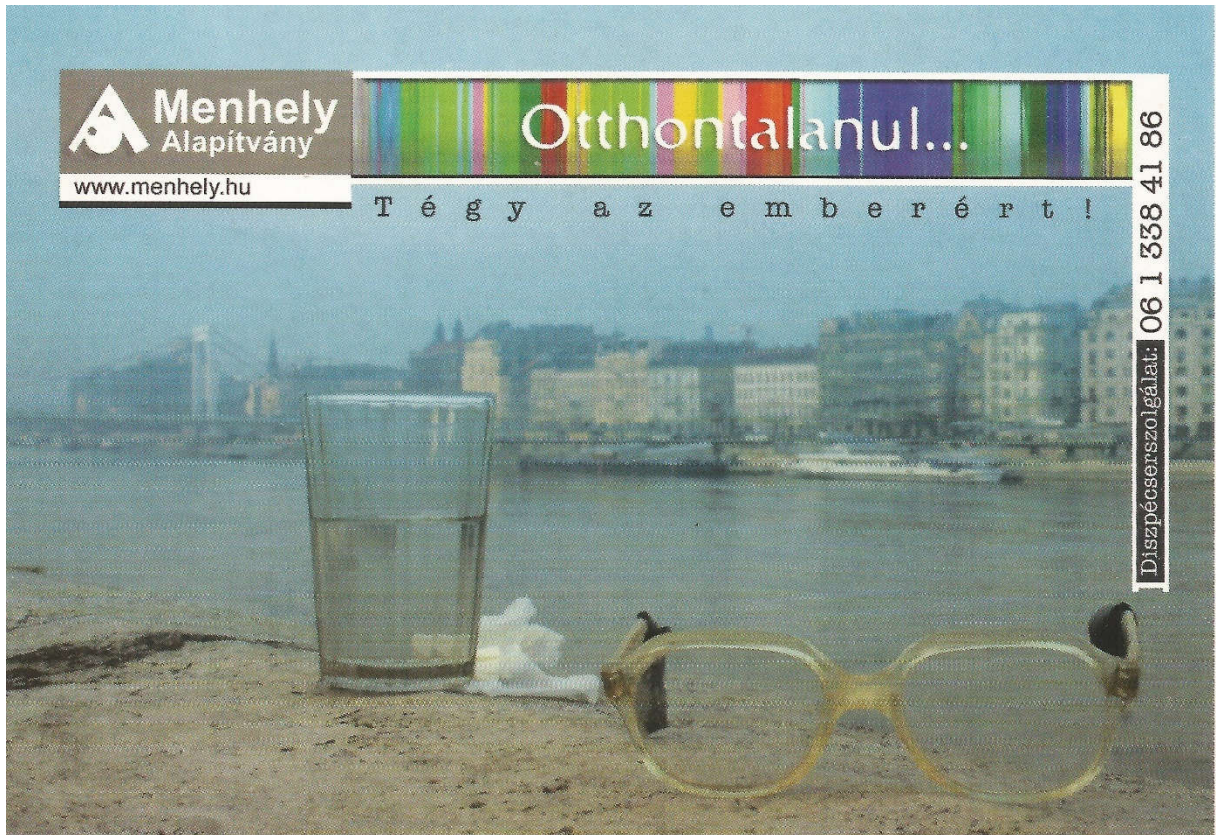
E. Mutass valamit végre, ami változott! Ezt eddig rejtegetted? Ez a gazdasági krízis vagy a globalizáció hatása, amelynek során a gazdagok és a szegények között egyre nagyobb a szakadék?

G. Nem tudom. De tény, hogy azok közül, akik válaszoltak a havi jövedelemre vonatkozó kérdésünkre (124 ember) a többség veszteséget szenvedett el. Az átlagos havi jövedelemük 1999-ben 76 EURO volt, 2016-ban 131 EURO. Összehasonlításként egy kiló alma ára 1999-ben 40 EURO CENT volt, 2016-ban 90 EURO CENT. A BKV vonaljegy 25 EURO CENT volt és 1 EURO lett. Egy csomag cigaretta átlagára 64 EURO CENT volt és 2016-ban 3,2 EURO lett.

25 főnek 1999-ben még volt jövedelme, de 2016-ban már nem. 22 embernek összecszerűen is kevesebb pénze volt 2016-ban, mint 1999-ben volt. 35 embernek összecszerűen változatlan vagy kicsit emelkedett a havi jövedelmet, de a vásárló értéke valamivel kevesebb volt, mint 1999-ben. 24 ember megtartotta vagy növelte a jövedelme vásárlóértékét és 28 1999-ben jövedelem nélküli embernek lett pénze 2016-ban. Összegezve: a hosszú távú hajléktalanságra berendezkedett emberek kétharmada veszített az egyébként is hihetetlenül alacsony megélhetési forrásaiból az évek alatt.

E. Erre nem nagyon tudok mit mondani.

Köszönöm a beszélgetést.

GYŐRI PÉTER: IDŐSOROK A HAZAI HAJLÉKTALANSÁGRÓL¹ (F3 1999-2020)

1. BEVEZETÉS

Amikor az 1990-es rendszerváltással párhuzamosan megjelent a látható és tömeges hajléktalanság hazánkban és a jogállamiság kialakulásával a közterületi hajléktalanság kezelése áttevődött a represszív rendvédelem ügyköréből a szociális ellátások területére, akkor még nem tudtuk, hogy hamarosan egy másik paradigmaváltás is bekövetkezik, melynek során a „láthatatlan hajléktalanság”, a lakástalanság kezelése is egyre inkább – a felszámoló lakáspolitikai területéről – a kialakuló hajléktalan-ellátás térfelére kerül át. Ahogy azt sem láthattuk előre, hogy húsz év múlva – a szociális lakáspolitikai kiépülésének hiányában – kísérlet történik majd arra, hogy egy újabb paradigmaváltás keretében a fedél nélkül élők „ügye” ismét visszakerüljön a represszív rendvédelmi kérdések közé.

Jelen tanulmányunk kiinduló pontjaként a Társadalmi Riport első, 1990. évi kötetében megjelent gyorsjelentésünket választottuk, s a hajléktalansággal kapcsolatos szerteágazó és gyakran reflektált politikai-gazdasági-társadalmi változások ismeretében elsősorban a következő kérdésekre kerestük a válaszokat:

- Vajon hogyan alakult a lakásszektor peremén élők, az effektív hajléktalan állapot veszélyzónájában élők számossága az elmúlt évtizedekben?
- Vajon össze tudjuk-e hasonlítani az effektív hajléktalan helyzetben lévők számát más országok adataival?
- S vajon mit tudunk arról, kik is voltak korábban, és kik is ma azok az emberek, akik a közterületeken töltik éjszakáikat, vagy éppen a hajléktalan emberek befogadására létrejött szállásokon alszanak, laknak?

2. A LAKÁSSZEKTOR PEREMÉN

A tömeges és látható hajléktalanság magyarországi megjelenésével egy időben, a *Társadalmi Riport 1990 c.* kötetben látott napvilágot az a tanulmányunk, mely megpróbálta – akkori tudásunk és ismereteink szerint – leírni a hajléktalanság mibenlétét, és kísérletet tett az effektív hajléktalanság

¹ A tanulmány szerkesztett formában megjelent: **Győri Péter**: Idősorok a hazai hajléktalanságról. In.: Társadalmi riport 2020 (szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György), Budapest, TÁRKI. (pp. 332-357.)

veszélyében élők számosságának nagyságrendi becslésére (Győri, 1990). Ehhez, egyéb kutatások híján azt a megközelítést választottuk, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatok (lényegében az 1980. évi népszámlálás) alapján áttekintettük azokat a lakhatási helyzeteket, melyekről feltételezhető volt, hogy az effektív hajléktalanság előszobái vagy éppen az ahhoz vezető út közbenső állomásai lehetnek.² Ma már az effektív hajléktalanságról, a hajléktalan helyzetben lévőkről is számos empirikus szociológiai kutatási eredménnyel rendelkezünk. Ezek bemutatása előtt azonban helyén valónak találjuk, hogy legalább nagy vonalakban felvázoljuk a lakhatási peremhelyzetek terén végbement legfontosabb változásokat.

Az elmúlt évtizedek alatt a lakhatási viszonyok tekintetében két homlok egyenest ellentétes folyamat jellemezte az effektív hajléktalanság veszélyében élők nagyságrendjének az alakulását. Miközben látványosan javultak a fizikai dimenzió mentén értelmezhető általános lakáskörülmények, aközben tömegessé váltak a szociális és jogi dimenzió mentén értelmezhető bizonytalan lakhatási helyzetek.

Az 1980. évi népszámlálás és a 2016. évi mikrocenzus között eltelt három és fél évtized alatt a hazai lakásállomány (a lakásépítések és -megszünések egyenlegeként) 900 ezer lakással gyarapodott, miközben a népesség száma 800 ezer fővel csökkent, a háztartások száma (azok elaprózódása következtében) 300 ezerrel nőtt. Lakhatásra nem használt, vagyis nem lakott lakásként már 1990-ben is 246 ezer lakást regisztrált a népszámlálás (a lakások 6 százaléka), ezek száma az elmúlt évtizedek során dinamikusan növekedett, a 2016. évi mikrocenzus során már a lakásállomány 12,5 százalékában, 550 ezer lakásban nem találtak lakót. (*1. táblázat.*)

² Effektív hajléktalan helyzetnek azt tekintjük, ha valaki hajléktalanellátó intézményben lakik vagy fedél nélküli (erről később részletesebben).

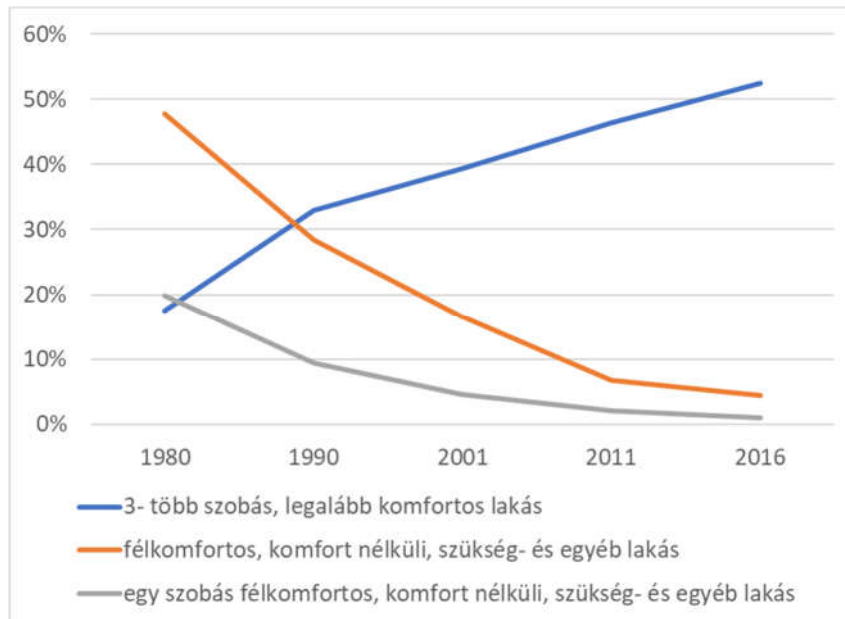
*1. táblázat. Néhány lakhatási peremhelyzet mértékének az alakulása
1980 és 2011 között*

	1980	1990	2001	2011
<i>1. Nem lakásban élők összesen (fő)</i>	360 615	255 567	260 653	261 000
1.1. Nem lakásban élők közül intézeti háztartásban élők	332 220	250 994	248 386	234 858
Ebből:				
Munkásszállásokon, felvonulási építményekben (barakkokban), alkalmazotti szálláshelyeken, rendházakban stb.	92 000	59 000	9 293	8 343
Szociális otthonokban, szeretet-házakban stb.	33 000	44 000	62 000	78 000
Átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézetekben	–	278	5 851	8 686
Kórházakban, egészségügyi gyermekotthonokban, munkaterápiás, alkoholelvonó intézetekben stb.	60 000	1 744	3 657	5 495
Büntetés-végrehajtási intézetekben*	28 000	12 000	17 361	17 564
Laktanyákban	n.a.	n.a.	13 000	407
Menekülteket befogadó állomásokon	–	200	1 697	424
1.2. Nem lakásban élők közül lakott egyéb lakásegységben lakók	28 378	4 573	12 267	9 514
<i>2. Lakásban lakók (háztartás)</i>				
2.1. A lakás egy részét bérlő	127 295	68 390	20 648	12 011
2.2. Egyéb jogcímen lakó	15 900	43 547	34 271	70 630
2.3. Kettő, vagy több családból álló háztartás egyszobás lakásban	14 371	4 168	3 374	817
<i>3. Lakások száma (db)</i>				
3.1. Félkomfortos, komfort nélküli, szükség- és egyéb lakás	1 694 018	1 095 524	674 803	296 171
3.2. Ebből: egyszobás lakott lakás	703 914	362 421	186 779	91 748
3.3. Szükség- és egyéb lakás	143 634	131 826	137 089	18 525
<i>Összes lakott lakás (db)</i>	<i>3 371 417</i>	<i>3 607 688</i>	<i>3 690 773</i>	<i>3 912 429</i>
<i>Összes nem lakott lakás (db)</i>	<i>171 001</i>	<i>245 600</i>	<i>373 880</i>	<i>477 873</i>
<i>Összes háztartás (db)</i>	<i>3 719 349</i>	<i>3 889 532</i>	<i>3 862 702</i>	<i>4 105 708</i>

Megjegyzés: * körülbelüli adat.

Forrás: KSH (1981–1991, 2001, 2011b)

1. ábra. A három- vagy többszobás legalább komfortos, a legfeljebb félkomfortos, valamint az egyszobás legfeljebb félkomfortos lakások arányának változása Magyarországon 1980 és 2016 között (százalék)

Forrás: KSH (1981–1991, 2001, 2011b, 2018b)

A lakásállomány minőségi összetételében lényegében történelminek tekinthető változás következett be az elmúlt évtizedekben. (1. ábra) A félkomfortos, komfort nélküli és szükséglakások aránya a teljes lakásállományon belül 1980 és 2016 között 48 százalékról (1,7 millió lakás) 4,4 százalékra zsugorodott (196 ezer lakás),³ az ilyen, hiányosan felszerelt, egyszobás lakott lakások aránya ugyanebben az időszakban 20 százalékról (704 ezer lakás) 0,9 százalékra (41 ezer lakás) apadt. Ezzel párhuzamosan a három- vagy többszobás, legalább komfortos lakások száma 619 ezerről 2,3 millióra gyarapodott. (KSH, 1981–1991, 2018b)

A 2011. évi népszámlálás idején a lakosság 6,3 százaléka lakott egyszobás lakásban, 7,2 százaléka lakott félkomfortos, komfort nélküli vagy szükséglakásban. (1. táblázat) 1990-ben még arról számoltunk be (az 1980-as népszámlálás adatai alapján), hogy 1,6 millió ember élt egyszobás, komfort nélküli lakásban, 2016-ra az egyszobás félkomfortos, komfort nélküli, illetve szükséglakásban élők száma ennek mindössze egytizedére, 174 ezer főre csökkent. Látványos javulás következett be nemcsak általában az átlagos laksűrűség terén, hanem a lakásszektor peremén, az alacsony komfort fokozatú, kis lakásokban zsúfoltan élők számának a csökkenése terén is.

³ Ezen belül a legalacsonyabb színvonalat képviselő szükséglakások száma országosan 1980 és 2011 között 144 ezerről 19 ezerre, majd 2016-ra mindössze 1730 darab lakásra csökkent.

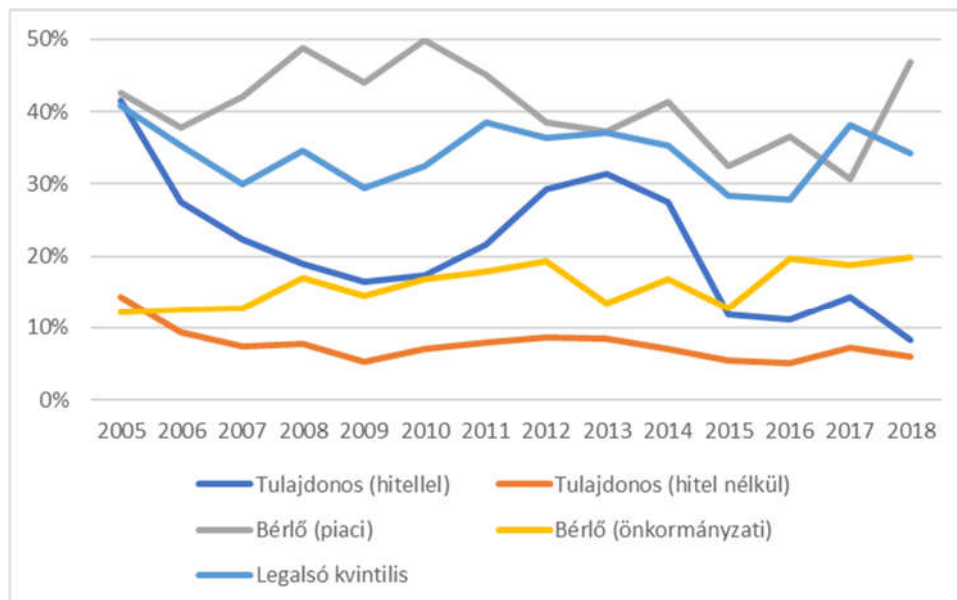
Azonban nem feledkezhethünk el a nem lakásban élő népességről sem. 1980 és 2011 között – csak a főbb változásokat kiemelve – a gazdasági szerkezet átrendeződése következtében a munkásszállásokon élők száma 92 ezer főről kevesebb mint az egy tizedére zsugorodott, szakpolitikai intézkedések következtében hasonló mértékben lecsökkent a kórházakban, gyermekotthonokban, munkaterápiás és alkoholelvonó intézetekben összeírtak száma is (60 ezerről 5,5 ezer főre), miközben több mint duplájára emelkedett a szociális otthonokban élők száma (33 ezerről 78 ezer főre) és új formaként megjelentek az átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézmények (ezekben 8686 főt írtak össze 2011-ben), köztük a hajléktalanszállások is. (1. táblázat) Összességében 100 ezer fővel (261 ezer főre) csökkent a nem lakásban lakó népesség száma, akiknek a döntő többsége (235 ezer fő) ún. „intézeti háztartásban” élő ember. A szintén nem lakásban, hanem „egyéb lakott lakásegységben” összeírt lakók száma (ideértve az üdülőkben lakókat is), lényegében nem változott a három évtized alatt (25–28 ezer fő).

Összességben egy nagyságrenddel kevesebben élnek ma Magyarországon olyan – a fizikai dimenzió mentén értelmezhető – lakásszegénységben, mely korábban a hajléktalanná válás „előszobájának” volt tekinthető. Ugyanakkor ez alatt a három és fél évtized alatt megjelent és tömegessé vált a lakásszegénység egy másik formája, a lakott lakás fenntartásának, a lakhatás megtartásának, biztonságának a magas fokú kockázata. Számos tanulmány készült erről az elmúlt években (HHM, 2014–2018; Hegedűs szerk., 2012; KSH, 2018a), itt csupán a következőket emelnénk ki.

A lakott lakások méretének és komfortfokozatának a növekedésével, a vezetékes közüzemi szolgáltatások (köztük a vezetékes gázellátás és csatornázottság) tömeges elterjedésével messze nem tartott lépést a lakosság – különösen az alacsony jövedelmű lakossági csoportok – fizetőképességének az alakulása. Ugyanez elmondható a lakáshoz jutással (illetve egyéb lakossági fogyasztással) együtt járó, több évre elnyúló eladósodásról is. Amint elterjedtek a látszólag olcsó hitelezési konstrukciók, ezek ugyan elősegítették mind a lakáshoz jutást, mind a lakások modernizálását, azonban mindehhez a stabil anyagi fedezet a lakosság sérülékenyebb csoportjai esetében nem volt meg, s nem is jött létre. A munkajövedelmek, illetve a társadalmi transferek a legalacsonyabb jövedelmű csoportokban egyáltalán nem fedezték a megfelelő, olykor a minimális önálló lakhatási költségeket sem, illetve e költségek széles körben olyan terheket róttak a háztartásokra, melyek a lakhatás biztonságát anyagi oldalról veszélyeztették/veszélyeztetik. Ezek a folyamatok (eladósodások, kilakoltatások, lakásvesztések formájában) ugyan már a 1980-as években is megjelentek, azonban tömegessé az 1990-es években, majd azt követően váltak. A lakhatás megtartásának a kockázatai a 2010-es évtized egyes éveiben ugyan némileg csökkentek (a foglalkoztatottság növekedése és a jelentős béркиáramlás, valamint az időközben bevezetett rezsidíj-csökkentés következtében), azonban egyes csoportok esetében ezek a kockázatok

továbbra is növekedtek – elsősorban a devizahittel érintettek, a rezsidíj-csökkentésből kimaradtak, valamint az alacsony jövedelmű magán- és önkormányzati lakásbérlők esetében.

2. ábra. A lakhatási költségekkel túlterhelt háztartások* arányának alakulása a lakáshasználat módja szerint, 2005 és 2018 között, (százalék)

Megjegyzés: *Lakhatási költségekkel túlterhelt háztartások: azok a háztartások, ahol a lakhatási költségek meghaladják a háztartás nettó összjövedelmének a 40 százalékát.

Forrás: Eurostat, EU-SILC

Röviden összefoglalva az is megállapítható, hogy a lakhatás biztonságát 1990 után tömegesen veszélyeztető anyagi-jövedelmi kockázatokot társadalompolitikai vagy éppen szociális pénzbeli eszközök egyáltalán nem, vagy csupán nagy késésekkel, részlegesen, sokszor csupán időlegesen és esetlegesen enyhítették (Győri, 2004a; Missetics, 2018, 2019).

A lakhatás biztonságának jogi dimenziójában szintén lényeges változások következtek be a vizsgált évtizedek alatt. A lakástörvény megszületésével a központilag részletesen szabályozott lakásjogi környezetet egy igen hiányos, alulszabályozott jogi keretrendszer váltotta fel. (Lakástörvény, 1993)

Egyfelől a lakástörvény minden főbb elemében megnövelte a lakásbérlők lakhatási bizonytalanságát. A közösségi (volt állami tulajdonú) lakások tulajdonjogát, s ezzel együtt a bérlők és bérbeadók jogainak és kötelezettségeinek a szabályozását a helyi önkormányzatok szintjére delegálta. A törvény a lakbérek megállapításának sem a mértékére, sem a gyakoriságára nem állított fel korlátokat, a határozatlan idejű bérleti szerződések helyét átvehették az éves, ötéves szerződések, s egyben csökkentette a felmondási időt, miközben könnyebbé tette a bérleti szerződések felmondásának a lehetőségét.

Másfelől viszont a lakástörvény vételi jogot adott az önkormányzati tulajdonú lakások bérlőinek (igen kedvezményes feltételek mellett), s ez a tulajdonossá váló volt bérlők esetében növelte a lakhatás

biztonságát.⁴ Az igencsak gyors, erőltetett lakásprivatizációs folyamat következtében a vizsgált korokban töredékére zsugorodott a közösségi lakásszektor, ami viszont reménytelen, lényegében lehetetlennek látszó helyzetbe hozta a lakáspiacon azokat, akik az új körülmények között nem voltak képesek önerejükből saját önálló lakhatásukat biztosítani. Számukra szinte egyetlen lakhatási lehetőségként – az immár meghatározó súlyú - magántulajdonú lakásszektor maradt. A magántulajdonú lakások bérletének igen hiányos és alulszabályozottsága miatt azonban csak rendkívül szűk körben alakult ki formális, legális magánbérleti rendszer, ezzel szemben tömegessé vált az illegális, szerződés hiányos lakásbérlet, tömegessé váltak a be nem jelentett szívességi, baráti, informális lakhatási formák – melyek teljes bizonytalanságot jelentettek az így lakók számára. (Nem véletlen, hogy a hajléktalan helyzetbe kerültek is leggyakrabban e bizonytalan lakhatási formák és az effektív hajléktalanság között mozognak.)

Összefoglalóan azt is mondhatnánk, hogy az elmúlt évtizedek során megváltozott az effektív hajléktalanság veszélyét befolyásoló tényezők összetétele: jelentősen kisebb körre szűkültek a lakhatás fizikai körülményeiben rejlő kockázatok, miközben stabil – lakáspolitikai, jövedelempolitikai és szociálpolitikai – alapok hiányában nem alakult ki a biztonságos lakhatás megteremtésének és megtartásának a lehetősége.

3. A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI ADATOK A HAJLÉKTALAN EMBEREKRŐL

„Hányan vannak a hajléktalanok?” – kérdezik a döntéshozók és a közvélemény-formálók rendületlenül. Egy-egy városban vagy országban sem egyszerű megválaszolni ezt a kérdést. Nemcsak azért, mert a lakhatási szektor peremén a „hajléktalanok” jelentős részének az aktuális helyzete folyamatosan változik (hol közterületen, hol éjjeli menedékhelyen, más szállón, kórházban vagy éppen egy barátnál, aktuális „élettársnál” lakásban, egy szobában éjszakáznak, s aztán vissza), hanem azért sem egyszerű a válasz, mert nincs kialakult közmegegyezés arra vonatkozóan, hogy a sokféle és változó élethelyzetek közül melyekre is használják az egyes vizsgálatok a hajléktalan kifejezést. A nemzetközi szakirodalom természetesen hatványozottan tükrözi vissza ezt a problémát. A legelterjedtebb értelmezés a lakhatáshoz, közelebbről a lakhatás egyfajta hiányához, pontosabban a lakhatás milyenségét meghatározó fizikai, jogi, szociális dimenziók valamelyikének a deficitjéhez köti a hajléktalan helyzetet. (*HOPE*,

⁴ Ugyanakkor az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatok azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a lakhatás jogi biztonságát tekintve a lakástulajdon is rendkívül sérülékeny és magas kockázatokkal jár, ha olyan jelzálog-hitelekre épül, melyek törlesztését a hitelfelvevők saját jövedelmükből folyamatosan és biztonságosan nem képesek teljesíteni.

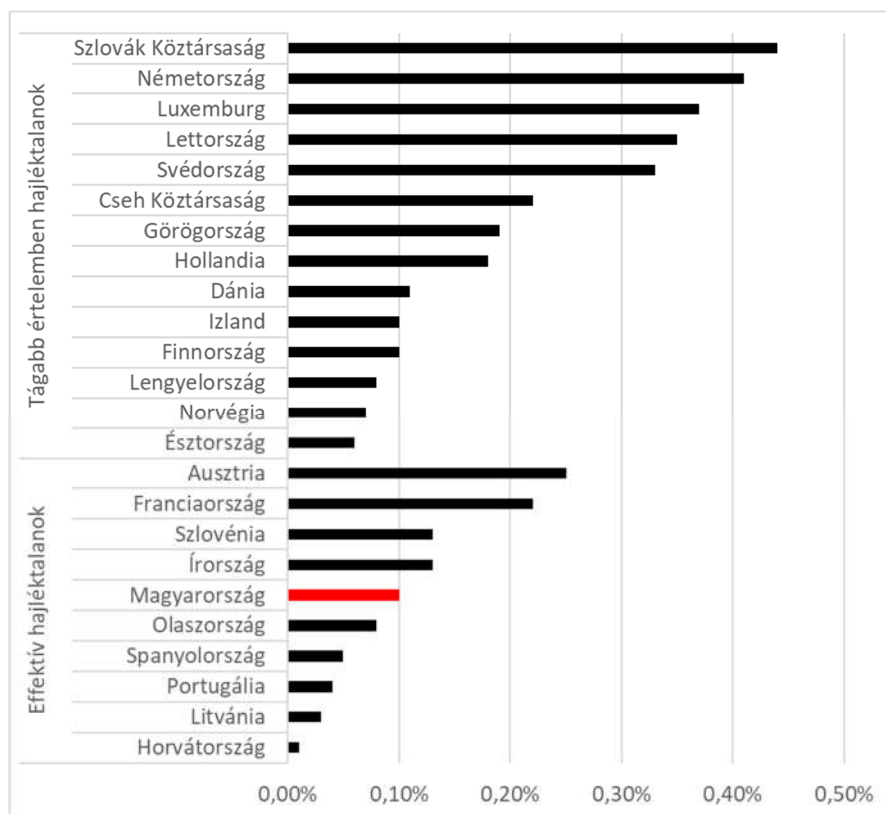
2020; *Ortiz-Ospina–Roser*, 2017) Más értelmezések inkább a személyiségbeli, lélektani összetevőkre, a kapcsolati hiányokra (*Albert–Dávid*, 2001; *Smartt és szerzőtársai*, 2019), az otthonosság hiányára (*Kántor–Dull*, 2018), a felnőtt-, vagy gyerekkori traumákra (*Breitner*, 1999; *Fehér*, 2011) helyezik a hangsúlyt. Megint más megközelítések a társadalmi kirekesztés, kitaszítottság, az egzisztenciavesztés által előálló komplex élethelyzetként írják körül a hajléktalanságot, otthontalanságot (*Castel*, 1998; *Győri*, 2008).

A statisztika, különösen a nemzetközi összehasonlító statisztika – a maga korlátos eszközeivel – leginkább az első megközelítés nyomvonalán halad, bár itt is van éppen elég buktató. E munkák közül kiemelkednek azok, melyek a 2000-es évek elején, részben a Francia Statisztikai Hivatalban⁵ (*Marpsat*, 2003; *Brousse*, 2004), részben a FEANTSA keretei között folytak (*Edgar és szerzőtársai*, 2007), s részben a 2010 és 2011 között lezajlott európai népszámlálásokhoz kapcsolódtak. Ennek során megszületett A hajléktalanság és a lakhatásból való kirekesztettség európai tipológiája – ETHOS (*Edgar és szerzőtársai*, 2006), mely a lakhatás fizikai-jogi-szociális dimenzióira építve a legelterjedtebb értelmezési keret jelenleg is Európában (jelen írásunk szintén ezt az értelmezési keretet követi). Azonban az egyes országok statisztikai adatfelvételeinek, jóléti rendszereinek, probléma-csoportjainak az eltérései – a folyamatos kísérletek ellenére is (*FEANTSA*, 2011, 2012; *Global Homelessness Statistics*, 2020; *Owen*, 2012; *Spinnewijn*, 2018) szinte lehetetlenné teszik a megbízható nemzetközi összehasonlítást.

Mindezt talán legszemléletesebben az OECD által közölt legfrissebb (hivatalosnak szánt) összeállítás tükrözi, mely közelebbről megvizsgálva semmilyen nemzetközi összehasonlításra nem alkalmas. (3. ábra) Az OECD által közölt adatok forrása nem egységes, hol egy kutatás, egy kutató csoport vagy kormányzati, önkormányzati hivatal becslése, hol egyes szociális hivatalok kérvényezőinek a száma. Nem is beszélve arról, hogy egyes országokban a menekültek krízis férőhelyein lakókat vagy éppen a szociális bérlakásokban, szociális szállásokon élő lakás nélküli embereket, családokat is ebbe a kategóriába sorolják. (*OECD*, 2020)

⁵ *L'Institut national de la statistique et des études économiques (Insee)*

3. ábra. A hajléktalan emberek becsült aránya a teljes népesség arányában, Európa országaiban, országonként változóan 2010 és 2019 közötti adatok (százalék)

Megjegyzés: Az országokat aszerint csoportosítottuk, hogy az adatok kizárólag az „effektív hajléktalanok” számát tartalmazzák-e (fedél nélkül élők, hajléktalan szállásokon lakók) vagy további lakhatási helyzeteket is hajléktalanként vettek számításba.

Forrás: Az OECD (2020) alapján összeállította a szerző.

4. HAZAI NÉPSZÁMLÁLÁS A HAJLÉKTALAN EMBEREKRŐL – 2011

Nem kapott túl nagy nyilvánosságot, de a 2011. évi népszámlálás során a Központi Statisztikai Hivatal – az Európai Unió ajánlására – ismételt kísérletet tett a hazai hajléktalan helyzetben lévő populáció számba vételére. Ennek során, 2011 októberében 5571 főt regisztráltak fedél nélkül élő emberként az országban.⁶ Másik 5867 embert az átmeneti elhelyezést nyújtó hajléktalanellátó intézmények

⁶ Ahogy a KSH útmutatója fogalmaz: „a településeken élnek olyan hajléktalan személyek is, akik az átmeneti szállásokat sem veszik igénybe, inkább „fedél nélkül” élnek, pályaudvarokon, aluljárókban, kapualjakban, padlásfeljárókban, félreeső zugokban húzzák meg magukat éjszakára.” (KSH, 2011a, 14. o.) Mind az előkészítés, mind a lebonyolítás igen aktív együttműködésben valósult meg: „A hajléktalanok összefrásával olyan személyeket kell megbízni, akik szót tudnak érteni a hajléktalanokkal, illetve akikkel a hajléktalanok is hajlandók kommunikálni. A hajléktalanokat ellátó intézményekben – hasonlóan az intézeti

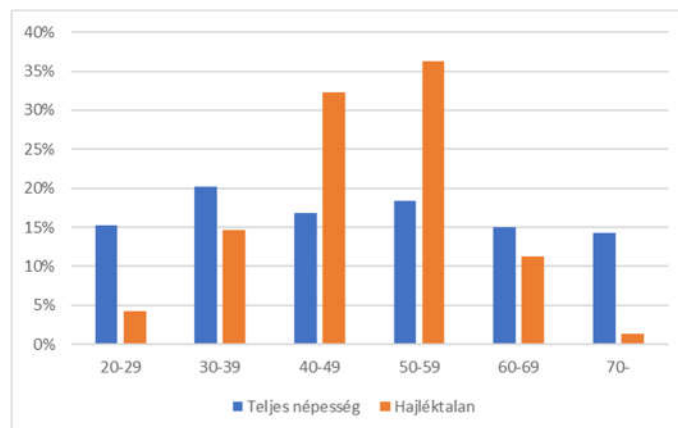
lakóiként vettek számításba, és további 1109 embert a hajléktalanok tartós elhelyezését biztosító szociális intézményekben írtak össze. Vagyis 2011 októberében mindösszesen 12 347 „effektív hajléktalan” (hajléktalanellátó intézményben lakó, illetve fedél nélkül élő) embert írtak össze a számlálóbiztosok. (Csupán egyetlen lábjegyzetből tudható meg, hogy már a 2001. évi népszámlálás során is 4629 fedél nélküli embert sikerült számba venni (Gratzl–Szűcs, 2006), továbbá 3934 embert az átmeneti, 1422 embert a tartós elhelyezést nyújtó hajléktalanellátó intézményekben írtak össze. (KSH, 2016) Ehhez képest 1990-ben még csupán 278 fő jelent meg a népszámlálások hajléktalanellátó intézményi lakói között (KSH, 1981–1990).)

A fedél nélkül élőként összeírtakról néhány demográfiai adatot is megtudhatunk a 2011. évi népszámlálásból (KSH, 2011b). A hazai és a nemzetközi mérésekkel megegyezően a 2011. évi népszámlálás is azt találta, hogy a hajléktalan emberek körében sokkal alacsonyabb arányban találunk nőket (19 százalék), mint férfiakat (81 százalék). Ennél azonban figyelemre méltóbb a fedél nélküliek életkor és családi állapot szerinti összetételének a lényeges eltérése a teljes népességtől.

A hazai fedél nélküli népességből lényegében „hiányzik” (elenyésző arányú) a 30 év alatti és a 70 év feletti korosztály. Ez több okra vezethető vissza: egyrészt arra, hogy a különböző korcsoportok hajléktalanná – azon belül is fedél nélkülivé – válásának a kockázata merőben eltér egymástól. (4. ábra) Másrészt arra, hogy az idős és beteg hajléktalanok nagyobb eséllyel tartózkodnak tartós és átmeneti intézményekben, végül pedig arra, hogy a fedél nélkülieknek kisebb esélyük van arra, hogy megérjék a 70 évesnél magasabb kort.

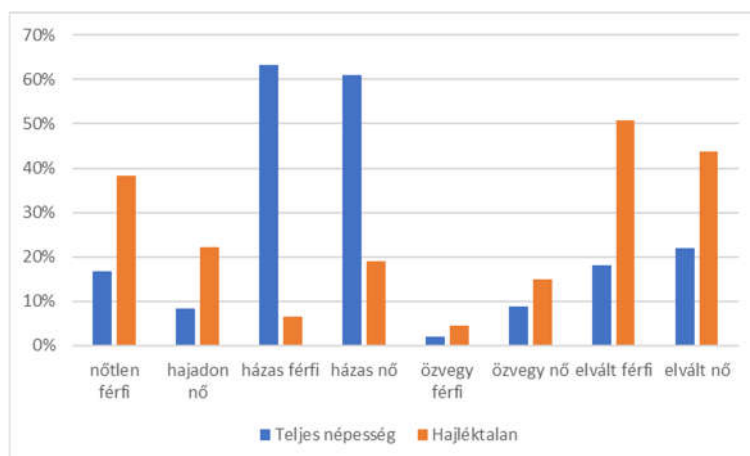
összeírás előkészítéséhez – az intézet alkalmazottai közül célszerű számlálóbiztosokat szervezni. A szállást igénybe nem vevő hajléktalanok esetében szintén közülük vagy a polgármesteri hivatalok szociális munkásai, illetve a hajléktalanokkal foglalkozó szervezetek tagjai közül kell az alkalmas számlálóbiztosokat kiválasztani.” (uo. 14.)

4. ábra. A 19 évnél idősebb teljes népesség és a „fedél nélküli” hajléktalanok életkor szerinti megoszlása, 2011 (százalék)

Forrás: 2011. évi népszámlálási adatok (KSH, 2011b).

5. ábra. A 40–59 éves teljes népesség és a „fedél nélküli” hajléktalanok családi állapot szerinti megoszlása nemenként, 2011 (százalék)

Forrás: 2011. évi népszámlálási adatok (KSH, 2011b).

Miközben a teljes felnőtt korú népességnek csupán a 28 százalékát teszi ki a 40–59 éves korosztály, addig a fedél nélküliek kétharmada (68 százaléka) ebbe a korcsoportba tartozik. E korcsoport igen magas reprezentációja sajátos családi állapot szerinti összetétellel jár együtt: minden második fedél nélküli férfi elvált (51 százalék), ez közel háromszorosa az azonos korú férfi népességbeli aránynak, de a fedél nélküli nők körében is kétszer akkora az elváltak aránya (44 százalék), mint a teljes azonos korú női népességben. (5. ábra) Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy ezek a hajléktalan emberek korábban még házasságban éltek, márpedig a valamikori házasságkötés – saját adatfelvételeink szerint – évről évre csökkenő tendenciát mutat. E korcsoportban a fedél nélkül élők körében nagyobb arányban találunk özvegy férfiakat (4 százalék) és viszonylag igen magas arányban özvegy nőket (15 százalék), és kétszer akkora arányban nőtlen férfiakat (38 százalék), háromszor akkora arányban hajadon nőket (22 százalék), mint az azonos korcsoportba tartozó teljes felnőtt népességben. Utóbbi markáns jelenség

arra hívja fel a figyelmet, hogy az aktuálisan fedél nélküli emberek közül igen sokan 40 éves korukig sem jutottak el egy stabil, hivatalosan is bejegyzett kapcsolatig, s ez nem lehet független hajléktalanná válásuktól.

5. ADATFELVÉTEL-SOROZAT A HAJLÉKTALAN EMBEREKRŐL – 1999–2020

Nemzetközi viszonylatban nem találunk példát arra, hogy egy országban hosszú éveken keresztül szisztematikus longitudinális empirikus szociológiai kutatássorozatot hajtottak volna végre az effektív hajléktalan (aktuálisan fedél nélkül élő, illetve a hajléktalan szállásokon lakó) népesség körében. Az 1999 óta évente megismétlődő *Február Harmadika* kutatások erre tettek kísérletet a *point-in-time* módszert követve.⁷ Ezek a kutatások részben „alkalmazott kutatások”. A strukturált, omnibusz kérdőívek egy-egy – változó tematikájú – kérdésblokkja többnyire a hajléktalanügy egy-egy aktuális problémájára irányul (pl.: a hajléktalanok körében tapasztalható abúzusokra, a közterületen alvók kriminalizálására, közhatalmi intézkedések hatásvizsgálatára) vagy közvetlenül a hajléktalan-ellátás fejlesztését szolgálja (pl.: intézményekkel, szolgáltatásokkal való elégedettség, az ellátáshoz vezető és az azon belüli tipikus utak, a mentális és egészségi állapot, a függőségi, kapcsolati és megélhetési viszonyok, a segítségnyújtási szükségletek felmérése), de a családi háttér, az életút fordulópontjai, a területi mobilitás, a személyes traumák, vagy akár a vágyak és álmok, a vélemények és jövőképek sem maradnak ki e kérdésblokkok tematikájából.⁸

⁷ Vagyis a potenciális válaszadók gyakori helyváltoztatása miatt, a duplikátumok elkerülése érdekében minden évben azonos időpontban, február 3-án (a sokéves statisztika alapján az év leghidegebb napján), illetve az azt követő egy-két napon zajlik az adatfelvétel. A kutatássorozatot a Menhely Alapítványhoz kapcsolódó – kutatókból és hajléktalan-ellátásban dolgozó szakemberekből álló – *Február Harmadika Munkacsoport* koordinálja, az ország hajléktalanellátó szervezeteivel együttműködésben.

⁸ A húsz éve folyó adatfelvétel körülményeiről a *Gurály Zoltánnal* és *Győri Péterrel* készült interjú nyújt átfogó képet (*Darvas, 2018*). Az kutatássorozat adataiból készült tanulmányok többek között a <https://februarharmadika.blog.hu/> oldalon megtalálhatóak. A 2020. évi Február Harmadika adatfelvétel

Az adatfelvétel kérdéseire a kezdeti években két-három ezer, másfél évtizede viszont hat-nyolc, olykor tízezer érintett adott értékelhető választ. Az évenkénti adatfelvétel-sorozat néhány alapváltozója mentén húsz éves áttekintést kaphatunk az aktuálisan éppen effektív hajléktalan helyzetben lévő hazai népesség összetételének főbb változásairól.

5.1. NEMEK SZERINTI ÖSSZETÉTEL

Nem csak hazai tapasztalat, hogy a hajléktalanok többsége férfi. A Február Harmadika adatfelvételbe bekerült hajléktalanok közül húsz évvel ezelőtt minden ötödik válaszadó volt nő. Ez az arány lassan és kismértékben növekedett, ma már minden negyedik válaszadó nő. E növekedés mögött az intézményi férőhelyek összetételének a változása húzódik meg, nevezetesen, hogy az elmúlt húsz év alatt megemelkedett a nők számára fenntartott, illetve az ún. páros férőhelyek száma, aránya. Ennél is lényegesebben módosítaná azonban a hajléktalan népesség nemi összetételéről alkotott képet az, ha figyelmünket kiterjesztenénk az önálló lakás hiánya miatt anyaothonokban lévőkre, családok átmeneti otthonaiban lakókra, a „kivert anyák” krízis menedékhelyein tartózkodókra.⁹

5.2. KORÖSSZETÉTEL

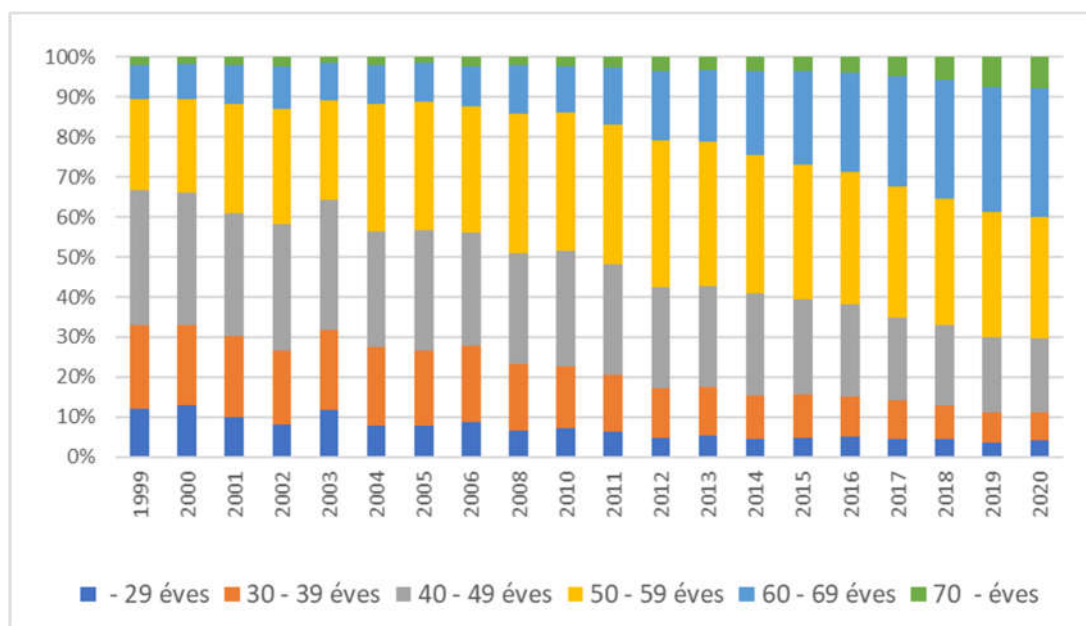
Húsz év alatt alapvetően megváltozott az aktuálisan hajléktalan helyzetben lévő népesség életkor szerinti összetétele. (6. ábra) A 1990-es évek végén a legnagyobb csoportot a fiatal-középkorúak (30–49

kapcsolódott az EFOP-1.9.4-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú *A szociális ágazat módszertani és információs rendszereinek megújítása* c. kiemelt projekt, *Hajléktalanellátó szolgáltatások átfogó vizsgálata* c. kutatáshoz.

⁹ Az ilyen „határterületek” figyelembevételével persze igencsak csínján kell bánni, hiszen más intézményekben is sokszor az önálló lakás hiánya miatt laknak emberek (pl.: a munkásszállókon), nem is beszélve a „rejtett hajléktalanság” különböző formáiról (pl.: szívességi lakhatás) – ez mind módosíthatja a nemi összetételről alkotott képet (Győri, 2004b).

évesek) alkották (55 százalék), s helyüket fokozatosan az idős, idős-középkorú (50 éves és idősebb) emberek vették át (71 százalék).¹⁰ Azt is mondhatnánk, hogy a hazai hajléktalan helyzetben lévők körében folyamatosan azok képviselik a legnagyobb csoportot, akik az 1990 és 1995 közötti válságos években voltak 30–39 évesek, s akkor vagy évekkkel, olykor sok évvel később sodródtak – a legkülönbözőbb egyéni, gazdasági, társadalmi okok következtében – hajléktalan helyzetbe.

6. ábra. A Február Harmadika adatfelvételekben részt vevő hajléktalanok arányának alakulása korcsoportok szerint 1999 és 2020 között (százalék)

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

Mivel több fejlett országban kiemelkedő problémát jelent a fiatalok hajléktalansága (bár ez sokszor elsősorban a „láthatatlan” hajléktalanságot, vagyis az önálló lakhatás hiányát jelenti), ezért érdemes megemlíteni, hogy Magyarországon nem volt és nem is vált tömeges jelenséggé a fiatalok effektív hajléktalanná válása. Sőt, a 30 évesnél fiatalabb effektív hajléktalanok aránya 1999 és 2020 között 10-12 százalékról 4-5 százalékra csökkent az összes ilyen helyzetben lévő között. Feltehetően ők Magyarországon is inkább a „láthatatlan hajléktalanok” táborát gyarapítják. Ezzel szemben az idős emberek,

¹⁰ Félreértés ne essék, húsz éves időtávban csak elvétve akadt néhány ember, aki korábban is és most is bekerült az adatfelvételbe, vagyis nem egyszerűen ugyanazok az emberek maradtak hajléktalan helyzetben ilyen hosszú éveken keresztül, s ők lettek idősebbek. 1999 óta több mint 60 ezer különböző, aktuálisan éppen effektív hajléktalan helyzetben lévő ember válaszolt az éves adatfelvétel kérdéseire.

a 70 évesnél is idősebbek aránya az elenyésző, 2 százalékról immár 8 százalékra növekedett az elmúlt években.¹¹

5.3. ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI ÖSSZETÉTEL

Az, hogy valaki milyen iskolai végzettséggel rendelkezik, jelentősen meghatározza az életben kínálkozó lehetőségeket, és lényegesen befolyásolja az egyén további boldogulását. Így van ez a hajléktalan emberek esetében is, sőt. Kutatásaink azt mutatják, hogy a „hajléktalan élethelyzetben” belül is működik az iskolai végzettség szerinti rétegződés: a kevésbé iskolázottak rosszabb, az iskolázottabbak jobb lakhatási-szolgáltatási körülményekhez tudnak hozzájutni akkor, ha hajléktalanná válnak (Győri, 2008, 2013b, 2019a). Ráadásul, a hajléktalan helyzetből való kikerülés módozatainak, lehetőségeinek a megtalálását is lényegesen meghatározzák a rendelkezésre álló képességek, készségek, a szakmai és egyéb tudás megléte vagy hiánya. Mindezek miatt fontos megvizsgálunk, milyen változások történtek a hazai hajléktalan helyzetben lévők iskolai végzettség szerinti összetétele terén az elmúlt évtizedekben.

Az egyik ilyen változás a 8 általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők arányának a megduplázódása az elmúlt két évtized alatt (5-ről 10 százalékra). A teljes hajléktalan helyzetben lévő népességben belüli részarányuk ugyan nem tűnik meghatározónak, azonban például a hajléktalan roma nők körében a teljesen iskolázatlanok aránya (azaz, akik nem fejezték be az általános iskolát) már 25 százalék, s közülük a 30 évesnél fiatalabbak körében ez az arány még ennél is magasabb. Az iskolai, települési, illetve munkaerő-piaci szegregáció felerősödésének a hatása egyértelműen nyomon követhető az évenkénti adatfelvételek során.

Minden második, azaz a hajléktalan emberek mintegy fele – két évtized óta változatlanul – befejezett középfokú végzettséggel rendelkezik. A 1990-es években a hajléktalan helyzetben lévők iskolai végzettség szerinti összetétele még kedvezőbb volt a teljes felnőtt korú lakosság esetében mértnél. Ez a „meglepő” relatív előny – mely a korábbi munkájukat a rendszerváltás éveiben elvesztő szakmunkások tömeges egzisztencia-vesztésének a következménye volt – mára már megszűnt. A középfokú végzettség korábban is igen gyakran csupán egy-egy alacsony presztízsű vagy éppen elavult szakmát jelentett, de azért a középfokú végzettségűek körében még 40 százalékot tett ki az érettségit is adó szakközépiskolát vagy éppen gimnáziumot végzettek aránya. Mára a hajléktalanok körében a felére

¹¹ A 60 évesnél idősebb hajléktalanok arányának a megnövekedésekor, a „hajléktalanok előregedésekor” nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy időközben a teljes népességben is jelentősen, ennél lényegesen nagyobb mértékben megnőtt az idős korosztályokba tartozók aránya.

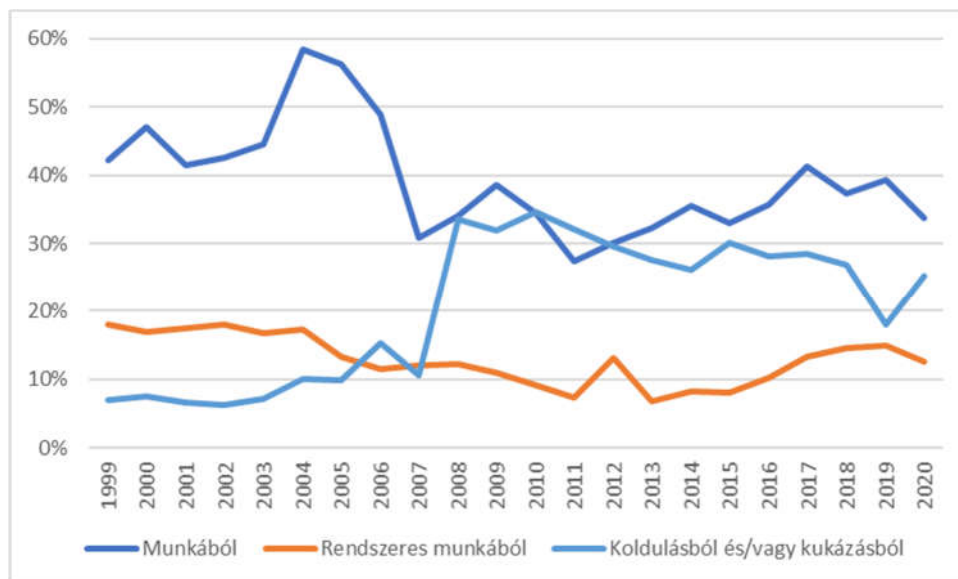
apadt az érettségivel rendelkezők aránya. A legutóbbi évekig ez jelentősen rontotta az érintettek munkaerő-piaci pozícióit, egészen addig, amíg a munkaerőhiány el nem jutott arra a pontra, hogy már az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező munkaképes emberek egy részének a foglalkoztatására is a korábbiaknál nagyobb igény jelentkezett.

Aki az utcákat járva csak a rongyaiba burkolódzó fedél nélküli embert látja, valószínűleg nem gondol arra, milyen jelentősége van annak, hogy a lakhatásukat, korábbi egzisztenciájukat (ha volt egyáltalán) veszített emberek mennyi és milyen iskolát végeztek. Holott a mindennapi tájékozódásban, a túlélési és a továbblépési lehetőségek megtalálásában, a támogatási, segítségnyújtási alternatívák közötti eligazodásban – tapasztalataink szerint – rendre közrejátszik az iskolázottság miben léte.

5.4. A MEGÉLHETÉS FORRÁSA

Mind az életkorral, mind a képzettséggel, de legalább ennyire a gazdasági, munkaerő-piaci helyzet változásainak, lehetőségeinek alakulásával szorosan összefüggenek az érintettek megélhetési lehetőségei. Mindezt híven – tapasztalataink szerint évről évre igen érzékenyen – visszatükrözik a Február Harmadika kutatás elmúlt két évtizedes adatai. Ez a húsz év több, markánsan különböző szakaszra osztható. Az 1990-es és 2000-es évek fordulóján a hajléktalan emberek körében nagyjából azonos arányban találunk aktív, munkajövedelemből élőket és a korábbi munkájuk alapján inaktív, magukat nyugdíjukból fenntartókat (ekkor még ők alkották együttesen a hajléktalanok 70–80 százalékát). Minden második munkajövedelemből élő rendszeres munkával rendelkezett, bár mind a rendszeres, mind az alkalmi munkák többsége be nem jelentett, társadalombiztosítást nélkülöző munka volt. Jellemző erre az időszakra – a 1990-es évek válságkezelő döntéseinek köszönhetően –, hogy a rendszeres nyugdíjszerű jövedelemmel rendelkező hajléktalanok körében jelentős arányt képviselnek ekkor még a rokkantnyugdíjból élők. Ebben az időszakban a különböző segélyek vagy éppen a kukázás-kéregetés még csak egészen periférikus szerepet játszanak a hajléktalan emberek megélhetésében.

7. ábra. Az egyes megélhetési források arányának alakulása a válaszadó hajléktalanok körében, 1999 és 2020 között (százalék)

Megjegyzés: "Munkából": a megélhetés forrása rendszeres vagy alkalmi munka.

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

A következő – rövid, de meghatározó – szakasz a 2002 és 2005 közötti néhány évre tehető. Elsősorban az építőipari tevékenységek felélénkülésének és a legkülönbözőbb EU-előcsatlakozási átképzési programoknak köszönhetően, ekkor az 1990-es rendszerváltás még aktív korú vesztesei ismét nagyobb eséllyel juthattak munkához. E néhány év alatt a hajléktalanok körében a munkajövedelmükből élők aránya 41 százalékról 59 százalékra növekedett, igen lényeges hatást gyakorolva ezzel a hajléktalan-ellátás egészére, és ebből az élethelyzetből való kikerülés esélyeire is. Ezzel párhuzamosan csökkent a nyugdíjszerű ellátásból, elsősorban a rokkantnyugdíjból élők aránya.

A megélhetési körülmények rendeződésének, javulásának rövid, de jól érzékelhető szakaszát törték meg a 2005–2006. év fordulóján bevezetett megszorító intézkedések, illetve a gazdasági növekedés megtorpanása. E „második pofon” hatásai mélyre hatóak és hosszú távúak voltak (Győri, 2013a). A hajléktalan helyzetben lévők megélhetési forrásai körében már-már kétharmados arányt képviselő munkajövedelmek látványosan és fájdalmasan zsugorodtak hónapról hónapra: egy-két év alatt a munkajövedelemből élők aránya a felére csökkent, ezen belül is a rendszeres munkavégzési lehetőségek szinte teljesen megszűntek, s helyüket a hébe-hóba adódó, bizonytalan és természetesen bejelentés nélküli alkalmi munkák vették át. A 2007 és 2015 közötti időszakban csupán minden harmadik hajléktalan tudott munkajövedelemhez jutni, s ezt a 2010-es években bevezetett célzott közmunka programok is csak kismértékben tudták, úgy-ahogy korrigálni. (7. ábra) Tovább nehezítette az érintettek helyzetét, hogy fokozatosan – az időszak második felében kemény adminisztratív eszközökkel tömegesen – „kivezették” a rokkantnyugdíjukat a szociális ellátások köréből, így ezek lassan eltűntek a

megélhetési források közül. Mindezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt a különböző, elsősorban önkormányzati segélyekből élők aránya (ez különösen a vidéki városokban élő hajléktalan emberek esetében jellemző), és ez alatt az évtized alatt látványosan megduplázódott a kukázásból, guberálásból, koldulásból-kéregetésből élők aránya: a 2010-es évek közepén már minden hetedik hajléktalan embernek ez jelentette a fő megélhetési forrást.

A szűk esztendőket követően 2016-tól kezdődően egy újabb rövid javulási időszak következett a hajléktalanok helyzetében. A munkaerő-igényes ágazatok fellendülésének és a kialakuló munkaerőhiánynak a következtében a még aktív korú, munkaképes hajléktalan emberek végre ismét munkához juthattak. A munkaerőhiány az érintett populációra egymással ellentétes hatásokat gyakorolt. Egyfelől ismét növekedni kezdett a hajléktalan helyzetben lévők körében a munkajövedelemhez jutók aránya (2019-ben ez az arány már elérte a 39 százalékot), azonban a foglalkoztatottság többnyire továbbra sem nyújtott fedezetet az önálló lakhatáshoz (különösen az elszabadult ingatlanpiaci árak időszakában). Másfelől viszont – s ez eltért a több mint tíz évvel korábbi fellendülés időszakában tapasztalttól – a munkaerőhiány következtében a munkáltatók sokszor valamifajta szállást is megpróbáltak biztosítani a munkavállalóiknak, s így a munkához jutók igen gyakran rögtön ki is kerültek az effektív hajléktalan helyzetből, a hajléktalanszállókról. Ebből következően viszont jelentősen megnőtt a még hajléktalan helyzetben maradók – közterületen, vagy szállókon lakók – között a betegek, idősek, inaktívak aránya. Ezekben az években már minden ötödik hajléktalan ember csupán kukázásból-kéregetésből él –, s mindez lényegesen eltér a korábbi évektől.¹²

Így érkezünk el a következő időszakhoz, mely 2020-ban a koronavírus megjelenésével kezdődik, s melyről jelenleg csupán annyit tudunk nagy bizonyossággal prognosztizálni, hogy a hajléktalan populáció számára lényegesen el fog térni az előző időszakoktól.

5.5. HAJLÉKTALANNÁ VÁLÁS OKA

Kutatássorozatunk kezdetétől fogva rendszeresen megkérdeztük magukat az érintetteket arról, hogy ők mit gondolnak, „Mi az oka annak, hogy hajléktalanná vált?”. Ezt a kérdést mindig megelőzte az a kérdés, hogy a kérdezett egyáltalán „Hajléktalannak tartja-e magát?”. Ugyanis nem mindenki identifikálja magát hajléktalannak, csak azért, mert lakhatási krízishelyzete miatt kénytelen átmenetileg egy hajléktalan szállónak elnevezett intézményben lakni. Kutatásaink azt mutatják, hogy a hajléktalanná válás személyes megélése leginkább a komplex egzisztenciavesztéshez, kiszakadáshoz, „talajtalanná”,

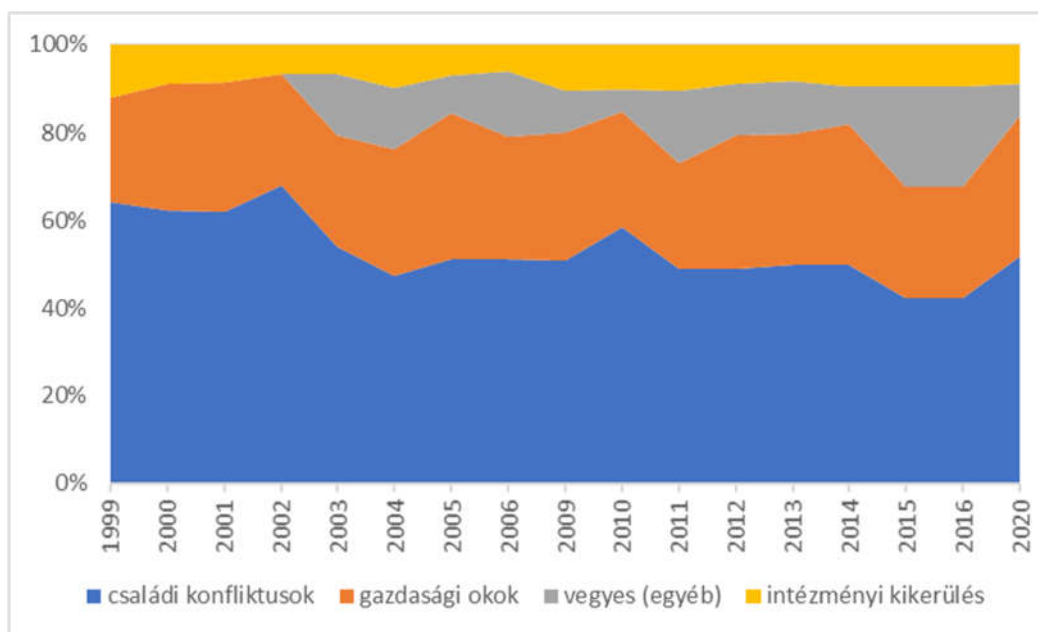
¹² Erről lásd részletesebben Győri (2019b).

„földönfutóvá” váláshoz kapcsolódik, melynek csak egyik, bár fontos összetevője a lakhatás elvesztése. Az érintettek részéről a hajléktalanná válás okának a megnevezése egy-egy személyes narratíva sűrítője. Húsz éve rendre azt tapasztaljuk, hogy a válaszadók többsége, bár csökkenő mértékben, valamilyen családi, személyes okot (válás, konfliktusok, abúzus, függőség, kapcsolat megszakadása) jelöl meg „utolsó lökésként”, mely miatt végül hajléktalan lett, az odavezető út stációi (gyerekkori, iskolai, munkahelyi konfliktusok, sikertelenségek, kapcsolatvesztések és jövedelmi, lakhatási biztonsághiányok stb.) csak a részletesebb kérdések kapcsán kerülnek felszínre. Ezzel együtt, a második legnagyobb csoportot azok alkotják, akik „gazdasági” vagy ahhoz kapcsolódó okot jelölnek meg a kérdezéskori helyzetük okaként, s az ő arányuk közel megduplázódott (25-ről 44 százalékra) az elmúlt húsz év alatt.¹³ A valamilyen intézményből (állami gondozásból, börtönből, esetleg kórházból) való kikerülést a hajléktalanná válás közvetlen okaként – folyamatosan és változatlanul – minden tízedik hajléktalan ember említi, miközben ennek többszöröse azok aránya, akik állami gondozásban nőttek fel vagy börtönben is voltak hosszabb-rövidebb ideig valamikor életük során. (8. ábra)

E válaszokon és kutatássorozatunk egyéb kérdéseinek részletes elemzésén túl megbízható és átfogó empirikus vizsgálat és elemzés nem készült e két évtized alatt arra vonatkozóan, hogy a gazdasági-társadalmi, illetve szakpolitikai változások mentén hogyan változtak a hajléktalanná válás okai hazánkban. A sokéves napi tapasztalat viszont azt mutatja, hogy a közvetlen személyes-családi okok mellett a munkaerőpiac (ezen belül is elsősorban az olyan szegmensek, mint az idény jellegű munkák, az építőipari és a mezőgazdasági munkák) alakulása, illetve a lakáspiac (ezen belül is elsősorban a magánlakásszektor lakbéréinek, szabályainak, az önkormányzati lakások hozzájutásának és felmondásának) alakulása igen érzékeny hatást gyakorolnak arra, mikor mennyien válnak hajléktalanná, vagy a már hajléktalanok milyen eséllyel kerülhetnek ki ebből az élethelyzetből.

¹³ Ezek közé az okok közé tartozik, a munkahely, illetve a jövedelem elvesztése, a kilakoltatások, a lakásmaffia, a lakás fenntartására való képtelenség, a magánbérlet felmondása stb.

8. ábra. „Mi az oka, hogy hajléktalanná vált?” – a kérdésre adott válaszok megoszlásának alakulása 1999 és 2020 között (százalék)

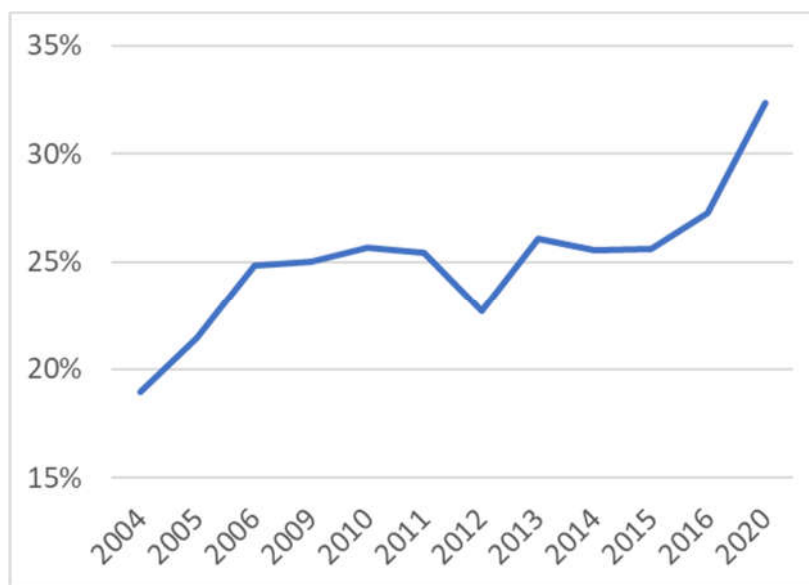

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

5.6. ETNIKAI ÖSSZETÉTEL

Számos kutatás szól arról a nemzetközi szakirodalomban, hogy a fejlett országokban hátrányos, vagy éppen kirekesztett, kevésbé integrálódott etnikai csoporthoz tartozók az össznépeségen belüli arányukat meghaladó mértékben válnak hajléktalanná. Magyarországon ilyen etnikai csoportot alkotnak a romák, a cigány származású emberek. Ezért is volt nehezen értelmezhető, hogy az 1990-es években, a tömeges és látható hajléktalanság megjelenésének évtizedében szinte csak elvétve találkozhattunk roma emberekkel a hajléktalanok körében. A korábbi évtizedek iskolai és térbeli szegregációja, a cigány népesség szegénysége, sokszor nyomora, majd a munkahelyekről történő korai és tömeges kiszorulásuk, ennek „mellékhatásaként” a tömeges ingázás és munkásszállón lakás megszűnése, vagy akárcsak a rendszerváltás idején kihirdetett amnesztia mind-mind abba az irányba mutatott, hogy a földönfutóvá váló romák tömegesen jelenhetnek meg az effektív hajléktalanok körében. Célzott kutatások akkor nem készültek erről, azonban a hajléktalan emberekkel foglalkozó szakemberek egyöntetű tapasztalata, hogy lényegében nem, vagy csak alig lehetett találkozni romákkal a hajléktalanok között ebben az időszakban. Így aztán legfeljebb csak azzal a bizonyítatlan hipotézissel tudunk élni, hogy a korábban „kétlaki életet élő”, városokban dolgozó, vidéki telepeken lakó cigányok tömegei visszatértek eredeti lakóhelyükre, illetve jó ideig még menedéket találtak családjuk, a szegénység kultúrájában oly fontos szerepet játszó nagycsaládi, informális kapcsolataik körében.

9. ábra. „Mondták-e már Önre, hogy cigány?” – a kérdésre igennel válaszolók arányának alakulása 2004 és 2020 között (százalék)

Forrás: Február Harmadika adatfelvételek 1999 és 2020 között.

Mindez megváltozni látszik az ezredfordulón. (9. ábra) Egyre gyakrabban jelentek meg először egyedül, majd már szorosabb-lazább családi kötelékben roma származású emberek mind a közterületeken alvók, a maguk eszkábálta városszéli kalyibákban lakók, mind a hajléktalanszállásokat használók körében. Amikor aztán 2004-ben először kezdtük el óvatosan megkérdezni az éves adatfelvétel során, hogy „Mondták-e már Önre, hogy cigány?”, minden ötödik válaszadó igennel felelt.

A már említett „második pofon” időszakában, 2006-ban arányuk a hajléktalan emberek körében már 25 százalék volt, s ez kisebb hullámzásokkal mára már 32 százalékra növekedett. (Vagyis a cigányok reprezentációja a hajléktalan népességben a teljes népességen belüli arányuk közel ötszöröse.) Korábban több tanulmányban is foglalkoztunk e rendkívül fontos folyamat részletes elemzésével, értékelésével. (Győri, 2013a, 2013c, 2017)

A népességen belül csökkenő kiterjedtségű, viszont erősen mélyülő leszakadás, nyomor és kirekesztettség olyan életviszonyokat teremtett az ezzel érintettek körében, melyhez képest – bármilyen nehéz is kimondani – még a városi fűtött hajléktalan szállások, sőt a városszéli kalyibák, nagyvárosi zugok is élhetőbb viszonyokat, jobb túlélési lehetőségeket nyújtanak.

6. ÖSSZEGZÉS

A hosszú időtávú statisztikai összehasonlítás eredményei azt mutatják, hogy

- ilyen eszközökkel is kimutatható és dokumentálható az effektív hajléktalan élethelyzet több ezer fős megjelenése az országban az elmúlt évtizedekben, melynek során a fedél nélküliek száma – egy-egy időpillanatban – legalább ötezer főre, a hajléktalanok befogadására létrehozott szállásokat igénybe vevők száma tízezer főre emelkedett, miközben
- a lakhatás fizikai dimenziója alapján az effektív hajléktalanság veszélyében élőknek a száma egy nagyságrenddel lecsökkent ez alatt a hosszú időszak alatt, viszont
- időközben jelentősen megnőtt az effektív hajléktalanná válás kockázata a lakhatás jogi és szociális dimenziója mentén.

A rövid nemzetközi kitekintésben megpróbáltunk rámutatni arra, hogy

- mint minden társadalmi jelenségnek, a hajléktalanságnak is több arca van, többféle megközelítés alapján lehet definiálni, s e meghatározások kapcsán egyfajta konszenzus is kialakítható, azonban, ha az adatfelvételek és elemzések merőben eltérő konszenzust, módszertant követnek, akkor az eredmények érvényes módon nem összehasonlíthatóak.

Az effektív hajléktalan helyzetben lévő emberekre irányuló, húsz éve azonos módszertan mentén végrehajtott kutatássorozatunk néhány elemét összefoglalva elmondható, hogy

- ma mások hajléktalanok, mint húsz-harminc évvel ezelőtt – a hazai hajléktalanság karaktere, vagy másképpen az aktuálisan hajléktalan helyzetben lévők összetétele lényegesen átalakult az elmúlt évtizedek alatt. A stabil munkahelyüket, rendszeres munkájukat és jövedelmüket, értékesíthető szakmájukat, felépített párcapcsolatukat, családjukat, lakhatásukat elveszítő fiatal-középkorú „egzisztencia-vesztettek” helyét átvették azok az „egzisztencia nélküliek”, akik ilyen képzettséggel, munkával, munkahellyel, párcapcsolattal és lakhatással idős-középkoruk ellenére soha nem rendelkeztek.
- A jellemző megélhetési formák átalakulása (a gyűjtögetés-koldulás elterjedése), az iskolázatlanok, romák, betegek és idősek arányának a megnövekedése – számos egyéb tényező mellett – mind-mind abba az irányba mutat, hogy a hajléktalanok egyfajta pauperizálódása ment végbe az elmúlt évtizedek során.

A hosszú távú idősorok és az évenként ismétlődő adatfelvételek rámutatnak arra, hogy – a látható, effektív hajléktalanság első rendszerváltáskori tömeges megjelenését követően – nem következett be a folyamatosan ilyen élethelyzetben lévők számosságának robbanásszerű növekedése, miközben folyamatosan újabb és újabb emberek ezrei kerülnek ebbe az élethelyzetbe és kerülnek ki belőle. A legfontosabb kibocsájtó, majd visszafogadó, majd ismét kibocsájtó szektorrá a tömegessé vált bizonytalan

lakhatási formák váltak. Kialakult a soha önálló, biztonságos lakhatással nem rendelkezők tömege, akik egy-egy krízis esetén hosszabb-rövidebb ideig effektív hajléktalan helyzetbe kerülnek.

A *Február Harmadika* kutatássorozat elemzései segítségével azt is nyomon követhetjük, hogy a bizonytalan lakhatás elvesztése bekövetkezhet olyan egyéni okok miatt is, melyek kezelése folyamatosan hiányt szenved (függőségek, párkapcsolati konfliktusok, családon belüli erőszak stb.). E területen is és más élethelyzetekben is meghatározóak a legkülönbözőbb támogatási formák hiányosságai – a pénzbeli ellátások hiányai, a lakhatási támogatás és szabályozás, a lakóhelyi segítő szolgálatok, vagy éppen a speciális helyzetben lévők bentlakásos intézményeinek a hiányai. Emellett a mélyebb struktúrák diszfunkcióit is visszatükrözik e több éves adatsorok – az etnikai és munkaerő-piaci kirekesztettség, az iskolai és települési szegregáció életsorokban megjelenő hatásait.

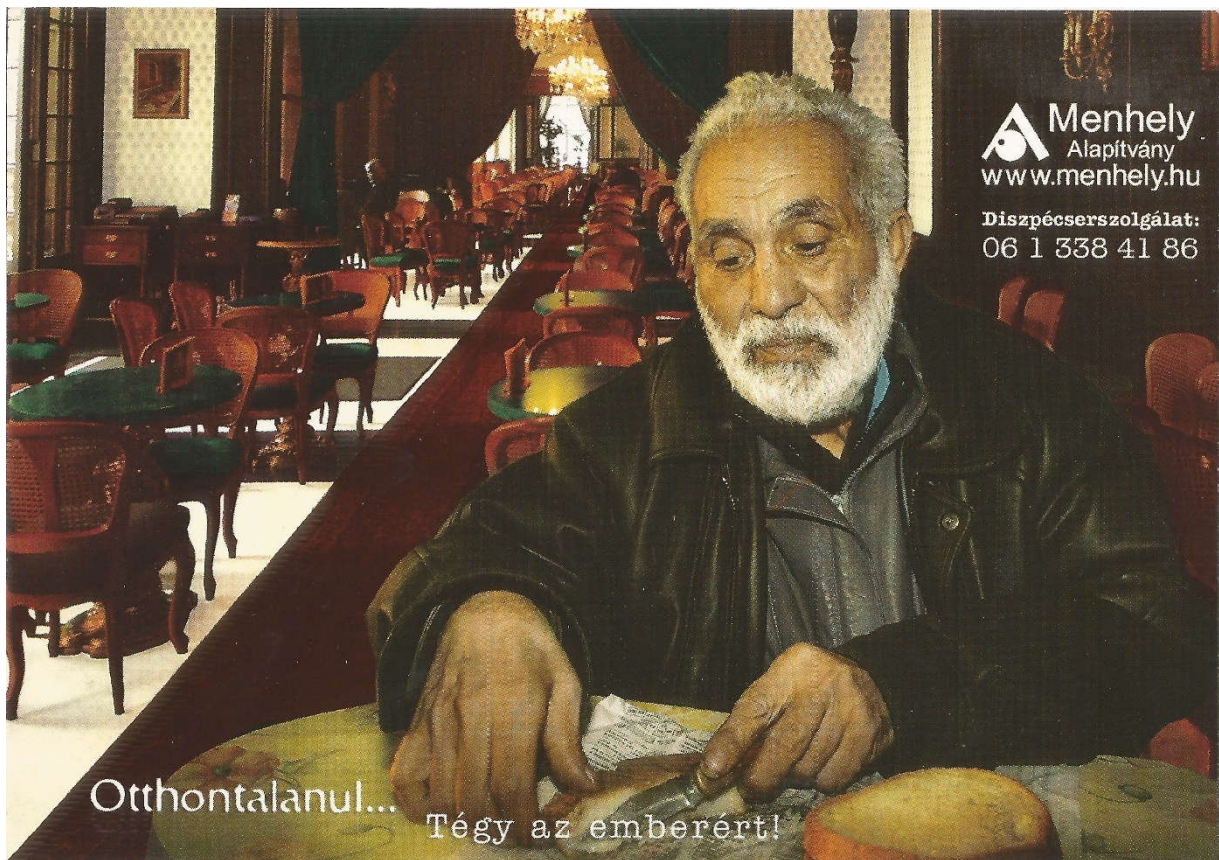
Mindez együttvéve a hajléktalanok korábbinál is mélyebb elnyomódását eredményezte és egyben arra is rámutat, hogy a hajléktalanság több, mint pusztán a lakhatás elvesztése, gyökerei a társadalmi kirekesztés-kirekesztettség szerteágazó mechanizmusaiban keresendők.

IRODALOM

- Albert Fruzsina–Dávid Beáta (2001):** Ha elszakad a háló... Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Breitner Péter (1999):** A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 1999/1. sz. 84–108. o.
- Brousse, C. (2004):** The Production of Data on Homelessness and Housing Deprivation in the European Union: Survey and Proposals. INSEE for Eurostat Unit D2 “Living conditions and social protection” Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- Castel, R. (1998):** A szociális kérdés alakváltozásai. Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, Budapest.
- Darvas Ágnes (2018):** Huszadik alkalommal készült országos adatfelvétel a hajléktalan emberekről. Interjú Győri Péterrel és Gurály Zoltánnal. *Esély*, 2018/3. sz. 72–85. o.
- Edgar, B.–Meert, H. and Correspondents of the European Observatory on Homelessness (2006):** The ETHOS Typology Summarized. Fifth Review of Statistics on Homelessness in Europe, FEANTSA, Brüsszel.
- Edgar, B.–Harrison, M.–Watson, P.–Busch-Geertsema, V. (2007):** Measurement of Homelessness at European Union Level. The European Commission – Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG, University of Dundee – University of St. Andrews, Nethergate.
- FEANTSA (2011):** Comparability of Homelessness Data Collection Across the EU. A Case Study of Six European Cities. Brüsszel. https://www.feantsa.org/download/casesudy_city-data_010420115712039407500405170.pdf
- FEANTSA (2012):** Baptista, I.–Benjaminsen, L.–Pleace, N.–Busch-Geertsema, V. (2012): Counting Homeless People in the 2011 Housing and Population Census, EOH Comparative Studies on Homelessness. FEANTSA, Brüsszel.
- Fehér Boróka (2011):** Understanding the Homeless Experience in Hungary Through a Narrative Approach. *European Journal of Homelessness*, 5. évf. 1. sz. 49–65. o.

- Global Homelessness Statistics (2020).** Homepage of the Homeless World Cup Foundation, <https://homelessworldcup.org/homelessness-statistics/>
- Gratzl Ferenc–Szűcs Zoltán (2006):** Lakások, lakáskörülmények. Statisztikai Szemle, 84. évf. 5–6. sz. 492–517. o.
- Győri Péter (1990):** Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon, 1990. Megjelent: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1990. Tárki, Budapest. 430–446. o.
- Győri Péter (2004a):** A szubszidiaritás útja is kirekesztéssel van kikövezve. Megjelent: Társadalmi Befogadás 2002. NCSSZI, Budapest. 125–159. o.
- Győri Péter (2004b):** In the Margin of Statistics, Introductory Thoughts about „Hidden Homelessness”. Megjelent: Somogyi Eszter–Tosics Iván–Győri Péter (szerk.): Hidden homeless. An Overview of the Concept, Statistics and Policy Implication. Metropolitan Research Institute, Budapest.
- Győri Péter (2005):** Hajléktalanok – a szavak és számok hálójában. Beszélő, 10. évf. 3. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/hajlektalanok-%E2%80%93-a-szavak-es-szamok-halojaban>
- Győri Péter (2008):** Fedél nélkül élők. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 6.: Az utcák népe. Menhely – BMSZKI, Budapest, 5–141. o.
- Győri Péter–Maróthy Márta (2008):** Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei. Szakértői javaslat a Magyar Köztársaság kormánya részére. PRO DOMO Füzetek. Hajléktalanokért Közalapítvány, Budapest.
- Győri Péter (2013a):** Töréspontok. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 5–9. o.
- Győri Péter (2013b):** Amit tudunk – 10 év. Alapinformációk a Budapesten élő hajléktalan emberekről 1999–2009. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 118–142. o.
- Győri Péter (2013c):** „Cigány” – „nem-cigány” hajléktalanok. Megjelent: Győri Péter–Vida Judit (szerk.): Otthontalanul... Tégy az emberért! 9. Változó és változatlan arcú hajléktalanság. Menhely–BMSZKI, Budapest. 100–117. o.
- Győri Péter (2014):** Hajléktalanügyi Országjelentés, 2013. Budapest – Homelessness Report Hungary, 2013. FEANTSA, Brüsszel. <https://drive.google.com/file/d/1sXvEKcC-LFQDCgAbXcNWd3iFCmKSAzPMC/view> <https://docs.google.com/document/d/1lagppi8IdsHipt-gLY2KOV9PGtEbW4TGI4dUorjWZQ/edit>
- Győri Péter (2017):** Hajléktalanság–romák–gyermekszegénység. Esély, 2017/4. sz. 17–44. o.
- Győri Péter (2019a):** Leszakadó gyerekesek a lakhatás peremén. Megjelent: Bass László–Darvas Ágnes (szerk.): Civil jelentés a gyerekesélyekről 2014–2017. Gyerekesély Közhasznú Egyesület, Budapest. 177–209. o.
- Győri Péter (2019b):** A hajléktalanvilág peremén. Kolduló és kukázó hajléktalan emberek. Esély, 2019/2. sz. 54–88. o.
- Hegedűs, József–Lux, Martin–Teller Nóra (szerk., 2012):** Social Housing in Transition Countries, Routledge. New York.
- HHM (2014–2018):** Éves jelentés a lakhatási szegénységről. 2014., 2015., 2016., 2017. 2018. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest: <https://habitat.hu/adattar/tanulmanyok/>
- HOPE (2020):** What is Homelessness? <https://www.homelessineurope.eu/what-is-homelessness/>
- Kántor Árpád–Dull Andrea (2018):** A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthontalanság. Magyar Pszichológiai Szemle, 73. évf. 4. sz. 643–667. o.

- KSH** (1981–1991): 1980. és 1990. évi Népszámlálás. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok/
- KSH** (2001): 2001. évi Népszámlálás. <http://www.nepszamlalas2001.hu/>
- KSH** (2011a): 1. számú útmutató a népszámlálás előkészítéséhez. KSH, Budapest.
- KSH** (2011b): 2011. évi Népszámlálás. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>
- KSH** (2016): 2011. évi Népszámlálás 19. Műhelytanulmányok. KSH, Budapest.
- KSH** (2018a): Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei. KSH, Budapest.
- KSH** (2018b): 2016. évi Mikrocenzus. <https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/>
- Lakástörvény** (1993): 1993. évi LXXVIII. törvény a lakások és helyiségek bérletére, valamint az elidegenítésükre vonatkozó egyes szabályokról
- Marpsat, M. (2003)**: Point-in-time Statistical Surveys of the Homeless Population. Institut National d'Études Démographiques, Párizs. https://www.researchgate.net/publication/285054360_Point-in-time_statistical_surveys_of_the_homeless_population
- Misetics Bálint (2018)**: Sosem volt elég: lakásfenntartási támogatás 2015 előtt. Esély, 2018/6. sz. 3–44. o.
- Misetics Bálint (2019)**: Kevesebbet kevesebbeknek: a lakásfenntartás önkormányzati támogatása 2015 után. Esély, 2019/1. sz.
- Monostori Judit–Murinkó Lívia (2015)**: Család- és háztartásszerkezet. Megjelent: Monostori Judit–Óri Péter–Spéder Zsolt (szerk.): Demográfiai portré, 2015. KSH NKI, Budapest. 153–170. o.
- OECD** (2020): HC3.1 Homeless Population. OECD Social Policy Division Directorate of Employment, Labour and Social Affairs, OECD Affordable Housing Database. <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>
- Ortiz-Ospina, E.–Roser, M. (2017)**: Homelessness. <https://ourworldindata.org/homelessness>
- Owen, R. (2012)**: Comparability of Homelessness Data Collection Across the EU. FEANTSA, Brüsszel. <https://inclusivegrowth.be/downloads/calls/call-9-ubremen/02-session-1-ruth-owen.pdf>
- Smartt, C. J.–Prince, M.J.–Frissa, S.–Eaton, J.–Fekadu, A.–Hanlon, C. (2019)**: Homelessness and Severe Mental Illness in Low- and Middle-Income Countries: Scoping Review. Cambridge University Press. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6611071/>
- Spinnewijn, F. (2018)**: Big Picture of Homelessness in EU. Megjelent: European Conference: Promoting Rights-Based Work with Homeless People. ESF, Varsó. <https://www.feantsa.org/en/news/2018/05/08/news-workshop-on-promoting-rights-based-work-with-homeless-people-with-support-from-the-esf?bcParent=27>
- Szűcs Zoltán (2000)**: Az intézetek, intézeti háztartások összeírása. Statisztikai Szemle, 78. évf. 10–11. sz. 854–872. o.
- Szűcs Zoltán (2006)**: Népeségcsoportosítások, népeségkategóriák (a népszámlálási típusú adatfelvételek alapján). KSH, Budapest.
- Szűcs Zoltán (2008)**: A népszámlálás szerepe a hajléktalanok számbavételében. Nemzeti tanácskozás a hajléktalanügyet támogató információs rendszerek kialakításának lehetőségeiről (2008. december 5.) <https://docplayer.hu/6391787-A-nepszamlalas-szerepe-a-hajlektalanok-szambaveteleben.html>

GYŐRI PÉTER: BÜSZKESÉG ÉS BALÍTÉLET (F3 2016)

Vannak igazán személyes, mondhatni belső dolgok az életben, melyek minden egyes ember sajátjai, csak az Ilyenek többek között az érzelmek is, a vonzalmak és viszolygások, vagy éppen a rejtett bűnök, a büntudat, a megbánás, a szégyen és a sort folytathatnánk. Ha sorsunk, munkánk úgy hozza, hogy valakivel az őszinte, egyenrangú segítő beszélgetés során ilyen területre tévedünk, akkor tudjuk, hogy ezek milyen érzékeny, de ugyanakkor meghatározóan fontos kérdések. Nemcsak a napi cselekedetek, de a hosszabb távú történések mögött is ott rejlenek a ki nem beszélt, fel nem dolgozott traumák, rejtett élettanulások, bűnök és megbánások.

ővéi.

Mi azonban nem egy-egy négyszemközti személyes beszélgetés közben kerítettünk sort arra, hogy partnerünkkel ilyen dolgokról is szót ejtsünk, hanem sokezer embert teljesen anonim módon szólítottunk meg rövid kérdéseinkkel („Van-e valami, amire büszke?”, „Van-e valami, amit szégyell?”, „Van-e valami, amit megbánt?” stb.),

hogy maga, a papíros kérdőív társaságában elgondolkozzon e húsba vágó személyes dolgokon, s ha úgy gondolja, röviden fogalmazza meg saját személyes válaszát. Tapasztalatból tudjuk, hogy az általunk megkérdezett emberek többsége misztikus módon még a kérdés és válaszadás ilyen személytelen formájában is jó néven veszi, hogy valakik, valahol kíváncsiak rájuk, érdeklődnek sorsuk, történetük, vagy

F3-2016	2016. ÉVI ADATFELVÉTEL	F3-2016
<p>28. Mi a véleménye arról, hogy aki életét és testi épségét veszélyeztető helyzetben van – az ő beleegyezésétől függetlenül – be kelljen vinni szállásra? Csak egy választ jelöljön meg!</p> <p>☐ Egyetértek ☐ Nem értek egyet ☐ Nem válaszol</p> <p>Néhány szóban írja le a véleményét: _____</p> <p>_____</p>	<p>31. Van-e valamilyen feladata az életében?</p> <p>32. Van-e valami, amit megbánt?</p> <p>33. Van-e valami, amit különösen nagyon szeret?</p> <p>34. Van-e valami, amit kifejezetten utál?</p> <p>35. Van-e valami, amitől óvna mindenkit?</p> <p>36. Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?</p> <p>Köszönjük, hogy válaszolt a kérdésekre!</p>	
<p>29. Van-e valami, amire büszke?</p> <p>30. Van-e valami, amit szégyell?</p>		
<p>MEGJEGYZÉSE A KÉRDÉSEKHEZ:</p>		

éppen személyes véleményük, akár érzelmeik iránt is.

Merő ellentmondásnak tűnhet tízezer ember ilyen típusú válaszainak a statisztikai elemzése. Kicsit olyan, mintha ez a tízezer ember egy elképzelt egységet, egy virtuális személyt alkotna, aki kicsit ezt szereti, kicsit azt, ezt-azt utál, nem szeret, van amit szégyell, de másra meg büszke stb. Holott a megkérdezett tízezer ember nem olvad egy virtuális egységbe, még csak közösséget sem alkotnak, s mindannyiuknak megvan a maga saját története, sorsa, élete, személyisége. Közös annyi bennük, hogy

pillanatnyi élethelyzetük némileg hasonló, bár „csak” abból a szempontból, hogy éppen valamilyen hajléktalanellátó szálláson, intézményben laktak, vagy utcai szolgálatok látókörében fedél nélkül éltek 2016. február 3-án az országban. Ők alkotják az általunk megkérdezett népességet.

A személyes válaszok és a statisztikai elemzés között feszülő ellentmondást azzal próbáljuk enyhíteni, hogy először közreadunk egy válogatást a kérdezettek saját szavas válaszaiból.¹ Ebben az összeállításban minden válasz egy-egy ember (még nem statisztikailag súlyozott sokaság eleme), s meggyőződésünk, hogy egytől-egyig elgondolkodtatóak, együttesen elősorolva sokszor megrázóak e válaszok.²

&

Van-e valami, amire büszke?

79 ben dobogós helyezést értem el fociban, A 40 éves munkaviszonyomra, A halottaimra, A lányomra, A méltóság, A szakmunkás vizsgám, A tanulmányi eredményeimre, A volt életemre, amit a baleset előtt elértem, Amit elértem otthon, Arra, hogy dolgoztam, Arra, hogy jót teszek mindenkivel, Arra, hogy mindig betartom az ígéreteket, Arra, hogy mindig sikerül valami munkát találni, Arra, hogy nem lakom már az utcán, Arra, hogy van munkahelyem és hol lakjam, Az elvégzett munkáimra, Az ezelőtti életem, Az órájára, Az önbecsülésemre, Az önbizalmamra, Büszkén viselem a sorsom, Céljaim még mindig vannak, Cipője, Családomra, Csöves szállón lakom, de dolgozom, Dolgozom, Eddig kibírtam itt, Egy újságcikkben szerepel a nevem, a cikket megkaptam emlékebe, Egyben vagyok, és a jég hátán is megélek, Eltartom magam, Elvégeztem a kárpitos szakmát, Ember maradtam, Erre a garázsra, Gyermekeimre, Hogy az utcán is megélek, Hogy még élek, Idáig kibírtam, Iskoláimra, bányász múltamra, Jó pincér voltam, Jól kijövök a lakótársakkal, Jól verekszem, Jót tettem és jót is akarok tenni, Kilábaltam az ital rabságából, Kitartásomra, Kutyáimra, Lányomra, Magamra, gyerekeimre, Már 3 hónapja nem iszok, Megpróbálok ember maradni, Megúsztam ezt a mai napot, Mindig meg tudok élni, Mindig talpra állok, Mire lennék? Munkáimra, Nem adom fel soha, harcolok az életben maradásért, Nem az utcán élek, Nem dohányzom, Nem lettem alkoholista, Nem tudnak irányítani, Nem tudok hazudni, Nem vagyok bűnöző, Önbecsülésem, Sátorra, ahol él, Segítettem már sok emberen, Semmire, Soha nem adom fel, Sok mindent elintéztem már, Sose voltam börtönben, Sport, Szabadság, Szakmámra, Talpon tudott maradni, Túlélte ezt a 65 évet, Úriember maradtam, Végigdolgoztam az életemet, Végül is saját erőmből értem el mindent, Versemre, Volt egy autóm, Volt egy jól működő cégem, Volt munkahelyre, Volt munkájára, Volt saját házam, Voltam jobb körülmények között.

Van-e valami, amit szégyell?

A cipőjét, A családomat, A gyávaságom, A hajléktalanságom és hogy idegenek kiüldöztet a lakásomból és uralkodnak fölöttem, A hajléktalanságot, A hazámat!, A helyzetem, A lecsúszásomat, A múltam, A rossz döntéseimet amik ide juttattak, Ahogy élek most, Ahogy kinézek, Alkohol függésem, Állami gondozásban van gyermekem,

¹ A tízezer válaszadó közül random, véletlenszerűen kiválasztottunk (statisztikai program segítségével) 1000 főt, majd ezek közül spontán (természetesen a tartalmi ismétlődéseket kiszűrve) választottuk ki azokat a válaszokat, melyeket itt alfabetikus sorrendben, változatlan formában adunk közre.

² A konkrét válaszokat megismerve az is nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire őszintén és komolyan foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel a válaszadók, s az a minimum, hogy ezt a saját válaszaik közreadásával tiszteljük meg.

Apámat, Az arcom, Az édesanyját, Az életemet, Az, hogy az utcán tengődöm, Azt gondolják rólam, hogy hajléktalan vagyok, Azt, hogy az utcán él, Azt, hogy bolond vagyok, Azt, hogy guberálok, Azt, hogy ilyen helyzetbe kerültem, Betegségemet, Börtönben voltam, Bukott életem, Drogozást, Elhagytam a családom, Elhagytam a kislányom, Elhagytam magam, Erőszakosságát, fogaim, Hajléktalan vagyok, Hogy itt vagyok, Hogy nem dolgoztam sokat, Hogy nincs feleségem, gyermekem, karrierem, Hogy valahol én is elrontottam, Hogy világon vagyok, Idejutottam, Igen, Jelen helyzetem, Jóságom, Kinézetem, Koldulás, Koszos vagyok, Lustaság, Magamat, Magyar vagyok, Megszülettem, Múltam, Néha szégyelem magam hogy alkoholista vagyok, Nem, Nem foglalkoztam a családommal, Nem gondolkodtam rajta, Nem tudja visszatartani a vizeletét, Nem voltam jó apa, Nincs, Nincstelenség, Öltözetem, Önmagam, Rossz minőségű cipőben kell járnom, Saját magamat, Semmit, Sok hibát követtem el a pia miatt, agresszív voltam azokkal, akikkel nem kellett volna, Szegénységemet, Testalkat, kicsi vagyok

Van-e valami, amit megbánt?

14 évesen lefeküdt egy fiúval, 40 évesen "nőttem fel", A befolyás alatti rossz döntések, A börtönt, A föld elvesztését, A házasságkötést, A pénzszorásaimat, A pia, A régi életét, A rossz döntéseket, Ahogyan éltem, Alkoholizmus, Angliából hazajövetel, Az elrontott életemet, Az hogy eljöttem otthonról, Az hogy megszülettem, Az italozást, Azt hogy megnősültem, Balhék (rendőrségi), Bankkölcsön, Bánom, hogy embert öltem, Beengedtem a lakásomba két gyerekeket, akik tönkretettek, Bűncselekmények, Család ott hagyása, Eddigi életemet, Eladtam a házam, Elhagytam a kislányom, Eljöttem hazulról, Eljöttem otthonról, Elkezdtem inni, Elzúllás, Férjhez mentem, Gyerekvállalás, Hogy az utolsó munkahelyemet nem tudtam megtartani, Hogy féltem elmondani valakinek, mennyire szeretem, Hogy ilyen lettem, Hogy ilyen sorsra jutottam, Hogy nem dolgoztam, Igen, Italozás, Jószi-vűségem, Katonai szolg. alatt sok gyilkosság, Megnősültem, Minden, Mindenkienek segíteni akartam, ezzel pórul jártam, Nem bánok én semmit, Nem figyeltem a feleségemre, Nem fizettem a számláimat, Nem kerestem munkát, mikor még lehetett, Nem maradt külföldön, Nem maradtam Dél-Afrikában, Nem tudtam fenntartani a lakásomat, Nem voltam elég jó ember, Nincs, Ott hagytam a házam, Otthagytam a családom, Rablás, ital, Rossz döntések, Semmit, Sok mindent, Teljes vagyonomat bevitettem egy vállalkozásba, Válast, Van, a régi uram egy patkány, Van, elhanyagoltam magam, Van, megházasodtam, Veszekedések, Világra hoztak, Világra jöttem, Viselkedésemet, Visszajöttem Mo.-ra

Van-e valami, amitől óvna mindenkit?

A bántástól, A gyógyszerektől, A betegségtől, A hajléktalanságtól, A hazugságtól, A lealacsonyodástól, A meg gondolatlan élettől, A rossz cselekedetektől, A rossz élettől, A rossz emberektől, A rossz politikusoktól, A rosszin-dulatú emberektől, Alkohol, drog, kábítószer, állami gondozás, Az elszegényedés, Az emberi élősködőktől, Az erőszaktól, Az igazságtalanságtól, Bántalmazástól, Betegség, kiszolgáltatottság, Börtöntől, Bűnözéstől, Céltalan tengődés, Cigányoktól, Csalóktól, Drog, fű, alkohol, Erőszak, Éhezés, Éjszakai csavargás, Emberektől, Embertelenségtől, Erőszaktól, Felelőtlen döntésektől, Gyűlölet, Háborútól, Hajléktalanná válástól, Hazug emberektől, Hiszékenységtől, Igazságtalanságtól, Italozástól, Kapzsiságtól, Kétszínű emberek, Kishitűségtől, Kizsákmányolás, Kölcsönfelvétel, Könnyelműség, Lakásmaffiától, cigányoktól, Liberálbolsevikoktól, Lopástól, Megalázva lenni, Meggondolatlanságtól, Migránsoktól, Munkanélküliségtől, Munkától, Ne bizzanak a papokban, Ne higgyen politikusban, Ne kerüljenek ilyen helyzetbe, Ne legyen gonosz, Ne válassza a könnyebb utat, Nyomorúságtól, Rossz társaság, Szegénységtől, Szégyentől, Szemét emberektől, Szemétségtől, Szerelem, Vigyázzon mindenki magára, Világtól

Van-e valami, amit különösen nagyon szeret?

A barátnőm, A bor vagy pia, A családomat és a munkámat, A friss levegőt, A kutyákat, A lányomat, A nőket, A volt családomat, Alkohol, Az anyumat, Az életet, Babgulyás, Csavargás-szabadság, Csokit, Egyedül lenni, Enni, Finom ételeket, Gyerekeimet, Horgászni, Jó Istenen kívül nem tudok mást, Keresztretjvény, Könyv, Kertészkedés, Könyvet olvasni, Mit szeressek?, Munkahelyemet, Nincs, Nyugalmat, Olvasás, Pacalpörkölt, Palacsinta, Pálinka, Paprikás krumpli, Páromat, Pénzt, Sakkozni, Sport, Szabadnak lenni, Szerencsejáték kisebb összegekben, Szeretek a családommal lenni, Szeretek a kertben dolgozni, Szeretem az életet, Természetjárás,

csavargás, Töltött káposzta, Tv.t nézni, Újra visszamenni a saját életbe, Uralkodni szeretnék a lakásomban, Zenét hallgatni, beszélgetni, Zöldborsófőzelék

Van-e valami, amit kifejezetten utál?

A "férjem" családját, A békétlenséget, A betegségemet, A fennálló rendszert, A gerinctelen embereket, A hajléktalanságot, A hazug tolvaj embereket, A hónap végét, A kérdőívet, A köcsög, drogos cigányokat, A közterületeket, A nevelőotthont, A nincstelenséget, A patkányokat, A rosszakaratú embereket, A sunyiságot, A szállón az embereket, A tömeget, Agresszív emberek, Aki ebbe a helyzetbe hozott, Akik kihasználnak, Akik nem tesznek magukért semmit, és mindent másoktól várnak, Aljas embereket, Alkohol, Ami most az országban van, Apámat, Az anyámat, Az egész életet, Az embereket, Az ingyenélőket, Az irigységet, Bunkó embereket, Butaságot, Bűnözést, Egész nap dolgozni, Élettársa részegen bántja, Emberek közül sokat, Erőszakot, Eső beesik a sátorba, Ezt a demokráciát, Fajgyűlölő vagyok, Fázni, Főzelékek, Gonoszszágot, Gyurit, Ha átvernek, Ha bántanak, Ha becsapnak, Ha belém kötnek, Ha beteg vagyok, Ha bunkók az emberek, Ha cigányoznak, Ha engem is lenyúlnak, Ha felbosszantanak, Ha hazudnak, Ha hülyének néznek, Ha lecigányozzák, előítélet, Ha meg akarják mondani mit csináljak, Ha nem fizetik ki, Ha nincs hol aludni, Ha nincs ital, Ha nincs pénzem, Ha nincs reggel kávé és cigi, Ha piszkálják szülei, Hajléktalannak lenni, Hazugságot, Hideget, Horgászni csali nélkül, Igazságtalanság, faji megkülönböztetés, Igénytelenség, Inzultálás, Itt lenni az utcán, Jelen helyzetemet, Káposztástészta, Képmutatás, Kétszínűséget, Kiszolgáltatottságot, pénztelenséget, Kormányt, Kötöttséget, Lakótársakat, Magamat, Mákos tészta, Megkülönböztetést, Nem tud ajándékot venni senkinek, Oláh cigányok, kurvák, Orbán Viktor, Pacalt, Palacsintát, Paradicsomos káposzta, Részegséget, Rokonai, Spenót, Szegénység, éhezés, Szegénység, magány, Tejbedara, Tél, Tészta, Tetű, Tisztálgatni, Tisztességtelenséget, Tökfőzelék, Veszekedést, VIII. ker. egy szoc.munkást, Volt feleségem, Volt férje

Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?

A betegséget és a hajléktalanságot, A fizetéseket, és a megkülönböztetéseket, A hajléktalanságot, A hatalmas vagyoni különbséget, A javak egyenlőtlen elosztását, A kisnyugdíjasok nyugdíját emelném a minimálbér összegére, A korrupció, A mély szegénység, A mentalitásom, A munkanélküliséget, hajléktalanságot, A nevelőszülőtől visszavenné a gyereket, A nyomor, A nyugdíjrendszert, A parlamentet, A rendszert, A saját életet, A segélyezési rendszert, A világot, Alacsony önértékelést, Alkohol megszüntetném, Anyagi helyzetemet, Anyagi javak elosztása, Az anarchiát, Az egész országot, Az éhezést, Az életem jobbá tenném, Az emberek kedvesebbek legyenek egymással, Az emberek szenvedését, Az időt, Az italozást és a munkanélküliséget, Azt, hogy mindenkinek legyen munkája, Családi életem, Drogokat eltörölném, Ebben az országban erre nincs remény, Egészséges lennék, Egy kis lakásról álmodom, Egy nagy lakást, ahol a fiamék is ott lennének, Egy nyugodt otthon, Egyedül szeretnék lenni, Egyenlőként éljen mindenki, Éhséget, Előről kezdeném, Elszámoltatná a milliárdosokat, Eltörölné a hajléktalanságot, Eltörölné a szegénységet, a kiszolgáltatottságot, Eltüntetném a rossz embereket, Elvenni feleségül gyerekkori szerelmét, Gazdagoktól elvenni, Gyerekkortól a felnőttkorig átfogó szociális program, Háborút, Hagyjanak élni, Hagyni élni mindenkit, Hajléktalanságot, Kevés fizetést, Hogy éljen az édesanyja, Hogy fedél legyen a fejünk felett, Hogy legyen pénzem megélhetésre, Hogy minél alacsonyabb legyen a munkanélküliség, Hogy ne legyek hajléktalan, Hülye kérdés, Innen kiszabaduljak, Jó világ, Kinézetem (fogazat), Kormányt, Korrupció, Lakást mindenkinek, Legyen béke mindenhol, Legyen mindenkinek munkája, Lenne saját lakásom, Magához venné a gyerekeit, Minden húsnak csak 300 Ft/kg legyen az ára, Mindenkinek legyen otthona, Munkalehetőségeket, Ne bántásák egymást az emberek, Nem áll hatalmamban, Nem engedném, hogy anyukám meghaljon, Nem férnek ki ide!, Nem hagynám ott az iskolát, Nem hagynám, hogy a gyerekek éhezzenek, Nem innék, Nem jut eszembe semmi, Nem rontanám el a házasságom, Önmagam, Pénztelenséget, Rendszerváltás kell, Semmit, Szegénységet, Szeretnék visszamenni a családomhoz, Távol tartanám az emberektől a gonoszt, Úgyse lehet megváltoztatni, Új élet, Visszaállítani a régi időket, Visszafordítanám az időt, hogy mindenki jól éljen, Visszakerülni egy szerető családba, Visszamenni a múltba

Van-e valamilyen feladata az életében?

30 éves koromra elvégeztetett, A betegséggel való küzdelem, A gyerekeimet segíteni, A hajléktalanságból kikerülni, A munkahelyem megtartása, A fiam visszaszerzése, Albérletbe kerülni, Amit Isten ad, Anyám látogatása az otthonban, Az hogy saját lakásom legyen, Beteg gyerekről gondoskodni, Biztos van még nem találtam, Boldognak lenni, Családomat még visszakapni egyszer, Dolgozni, Dolgozni szeretnék, az unokámnak segíteni, Egészségesen élni, Egy normális életet élni, Egyedül befizetni egy csekket, Egyenesbe jönni, Életben maradni, Ellátni magamat, Eltartani a családot, Felállni és tovább menni, Felnevelni a gyerekeket, Fogalmam sincs, Gyerekeit megkapni, Ha tudnám, nem itt lennék, Helyrehozni az életem, Hibákat kijavítani, Hogy alkothassak valamit, Igen, Igyekezni legalább egy páros szobát elérni a párommal, Irányítani magamat, Isten evangéliumát hirdessem, Jobb élet, Jogosítványt szeretnék, Jótékonykodni, Kijutni innen, Külföldre menni, Lakáshoz jutni, Leállni, Legyen mit ennem innom, Legyen munka, tudjon dolgozni, szeretni, Lenne, de nem tudja megvalósítani, Macskák etetése, Már nincs, Már semmi, nincs értelme, Másokon segíteni, Még nem találtam meg, Meghalni, Megjavulni, Meggyógyulni, Minél hamarabb elpusztulnék, Minél tovább élni, Mit tudom én, Munkát találni, Nem hiszem, Nincs, Normális élet, Nyugalom, Szeretet, lakhatás, Páromról gondoskodni, Rendbe hozni magam, Sajnos már feladtam, Segíteni az unokámat, fiamat lakhatásra gyűjtés, Önellátás, Semmi, Szeretnék megnősülni, Szeretném az életemet megváltoztatni, Szeretném még látni az unokámat, Talpra állás, Túl hosszú elmondani, Túlélés, Túlélni a holnapot, Túlélni az egészet, Túlélni ezt az időszakot, Túlélni minden napot, Újból normálisan élni, Újból talpra állni, Újra dolgozni, Újra meggyógyulni, Újra önálló lenni, Újrakezdeni az életet, Újrakezdeni, Zene

&

A büszkeség nem nagyon jellemző az általunk megkérdezett hajléktalan emberekre. Arra a kérdésre, hogy „*Van-e valami, amire büszke?*”, a kérdezettek fele vagy nem is válaszolt (22%), vagy explicit formában közölte, hogy „*semmire*” (26%). Ha valamire egyáltalán, akkor leginkább a gyerekekre büszkék (16%), vagy valamilyen jelenlegi teljesítményükre (10%), munkájukra (4%).³ (Akik nem tartják magukat hajléktalannak, azok között kevesebben vannak, akik semmire sem büszkék, vagy akik nem is válaszoltak erre a kérdésre.)

A hajléktalan helyzetben lévő emberek egyértelműen magát a hajléktalanságot, jelenlegi hajléktalan helyzetüket **szégyellik** leginkább (23%).⁴ A tízezer megkérdezett hajléktalan ember közül sok százan

³ „Kevesen vannak, akik valamely valódi vagy képzelt jó tulajdonságon felbátorodva ne táplálnák magukban az önelégültség érzését. A hiúság és a büszkeség két különböző dolog, bár e szavakat gyakran felcserélik. Az ember lehet büszke, anélkül, hogy hiú lenne.” **Jane Austen**: Büszkeség és balítélet, I. könyv, 5. fejezet, 19. oldal

⁴ Részletesen írtunk erről a 2007. évi kérdőíves-interjú közterületi kutatásunk kapcsán: **Győri Péter**: Fedél nélkül élők. In.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 6., Az utcák népe, Budapest, 2008. Ebben már idéztük a következő sorokat: „... szégyenkezni annyit tesz, mint „*kiszolgáltatva lenni valaminek, amit nem tudunk magunkra venni. De ez a vállalhatatlan nem valami külső, hanem magából a bensőnkől származik, ez a legbensőbb saját magunkban (mintegy a fiziológiai életünk). Az ént tehát itt meghaladja és legyőzi saját passzivitása, legsajátabb szenzibilitása, de ez a kisajátítás és deszobjektíválódás ennek ellenére az én szélsőséges és redukálhatatlan jelenléte is saját maga előtt. Mintha összeomlana a tudatunk, és menekülne minden irányba, de ezzel egyidejűleg egy megtagadhatatlan parancs összehívna, hogy jelen legyen saját*”

fogalmazták meg, hogy **önmagukat** szégyellik (630 fő), saját sikertelenségüket, szegénységüket (481 fő), függőségüket, bűnözésüket (353 fő), vagy éppen életmódjukat, kinézetüket (303 fő). Ezzel együtt közel minden harmadik hajléktalan ember (29%) **semmit nem szégyell**, s minden negyedik megkérdezett (24%) nem tudta eldönteni, van-e ilyesmi (nem válaszolt arra a kérdésre, hogy „**Van-e valami, amit szégyell?**”).

A szégyenhez – nem mindig, de – sokszor megbánás kapcsolódik. Akik nem neveztek meg semmi szégyellni valót (köztük, akik erre nem is válaszoltak), azok általában nem is bántak meg semmit (vagy éppen erre sem válaszoltak). Akik viszont szégyellenek valamit, azok többsége a „**Van-e valami, amit megbánt?**” kérdésre is megnevezett olyasmit, amit ő megbánt. A *szégyen* és a *megbánás* tartalma általában össze is kapcsolódik, legerősebben éppen a **függőségeknél** és az általános **életmódnál**. Azoknak a hajléktalan embereknek a többsége, akik szégyellik hajléktalanságukat, függőségüket, szegénységüket, sikertelenségüket úgy nyilatkozott, hogy valamilyen múltbéli cselekményt, de leginkább a függőségét, életmódját bánta meg. Hogy ez egyben büntudatot is jelent-e, azt nem mernénk így állítani, de valamilyen önostorozó, önhibáztató önreflexiót bizonyosan.⁵

Ezzel nem állítjuk, hogy az általunk megkérdezett tízezer hajléktalan ember körében általános lenne az „önhiba” interiorizálása, hiszen a többség semmi erre utaló momentumot nem nevezett meg, azonban a válaszokból az is kiderült, hogy közel minden második, de bizonyosan **minden harmadik hajléktalan ember súlyos „önhiba-tudattal” éli mindennapjait**.⁶

Azonban a „szégyell”, „megbán”, „büszke” kérdések eleve húznak maga a válaszadó személy felé, lát-e, érez-e magában, magáról ilyeneket. Erősebb, de önmagától elfelé is mutató kérdésünkre,

feloldódásánál, és nézze, ahogy megvonódik tőle, ami leginkább sajátjából saját tulajdona. A szégyenben a szubjektumnak egyetlen tartalma van, önnön deszubjektíválódása, tanúja lesz saját bukásának, átéli, ahogy szubjektumként elvész. Ez a kettős mozgás, szubjektíválódás, egyszersmind deszubjektíválódás, ez a szégyen.” In.: **Fenyves Miklós**: Szégyen (**Thomas Bernhard**: Kioltás c. művéről).

⁵ „Én bizony nem félek a büntudattól – úgyis hamar elmúlik.” **Jane Austen**: i.m. 254. oldal

⁶ „A leggyötrőbb fájdalom: az önvád fájdalma.” **Jane Austen**: i.m. III. könyv, 5. fejezet, 249. oldal

nevezetesen, hogy „*Van-e valami, amit kifejezetten utál?*”, valóban már több önmagukon túlmutató válasz érkezett (erre persze az előző, nyitott kérdéseknél is lett volna mód...). De tény, hogy azoknak a válaszai, akik valamivel kapcsolatban erős ellenérzésüket kívánták kifejezni, megoszlanak aközött, hogy „*a rendszert*”, a körülmények egészét vagy valamilyen elemét utasítják-e el (24%), vagy leginkább *a hazugságok, igazságtalanságok világát rühellik* (22%)⁷, egyéb dolgot utálnak (20%), vagy ez az érzés is elsősorban önmagukra, saját helyzetükre, valamilyen tulajdonságukra irányul (21%). Sokaknál *az önhiba-önhibáztatás a külső körülmények, viszonyok erős érzelmi kritikájával kapcsolódik össze*.

Hideg-meleg. Amikor azt kérdeztük, hogy „*Van-e valami, amitől óvna mindenkit?*”, akkor a hajléktalan helyzetben lévő emberek többnyire (44%) megint csak valamilyen formában magukra mutattak, mindenkit megóvnának a függőségtől, hajléktalanságtól, bűnözéstől, azoktól a problémáktól, melyekkel maguk küzdenek, s csak elenyészően kevesen említettek valamilyen rendszerszintű, globális problémát. Azonban amikor azt is megkérdeztük, hogy „*Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?*”, akkor legtöbben (33%) leginkább valamilyen rendszerszintű, a „szébb világ” eljövetelét ígérő változtatás vágyát említették. Igaz, minden ötödik válaszadó biztosan önmagán, saját tulajdonságain változtatna, ha – ahogy az a kérdésben szólt –, hatalmában állna.⁸ Nehéz elhessenteni azt az érzést, hogy a hajléktalan helyzetben lévő tízezer ember egy nagyobb csoportja leginkább már feladta, visszahúzódott, nem szégyell és nem utál semmit, végképp nem érdekli mások baja, s nem is kíván

⁷ „Mindennap erősödik az a hitem, hogy az emberi jellem állhatatlan, s az emberekben akkor sem lehet bízni, ha szilárdnak vagy értelmesnek látszanak.” **Jane Austen**: i.m. II. könyv, 1. fejezet, 122. oldal
„Azt hiszem, minden ember természettől fogva hajlik valami rosszra; olyan fogyatkozás ez, amit a legjobb neveléssel se lehet leküzdeni.” **Jane Austen**: i.m. I. könyv, 11. fejezet, 54. oldal
„Kevés embert szeretek igazán, még kevesebből van jó véleményem. Minél jobban megismerem a világot, annál elégedetlenebb vagyok vele.” **Jane Austen**: i.m. II. könyv, 1. fejezet, 122-123. oldal

⁸ „Nincs már hatalma felette. (...) A fiatalember legyőzte érzéseit, de az ő lelkének ez nem hozott vigasztalást, nem enyhítette fájdalmát. Ellenkezőleg, csak arra szolgált, hogy megértse saját szívét: soha nem érezte még ilyen őszintén, hogy szeretni tudná, mint most, amikor már hiábavaló minden szerelem.” **Jane Austen**: i.m. III. könyv, 4. fejezet, 242. oldal

már változtatni semmin. Mások önmaguknak, sorsuknak kiszolgáltatta, önmagukat is ostromozva élnek meg sanyarú helyzetüket, míg társaikat ez a keserű, önhibás sors inkább „a világot kellene a sarkából kifordítani” dacos reakcióra ösztönöz.

A nem ritkán önutálatba hajló szégyen és önhibáztatás világában vajon maradt-e még hely a pozitív, energetikus megőrző érzelmeknek, vonzalmaknak? A válaszokból – számomra – elég ambivalens kép rajzolódik ki erről. Az előzőek ismeretében, de talán előzetes várakozásunkhoz képest is meglehetősen sokan szívesen és pozitívan válaszoltak arra a kérdésre, hogy „*Van-e valami, amit különösen nagyon szeret?*” A megkérdezett hajléktalan emberek 2/3-a konkrétan megnevezett valamit, amit ő határozottan, kifejezetten „nagyon szeret”. (Apróság, de föltűnő, hogy az „utál”, „szégyell” stb. kérdéseknél a válaszadók 1/5-e explicit módon jelezte, hogy semmi ilyen nincs, a „szeret” kérdésnél alig minden tizedik válaszadó rögzítette, hogy nincs ilyen dolog számára.) Az is igen figyelemre méltó – szerintem –, hogy milyen sok nehéz sorsú ember (21%) nevezett meg *valamilyen sportot, aktivitást, kreatív hobbijt(!), mint amit különösen szeret*. (Tapasztalatból és a próbakérdés alapján is sejtettük, hogy a hobbiknak különös jelentőségük van, ezért ezt nyitott szöveges kérdésben is föltettük, s bizony számos érdekes hobbiról számoltak be válaszadóink.) A leginkább szeretett dolgok között természetesen megjelennek (21%) a gyerekek, a család, a társ, vagy éppen a természet, egy-egy élőlény (pl. a saját kutya) – de azért összességében messze nem kiemelkedő súllyal (sőt).⁹ Ami viszont az ambivalenciát okozza, hogy meglehetősen sokaknak (20%, a valamit konkrétan megnevezők 31%-a) *a különösen nagyon szeretett dolgok nem terjednek túl az ennivalón és az innivalón, illetve általában a szórakozáson, a „szex-pia-pénz” világán*. Az önostorozó hedonisták, a leépült életművészek és a vegetáció mélyére szorult éppen-csak-túlélők persze igen különböző élethelyzeteket jeleznek.

Sokéves adatfelvételünk tapasztalata, hogy válaszadóink, ha már nekigyürkőznek, hogy kitöltsék a Február Harmadika Munkacsoport éves kérdéssorát, akkor azt általában nagyon komolyan teszik. Komolyan, felnőttkorba vesszük egymást, s ez kölcsönösen fontos mindannyiunknak. (Azt is tapasztalatból tudjuk, hogy válaszadóink számtalan élethelyzetben lettek már „megkérdezve”, nem ritkán bántó, vagy éppen „csak” érdektelen, bürokratikus kérdésekkel...). E körülményekkel számolva fogalmazzuk meg 2016. évi felvételünk eddig említett – megfogalmazásukat tekintve egyszerű, neutrális, közérthető – kérdéseit, melyek tartalma viszont talán szokatlanul is lényegbe vágó. De, ha már, akkor azt is megkérdeztük, hogy „*Van-e valamilyen feladata az életében?*”. Nem véletlenül időzünk el

⁹ „Félre minden csalódás és búbánat! Mit búsuljak az embereken, ha ott vannak a sziklák, a hegyek! ... Mi majd tudjuk, hol voltunk, emlékezünk mindenre, amit láttunk. A tavak, hegyek és folyók nem zavarodnak össze képzeletünkben...” **Jane Austen**: i.m. II. könyv, 4. fejezet, 139-140. oldal

ennél a hetykén intim kérdésnél, melyet persze, legyen valaki éppen hajléktalan helyzetben vagy sem, lényegében föl sem lehet tenni. De legalábbis nem illik. Viszont az sem teljesen korrekt, hogy beszélünk a hajléktalan emberekről, hogy már föladták, már nem akarnak semmit, vagy éppen még szeretnének, megpróbálnak változtatni stb. **Akkor már inkább olykor-olykor kérdezzük meg, ki-ki mit gondol, mond magáról, ő maga hogyan nyilatkozik erről.** Ha egyszerűen szeretnénk összegezni: a tízezer hajléktalan helyzetben lévő ember közül minden harmadik-egyedik (27%) inkább nem válaszolt erre a kérdésre. Talán még nincs meg a válasza, van ez így sokunkkal, vagy éppen nem kívánták az orrunkra kötni. Másik egyharmaduk, a válaszadók 35%-a változtatást, önmaga megváltoztatását tartja élete feladatának, viszont minden harmadik megkérdezett, a választ megfogalmazók 30%-a(!) már feladta, lemondott arról, hogy feladata lenne az életében, explicit módon azt fogalmazta meg, hogy **nincs semmilyen feladata** az életében. Persze, lehet, hogy a mi gondolkodásunkban van a hiba: nincs feladatunk az életben, az csak úgy van, elfogadjuk úgy, ahogy van, zajlik, történik, megесik velünk.

Kicsit még elidőzve ennél a kérdésnél, az persze igaz, hogy az életfeladat léte/nem-léte nagyon erősen életkor függő is (a 30 évesnél fiatalabbak 8%-a, a 70 évesnél idősebbek 38%-a válaszolta, hogy nincs semmilyen feladata, viszont még változtatási feladatot fogalmaz meg a fiatalok 40%-a, az időseknek már csupán 16%-a). 60 éves korig minden korcsoportban a változtatni kívánók vannak többségben.¹⁰ Talán meglepő (talán nem), de az iskolai végzettséggel is egyértelműen és szorosan összefügg, hogy valaki lát-e még életfeladatot maga előtt vagy sem: minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál inkább bír még életfeladattal, s fordítva... És még az is igaz a hajléktalan helyzetben lévő emberek körében is, hogy akinek gyereke van (minél több gyereke van, annál inkább) nagyobb eséllyel fogalmaz meg valamilyen változtatási feladatot magának, mint akinek nem született gyereke. Hogy mást ne mondjunk, aki azt válaszolta, hogy büszke valamire (mint láttuk, leginkább éppen a gyerekekre), azok sokkal inkább fogalmaznak meg még életfeladatot maguknak, mint akik semmire nem büszkék (utóbbiak körében messze kiemelkedő azok aránya, akik explicit módon kifejezték, hogy semmilyen dolguk már nincs az életben). Ugyanez hatványozottan így van a szeret-e valamit kérdés kapcsán. **Akik megfogalmazták, hogy semmit nem szeretnek különösebben, azok 55%-a azt is explicit módon leírta, hogy semmi feladata nincs az életben** (s csupán 14%-uk változtatna). Akik viszont valamit különösen szeretnek, s éppen a gyerekeiket, azok körében a legkevésbé találunk olyanokat,

¹⁰ „A belenyugvás csak akkor tökéletes, ha megghiúsult vágyaink tárgya szemünkben már veszít valamit értékéből.” **Jane Austen:** i.m. I. könyv, 20. fejezet, 105. oldal

akik semmilyen életfeladatot ne fogalmaznának meg (16%), túlnyomó többségük (74%) valamilyen változtatási feladattal rendelkezik még.

ÖSSZEGZÉS

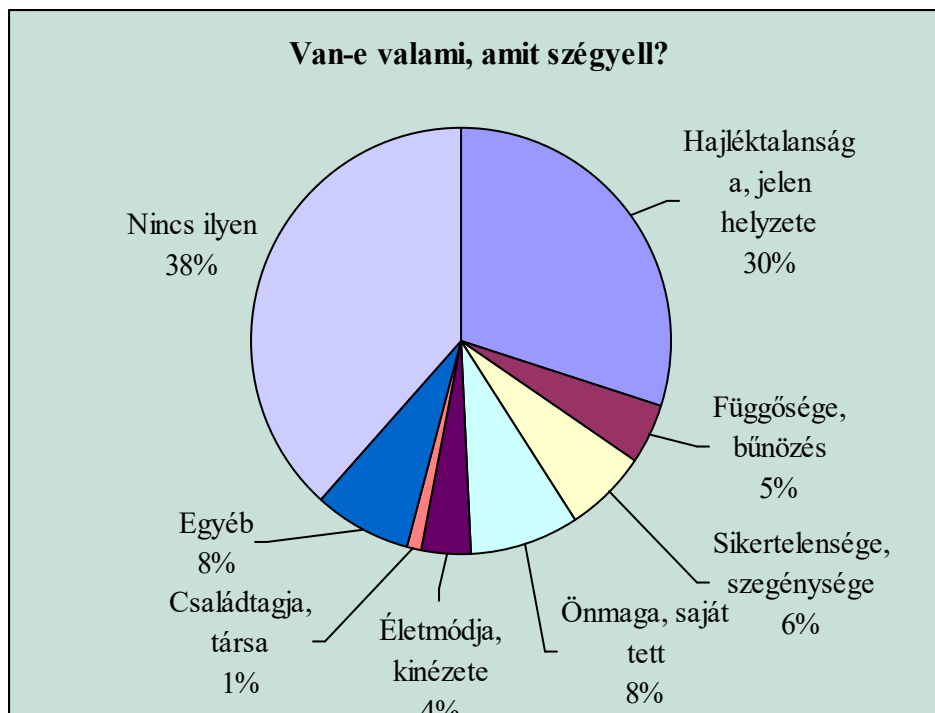
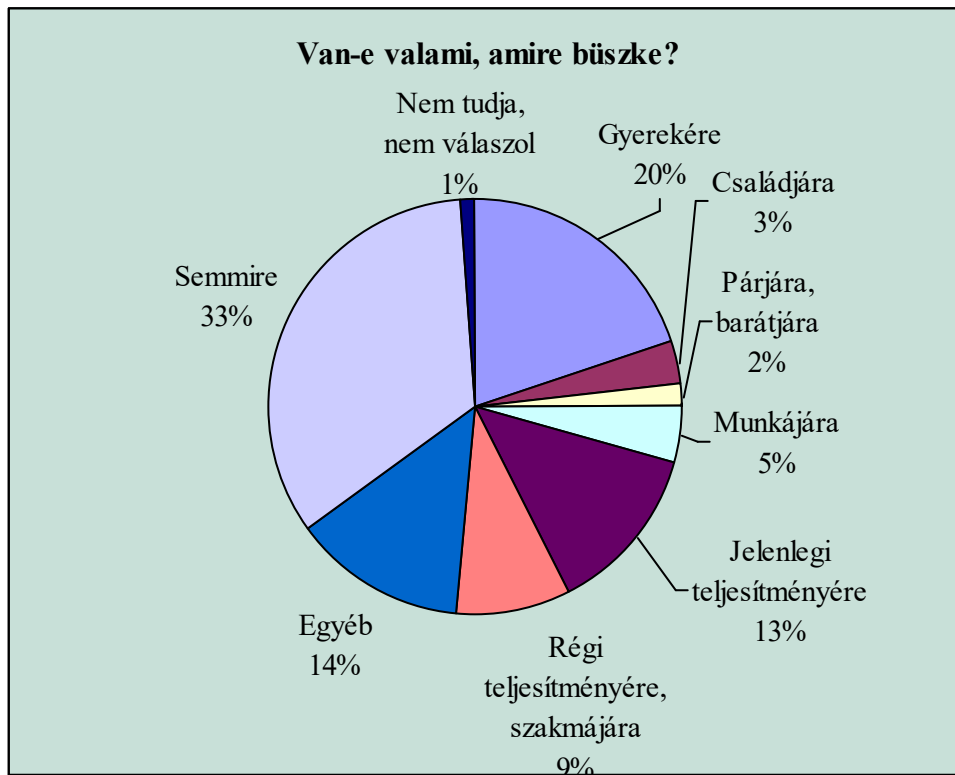
Mire voltunk kíváncsiak, amikor ezeket a kérdéseket megfogalmaztuk? Először is arra, hogy egyáltalán föl lehet-e tenni ilyen nyitott, egyenes, de nagyon privát kérdéseket is az utcán, éjjeli menedékhelyeken, átmeneti szállókon élő embereknek. A válaszokból számunkra az derült ki, hogy igen, nagyon is. Persze nem minden esetben (ezt mutatja, hogy általában minden negyedik megkérdezett inkább átugrotta ezeket a kérdéseket, nem válaszolt), de többnyire komoly, rövid válaszokat fogalmaztak meg a kérdezettek. Persze a balítéleteket, előítéleteket, büntudatképzést félretelve kérdeztünk – kérdezni csak így érdemes.

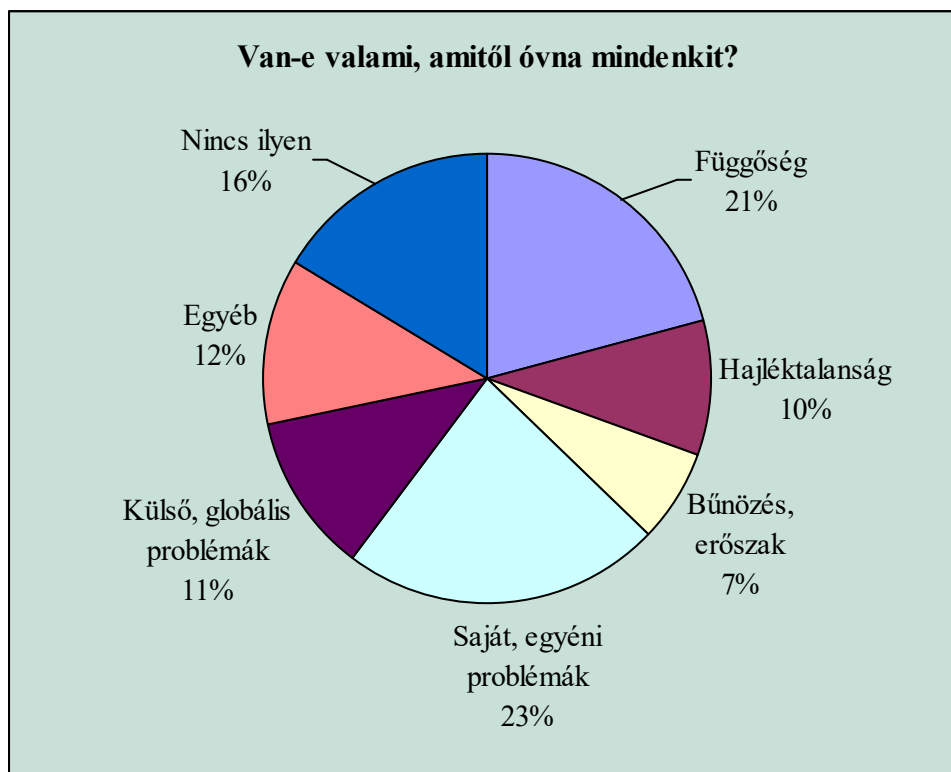
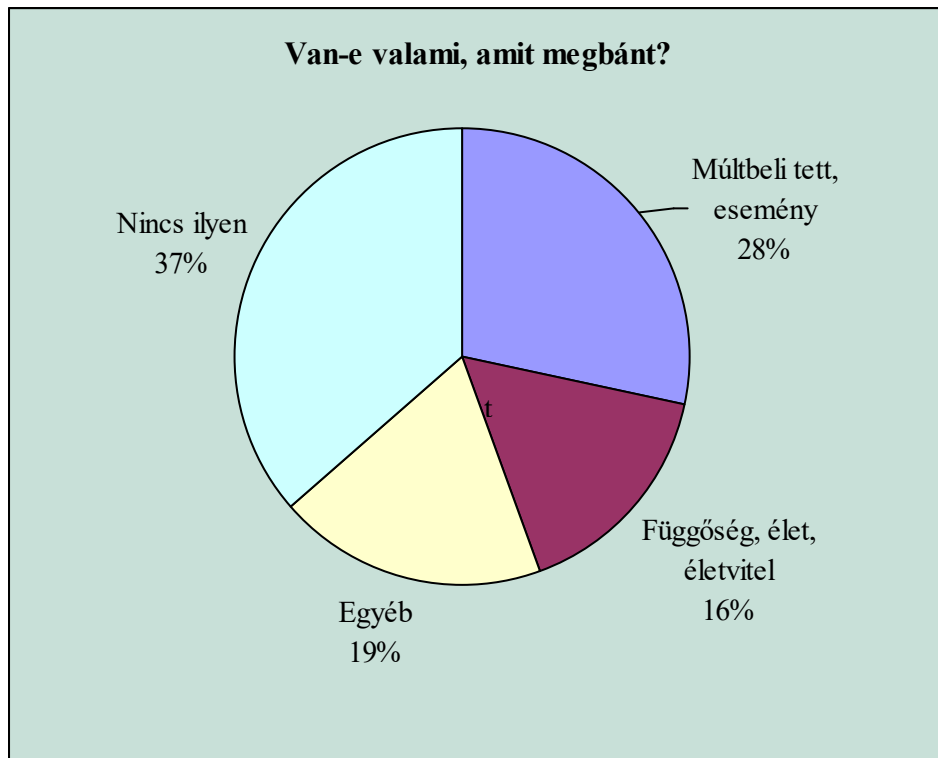
Kíváncsiak voltunk arra is, hogy amit a mindennapokban tapasztalunk, s amit az ún. kemény adatok is rendre alátámasztanak, nevezetesen, hogy sokan már feladták, már semmi örömük az életben, se céljuk, se motivációjuk a változtatásra nincsen, az vajon megragadható-e (nota bene még statisztikailag is valamennyire mérhető-e) az érintettek többnyire egy-egy szavas, de mégiscsak saját megfogalmazású válaszai alapján. Eredményként azt látjuk, hogy nagyságrendileg minden ötödik hajléktalan helyzetben lévő embernek már semmiben sincs öröme (legfeljebb a pusztán életben maradás marad), egy részük még változtatna, de inkább csak egy „szebb világ” eljövételéről álmodozik, leginkább magát okolja sorsáért és nem is tudja vagy akarja már ezt a sorsot másfele navigálni.

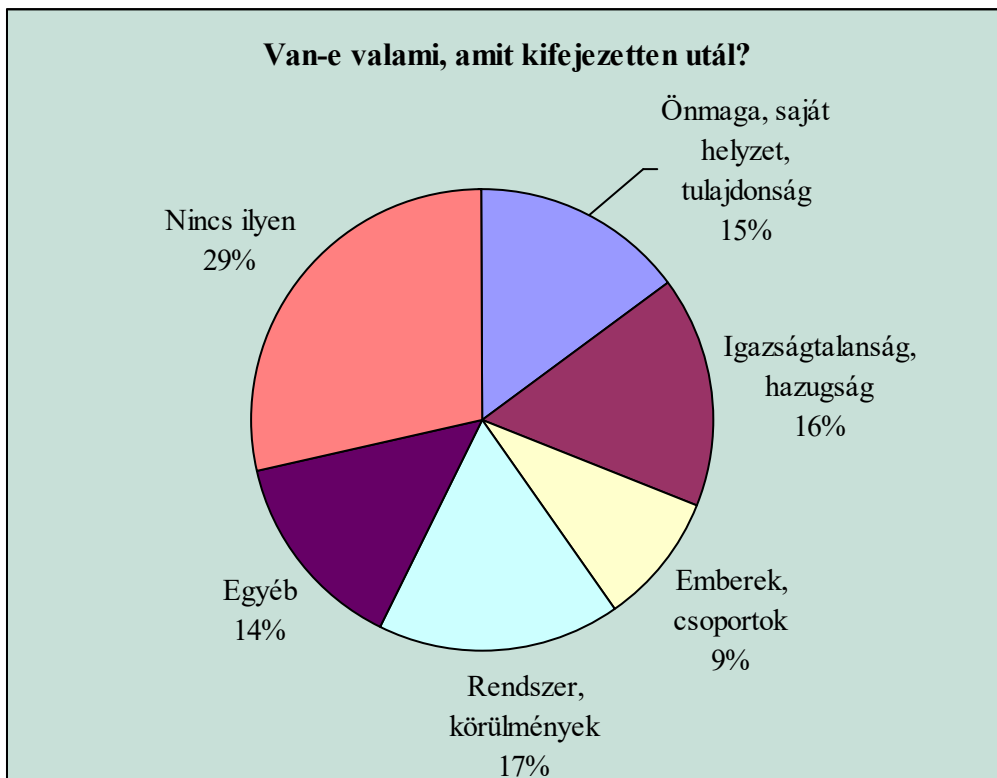
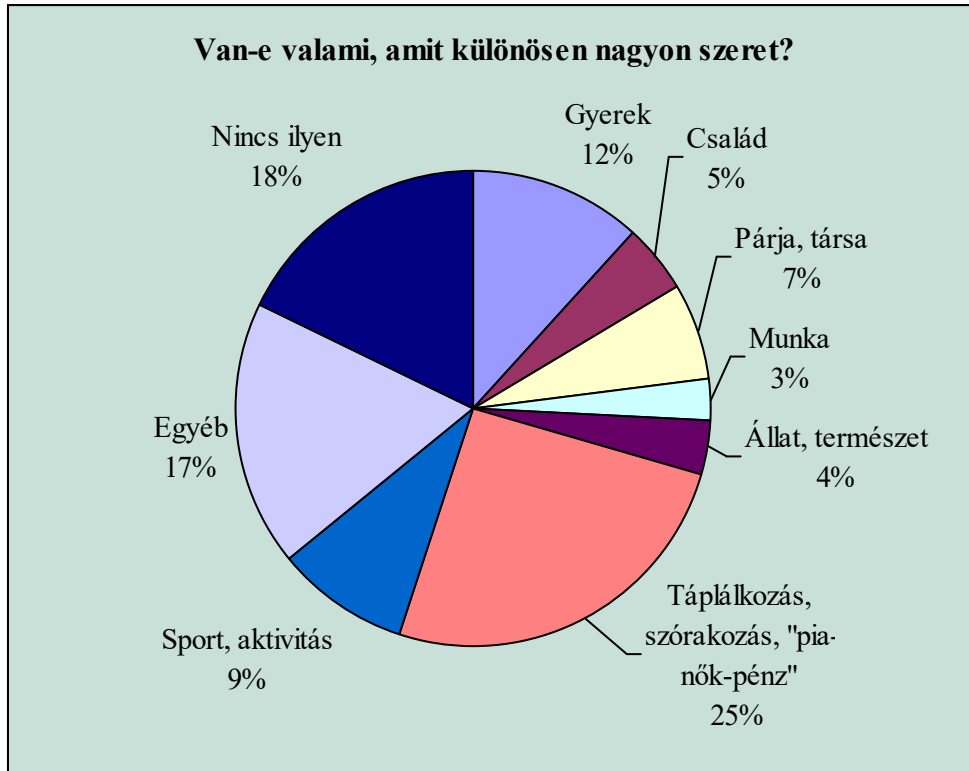
Valahogy azt gondoltuk (balítélet), hogy szépséget, örömet, szeretetet (nem is beszélve a büszkeségről, önbizalomról) nagyon nehéz érezni, megőrizni ilyen nehéz élethelyzetben, de azért nem zártuk ki kérdéseinkkel ennek lehetőségét sem. Talán mondhatjuk, hogy meglepett bennünket, mennyien őrizték meg magukban még ilyen körülmények, nehéz történetek után is büszkeségüket, de annak legalább csíráját, milyen komoly szeretetet éreznek sokan – valahol egészen máshol élő – gyerekeik, volt családjuk iránt, vagy akárcsak kutyájuk, a természet szépségei iránt, milyen fontos sokaknak a saját hobbijuk, kedvtelésük, s milyen plasztikusan kirajzolódik, hogy ezek a pozitív érzések, érzelmek mekkora énerőt adnak ahhoz, hogy meg tudják fogalmazni életük értelmét, feladatukat e világban. Akik büszkék, szeretnek, céljaik vannak, azok számára a hajléktalan élethelyzet másfajta szenvedéseket és fájdalmakat tartogat, mint azok számára, akikből mindezek már kikoptak.

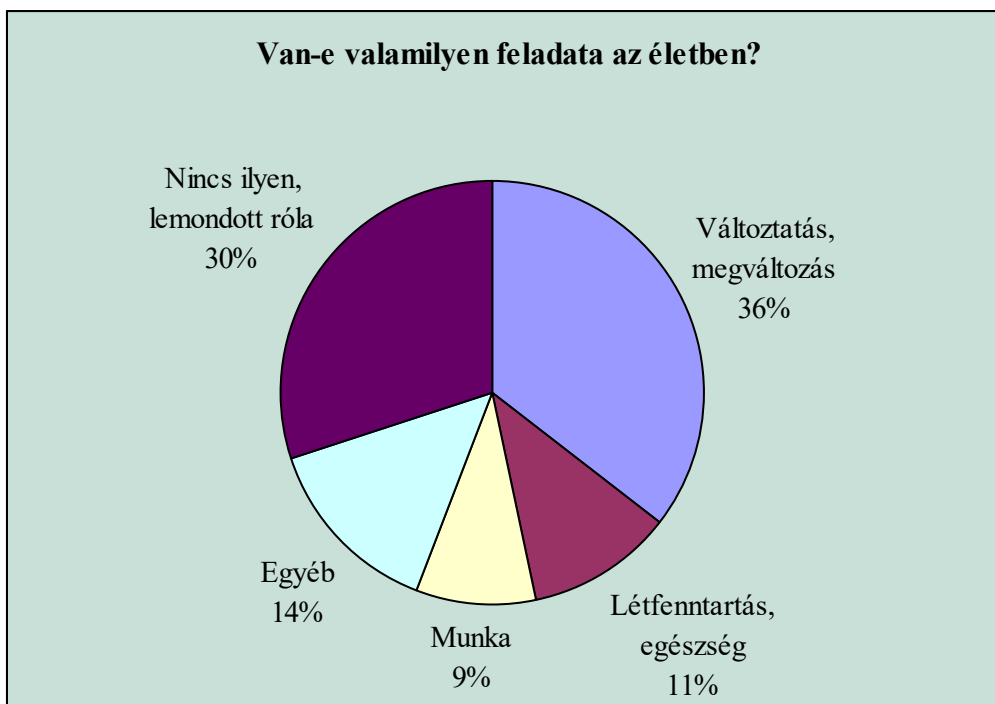
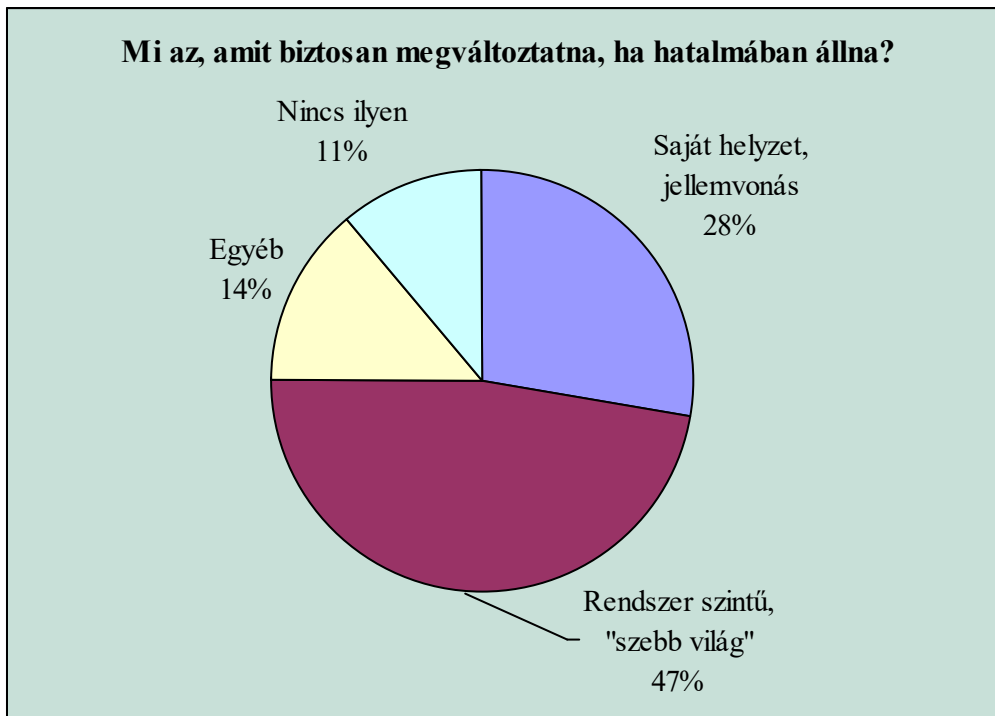
Azt gondoljuk, hogy ezeket a felismeréseket vagy aha-élményeket ki-ki megpróbálhatja hasznosítani, amikor ilyen sorsú polgártársaival kerül közelebbi, akár úgynevezett segítő kapcsolatba.

ÁBRÁK:

GYŐRI PÉTER: A HAJLÉKTALANVILÁG PEREMÉN. KOLDULÓ ÉS KUKÁZÓ HAJLÉKTALAN EMBEREK¹ (F3 2006-2018)

Számtalanszor elmondtuk és leírtuk már, hogy a közterületeken látható *hajléktalanok*, vagyis a *fedél nélküli* emberek (az újabb hazai büntető jogalkotás szerint: az *életvitelszerűen közterületen tartózkodást elkövető* emberek) csak „a jéghegy csúcsa”, sokkal több ember hajléktalan egy-egy időpontban, lakik hajléktalan szállásokon, illetve nagyságrenddel többen lakástalanok, élnek ott-hontalanul, nincs valóságos biztonságos otthonuk. Mégis, a közvélemény még mindig nagyon gyakran a saját vizuális benyomásaira hagyatkozik, s a *fedél nélküli embereket* azonosítja a *hajléktalanokkal*. Az utcákon koldulók, kéregetők, lejmolók, gyűjtögetők és kukázók szintén jól láthatóak, s igencsak sokan őket is a *hajléktalanokkal* azonosítják. A koldusokról, kukázókról alkotott kép összemosódik a hajléktalanokról alkotott képpel: másokétól elütő, sokszor szakadt, piszkos ruha, elhanyagoltság, alkoholfogyasztásra utaló kinézet és így tovább. Holott joggal feltételezhetjük (külön, erre vonatkozó kutatások hiányában is), hogy a koldusok, kukázók döntő többsége valamiféle lakásban alszik éjszaka, nem közterületen, s nem is hajléktalan szállón. Ahogy a hajléktalanoknak is csupán egy kisebb része próbálja ilyen módon fenntartani magát. A hajléktalan embereknek egy kisebb, azonban kutatásaink szerint az elmúlt évtizedben már nagyon is számításba veendő hányada kényszerül kéregetésből, gyűjtögetésből biztosítani önfenntartását. 2018-ban az éves országos „Február Harmadika” kutatásban² részt vevő nyolc és félezer válaszadó hajléktalan ember közül 1670 fő (19%) koldulásból (kéregetésből) és/vagy kukázásból (gyűjtögetésből) biztosította létfenntartását az év januárjában. Írásunkban arra keressük a választ, hogy ők, a *koldulásból-kukázásból* élő hajléktalanok csoportja vajon markánsan különbözik-e a többi hajléktalan embertől.³ Miközben erre a *másságra* kerestük a választ, arra is rá

¹ A címadással is szeretnék tisztelni egykori barátom, *Mezei György* előtt, aki a 90-es években vizsgálta a kolduló hajléktalanokat és „*A világ peremén*” néven hajléktalan idősotthont alapított számukra Újpesten. Egyben köszönöm *Bényei Zoltán*, *Matern Éva*, *Misetics Bálint*, *Mózer Péter* és *Tánczos Éva* kéziratához tett segítő észrevételeit.

A tanulmány szerkesztett formában megjelent: **Győri Péter**: A hajléktalan világ peremén. Kolduló és kukázó hajléktalan emberek, Esély, 2019/2.

² 1999 óta minden évben, február első hetében kérdőíves adatfelvételt szervezünk a közterületeken és a hajléktalan szállásokon élő emberek körében. Az adatfelvételben való részvétel önkéntes. Lásd erről részletesebben: Esély, 2018/3.

³ Ez az írásunk nem „*a koldusokról*”, „*a guberálókról*” szól, hanem szűkebben, az általunk megkérdezett, vizsgált hajléktalan emberekről, akik megélhetésüket részben, vagy egészben koldulásból, kéregetésből,

kellett ébrednünk, hogy a húsz éve minden évben lebonyolított hajléktalan adatfelvételünk egészen kivételes, a hazai szociológiai szakirodalomból mindeddig hiányzó lehetőséget nyújt arra, hogy ha nem is a koldusok, gyűjtögetők, de a kolduló, kéregető, kukázó, gyűjtögető hajléktalanok sok szempontú, időben és térben kiterjedt statisztikai elemzése is sorra kerüljön.⁴

FŐBB IDŐBELI ÉS TERÜLETI TENDENCIÁK

Az immár húsz éve minden év február 3-án lebonyolított, ún. Február Harmadika hajléktalan adatfelvételek során a lehetséges megélhetési források (válaszlehetőségek) között mindig szerepeltettük a *rendszeres* és *alkalmi munka*, a különböző *nyugdíjak* és *segélyek* stb. mellett a *koldulást-kukázást* is.⁵ A két évtized adatainak áttekintése azt mutatja, hogy (1) míg a 2000-es évek

gyűjtögetésből, kukázásból biztosítják. A hazai és nemzetközi szakirodalom és szépirodalom, valamint napi riportázs irodalom számtalan esetben foglalkozott – az említettek közül elsősorban – a közvéleményt is leginkább foglalkoztató koldusokkal, mi itt csak néhány legújabb kori hazai írásra emlékeztetjük az Olvasót, melyek a hajléktalanokkal összefüggésben keletkeztek: (Demszky 1982, Mezei-Bús, Bús 1996/1, Bús 1996/2, Oross 1996, Bene 2015). A szépirodalomból egy-egy írás: Esterházy (1986), Gelléri (1984), Tersánszky (1927).

⁴ Az eddigi köszöneteken túl, köszönet annak a több száz, hajléktalan-ellátásban dolgozó segítő kollégának és sok-sok ezer hajléktalan helyzetben lévő embernek, akik kérdezőként és válaszadóként lehetővé tették eddig e páratlan kutatássorozatot megvalósulását.

⁵ Az itt felhasznált adatok pontos értelmezéséhez tartozik, hogy

a) 1999-ben ez a válaszlehetőség még nem szerepelt, illetve 2007-ben oly módon szerepelt, hogy ezt a két évet elemzésünkől ki kellett hagyni,

b) 2000-2008 között még a kérdés úgy szólt, hogy „*Honnan jutott ... januárjában jövedelemhez?*”, s a felajánlott válaszlehetőségeknél összevontan szerepelt, hogy „*koldulásból, guberálásból*”, majd 2009-től váltottunk arra a kérdésre, hogy „*Miből élt meg 2009 januárjában?*”, s ekkortól már – a tartalmi okokon túl az előfordulás gyakorisága miatt is – külön szerepelt a válaszlehetőségek között, hogy „*kéregetésből, koldulásból*”, illetve „*gyűjtögetésből, kukázásból*”.

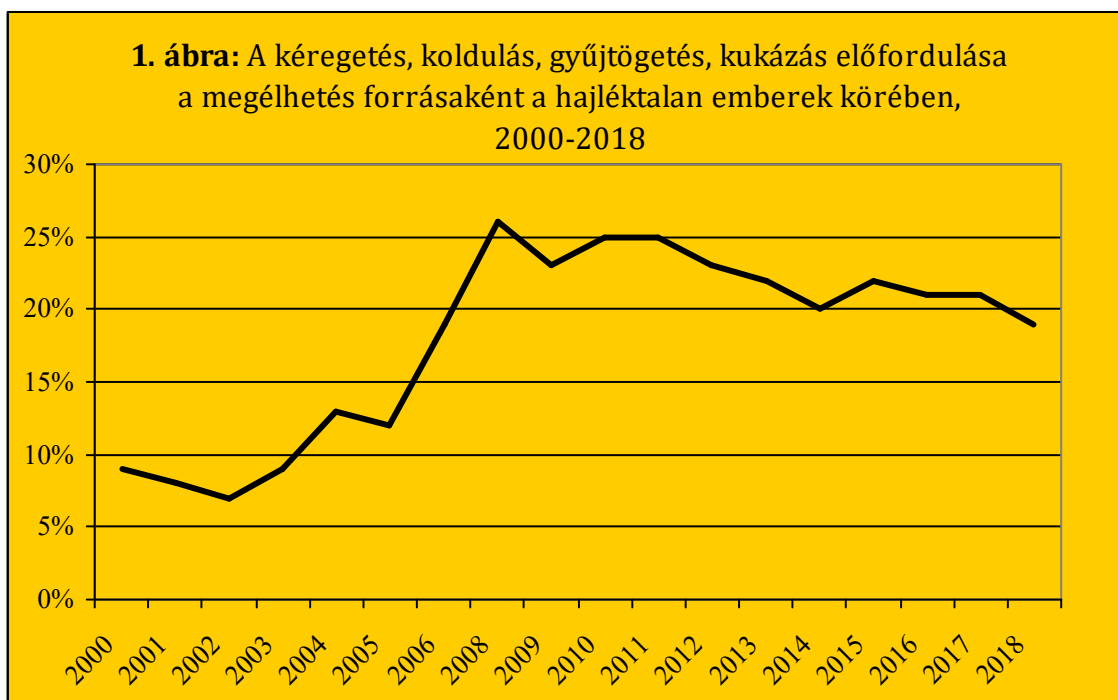
Jelen elemzésünk során e két válaszlehetőséget összevontuk, vagyis a koldulásból (kéregetésből) és/vagy kukázásból (gyűjtögetésből) élőkre koncentrálnak, mert ugyan e két megélhetési forma igen különböző,

első felében a koldulásból-guberálásból (is) megélők aránya az éppen hajléktalan helyzetben lévők között – talán mondhatjuk – elhanyagolhatóan alacsony (9-12%) volt, (2) addig **2006 és 2008 között robbanásszerűen megnőtt ennek a megélhetési formának a gyakorisága**, (3) **majd 2008-tól máig (26%-ról 19%-ra csökkenve) ezen az igen magas szinten stabilizálódott, folyamatos lassú csökkenést mutatva. (1. ábra)**

Vagyis azt látjuk, hogy 2008-tól **minden negyedik-ötödik hajléktalan ember** (itt évente hetizenegyezer válaszadóról van szó) **a saját létfenntartását részben, vagy egészben koldulásból (kéregetésből) és/vagy kukázásból (gyűjtögetésből) biztosítja.**⁶ Bármely válfaját, megjelenési formáját is tekintjük e tevékenységeknek - és egy pillanatig félretesszük, hogy ez a megélhetési forma vajon *kizárólagos, elsődleges, vagy kiegészítő* jellegű-e -, önmagában is meghatározó jelentőségű az a tény, hogy a hajléktalan helyzetbe kerültek közül ennyire sokan kényszerülnek koldulni-kukázni, de az érintettek önbecsülése, vagy akár a közvélemény megítélése szempontjából is ennek hatása – véleményünk szerint - messze nem lebecsülendő.

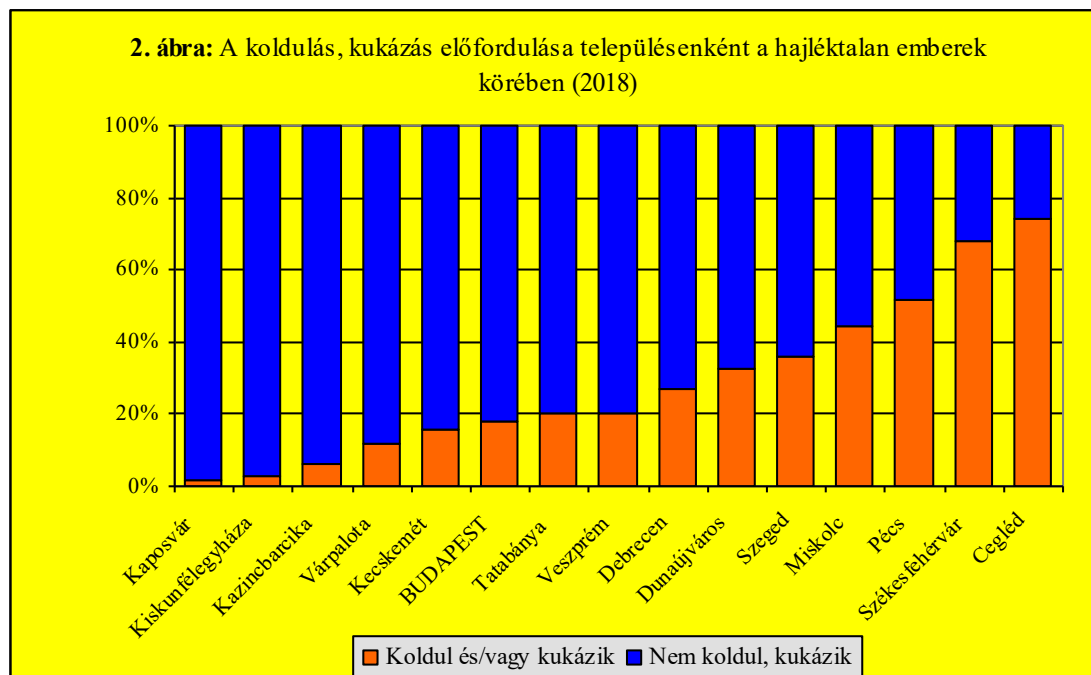
azonban igen nagy az átfedés e két alcsoport között, illetve háttér elemzésünk azt mutatta, hogy távolról sem különbözik annyira e két csoport egymástól, mint amennyire ők együttesen különböznek a többi hajléktalan helyzetben lévő embertől.

⁶ Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy évről-évre többségükben nem ugyanazok az emberek válaszoltak kérdéseinkre, a hajléktalan élethelyzet többnyire egy átmeneti élethelyzet (sajnos vannak, akiknél nem), így a vizsgált csoportok tagjai is folyamatosan változnak. De megkülönbözteti őket, hogy koldulnak-kukáznak-e, vagy sem, s megvizsgáljuk, hogy vajon egyéb jellemzőik is különböznek-e, vagy sem.

A koldulás és gyűjtögetés elmúlt évtized során megfigyelhető ilyen magas arányú elterjedtségén túl, természetesen sokakban fölmerülhet a kérdés, mi lehet ennek az oka, mi állhat a háttérben? Mielőtt azonban néhány nagyvonalú hipotézist megpróbálnánk fölvezetni, érdemes e megélhetési formák gyakoriságát különböző településeken is megvizsgálnunk. (Már csak azért is, mert sokak számára az egyik kézenfekvő magyarázat az lehet, hogy bizonyára vidékről Budapestre áramlottak a hajléktalanok a jobb, vagy akár csak az ilyen éppen hogy-megélhetés céljából.)

Vissza-visszatérően fölvetődik, hogy a településenként, régióként valóban jelentősen különböző munkaerőpiaci helyzet, a megélhetési lehetőségek különbözősége szinte mágnesként vonzza a nagyobb városokba, elsősorban Budapestre a hajléktalanná vált embereket, s különösen így van ez azoknál, akik koldulni, gyűjtögetni „jönnek Budapestre”. Amikor erről kérdeztünk 2011-ben, akkor azt találtuk, hogy a budapesti hajléktalanok 46%-a itt is született, Budapesten, és a koldulásból-kukázásból élők sem tértek el ettől lényegesen (44%). A fővárosban élő, megélhetést kereső hajléktalanok többsége tehát valóban nem Budapesten született, azonban élete egy szakaszában - nem feltétlenül hajléktalanná válását követően - a fővárosba költözött. Azonban az eleve fővárosban születettek aránya is jelentősnek mondható.

Először is megállapíthatjuk, hogy Budapesten a hajléktalan emberek körében átlagos (18%) a koldulásból-kukázásból (is) élők aránya.⁷ De talán ennél fontosabb, hogy **településenként szélsőségesen eltérő a kolduló-kukázó hajléktalanok aránya**. Az itt bemutatott városok közül Kaposváron csupán a hajléktalanok 2%-a, viszont Cegléden 74%-uk(!) él ezzel a létfenntartási formával.⁸ **(2. ábra)** Ez arra int bennünket, hogy legyünk igencsak óvatosak az olyan általános magyarázatokkal, hogy a) az elmúlt években azért csökkent némileg a koldulók-kukázók aránya, mert javult a foglalkoztatottság, ezt némileg segítette a közfoglalkoztatás, b) az előregedéssel párhuzamosan nőtt a nyugdíjból élők aránya, c) jogszabályok szűkítették a koldulás, illetve a

⁷ Vagyis adataink nem igazolják vissza, hogy Budapest lenne a koldulásból-kukázásból is megélni kényserülő hajléktalan emberek legfőbb célállomása, ami viszont nem áll ellentétben azzal a hipotézissel, hogy maguk a kisebb-nagyobb városok lennének az ilyen megélhetésre (is) szorulóknak célpontjai a maguk szegényebb települési környezetükben, régiójukban.

⁸ Ebbe az összehasonlításba az adatfelvételben részt vevő több tucat település közül azokat vontuk itt be, ahol legalább 50 hajléktalan ember válaszolt kérdéseinkre (a többi települést az esetleges hibahatár miatt itt nem szerepeltetjük).

kukázás lehetőségeit és így tovább. Valószínűleg igencsak sok ok áll a háttérben, mi azonban inkább csak a főbb tendenciákra keresnénk a magyarázatokat: miért következett be 2006-2008 között egy *nagyságrendi ugrás* az ilyen megélhetési forma terén, s ez miért stabilizálódott (csökkent enyhén) a 2008 utáni években? Utóbbi kérdésre részben az itt felsorolt válaszkísérletek adhatnak magyarázatot, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy több településen, régióban nem is stabilizálódott-csökkent az elmúlt évtized során a koldulásból-kukázásból élők aránya, hanem folyamatosan tovább növekedett, s egészen extrém szintet ért el (ilyen pl. Miskolc, Pécs, Székesfehérvár).

Ezen a ponton érdemes arra is figyelni, hogy az itt felsorolt városok közül **ott, ahol a hajléktalanok közül nagyon sokan koldulnak-kukáznak, a koldulók-kukázók csoportján belül extrém magas a cigány emberek részaránya**⁹: Miskolcon (53%) és Pécsen (51%), illetve még Kecskeméten is (57%). Más nagyobb városokban a cigányok aránya a koldulók-kukázók körében az átlagosnál alacsonyabb - Székesfehérváron (27%), Cegléden (30%), Szegeden (34%), Dunaújvárosban (23%) -, Budapesten pedig az arányuk átlagos (41%). Csak feltételezhetjük, hogy ennek hátterében az észak-keleti és a dél-nyugati régióban nagyobb arányban élő roma népesség különösen kirívó elnyomódása állhat, viszont következményként megállapíthatjuk, hogy e településeken a látható utcai koldusok-kukázók és látható hajléktalanok, fedél nélküliek tényleges átfedése jelentős mértékben befolyásolhatja a „hajléktalanokról” alkotott képet.

A 2006 UTÁNI „MÁSODIK NAGY POFON” ÉS HATÁSAI¹⁰

Az évenkénti Február Harmadika kutatások adatainak az időbeli elemzése azt mutatja, hogy a 2006-2008 közötti drasztikus változás, mondhatni, zuhanás okaként meglehetősen

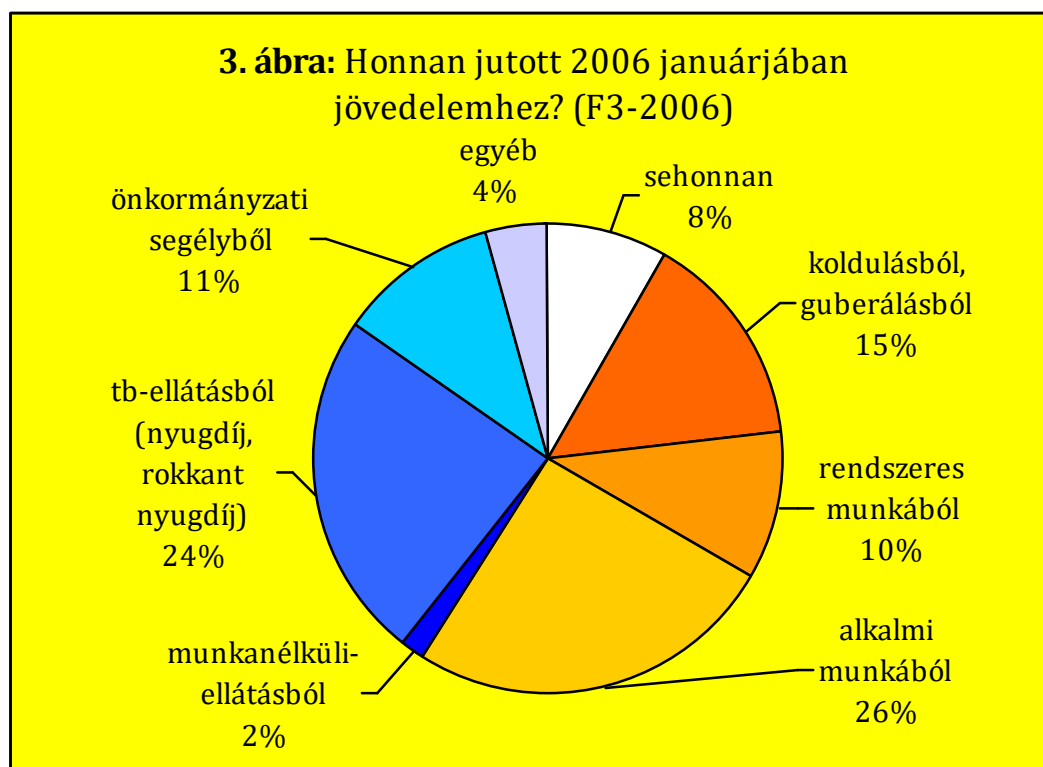
⁹ A romák részarányának alakulásáról a hajléktalan helyzetben lévők körében részletesebben szólunk Győri (2017).

¹⁰ Az 1990-es rendszerváltást követően a „második nagy pofon” mibenlétéről lásd (Győri 2013).

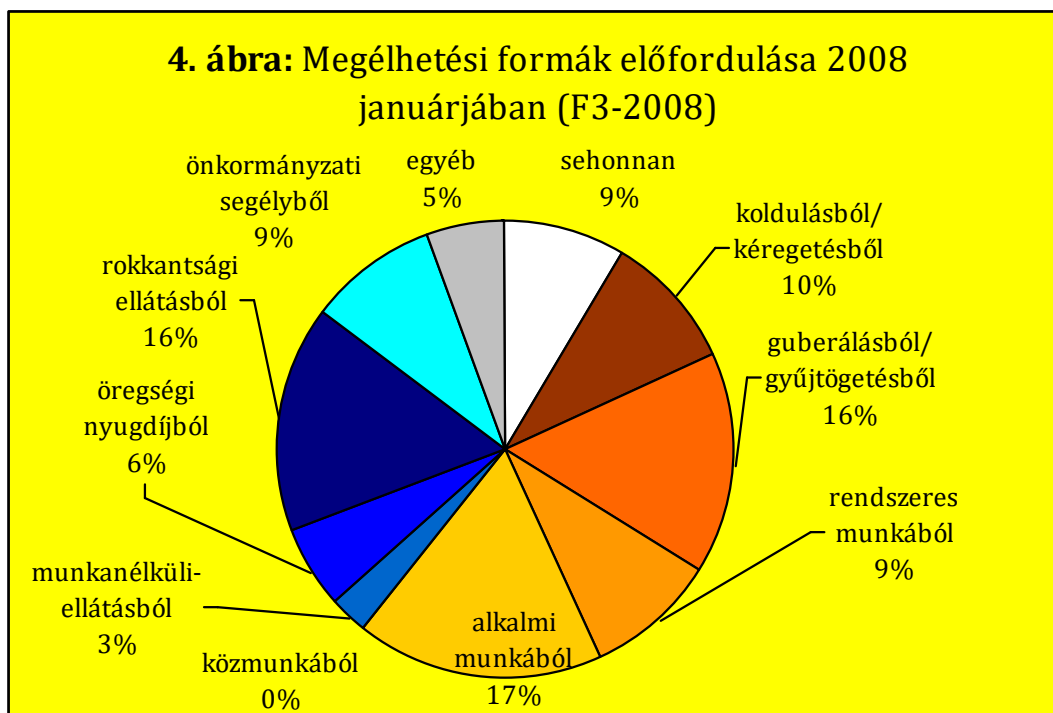
A 2006-tól bekövetkező alapvető fordulatról több korábbi írásunkban is már szóltunk (Győri 2008, Győri 2015)

egyértelműen a **munkaerőpiaci változásokat** lehet megjelölni. Ezen belül is lényegében **az alkalmi munkák helyét vette át igen sok esetben a koldulás-kukázás.**

Abban nincs változás, hogy mind 2006-ban, mind 2008-ban nagyjából minden második hajléktalan ember a saját maga önerejéből (munkájából) tartotta fenn magát, legyen az rendszeres, vagy alkalmi munka, vagy akár koldulás-kukázás. **(3. és 4. ábra)**¹¹ A változás abban érhető tetten, hogy míg 2006-ban a legtöbben még a munkaerőpiac margóján, az alkalmi, feketemunka világában mozogtak, addig 2008-ra az alkalmazás lehetősége radikálisan beszűkült, sokan innen is kiszorultak, és kénytelenek voltak a feketemunkánál is rosszabb tevékenységek révén fenntartani magukat, maradt nekik a kéregetés és gyűjtögetés.

¹¹ A 3., 4. és 5. ábra értelmezéséhez megjegyezzük, hogy a megélhetés forrására vonatkozóan természetesen több forrást is meg lehetett jelölni, az ábrák minden megemlített forrás előfordulásának a gyakoriságát mutatják.

E tömeges „csúszás”, kiszorulás idején – amikor a korábban stabil munkával rendelkező (nem hajléktalanok) tömegei árasztották el ezeket az instabil munkaerőpiaci posztokat -, 2008 februárjában megkérdeztük a hajléktalan embereket, hogy vajon „Szeretne-e ezen a helyzeten változtatni?”, mármint azon, hogy éppen van-e, illetve nincs munkája. A koldulók-kukázók csupán 13%-a jutott ekkor valamilyen egyéb munkához, ez is inkább csak valamilyen be nem jelentett, feketemunka volt, bejelentett munkát mindössze 2%-uk(!) végzett. (A nem koldulók-kukázók 33%-ának volt ekkor valamilyen be nem jelentett munkája, s 16%-uk jutott rendszeres bejelentett munkához.) A koldulók-kukázók szinte kivétel nélkül (98%) elégedetlenek voltak munkaerőpiaci helyzetükkel és szerettek volna valamilyen munkát vállalni (93%). A legtöbb kolduló-kukázó leginkább *rendszeres munkához* szeretett volna jutni (33%-uk), de voltak, akik *bejelentett* alkalmi munkával is már megelégedtek voltak (15%), vagy akár csak egy *jól fizető* alkalmi munkával (21%), s nem kevesen (17%) *bármilyen* munkát elvállaltak volna. Még a munkaügyi központot is viszonylag sokan felkeresték ilyen célból (27%, a másik csoport esetében ez 42%), annak ellenére, hogy az tényleges segítséget csak igen ritkán volt képes nyújtani. A munkavállalás akadályaként 2008-ban a koldulók-kukázók legtöbben betegségüket említették (29%), illetve a munkahiányt (22%), külső megjelenésüket (17%), vagy a megfelelő szakma hiányát (12%). (A nem kolduló-kukázó hajléktalanok körében a sorrend és az arányok is lényegesen eltérőek: 34%-uk a betegségét, 16%-uk megváltozott munkaképességét, 12%-uk a munkahiányt, 9%-uk

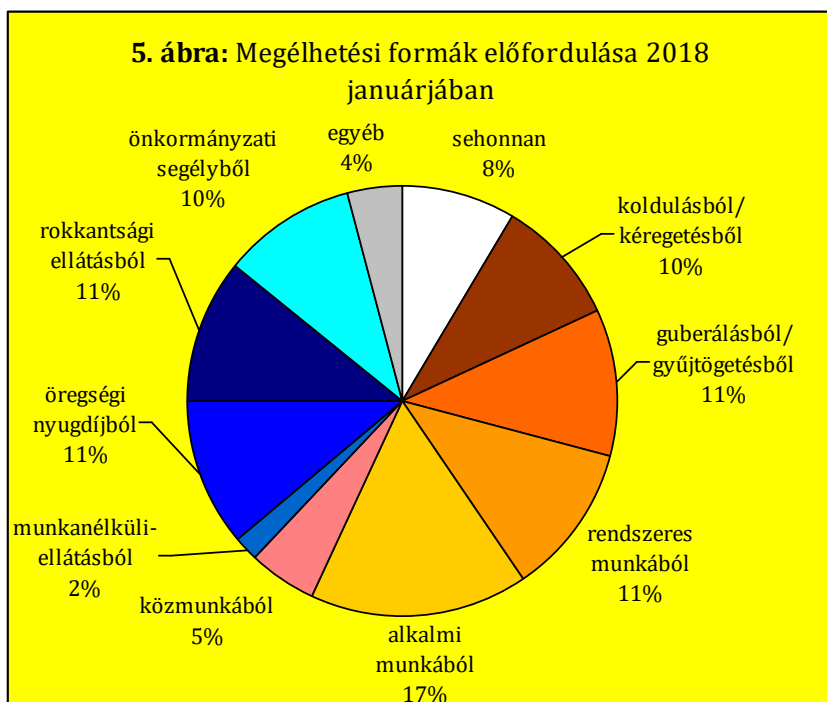
a megfelelő szakma hiányát említette, s csupán 5%-uk említette külső megjelenését munkavállalása akadályaként.)

Tíz év alatt, 2008 és 2018 között a hajléktalan emberek által végzett megélhetési formák szerkezete alig változott **(4. és 5. ábra)**. Kisebb szerkezeti változásként legfeljebb annyi látható, hogy szerény mértékben megjelent a közmunka lehetősége, s némileg csökkent a koldulás-kukázás előfordulása. Rendszeres munkából származó jövedelemmel a koldulás-kukázás csak egészen kivételes esetben kapcsolódik össze – mind 2018-ban, mind 2008-ban.¹² Ugyanakkor azt is meg kell említenünk (ez ezeken az ábrákon nem látható), hogy időközben érzékelhetően megnőtt a koldulók-kukázók körében azok aránya, akik olykor alkalmi munkához is hozzájutottak. 2018-ban, amikor a munkaerőpiaci helyzet már alapvetően kedvezőbb a 2008-asnál, minden negyedik kolduló-kukázó (24%-uk) jutott alkalmi munkához is. Csupán ennyi jutott volna el a hajléktalan emberekig a munkaerőpiaci helyzet lényegesen kedvezőbbé válásából?

Annyit az előzőekhez még hozzá kell tennünk, hogy persze úgy is fogalmazhattunk volna, hogy az alkalmi (fekete) munkát végző hajléktalanok egy része (2018-ban pontosan 20%-a) az így megszerzett jövedelmét kénytelen volt még koldulással-kukázással kipótolni, s ezekből együttesen valahogyan eltengődni.

sen valahogyan eltengődni.

A hajléktalan emberek megélhetési forrás-szerkezetének alig érzékelhető változása 2008 óta - annak ellenére, hogy az általános munkaerőpiaci helyzet lényeges javulást mutatott 2018-ra - számtalan új kérdést vet fel: A munkaerőpiaci változások nem „értek el” a hajléktalanságban élőkig? Akiket elértek (rendszeres jövedelmet jelentő munkához

¹² Amikor a 2008-2018 közötti időszak elején, 2012-ben megkérdeztük, hogy „Volt-e legalább 30 nap munkaviszonya 2011-ben?” a koldulók-kukázók mindössze 19%-a válaszolt igennel (a másik csoportban ennek előfordulása 36% volt.)

jutottak), azok nagy arányban ki tudtak kerülni ebből az élethelyzetből és már nem hajléktalanok? És ennek így nyoma sincs a „még” hajléktalanok körében? A keveseket (és szintén csak alkalmilag) elérő közmunka korrigálhatta némileg a munkaerőpiacról teljesen kiszorultak arányát?¹³ Az éppen hajléktalan helyzetben lévők, az ebbe a helyzetbe kerültek fizikai-mentális-pszichés állapot szerinti összetételének a leromlása miatt nem érzékelhető szélesebb körű javulás a munkaerőpiaci pozíciókban? Ennek köszönhető-e a koldulásból-kukázásból (is) megélni kényszerülők arányának a szinten maradása, csupán enyhe csökkenése? Vagy - eltérően a 2006 és 2008 közötti „nagy kiszorulás”-tól – immár nem is a munkaerőpiac alakulása gyakorolja a legnagyobb hatást e megélhetési formák elterjedtségére, hanem valami más? Utóbbi lehetőség különösen elgondolkodtató lehet.

A KOLDULÁSBÓL-KUKÁZÁSBÓL ÉLŐ HAJLÉKTALAN EMBER MÁSSÁGA¹⁴

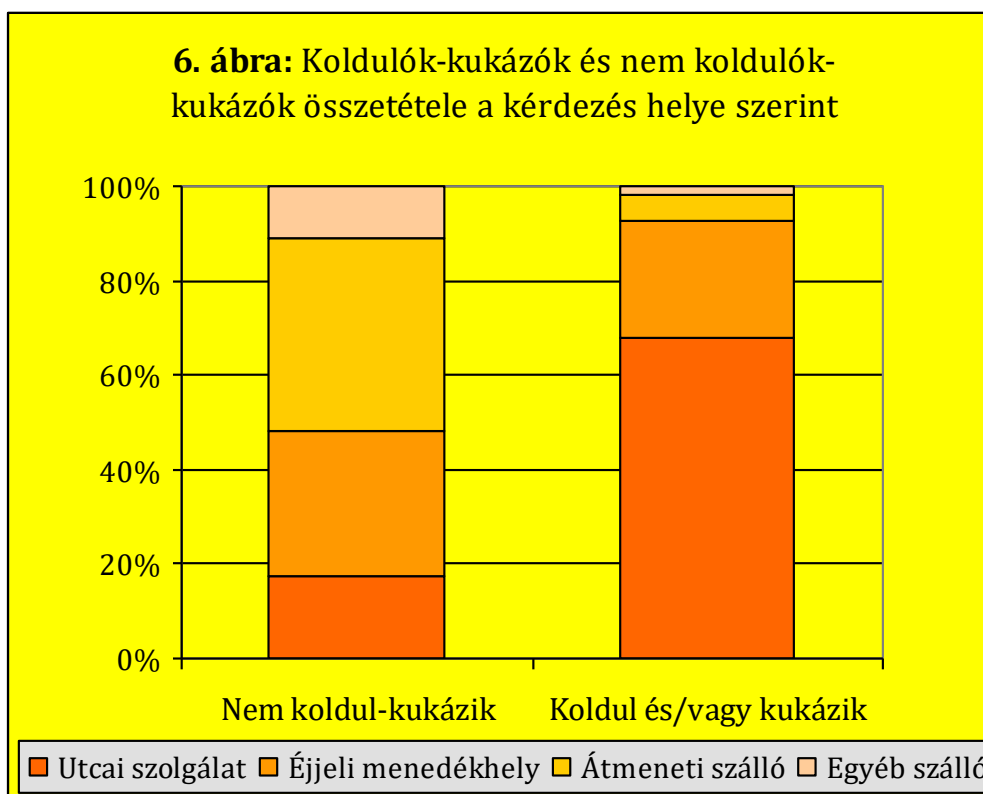
Visszatérve eredeti kérdésünkhöz, arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jelenleg (pontosabban 2018 februárjában) koldulásból-kukázásból élők csoportja vajon markánsan különbözik-e az ilyen tevékenységre nem kényszerülő hajléktalanoktól?

¹³ A 2008-2018 közötti időszak elején, 2010-ben részletesen kérdeztünk erről. A koldulásból-kukázásból élők ekkor még viszonylag nagy arányban keresték fel a munkaügyi központot (36%-uk, igaz a másik csoportban ez lényegesen gyakoribb volt /46%/). Viszont arra a kérdésünkre, hogy „Az elmúlt év során felajánlották-e Önnek a közhasznú munkavégzés lehetőségét?” a koldulásból-kukázásból élő hajléktalanok mindössze 13%-a válaszolt igennel (ez az arány a többiek esetében is lényegében ugyanekkora volt), azonban arra a kérdésünkre, hogy „Az elmúlt évben végzett-e közhasznú munkát?” már csupán a koldulásból-kukázásból élők 5%-a válaszolt igennel (miközben a másik csoport tagjainak 11%-a vett részt ténylegesen valamilyen közmunka programban!).

¹⁴ Elemzésünk során a 2018. évi Február Harmadika adatait használjuk: minden olyan esetben, amikor ettől eltérő év adatait vonjuk be a vizsgálatba, ezt külön megemlítjük.

DEPRIVÁCIÓ A LAKHATÁSBAN

A koldulók-kukázók – a többi hajléktalan helyzetben lévőkötől eltérően - jellemzően „utcalakók”. A koldulásból-kukázásból élők többsége (68%) a kérdezés idején közterületen élt, a többi hajléktalan körében ez sokkal kisebb arányban (18%) fordult elő. A koldulásból-kukázásból élők szinte kivétel nélkül (91%) aludtak már életükben legalább egy hetet közterületen (a többiek körében ez 55%), zömük (84%) az elmúlt évben is aludt közterületen (a többiek esetében ez 33%). Amikor 2012-ben erről részletesebben is kérdeztünk, akkor azt is nyomon követhettük, hogy a február harmadikai kérdezés idején valamilyen hajléktalan szálláson meghúzódó koldulók-kukázók közül minden második a nyár legmelegebb napjain közterületen töltötte éjszakáit, s csak a hideg idő beálltával mentek be szállóra (persze a nem kolduló-kukázó hajléktalan emberek közül is többen a nyarat azért közterületen töltötték, csak sokkal kisebb arányban). Szintén ebből a 2012-es adatfelvételtől tudjuk, hogy a koldulók-kukázók 2/3-a nagyjából ragaszkodik megszokott helyéhez, 1/3-uk viszont folyamatos mozgásban van, részben „önkéntes alapon”, részben viszont azért, mert a rendőrök, közterület-felügyelők elküldték a helyéről. A koldulók-kukázók 43%-a válaszolt igennel 2012-ben arra az állításra, hogy *„Azért lakik (alszik) itt mert már megszokta”* (a zömében intézményekben lakó másik csoport tagjainak csupán 27% válaszolt így). Ez az igen magas arányú „megszokás” lehet a sodródás, lemondás, beletörődés, a kitörési utak lezárultának a jele is, bár ugyanekkor arra a kérdésünkre, hogy *„Mi kellene ahhoz, hogy ne kelljen utcán, vagy hajléktalan szállón aludnia?”* 79%-uk válaszolta, hogy egyszerűen pénzre lenne szüksége (mely persze többnyire csak egy kívánság/álom).

A koldulásból-kukázásból élők között elvétve találunk fizetős átmeneti szállón lakókat (5%), holott a többi válaszadó hajléktalan ember 41%-a ilyen intézményben tölti napjait. (6. ábra) Vagyis a koldulásból-kukázásból élők lényegesen kisebb mértékben intézmény-, közelebbről bentlakásos intézményhasználók, vagy éppen kevésbé fogadják be őket az intézmények, illetve legfeljebb éjjeli menedékhely áll a rendelkezésükre. Valószínűleg a jelenlegi intézmények egy jó része felkészületlen a *megfelelő* befogadásukra, s ez nyilván vissza is tarthatja őket ezek használatától – mondhatni, innen is kiszorulnak.

A kirekesztettség egészen sajátos formája a hajléktalan emberek esetében, hogy sokszor - különösen a közterületen élők körében - egyszerűen nincs egy hely, ahol akárcsak bejelentett lakcímet létesíthetnének. Amikor 2011-ben erről kérdeztük az embereket, azt találtuk, hogy a hajléktalan emberek 46%-a (!) nem rendelkezett állandó bejelentett lakcímmel. Az átmeneti szállókon lakók esetében ez „csak” 28% volt, de a közterületeken élők körében 60% (!), a koldulásból-kukázásból élő hajléktalanok 61%-a nem rendelkezett állandó bejelentett lakcímmel. **A koldulásból-kukázásból élők 47%-a(!) sem állandó, sem ideiglenes lakcímmel nem rendelkezett** (a másik csoport tagjai körében ez fele annyi esetben fordult elő). Aki tudja, hogy milyen és mennyi egészségügyi, munkaügyi, szociális és egyéb alapszolgáltatáshoz (nem is beszélve a legális munkavállalási és egyéb lehetőségekről) való hozzáférés alapfeltétele a lakcím megléte,

annak nem kell magyaráznunk, hogy pusztán az a tény, hogy minden második kolduló-kukázó hajléktalan lakcím nélküli, a kirekesztettség milyen szélsőséges stádiumát jelzi.

A koldulók-kukázók nem csak hajléktalanként élik meg nincstelenségüket. 2016-os adatfelvételünk szerint nagyon sokuk (43%) soha nem lakott olyan lakásban, melynek ő lett volna a tulajdonosa, vagy bérlője (a másik csoport tagjainak 72%-a élt valamikor ilyen lakásban). Minden negyedik koldulásból-kukázásból élő korábban állami gondozott volt (26%-uk, a másik csoportból némileg kevesebben, 20%-uk), s körükben többen a börtönt követően lettek hajléktalanok (10%, a másik csoport körében ez csak 3%).

A közhiedelemmel ellentétben, a hajléktalanság nem egy örökre meghatározott állandó léthelyzet, sokszor inkább „hajléktalan momentumokról”, egy-egy ember esetében hajléktalan életszakaszokról beszélhetünk. Akik ma hajléktalan szállón, vagy közterületen kénytelenek lakni, azok korábban többnyire valamilyen (ha nem is saját, nem is önálló) lakásban laktak és a jövőben is többen lakásban laknak majd – azzal együtt, hogy a lakásban lakást megelőzően is lehettek már hajléktalan helyzetben, ahogy a jövőbeni lakásban lakást követően is előfordulhat még, hogy ismét hajléktalanná válnak majd. Amikor 2013-ban erről kérdeztük az akkor hajléktalan helyzetben lévő embereket („*Hajléktalanná válása óta lakott-e lakásban?*”), akkor közel minden második hajléktalan ember (47%-uk) igennel válaszolt (a koldulók-kukázók körében ez az arány alacsonyabb volt). Amikor aziránt érdeklődtünk, hogy vajon mi volt a feltétele a lakásban lakásnak,¹⁵ akkor azt állapíthattuk meg, hogy **jelentős különbség van a kolduló-kukázó és a többi hajléktalan ember között abban, hogy munkával, vagy pénzzel kellett-e fizetni ezért a lakásban lakhatásért.** A kolduló-kukázó csoport 39%-a fizetett pénzzel, 26%-a munkával azért, hogy lakhasson, míg a másik csoportban gyakoribb (49%), hogy pénzzel fizettek (valamilyen bérleti díjat), s csak elvétve (15%-uk) fordult elő, hogy munkaszolgáltatásért lakhattak. Feltételezhetjük, hogy a koldulók-kukázók esetében ez a – két hajléktalan életszakasz közötti – lakásban lakhatás szorosan összekapcsolódott az általuk végzett alkalmi munkával, míg a másik

¹⁵ Ezek a hajléktalan életszakaszok közötti lakáshasználatok szinte kivétel nélkül különböző befogadások, szívességi, haveri, sokszor kényszerű és bizonytalan lakhatási lehetőségek, melyek feltétele lehetett, hogy rendesen kellett viselkedni, nem ihatott alkoholt, hallgatni és túrni kellett a szidásokat, el kellett viselni a veréseket, cserébe le kellett feküdni olyanokkal is, akikkel nem akart stb.

csoport tagjai közül többen rendszeres munkakeresetükből, nyugdíjukból ki tudták fizetni a szerény és bizonytalan lakhatás árát.

A koldulók-kukázók közül nem csak kevesebben laktak korábban, vagy akár hajléktalanná válásukat követően lakásban, de jóval kevesebben gondolják azt is, hogy bármikor olyan helyzetben lesznek még a jövőben, hogy lakásban lakhatnak. E csoport tagjainak csupán 26%-a válaszolt igennel arra a kérdésünkre, hogy *„Mit gondol, lesz-e valamikor a jövőben olyan helyzetben, hogy lakásban lakjon?”*, a többiek 38%-a még számol ezzel a lehetőséggel. Feltehetően nem véletlenül, a *„Mit gondol, lesz-e valamikor olyan helyzetben, hogy rendszeres bejelentett munkája legyen?”*, kérdésre pontosan ugyanilyen arányokban válaszoltak igennel a két csoport tagjai.

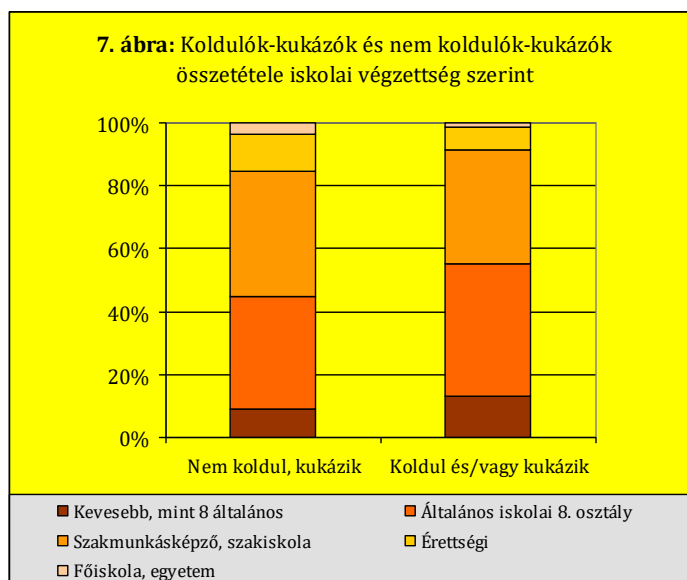
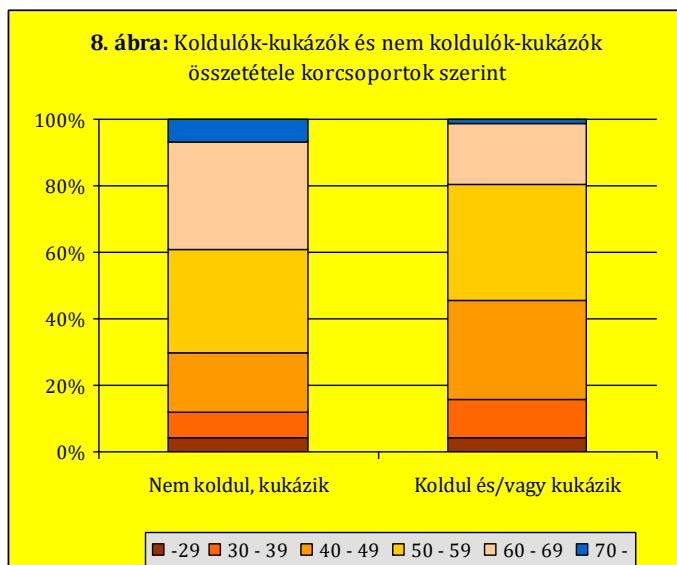
Ebben a világban a *„hol lakás”* lehetőségei ennél sokkal-sokkal elemibb szinten merülnek csak fel. Amikor 2011-ben megkérdeztük a hajléktalan embereket, hogy vajon *„Meddig lakhat (aludhat) Ön a jelenlegi lakó (alvó) helyén?”*, akkor a koldulásból-kukázásból élők 75%-a erre csupán azt tudta válaszolni, hogy *„nem tudja”* (a másik csoport minden második tagjának is ez volt a válasza).

DEPRIVÁCIÓ AZ ISKOLÁZOTTSÁGBAN

A koldulásból-kukázásból élők fiatalabbak, ugyanakkor iskolázatlanabbak is. A koldulók-kukázók körében lényegesen több a fiatal-közép korú ember, a nem koldulók-kukázók körében lényegesen több az idős. Ennek ellenére, a koldulók-kukázók esetében gyakoribb, hogy legfeljebb 8 általánossal, vagy azzal sem rendelkezik valaki. A koldulásból-kukázásból élők körében fele akkora arányban találunk legalább érettségivel rendelkezőket (9%), többségük (55%) legfeljebb nyolc elemet végzett (a többiek körében ez az arány 45%).

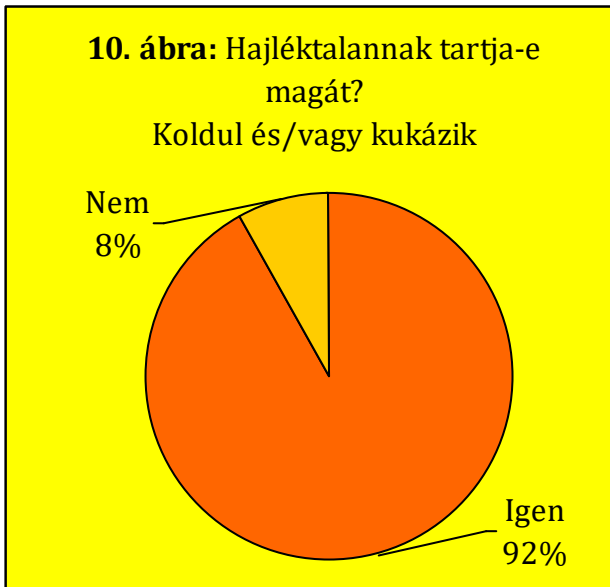
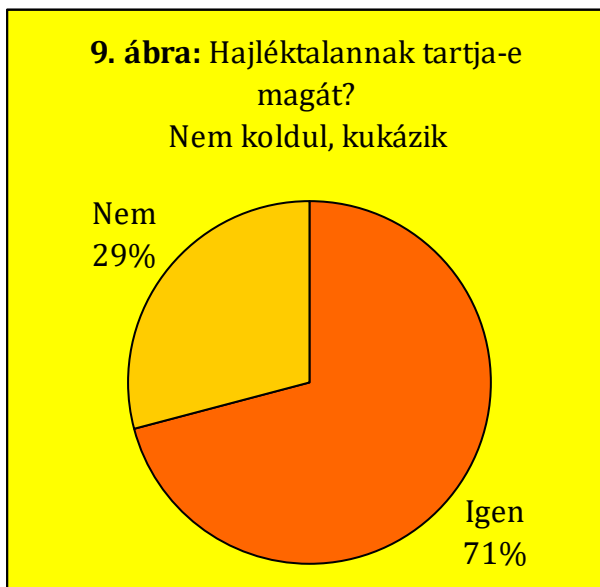
Holott a kolduló-kukázó csoport lényegesen fiatalabb, mint a nem koldulásból-kukázásból élők. (Valószínűleg ezért is több a kolduló-kukázó csoportban a nőtlen/hajadon (45%), mint az ilyen tevékenységet nem végzők körében (35%).¹⁶) **(7. és 8. ábra)**

¹⁶ 2016-os adatfelvételből

AZ ÖNMEGHATÁROZÁS ÉS AZ ETNIKAI HOVATARTOZÁS SAJÁTOSÁGAI

Igen markánsan különbözik a két csoport egymástól aszerint, hogy vajon *egyáltalán hajléktalannak tartják-e saját magukat* a válaszadók. A nem koldulásból-kukázásból élők közel egy harmada annak ellenére nem tartja magát hajléktalannak, hogy valamilyen hajléktalan szállón, vagy éppen közterületen lakik, miközben a koldulásból-kukázásból élők lényegében kivétel nélkül haj-

léktalanként azonosítják önmagukat. **(9. és 10. ábra)**

Igaz, mint láttuk, a koldulásból élők 68%-a utcán él, a nem koldulásból élőknek viszont „csak” 18%-a. De az utcán élő nem koldulásból élők körében is háromszor nagyobb arányban (19%) tartják magukat nem-hajléktalannak, mint a szintén utcán élő koldulók csoportjában (6%).

Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy a sok-sok egyéb tényező mellett **a létfenntartásnak ez a formája, nevezetesen, hogy valaki kéregetésből, koldulásból, gyűjtögetésből, guberálásból él-e jelentősen hat arra, hogy az illető hajléktalanként identifikálja-e önmagát.**

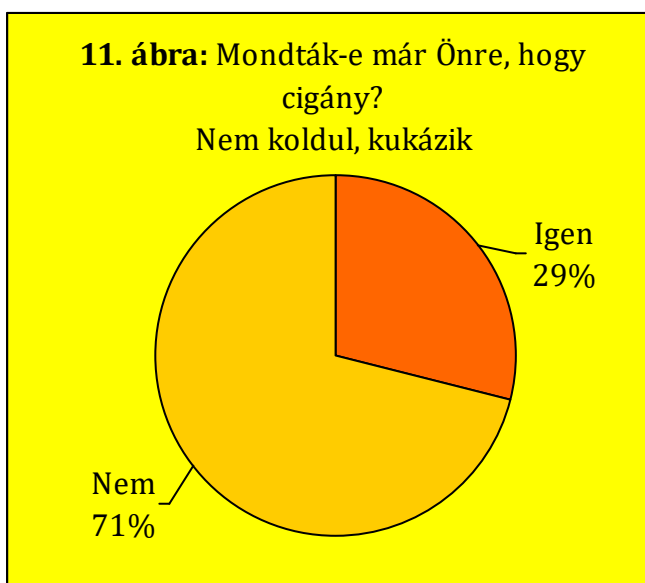
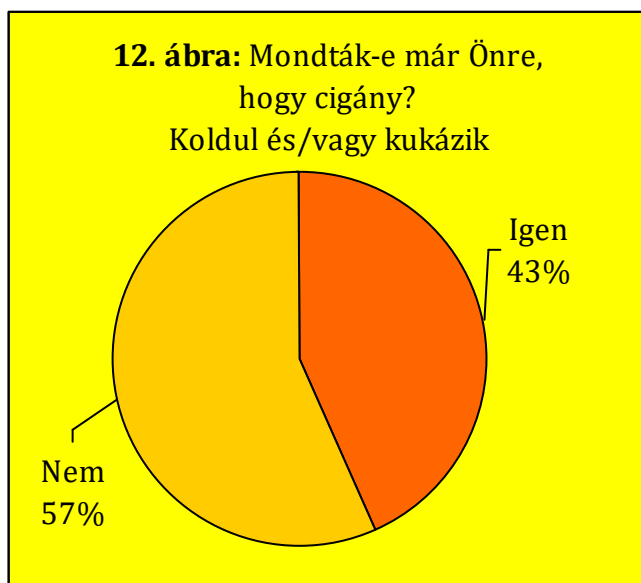
Ezen a ponton fölmerül bennünk a kérdés, vajon arról van-e szó, hogy a környezet stigmáját – nevezetesen, hogy akit koldulni, guberálni látunk, azt látjuk egyben hajléktalanként is, miközben a többieket, a többséget így nem is látjuk – tükrözik vissza ezek az önmeghatározások, vagy egyszerűen csak a külső meghatározottság és az önmeghatározás szinkronjáról van-e szó? Fölmerül az is, hogy az önmeghatározás során is olykor „összecsúszik” a *hajléktalan* és a *csöves, fedél nélkül élő* tartalma (de ne feledjük, a nem kolduló-kukázó átmeneti szállókon lakók 45%-a is aludt életében valamikor legalább egy hetet folyamatosan utcán, parkban, pályaudvaron vagy más közterületen). Talán többen azért nem tartják magukat hajléktalannak, mert „*én nem vagyok*

csöves!”.¹⁷ De persze fölmerül az is, hogy akik „csupán” valamilyen – lakástalansággal is együtt járó - krízishelyzet miatt veszik igénybe időlegesen a hajléktalan szállásokat, ettől még nem tekintik magukat hajléktalannak. Azt sem zárhatjuk ki, hogy többen pusztán az igénybe vett ellátás megnevezése miatt azonosítják magukat hajléktalanként. Az azonban bizonyosan látszik, hogy **a koldulók-kukázók lényegében kivétel nélkül hajléktalannak tekintik magukat, intézményhasználatától teljesen függetlenül.**

Az önmeghatározáson túl, lényeges különbség van a két csoport tagjai között abban is, hogy mondták-e már rájuk, hogy cigányok? Ennek valószínűsége a nem koldulók-kukázók csoportjában is igen magas (29%), azonban a koldulásból-kukázásból élők körében ennek előfordulása egészen kiemelkedő, **majdnem minden második koldulóra-kukázóra mondták már, hogy ő cigány. (11. és 12. ábra)** Ennek persze oka lehet a közvéleményben élő „cigány koldus”, „kolduló cigány” toposz is, bár egyéb méréseink azt mutatják, hogy a „mondták-e már rá, hogy cigány” szoros összefüggést mutat a tényleges etnikai identitással.¹⁸ Vagyis megalapozottan állíthatjuk, hogy **a koldulásból-kukázásból élő hajléktalanok körében lényegesen magasabb arányban találunk cigány embereket, mint a többi hajléktalan esetében.** De félre ne értsük, a cigány hajléktalan emberek körében is a nagy többség (73%-uk) nem koldul, kéreget, gyűjtöget vagy kukázik, hanem másból próbálja fenntartani magát!

¹⁷ Nem egyszer tapasztalható, hogy a szállásokon lakók, különösen a fizető átmeneti szállásokon lakók elhatárolják magukat a „csövesektől”, azoktól, akik a szállók helyett az utcákon, köztereken élnek. (Miközben maguk többnyire valóban soha nem aludtak huzamosabb ideig közterületeken.) Itt valami hasonlót tapasztalunk, bár elemzésünk azt mutatja, hogy nagyobb a különbség a kolduló-kukázó és az illet nem végző csoportok között, mint a fedél nélküliek és a szállásokon lakók között.

¹⁸ Amikor 2011-ben erről kérdeztük az embereket, akkor azok közül a koldulásból-kukázásból élő hajléktalan emberek közül, akikre mondták már, hogy cigány, 59% maga is cigánynak vallotta magát (a másik csoport esetében ez 53% volt). A kolduló-kukázó hajléktalanok 20%-a vallotta magát cigánynak (az összes válaszadó körében ez ekkor 16% volt).

A KOLDULÓ-KUKÁZÓ HAJLÉKTALAN EMBEREK MINDENNAPJAI

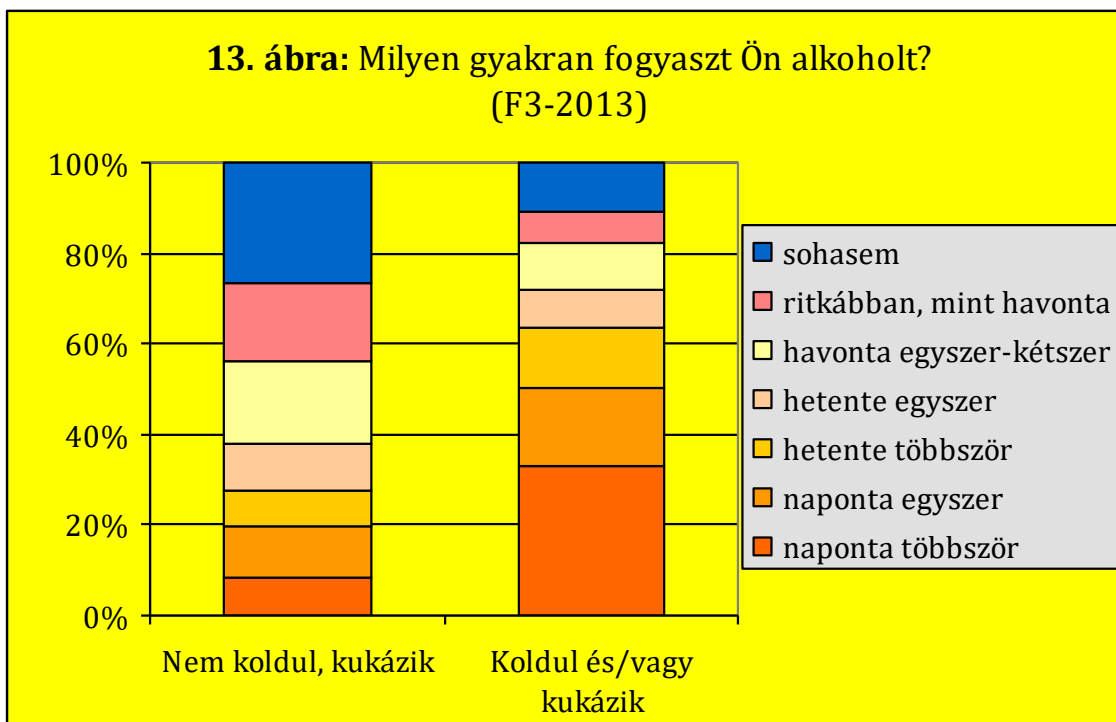
CSOPORTOS MAGÁNYBAN ÉLNI

Arra a némileg bizonytalanul értelmezhető kérdésre, hogy „*Kivel él együtt?*” (bizonytalanul értelmezhető, mivel a sokszemélyes szobákban élő szállás-lakók olykor nem tudják eldönteni, hogy tömeges magányuk minek is tekinthető) minden második megkérdezett hajléktalan azt válaszolja, hogy egyedül él. **A koldulók-kukázók körében kevesebb a magányos ember.** A kolduló-kukázó csoport tagjainak a 35%-a barátokkal, haverokkal él (a nem koldulóknak-kukázóknak csupán 16%-a), illetve 21%-uk házastársával, élettársával él együtt (a másik csoport esetében ez 14%). A többségükben közterületen alvó koldulók-kukázók párban, csoportban, bandában jobban meg tudják védeni magukat, így könnyebben biztosítható a beszerzési terület, a területbirtoklás során is nagy előnyt jelent, ha valaki nem magányos farkas és egyben munkamegosztás is kialakítható a párban, csoportban. Amíg az egyik koldul/kéreges, addig a másik felügyeli a placcot, vagy éppen a cuccokra vigyáz, aztán válhatnak, amíg a csoport egyik tagja gyűjtöget/kukázik/guberál, a másik segít neki, illetve szelektál, összepakol, viszi a már összegyűjtött dobozokat, holmikát, elemózsiát. Csoportban eredményesebb is, védettebb is gyűjtögetni, guberálni. Az inkább bérmunkából, vagy éppen nyugdíjból élő többi hajléktalan ember minderre kevésbé van rászorulva, inkább magányosak. Ez a bandában, csoportban élés azonban a koldulók-kukázók esetében nem jelent feltétlenül igazi véd és dac szövetséget. A csoportban, bandában élők közül csupán minden második (51%) válaszolt igennel arra a kérdésre, „*Van-e olyan barátja, vagy rokona, akire számíthat a bajban?*”, s ez a csoportban, bandában élő koldulók-kukázók körében sem sokkal gyakoribb (59%), de azért messze nem is lebecsülendő arányú.

FÜGGŐSÉGEK ÖRVÉNYÉBEN

A hajléktalan élethelyzet gyakran összekapcsolódik a rendszeres alkoholfogyasztással, alkohol-függőséggel.¹⁹ (Máig nem tudták kideríteni a kutatások, hogy inkább okról, vagy inkább következményről van-e szó, feltehetően mindkettőről, személyenként változóan, vegyesen.) Gyakran összekapcsolódik, de messze nem mindig.

Amikor 2013-ban az alkoholfogyasztás gyakoriságára kérdeztünk, azt találtuk, hogy a kolduló-kukázó hajléktalanok négyszer olyan gyakran fogyasztanak naponta többször is alkoholt, mint nem kolduló-kukázó sorstársaik, minden második kolduló-kukázó naponta legalább egyszer iszik valamennyi alkoholt. **(13. ábra)** A 2013-as felmérés arra is rávilágított, hogy a hajléktalan emberek többsége legfeljebb havonta egyszer-kétszer fogyaszt alkoholt, ami igazán nem tekinthető jelentősnek, sőt – ezzel szemben **a koldulók-kukázók körében jellemző a rendszeres alkoholfogyasztás.** (Részletes adataink azt is megmutatják, hogy a kolduló-kukázó csoporton belül elsősorban a koldulók „járnak élen” a napi, gyakori alkoholfogyasztásban.)

¹⁹ Az egy más kérdés, hogy a stigmatizáló hajléktalanokról alkotott kép is összekapcsolódik az alkohol fogyasztással, holott korábbi vizsgálataink azt mutatják, hogy a nem-hajléktalan magyar populációban legalább ilyen súlyos az alkoholhelyzet. Lásd: Győri (2010), Paksi (2010)

2018. évi felmérésünk is azt mutatja, hogy a hajléktalan emberek 1/3-a (34%) egyáltalán nem fogyaszt alkoholt. Nem így van ez azonban a koldulásból-kukázásból élő hajléktalan embereknél, esetükben csupán 15% a valószínűsége, hogy nem fogyaszt alkoholt az illető. És ennek persze súlyos egyéb következményei vannak. Minden második (50%) kolduló-kukázó ember arról számolt be, hogy *„előfordult már vele, hogy alkoholizálás, szipuzás vagy drogozás miatt került ki az utcára”* (a másik csoport esetében ez fele ennyi). A koldulók-kukázók 39%-a ítéli meg úgy a helyzetét, hogy *„az alkoholizálás, vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak”* (a másik csoport tagjainak csupán 15%-a gondolja ezt magáról). És persze a munkavállalásba is jócskán beleszól a rendszeres alkoholfogyasztás. A *„Mi akadályozza a munkavállalásban?”* kérdésünkre a koldulók-kukázók közel ötször akkora arányban említették akadályként saját alkoholfogyasztásukat, mint a másik csoportba tartozók (28%, illetve 6%). Ezzel valószínűleg összefüggésben, saját idegállapotukat is lényegesen többen (20%) jelölték meg a munkavállalás akadályaként, mint a nem koldulók-kukázók (6%). És még mindig nem függetlenül ezektől, s persze az egész létmódtól sem, közel minden negyedik kolduló-kukázó a saját külső megjelenését is akadálnak tekinti (23%), miközben a többieknél ez csupán elenyésző mértékben (4%) merül fel egyáltalán. (Utóbbi csoport inkább saját öregségét, betegségét, megváltozott munkaképességét látja akadálnak.)

Eddigi elemzéseink is azt mutatták, hogy a túlzott alkohol- (drog-) fogyasztás igencsak kiterjedt és hátrányokat halmozó, vagy éppen előidéző jelenség hazánkban, s ez alól a hajléktalan helyzetben lévők sem jelentenek kivételt. Most azonban azt találtuk, hogy **lényeges különbség van a kolduló-kukázó és a többi hajléktalan ember között mind az alkohol fogyasztás előfordulásának a gyakoriságában, mértékben, mind ennek hátrányos következményei tekintetében.**

„KAJA, PIA, CIGI”

Az elemi létfenntartáshoz (vagy éppen a kialakult függőségek fenntartásához) **szükséges jószágok beszerzésének a módja alapvetően megkülönbözteti egymástól a koldulók-kukázók csoportját a többi hajléktalanokétól.**

Az alkoholt fogyasztó koldulók-kukázók $\frac{3}{4}$ -e az italnak csupán egy részét vásárolja maga, egy másik részét guberálja, kapja másoktól. A dohányosok körében ugyanígy, a dohányos koldulók-

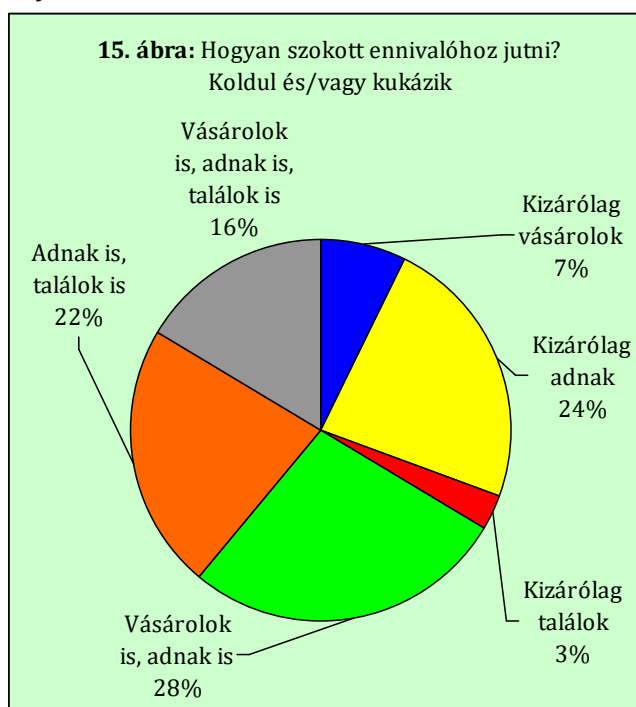
kukázóknak csupán $\frac{1}{3}$ veszi mindig az elszívni valót, $\frac{2}{3}$ -uk vásárolja is és kapja, guberálja is, a másik csoport körében ez éppen fordítva van ($\frac{2}{3}$ -uk maga vásárolja, $\frac{1}{3}$ -uk olykor kapja). A legnagyobb különbség a két csoport között éppen a legszükségesebbhez, az ennivalóhoz való hozzájutás módjában van. (14. és 15. ábra)

Amikor 2011-ben megkérdeztük az embereket, hogy „Az elmúlt hét napban evett-e főtt ételt?“, akkor kiderült, hogy a koldulók-kukázók 20%-a esetében ilyen

lehetőség nem adódott (a másik csoportban kevesebb, mint fele ekkora arányban (8%) mutatkozott ez a hiány). 2018-ban pedig, amikor azt kérdeztük, hogy „**Előfordul-e, hogy éheznek?**“, közel minden második kolduló-kukázó hajléktalan válaszolt igennel. (A másik csoportban ez fele ennyire gyakori, de az is éppen elég riasztó.)

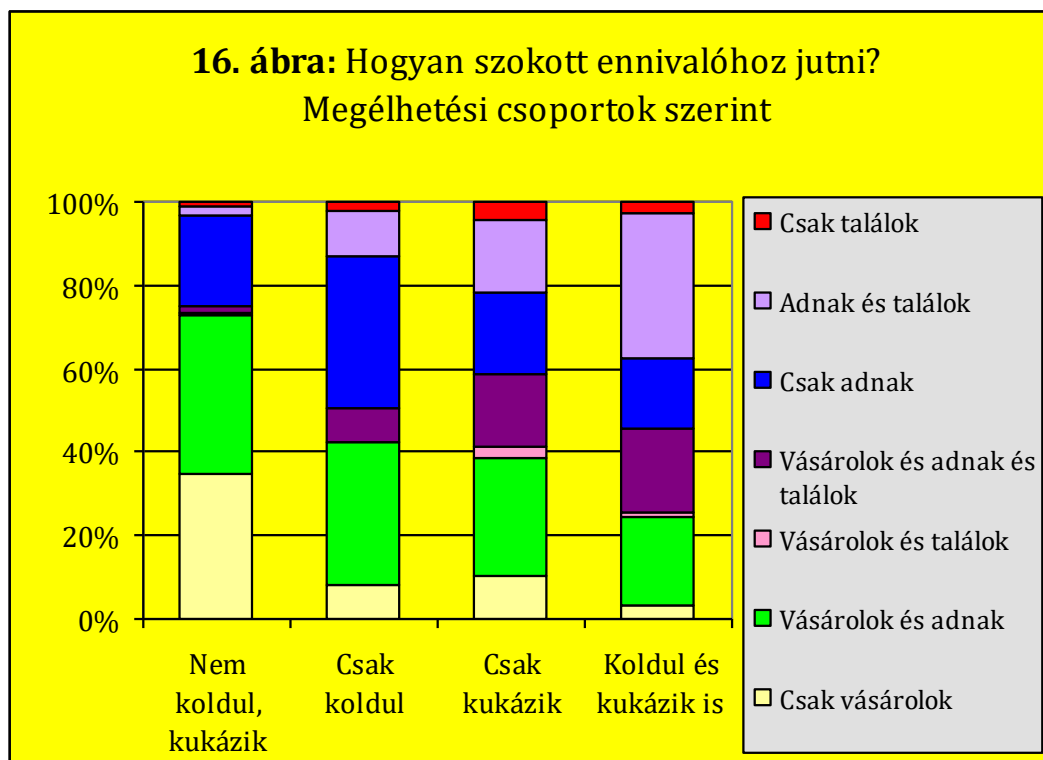
A koldulók-kukázók körében rendkívül ritka (7%!), hogy valaki kizárólag pénzért vásárolt ennivalót enne. Ezzel szemben a nem kukázó-kolduló csoportban ez az egyik leggyakoribb élelemhez jutási forma, bár itt is csak minden harmadik ember (35%-uk) nyilatkozott úgy, hogy kizárólag vásárolt betevőt eszik. A koldulók-kukázók leginkább talált élelmiszert és mellette élelmiszer adományt (22%-uk) fogyaszt, vagy még ezt egészíti ki némi vásárolt ennivalóval (16%). Ez arra világít rá, amit amúgy is nap mint nap látunk az utcán: **a koldulás-kukázás legfőbb célja nem más, mint**

maga az élelemhez jutás, másodsorban pedig a függőségek kielégítésének a kényszere. A nem kolduló-kukázó hajléktalanok világában a talált élelmiszer fogyasztása lényegében nem ismeretes (mindösszesen 5%-uk esetében fordul ilyen, valamilyen formában elő). Érthető is, de egyben szembeszökő is a koldulók-kukázók világának mássága e legelemibb szükséglet kielégítése terén, mely persze aztán a mindennapok szerveződésében, de az értékek-normák-prioritások terén is számos lényeges különbséget eredményez.

Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy mennyire komoly szerepet játszanak mindkét csoport napi megélhetésében a nem-vásárolt, nem-talált, hanem adományban kapott élelmiszerek. A koldulók-kukázók szinte mindegyike (90%-uk) fogyaszt másoktól kapott élelmiszert, sőt, közülük minden negyedik ember (24%) kizárólag így jut a betevő falathoz. De a nem kolduló-kukázó csoport esetében is igen magas (22%) a kizárólag ingyen kapott élelmiszerek fogyasztása, s a vásárolt ennivalók mellett a kapott élelmiszerekhez való hozzájutás is jelentős (38%). Csak tapasztalatból feltételezni tudjuk, hogy a nem kolduló-kukázó hajléktalanok elsősorban intézményes formában jutnak – a maguk vásárolta ennivalón túl – ingyen kapott élelmiszerekhez: népkonyhán, szállón, nappali melegedőben (akár napi meleg ételhez is), míg a koldulók-kukázók a népkonyha, olykor nappali melegedő mellett elsősorban „magánadományok”, mondhatni, éppen e tevékenységük, munkájuk révén jutnak a betevő falatokhoz.

A szó szerinti létfenntartás mikéntjét ezekben az esetekben maga az elemi élelemhez jutás határozza meg, ezért ezen a ponton érdemes azt is közelebbről megvizsgálnunk, hogy vajon a kolduló-kukázó hajléktalanok csoportján belül is vannak-e az előzőekhez hasonló különbségek. **(16. ábra)** Akik csak koldulnak (nem kukáznak) leginkább kizárólag az így

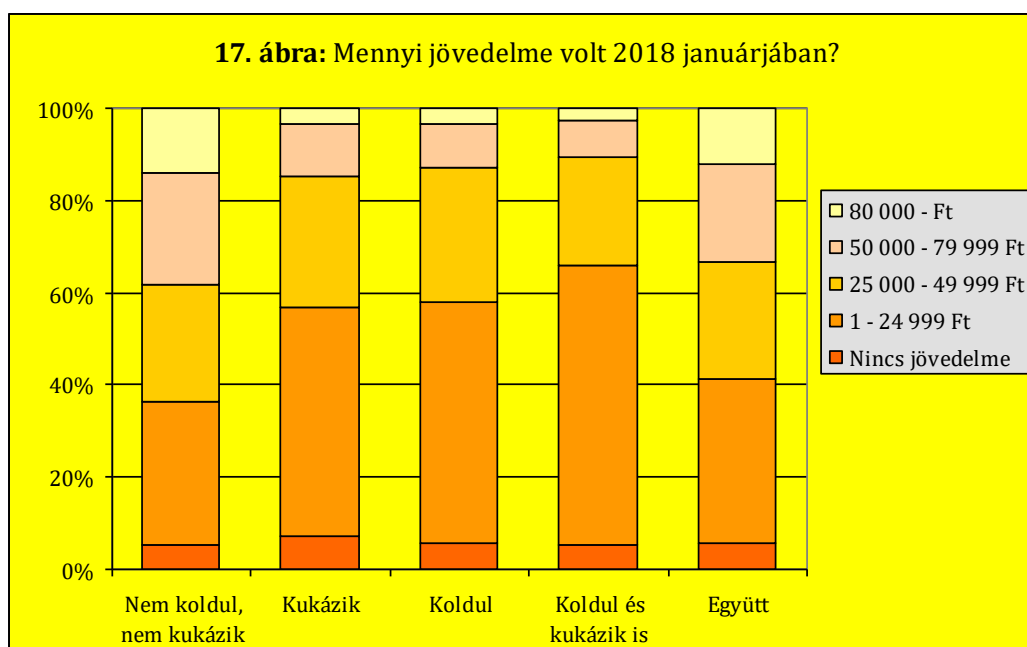

kapott eledelt fogyasztják (37%-uk), illetve vegyesen, a kapott és a pénzért vásárolt étellel tartják fenn magukat (34%-uk). A kukázók életében is fontos szerepet játszanak az adományban kapott ennivalók, de csak ilyenből kisebb részük tartja fenn magát (19%-uk). Ugyanakkor, az eltérő stratégia következtében, a kukázók életében - érthető módon - jóval kiterjedtebb a talált élelmiszerek fogyasztása (42%-uknál fordul elő ez a beszerzési mód, a koldulók körében ez fele ennyire gyakori, 21%). Az is pontosan nyomon követhető, hogy azok, akik kevert, vegyes megélhetési stratégiát folytatnak, kukáznak is és koldulnak is, ott az ételhez jutásban is a vegyes hozzájárulás jut kiemelkedő szerephez, ők leginkább hol talált, hol adományban kapott ennivalót fogyasztanak (34%-uk), illetve ezt egészítik ki olykor vásárlással (20%-uk). Az ételszerzés formájának sokfélesége azonban nehogy megtévesszen bennünket, emögött inkább csak az „akárhogyan is, de valahogyan legalább ennivalóhoz jutni” vergődései, próbálkozásai rejlenek. Ezt mutatja, hogy éppen a *koldulnak is és kukáznak is* csoportban leggyakoribb (49%-uk számolt be erről!), hogy olykor egyszerűen éheznek a betevő falat hiányában.

Tehát valóban igaz, hogy a koldulók-kukázók körében eltérő az ételhez jutás szerkezete annak függvényében, hogy melyik létfenntartási módozat jut nagyobb szerephez, ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy akár kukáznak, akár koldulnak, vagy mindkettő, az ételhez jutás módja esetükben teljesen eltér a nem kukázó-kolduló hajléktalan emberektől.

2018 januárjában a koldulók-kukázók 44%-a másoktól kapott, és/vagy talált ételmezser mellett olykor pénzért is vesz ennivalót, 69%-uk dohányt is szokott venni és 76%-uk az elfogyasztott

alkoholt is – egy részét, vagy mindet – pénzért veszi meg. Persze meglehetősen csekély összegből tudják csak ezeket az igényeiket kielégíteni. (Mivel a „*milliomos koldus*” topossal úgysem tudunk mit kezdeni, nem is foglalkozunk most ezzel.) A hajléktalan helyzetben lévők jövedelme amúgy is rendkívül alacsony, átlag bevételük 2018 januárjában mindössze 44 ezer forint volt²⁰ (ebben benne van a rendszeres, vagy alkalmi munkát végző, a nyugdíjjal rendelkező és egyáltalán, minden válaszadó ember januári bevétele). A kolduló-kukázó hajléktalanok januári átlagos bevétele csupán 29 ezer forint volt. (A csak koldulóknak ennél pár száz forinttal több, a csak kukázóknak egy-két száz forinttal kevesebb volt a havi bevétele.) **A kolduló-kukázó emberek többsége 25 ezer forintnál kevesebb pénzt látott januárban** (de az ilyen tevékenységet nem végző hajléktalanok 36%-ának is csupán ennyi pénze volt). **(17. ábra)**

Akár ezekből a rendkívül kicsiny pénzösszegekből is megérthetnénk, miért is nem laknak a fizetős (bár igencsak olcsó) átmeneti szállókon a kolduló-kukázó hajléktalanok, miért is éheznek olyan sokan közülük, mért olyan gyakori, hogy nem jutnak meleg ételhez sem – de persze a magyarzatok ennél azért bonyolultabbak is lehetnek.

KIKET IS LÁTUNK OLYAN GYAKRAN A KÖZTEREKEN?

Akik nap mint nap koldulásból, kukázásból tartják fenn magukat, természetesen napjuk legnagyobb részét (nem csak éjszaka, nappal is) közterületen töltik, ott esznek, isznak, alszanak és persze dolgoznak, mármint megpróbálják megkeresni a betevőre valót. Amikor 2014-ben a

²⁰ Ez az összeg az aktuális létminimum fele.

délelőtti és délutáni helyszínekre és tevékenységekre kérdeztünk, akkor is ezt láttuk: a koldulók-kukázók többsége (54-57%-a) mindkét napszakban a közterületen tartózkodott. A másik csoportnak csupán 15-17%-a mutatkozott napközben az utcákon, leginkább a szállásukon, nappali melegedőben voltak (38-42%), vagy munkahelyükön (14-11%), esetleg ismerősök, rokonok lakásán pótolták a szállásokon nem bonyolítható teendőket (6-7%), de azért a koldulók-kukázók közül is voltak, akik napközben belátogattak egy-egy intézménybe, nappali melegedőbe (19-18%-uk).

Délelőtt 10-kor „mentem, sétáltam, lődörögtem”, válaszolta minden ötödik kolduló-kukázó, kétszer annyian, mint a másik csoportba tartozók, s ebből azt gondolhatnánk, hogy nohát, milyen léhűtők! Holott ellenkezőleg, esetükben ez szorosán összekapcsolódik a kenyérkeresettel (többnyire szó szerint). Ráadásul ebben az időben a nem koldulók-kukázók igencsak jelentős része (39%-a, délután 14 órakor már 45%-a) egyszerűen az ellátó intézményben tartózkodik és alszik, pihen, mos és mosakszik, TV-t néz és beszélget (a koldulók-kukázók 24%-a tölti ilyenkor is és délután is ezzel az idejét valahol). Mind délelőtt, mind délután a koldulásból-kukázásból élők nagyobb arányban (23-20%) vannak elfoglalva valamifajta munkavégzéssel, pénzkereséssel, mint a másik csoportba tartozó hajléktalan társaik (19-15%).

Vagyis ez a 2014-ben készült vázlatos időmérleg arról, hogy a délelőtti és a délutáni órákban hol és mit is csináltak az adatfelvétel során megkérdezettek (abban az évben mintegy tízezer hajléktalan ember válaszolt a kérdéseinkre), mérhető módon is megmutatta, hogy a koldulók-kukázók lényegében bármely napszakban láthatóak az utcákon, köztereken, tevékenységükből adódóan ráadásul – főleg a koldulók – elsősorban a legforgalmasabb köztereken, „*állandóan szem előtt vannak*”. A többi hajléktalan (akik azért négyszer annyian vannak, mint kolduló-kukázó sorstársaik) viszont ugyanezekben a napszakokban sokkal kevésbé láthatóak, egyáltalán nincsenek szem előtt, bent vannak az intézményekben, munkahelyeken stb. Azt gondoljuk, hogy **a mindennapi láthatóság meghatározó hatást gyakorol arra, hogy milyen kép alakul ki a közvéleményben „a hajléktalanokról”**. Márpedig innen tekintve egészen más hangsúlyt kap az az egyszerű kérdés, hogy vajon a kukázó-kolduló hajléktalanok markánsan különböznek-e a többségben lévő többi hajléktalan emberek csoportjától.

„*Előfordul-e, hogy nem tud rendszeresen tisztálkodni?*” – kérdeztük 2017-ben, s bizony **a koldulók-kukázók közel 2/3-a (60%-uk) válaszolta, hogy nem tud rendszeresen tisztálkodni** (a másik csoport tagjai körében ez lényegesen ritkábban, 18%-uknál fordul csak elő). Amikor 2011-ben ennél konkrétabban azt kérdeztük, hogy „*Az elmúlt hét napban mosakodott-e meleg vízben?*”, akkor azzal szembesültünk, hogy minden harmadik koldulásból, kukázásból élő (32%) nem

jutott meleg vízhez a kérdés előtti héten (a másik csoport szinte minden tagja, 93%-uk mosakodott meleg vízben). Erre persze mondhatnánk, hogy ezek a mindennapi különbségek sokszor abból adódnak, hogy a koldulók-kukázók zöme utcán él, alszik, míg a többiek nagy része valamilyen szálláson, ahol ezek a szolgáltatások rendelkezésre állnak. Ezt látszik igazolni az is, hogy akik a koldulók-kukázók közül mégis találkoztak meleg vízzel, ezt egy-egy nappali melegedőben (35%), vagy éppen hajléktalan szálláson (31%) vendégként tehették. Azonban azt a furcsa jelenséget találjuk, hogy még a közterületen élő hajléktalanok, fedél nélküliek körében is lényeges a különbség azok között, akik koldulnak-kukáznak és azok között, akik nem ebből élnek meg. Nem mosakodott meleg vízben a kérdést megelőző héten a közterületen élő nem koldulásból-kukázásból élők 23%-a, miközben a koldulásból-kukázásból élők körében közel kétszer gyakrabban (40%-uk esetében) fordult elő ez a nem-mosdás. Ugyanilyen különbségeket találunk a szállókon élő koldulók és nem koldulók között is (bár ott, mint említettük, sokkal nagyobb arányban használták ezt a lehetőséget). A tisztálkodás esetében tehát másról, többről is van szó, mintsem csupán az utcán, vagy szálláson élésről, a lehetőséghez való hozzájárásról.

A SZÜKSÉG ÉS A TILTÁS SZORÍTÁSÁBAN²¹

2013-ban megkérdeztük a hajléktalan embereket, hogy „Az elmúlt évben büntették-e meg valamiért, ha igen miért?”, s a következő válaszok közül lehetett választani: *nem büntettek meg semmiért, kukázásért, illegális árusításért, tiltott helyen alkohol fogyasztásért, közterületen vizelésért, jegynélküli utazásért, közterület életvitelszerű használatáért, közlekedési szabályok megszegésért, közösségellenes magatartásért, vagy egyéb okból.*

A kukázásból (gyűjtögetésből) élők többségét ezek közül semmiért sem büntették meg az előző 12 hónap során, azonban **a koldulásból (kéregetésből) élők többsége valamilyen büntetésben részesült** ez idő alatt.²² Minden tízedik kukázó (gyűjtögető) embert megbüntettek ezért a tevékenységért.²³ Szintén figyelemre méltó, hogy 2012-2013-ban minden tízedik kolduló

²¹ A szükségét szenvedők alamizsna gyűjtésének, magán és közösségi megsegítésének a története éppúgy, ahogy a koldulás (és csavargás) büntetésének a története hosszú évszázadokra (valójában már több évezredre) nyúlik vissza, s persze szorosan összefügg a szociális gondoskodás kialakulásának és alakváltozásainak a történetével. Erre, ennek irodalmára itt most nem térünk ki, azonban mostani vizsgálatunkkal közvetlenül összefüggenek azok a konkrét büntető intézkedések, melyek megpróbálták Magyarországon – messze nem először – visszaszorítani mind a koldulást, mind a kukázást (mind a közterület ún. életvitelszerű használatát). Önkormányzati és kormányzati jogszabályok születtek, majd ombudsmani és érdekvédői közreműködésre alkotmánybírói megsemmisítő határozatok stb. Mindez a vizsgált évek során is zajlott, mely természetesen hatott az ilyen tevékenységgel érintett hajléktalan emberek megélhetési lehetőségeire. A kukázást helyi rendeletek tiltották, de ezeket az Alkotmánybíróság néhány év után megsemmisítette, a koldulással ugyanez a helyzet, azzal a megszorítással, hogy koldulni ugyan szabad, de a zaklató koldulás, a gyerekekkel koldulás továbbra is büntetendő.

Néhány régebbi és újabb írás a koldulás (és részben a kukázás) hazai szabályozásáról: (**Finkey** 1905, **Oross** 1996, **Gazsi** 2005, **Misetics** 2009.: valamint internetes hivatkozások)

²² Itt most – a kérdések tartalma miatt - külön vizsgáljuk a 2013-ban válaszadó 9532 ember közül kolduló (kéregető) 977 ember és a kukázásból (gyűjtögetésből) élő 1674 ember válaszait.

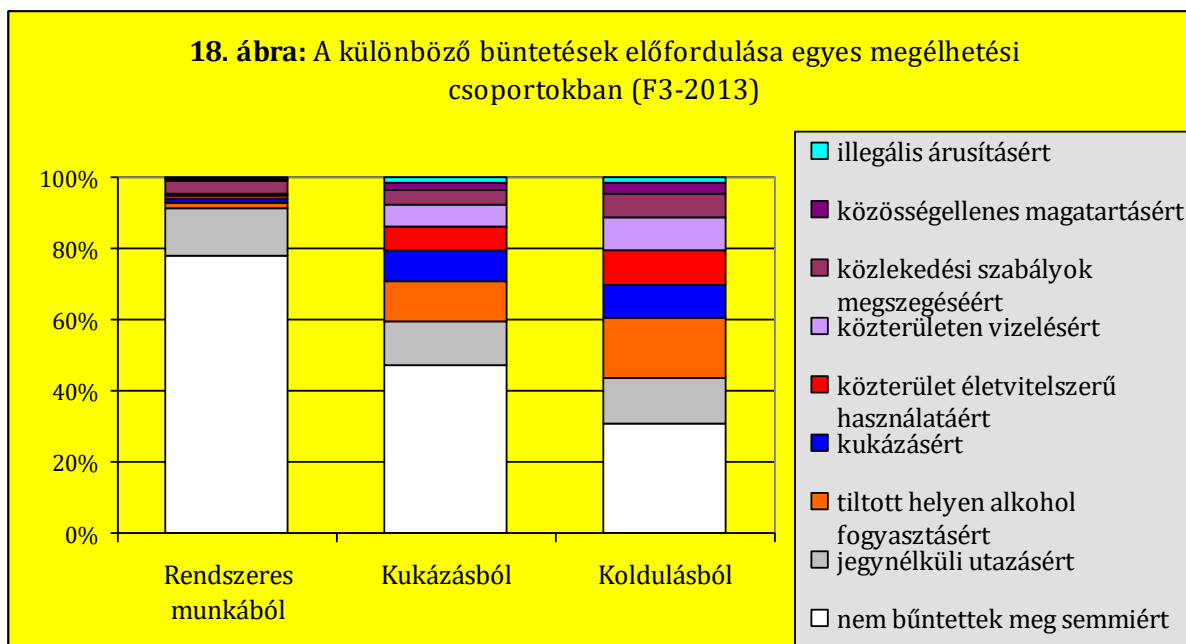
²³ Ugyanez igaz a koldulókra (kéregetőkre) is, de ehhez figyelembe kell vennünk, hogy 2013-ban a koldulók (kéregetők) és a kukázók (gyűjtögetők) között igen nagy az átfedés, minden második kolduló egyben kukázott is, s ő közülük minden ötödik embert büntették meg ezért.

hajléktalan ember retorzióban részesült a közterület életvitelszerű használatáért, miközben e „szabálysértési tényállás” körül igencsak nagy viták dúltak.²⁴

Az állandó, éjjel-nappali közterületi jelenlét következménye is, de persze nem csak ennek a következménye, hogy **kiemelkedően gyakori a legkülönbélebb közterületi szabálysértések előfordulása a koldulók körében**, de a kukázók esetében is (összehasonlításként közöljük e büntetések előfordulását a rendszeres munkából élő hajléktalanok esetében). **(1. tábla)**

1. tábla: A különböző büntetések előfordulása egyes megélhetési csoportokban (%) (F3 2013)			
Miért büntették az elmúlt 12 hónap során?	Rendszeres munkából	Gyűjtő- tésből, kukázásból	Kéregetésből, koldulásból
nem büntettek meg semmiért	78%	48%	31%
jegynélküli utazásért	13%	12%	13%
tiltott helyen alkohol fogyasztásért	2%	12%	17%
kukázásért	1%	9%	9%
közterület életvitelszerű használatáért	1%	7%	10%
közterületen vizezésért	1%	6%	10%
közlekedési szabályok megszegésért	4%	4%	6%
közösségtelen magatartásért	1%	2%	3%
illegális árusításért	0%	1%	1%
Együtt	100%	100%	100%

²⁴ 2012-ben mindenhol büntethető volt a közterületi hajléktalanság, ezt azonban az Alkotmánybíróság 2012 novemberi döntése megszüntette. Így 2013 tavaszáig „szünetelt” ez a büntetés, mindaddig, mígnem obskurus módon magát az Alaptörvényt nem módosították a hajléktalanok büntethetősége érdekében (Alaptörvény 4. módosítása), majd ezt követően a szabálysértési törvény módosításával és az önkormányzati rendeletek megalkotásával ismét megnyílt a büntethetőség lehetősége.

A sajátos életforma miatti büntetések – mint a közterület életvitelszerű használata, vagy a kukázás – mellett igencsak **gyakorik a látványos közterületi deviáns, szabálysértésként büntetendő magatartások** (közterületen vizezés, tiltott helyen alkoholfogyasztás, közösségellenes magatartás stb.). Utóbbi esetekben sem csupán a „büntetéspolitika” aktuális helyi hangsúlyaira kell gondolnunk, hanem a „közvélemény ítéletére” is, mely keményen meghúzza a (látható) hajléktalanokról alkotott kép kontúrjait. Ellenpontosításként láthatjuk, hogy például a rendszeres munkából élő hajléktalan emberek esetében mindezen devianciák lényegében nem fordulnak elő. **(18. ábra)**

Ami viszont a rendszeres munkából élő hajléktalan emberek esetében is igencsak gyakori, de a koldulók és kukázók körében is, az a közlekedési eszközökön bliccelés (jegynélküli utazás) miatt kapott büntetések. A rendszeres munkából élők esetében, ha gyalog nem érhető el a munkahely, akkor naponta igénybe kell venni valamilyen közlekedési eszközt, ennek díja azonban jelentős részt szakítana ki az általában riasztóan alacsony munkabérből, és a közterületen éjszakázók esetében is az egyik elsőrendű szempont, hogy az alvóhely és a megélhetést biztosító placc minél közelebb legyen egymáshoz – ha ez nem lehetséges, akkor viszont igénybe kell venniük valamilyen tömegközlekedési eszközt.

Mivel ilyen esetekben igencsak számíthat az adott település nagysága, illetve az egyáltalán rendelkezésre álló tömegközlekedési hálózat kiépítettsége, ezért érdemes röviden megnéznünk, hogyan alakulnak egyes büntetési fajták néhány nagyobb településen.²⁵ **(2. tábla)**

Valóban, például Budapesten egy év alatt a koldulók 23%-át büntették meg bliccelésért, de Debrecenben, Pécsen is hasonlóan gyakran fordult ez elő – viszont más nagyvárosokban ilyen jóval ritkábban történt, ami azért a helyi gyakorlatok lényeges változatosságát is jelzi.

Még jobban rávilágít az egyes településeken kialakult

„büntetéspolitika” különbségeire, hány embert (Láttuk, hogy hoztak olyan nyilvánította a ilyen rendelet.) kiemelkedően (36%, 31%), (pl. Szeged), ahol retorzió. kukázásért ezek száma végül Végül, az

3. tábla: A kukázásból (gyűjtögetésből) élők közül kukázásért megbüntettek aránya, néhány településen (%)

Település	Megbüntették kukázásért (2012)
Miskolc	36%
Nyíregyháza	31%
Tatabánya	15%
Pécs	14%
Székesfehérvár	14%
Debrecen	6%
Budapest	5%
Szolnok	3%
Győr	3%
Veszprém	0%
Szeged	0%
Együtt	10%

2. tábla: A koldulásból (kéregetésből) élők közül jegy nélküli utazásért megbüntettek aránya, néhány településen (%)

Település	Megbüntették jegy nélküli utazásért (2012)
Budapest	23%
Debrecen	23%
Pécs	19%
Nyíregyháza	8%
Miskolc	8%
Győr	7%
Veszprém	0%
Székesfehérvár	0%
Együtt	17%

megnézzük, hogy a kukázók közül büntettek meg kukázásért egy év alatt. egyes településeken ebben az időben rendeletet, mely szabálysértéssé kukázást, más településeken nem volt Miskolcon és Nyíregyházán egészen magas az így megbüntettek aránya miközben vannak olyan nagyvárosok egy hajléktalan embert sem ért ilyen Budapesten előfordultak esetek, hogy hajléktalan embert büntettek, azonban elenyésző maradt (5%). **(3. tábla)** életvitelszerű közterületen

tartózkodásért kiszabott büntetésekről is elmondható, hogy az érintett nagyobb települések között lényeges, többszörös különbségek találhatók. Debrecen, Tatabánya, Pécs vezeti a listát (ezekben a városokban a koldulók-kukázók 14%-át büntették meg emiatt), Budapesten és

²⁵ Itt azokat a településeket szerepeltetjük, melyekben az adott megélhetési csoportból legalább 20, illetve 40 fő válaszolt az adott büntetés fajtára vonatkozó kérdésre.

Nyíregyházán is elég gyakran alkalmazták ezt a büntetési fajtát (10%, 9%), a többi nagyobb városban ez jóval kevésbé elterjedt. **(4. tábla)**

Azzal együtt, hogy igen eltérőek településenként a helyi büntetéspolitika főbb „csapásirányai”, azt látjuk, hogy a szinte folyamatosan közterületen tartózkodó **kolduló (kéregető) és kukázó (gyűjtögető) hajléktalan emberek meglehetősen gyakori és változatos büntetéseknak vannak kitéve.** A képhez persze az is hozzátartozik, hogy mondjuk például arra, hogy valakinek a jövedelméből levonnák a büntetés összegét szabálysértés miatt, alig-alig találunk példát (3%), hiszen nincs is megterhelhető jövedelmük. De ne feledjük, ilyen esetekben akár elzárásra is átválthatják a kiszabott pénzbüntetést! Ugyanakkor a *ki nem fizetett büntetések* akár egész magasra rugó összege is

4. tábla: A koldulásból (kéregetésből), kukázásból (gyűjtögetésből) élők közül közterület életvitelszerű használatáért megbüntettek aránya, néhány településen (%)

Település	Megbüntették közterület életvitelszerű használatáért (2012)
Debrecen	14%
Tatabánya	14%
Pécs	14%
Budapest	10%
Nyíregyháza	9%
Székesfehérvár	7%
Szeged	7%
Szolnok	7%
Kecskemét	4%
Győr	3%
Együtt	9%

hozzájárul sokszor ahhoz, hogy az érintett hajléktalan ne is akarjon olyan munkát vállalni, melyből úgyis rögtön levonnák e függőben lévő büntetéseket, tartozásokat.

Közel két évtizede, amikor a megkérdezett hajléktalan embereket érő különböző abúzusokról kérdeztünk, 2001-ben arra a kérdésre, hogy **„Követtek-e el Önnel szemben bűncselekményt (lopás, erőszak stb.) amióta hajléktalan?”** a koldulásból-guberálásból élők **62%-a(!)** nyilatkozott igennel (az összes hajléktalan ember körében is igen magas /42%/ volt az ilyen áldozattá válás aránya). A koldulásból-guberálásból élők **39%-a(!)** számolt be arról, hogy **„Verték meg ismeretlenek utcán, váró-teremben (stb.) amióta hajléktalan”.** Minden harmadik kolduló-guberáló hajléktalan ember válaszolt 2001-ben igennel arra a kérdésre, hogy **„Bántalmazták-e rendőrök vagy biztonsági őrök amióta hajléktalan?”**, a többi hajléktalan esetében ez lényegesen ritkábban fordult elő.

A rászorultság és a teljes kiszolgáltatottság, sokszor a függőségekkel és az ezekből adódó deviáns cselekedetekkel párosulva a kolduló és kukázó hajléktalan helyzetben lévők esetében együtt jár a legkülönbélebb közterületi veszélyekkel, az állandó fenyegetettség érzésével.

A KÖZTERÜLETI HAJLÉKTALANSÁG ÉS A KOLDULÁS, KUKÁZÁS

Az életmód jellemzői - munka, evés, alvás, tisztálkodás, alkoholfogyasztás – mind-mind olyan tényezők, melyek szorosan összefüggnek magával a hajléktalan élethelyzettel, az általunk vizsgált koldulók-kukázók esetében azzal is, hogy többségük közterületen él, *fedél nélküli*, s a hajléktalanok többségétől eltérően alig-alig használja a szállásnyújtó szolgáltatásokat. Óhatatlanul fölmerül a kérdés, hogy amikor a kolduló-kukázó hajléktalanok jellemzőinek markáns másságával szembesülünk, akkor vajon nem egyszerűen arról van-e szó, hogy a közterületen élő fedél nélküliek és a szállókon élő hajléktalanok eltéréseit tükrözik vissza statisztikai adataink? Ehhez érdemes megvizsgálnunk, hogy a közterületen élők körén belül vajon találhatóak-e számottevő különbségek a kolduló-kukázó és a többi fedél nélküliek között? A válasz – mint annyiszor az elemzés során – bennünket is meglepett. **(Melléklet, 5. tábla)** Az eddigi összehasonlításokat nem megismételve, adataink alapján **egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a koldulók-kukázók a közterületen élő fedél nélkülieken belül is egy markánsan eltérő csoportot alkotnak.** A kolduló-kukázó fedél nélküliek *életmódja* is eltér a többi közterületen élő emberétől és ***életkörülményeik* is számottevően rosszabbak a nem koldulásból-kukázásból élő fedél nélküli emberekéitől.**

Más szavakkal megfogalmazva, azt találtuk, hogy a hajléktalan emberek körében az érintettek **életmódja és életkörülményei szorosabban összefüggnek a megélhetés formájával** (azzal, hogy valaki koldul-kukázik, vagy sem), **mint a lakhatás módjával, „minőségével”** (azzal, hogy valaki fedél nélküli, vagy szállón lakó hajléktalan). Nem kevesebbről van szó, mint arról a kérdésről, hogy a hajléktalan élethelyzeten belül mekkora a szerepe a megélhetés módjának, a korábbról hozott hátrányoknak, a jelen idejű életforma-jellemzőknek, vagy éppen a lakhatás formájának, az intézményhasználatnak, a szolgáltatások igénybe vételének. A kapott eredmények számos gyakorlati kérdést is új megvilágításba helyezhetnek.

KOLDULÓK VAGY KUKÁZÓK

Korábban említettük, hogy 2009-től külön-külön is nyomon követhetjük a „*kéregetésből, koldulásból*”, illetve a „*gyűjtögetésből, kukázásból*” élő hajléktalan embereket, elemzésünkben mi mégis összevontan, egy csoportként említjük őket, mert olyan markánsan különböznek mindazoktól, akik ilyen megélhetési formával nem élnek. Elemzésünk lezárása előtt azonban röviden szólunk e kolduló-kukázó csoport belső tagozódásáról is. Három alcsoport különböztethető meg: a *csak koldulók/kéregetők*, a *csak kukázók/gyűjtögetők* és azok, akik koldulnak *is* és kukáznak *is*. A 2018. évi adatfelvétel alapján azt mondhatjuk, hogy a csak koldulók között több a nő, mint

a csak kukázók között, a koldulók inkább fiatal-közép korúak, a kukázók inkább középkorúak, idősek. Lényegében minden más általunk vizsgált jellemző azt mutatja, hogy e csoporton belül **a csak koldulók/kéregetők rosszabb helyzetben vannak, mint a csak kukázók/gyűjtögetők.** A kolduló hajléktalanok körében lényegesen nagyobb arányban vannak súlyos, krónikus betegek, illetve szintén nagyobb arányban vannak, akik pszichiátriai problémákkal küzdenek. Ha a kolduló-kukázó csoporton belül a lakhatást nézzük (lakott-e korábban lakásban, töltötte-e éjszakai közterületen, most közterületen él-e, tudna-e lakásban lakni), vagy az iskolai végzettséget, az állami gondozotti háttérrel, a cigány származást, vagy éppen az önidentitást, de akár ha az alkohol (drog) probléma előfordulását és az emiatti akadályoztatást, vagy éppen az enivalóhoz, italhoz, dohányhoz jutást, az éhezés előfordulását tekintjük, minden esetben azt találjuk, hogy **a legrosszabb helyzetben azok a hajléktalanok vannak, akik koldulnak is és kukázásnak is,** némileg jobb képet mutatnak azok, akik csak koldulnak/kéregetnek, s a csoporton belül a legjobbak a mutatóik a csak kukázóknak/gyűjtögetőknek – azonban még ők is rettentő messze vannak mindazon többi hajléktalan embertől, akik se nem koldulnak, se nem kukáznak, hanem más forrásból tudják valahogy fenntartani magukat.

ÖSSZEGZÉS

Bevalljuk, a húsz év február harmadikai adatfelvételeinek az áttekintése során bennünket is meglepett, mennyire markánsan különböző csoportot alkot a *koldulásból-kukázásból* élő hajléktalan emberek csoportja. Korábbi elemzéseinkben több oldalról kimutattuk, hogy a közterületeken, utcákon, kunyhókban éjszakázó *fedél nélküli emberek* és a szállásokat használó *hajléktalan emberek* számos tekintetben különböznek, sőt elkülönülnek egymástól (még ha átfedések is tapasztalhatóak). Jelen vizsgálatunk azt mutatta, hogy ennél is markánsabb különbség jellemzi a koldulásra-kukázásra kényszerülő hajléktalan helyzetben lévőköt a nem ilyen forrásból élő hajléktalan emberektől.

Ráadásul ez a különbség minden tekintetben a koldulásból-kukázásból élők jelentős hátrányát, kirekesztettségét mutatja. A koldulásból-kukázásból élők múltbeli hátrányai is nagyobbak (mind a lakhatás, mind az iskolázottság, mind az etnikai hovatartozás terén), a jelenben is hátrányt szenvednek még a többi hajléktalan emberhez képest is (szintén a lakhatás/befogadás, a megélhetési forrásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutás, valamint kiemelkedően a represzív/büntető fenyegetések, fenyegetettség terén).

A kolduló-kukázó hajléktalan emberek mindennapi élete is egészen máshogyan szerveződik a többi hajléktalan emberéhez képest. Szinte egész nap az utcákat járják, közterületen tartózkodnak, éheznek és fáznak, tisztálkodáshoz alig jutnak, sokan közülük sokat isznak, perspektíváik még a többi hajléktalan emberéhez képest is sokkal jobban bezárultak. Egyértelműen és sokszor véglegesen hajléktannak, földön futónak, kitaszítottnak tartják magukat, ellentétben a többiekkel, akikben még több a remény, a bizakodás, a hit, hogy állapotuk csupán időleges.

Az elemzés során számos új kérdés is fölmerült bennünk, például arra vonatkozóan is, hogy mivel az „utca embere” általában a látható hajléktalanokat észleli, akik éppen koldulnak, kéregetnek vagy gyűjtögetnek, kukáznak, ezért valójában egy olyan csoport hétköznapi és észlelhető jellemzői alapján alakítja ki „hajléktalan képét”, mely csoport egyébként markánsan különbözik a messze menően többségben lévő többi hajléktalan ember számos jellemzőjétől. Ezt erősíthetik az olyan történelmi toposzok is, melyek még ma is azonosítják a koldusokat, csavargókat a hajlék nélküli emberekkel, vagy éppen a „csavargó, kolduló cigányokkal”, de ezt erősítheti maga az a valóságos folyamat is, ahogy a 2006-2008. évek válságát követően valóban ugrásszerűen megnőtt a koldulásra-kukázásra kényszerülők aránya és folyamatosan, egyre látványosabban nő a romák aránya a hazai hajléktalan emberek körében. Mindez a közvélekedésre is hathat, és persze jelzi a mindenkori hajléktalan helyzetben és a hajléktalanság veszélyében lévők elnyomorodásának a folyamatait, még akkor is, ha vizsgálatunk azt mutatja, hogy a kolduló-kukázó fedél nélküli emberek egy önálló jellegzetességekkel bíró csoport tagjaiként próbálnak a hajléktalanvilág peremén túlélni.

Végül, amellet sem mehetünk el szó nélkül, hogy miközben a közvélekedés nagyobb részt a mindig szem előtt lévő koldulók-kukázók alapján konstruálja meg a maga hajléktalan képét, aközben a kialakult hajléktalanellátó rendszer alig talál érintkezési pontot e hajléktalanvilág peremén élő emberekkel: az utcai szolgálatok, nappali melegedők még csak-csak, de a lakhatást és egyéb szolgáltatásokat nyújtó hajléktalan-szállások – a sok-sok egyéb probléma-csoport nyomása alatt – velük alig találkoznak.

IRODALOM

Bene Zoltán (2015): [A koldulás kultúrája](#). *Új Nautilus*, 2015. augusztus 31.

Bús Balázs (1996/1): Koldusok és egyházak, *Hajszolt Hírlap*, 1996. december I. évf. 2. szám, 3-4 old.

Bús Balázs (1996/2): Ezek, ezek kéregetnek... (interjú) *Hajszolt Hírlap*, 1996. december I. évf. 2. szám, 5-7. old.

- Darvas Ágnes:** Huszadik alkalommal készült országos adatfelvétel a hajléktalan emberekről, Interjú Győri Péterrel és Gurály Zoltánnal, Esély, 2018/3.
- Demszky Gábor (1982):** A léc alatt. In.: *Újpest*, Budapest, Művelődéskutató Intézet
- Esterházy Péter (1986):** Bevezetés a szépirodalomba, Budapest, Magvető Kiadó
- Finkey Ferenc (1905):** A csavargás és koldulás szabályozása kriminálpolitikai szempontból. Budapest, Franklin Társulat
- Gazsi Adrienn (2005):** A koldulás korlátozása jogi és szociális szempontú megközelítésben, *Esély*, 2005/3. szám
- Gelléri Andor Endre (1984):** Jamaica rum. Szépirodalmi Kiadó
- Győri Péter (2008):** [Kirekesztettek a városközpontban](#). In.: *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 6., Az utcák népe, Budapest, Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Győri Péter (2010):** Hajléktalan utak In.: *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 7., Mindennapi hajléktalanság, Budapest, Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Győri Péter (2013):** [Töréspontok](#). In.: *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Budapest, Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Győri Péter (2015):** [„Elmúlt négy év...” A hajléktalan emberek főbb statisztikai jellemzői, 2011 – 2014](#), In.: *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 11., Budapest, Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Győri Péter (2017):** Hajléktalanság – romák – gyerekszegénység, Esély, 2017/4.
- Mezei György – Bús Balázs (é.n.):** Jól megy, folytatni kell. Koldusok a 90-es évek második felében. https://web.archive.org/web/20140121044043/http://busbalazs.hu/wp-content/uploads/mezei_jol-megy.pdf
- Misetics Bálint (2009):** Nincsen számodra hely – A hajléktalan emberek kirekesztéséről. Café Babel 59.
- Oross Jolán (1996):** [Fejezetek a koldulás jogi szabályozásának történetéből](#). *Esély*, 1996/5. szám
- Paksi Borbála és tsai (2010):** Drogfogyasztás és hajléktalanság, In.: *Otthonatlanul... Tégy az emberért!* 7., Mindennapi hajléktalanság, Budapest, Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Tersánszky J. Jenő (1927):** Igaz regény - Saját életem, Budapest, Nyugat
- Internetes hivatkozások (Letöltés: 2019. 01.16.)
- https://hvg.hu/itthon/20111228_alkotmanybirosag_koldulas_kaposvar
- <https://24.hu/belfold/2011/12/28/alkotmanyellenes-a-kukazas-buntetese/>
- https://ataszjelenti.blog.hu/2012/04/17/nem_tilos_guberalni
- <https://magyarnarancs.hu/egotripp/buntetes-es-balitelet-78141/>
- https://avarosmindenkie.blog.hu/2013/09/06/a_hajlektalansag_kriminalizaciojanak_tortene_magyarorszagon_2010_es_2013_kozott
- <http://www.boon.hu/a-koldulas-buntetheto/2372062>
- https://avarosmindenkie.blog.hu/2015/11/27/a_koldulasrol
- <https://utcajogasz.hu/2017/10/jogi-informacio-a-koldulasrol/>
- <https://www.feol.hu/hirek/neman-szabad-a-koldulast-is-sulyosabban-buntetik-1114217/>

MELLÉKLET

5. tábla: A közterületen élő kolduló és/vagy kukázó, illetve a nem kolduló, kukázó hajléktalanok összehasonlítása néhány tényező alapján

Néhány kérdés a 2018. évi Február Harmadika adatfelvételtől		Közterületen élő hajléktalan emberek		
		Nem koldul, kukázik	Koldul és/vagy kukázik	Együtt
Válaszadók száma (fő)		1121	1134	2355
Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?	Kevesebb, mint 8 általános	12%	13%	12%
	Általános iskolai 8. osztály	35%	42%	38%
Volt-e valaha állami gondozott?	<i>igen</i>	18%	25%	22%
Hajléktalannak tartja-e magát?	<i>igen</i>	73%	90%	81%
Mondták-e már Önre, hogy cigány?	<i>igen</i>	34%	43%	38%
Mi akadályoz a munkavállalásban?	A külső megjelenésem	10%	27%	18%
	Idegállapotom	10%	21%	15%
	Alkohol	13%	29%	21%
Van-e valamilyen súlyos, krónikus (tartós) betegsége?	<i>igen</i>	34%	27%	31%
Miből volt jövedelme?	Alkalmi munkából	33%	25%	30%
	Rokkantsági nyugdíjból, járadékból	13%	6%	10%
Januári jövedelme	- 25 000 Ft	38%	51%	44%
Előfordul-e, hogy éheznek?	<i>igen</i>	31%	48%	39%
Aludt-e életében valamikor legalább egy hetet folyamatosan utcán, parkban, pályaudvaron vagy más közterületen? - <i>igen</i>		79%	93%	85%
Nem tudnám rendszeresen kifizetni lakhatásom költségeit, mert mindig történik velem valami.		58%	70%	64%
Előfordult már velem, hogy alkoholizálás, szipuzás vagy drogozás miatt kikerültem az utcára.		34%	49%	41%
Az alkoholizálás, vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak.		24%	38%	31%
Kivel él együtt?	Egyedül	41%	37%	39%
	Csoporttaggal, bandataggal (barátok, haverok)	26%	39%	32%
Hogyan szokott ennivalóhoz jutni?	Vásárolok, Adnak	45%	29%	37%
	Adnak, Találok	5%	24%	14%
	Vásárolok, Adnak, Találok	5%	19%	12%
	Vásárolok	23%	5%	14%
Vásárolja-e az alkoholt, amit megiszik?	Nem iszom alkoholt	24%	13%	19%
	Igen, egy részét	38%	60%	49%
Előfordul-e, hogy nehezen jut WC-zési lehetőséghez?	<i>igen</i>	29%	56%	42%
Előfordul-e, hogy nem tud rendszeresen tisztálkodni?	<i>igen</i>	36%	60%	47%
Előfordult-e az elmúlt évben, hogy rendőrökkel volt dolga?	<i>igen</i>	36%	49%	42%

GYŐRI PÉTER: HAJLÉKTALANSÁG – ROMÁK – GYERMEKSZEGÉNYSÉG¹ (F3 2004-2016)

Az 1999 óta minden évben lebonyolított „Február Harmadika” országos hajléktalan-adatfelvétel nem csak arra világít rá, hogy Magyarországon folyamatosan nő a „cigányok” részaránya a hajléktalanok körében, hanem arra is, hogy ez együtt jár a hajléktalan népesség belső átrétegződésével, a hátrányok további összekapcsolódásával. A magyarországi cigányság etnikai, iskolai, munkaerőpiaci kirekesztettsége immár a hazai hajléktalanság lényeges összetevőjévé vált. Ezzel párhuzamosan a kutatás arra is rámutat, hogy a népesség egészéhez képest a hajléktalanok körében jóval magasabb a sokgyerekesek, illetve a sokgyerekes családból származók aránya, esetükben jelentősen nagyobb a (lakhatási) krízisek előfordulásának a kockázata. E családok körében immár generációkon keresztül öröklődik a hajléktalan lét-helyzet.

E két tendencia erősíti is egymást, de egyben ki is egészíti egymást: a hazai hajléktalanság számottevő eredőjévé vált mind a cigányság, mind a sokgyerekes családok egy részének a pauperizálódása, iskolai és munkaerő-piaci kirekesztettsége.

A HAJLÉKTALANSÁG ÉS A ROMÁK

ELŐZMÉNYEK

Szertefoszlott az a mítosz, miszerint a cigány közösségek megtartó ereje képes megakadályozni a hajléktalanná válást. Nem képes.

A cigányság 1990 előtti egzisztenciális helyzetéből kiindulva (szegénység, nagyon rossz lakáskörülmények, alacsony iskolázottság, képzettség és foglalkoztatottság) minden adottnak látszott, hogy a tömegesen és látható módon megjelenő földönfutók, hajlék nélküliek körében nagy számban (arányban) jelenjenek meg cigány származású emberek. A strukturális okok mellett számos intézményi ok is erősítette volna ezt. A népességen belüli arányukat tekintve markánsan felül voltak reprezentálva az állami gondozásban lévő fiatalok között, ahonnan folyamatosan érkeztek a fiatal felnőttek a hajléktalan létbe. Ugyanez volt a helyzet azokban a büntetés-végrehajtó intézetekben is, ahonnan több ezren kerültek ki egyik napról a másikra a rendszerváltáskori amnesztiával. De többször ennyi felnőtt cigány embert érintett a munkásszállók rendszerváltáskori bezárása, s ezzel egyidejűleg – illetve később gyorsuló ütemben – az alacsony képzettséget igénylő munkahelyek, munkalehetőségek tömeges megszűnése.

¹ A tanulmány szerkesztett formában megjelent: **Győri Péter:** Hajléktalanság - romák - gyerekszegénység, Esély, 2017/4., illetve átdolgozott formában: **Győri Péter:** Leszakadó gyerekek a lakhatás peremén. In.: Civil jelentés a gyerekesélyekről. (Szerk.: **Bass László, Darvas Ágnes**), Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 2019. (pp. 177-207.)

A rendszerváltás megrázkódtatásai a magyarországi cigányságot az egyik legsérülékenyebb csoportként érték. Ennek ellenére a szakértők egyöntetűen úgy látják, hogy a 90-es években a tömegesen megjelenő fedél nélküliek, hajléktalanok körében csak elvétve találkoztak cigány emberrel. Akkori kutatások, adatforrások hiányában legfeljebb találgathatjuk, hogy vajon az abban az időben még működő cigány közösségeknek volt-e annyi erőforrásuk, rutinjuk a szegény életforma menedzselésére, amivel e közösségek, nagycsaládok képesek voltak befogadni, visszafogadni a munkahelyekről, intézményekből visszatérő fiaikat, lányukat, vagy a lokális és alacsony képzettségű emberekre építő munkaerőpiac, az elszaporodó kicsi, családi „vállalkozások”, esetleg a még valamennyire működő társadalmi transzferek hálója együttesen tartotta meg a szegény létben a cigányok tömegeit úgy, hogy nem kellett a kiszakadás, menekülés, földön futóvá válás útjára lépni.

Azonban a 90-es évek elmúltával a helyzet (szó szerint) látványosan megváltozott. Egyre láthatóbb módon jelentek meg a hajléktalan népesség körében a roma emberek. Először a hagyományos kubikos, építőipari „bandák” tűntek fel a banda-vezérek vezetésével, hogy az idénymunkák, nagyobb építkezések idejére olcsó munkásszállóként igénybe vegyék a hajléktalanellátás szállásait. Majd jöttek már egyedül és rokonsági láncolatokban a nők és férfiak, pontosan azokról a településekről, ahol addigra már megszűnt az elsődleges, a másodlagos, vagy akár a harmadlagos (szürke, fekete) munkaerőpiac is, jöttek az éhezés elől, a korábinál is romosabb, fűtetlen putrikból, „házakból” – a fűtést, meleg vizet, s némi túlélési lehetőséget nyújtó kőházakba, a hajléktalan-szállásokra. A szétszakadást elkerülendő számosan városszéli kalyibákban húzták meg magukat, vagy ilyeneket tákoltak össze gazdátlan, elhagyott nagyvárosi területeken. (De közrejátszhatott ebben a folyamatban az is, hogy mindazok a nem kevesek, akik korábban ún. önkényes lakásfoglalóként hányódtak a tanácsi/önkormányzati lakások, szükséglakások világában, vagy éppen ilyen lakásokban zsúfolódtak össze, azok előtt – a lakások privatizációja következtében – ezek a menekülési utak szinte teljesen lezártak.)

Mire észbe kaptunk, s az 1999 óta Budapesten minden év február 3-án lebonyolított hajléktalan-adatfelvételben először megkérdeztük az embereket, hogy „*Mondták-e már Önre, hogy cigány?*”, addigra, 2004-re a hajléktalanok **19%-a** már azt válaszolta, hogy igen.

KI A CIGÁNY?

Amikor 2004-ben először kérdeztünk rá éves hajléktalan-adatfelvételünk során arra, hogy „*Mondták-e már Önre, hogy cigány?*”, a kapott adatokat átadtuk a Kemény-iskola kiváló kutatójának, *Lengyel Gabriellának* szakszerű elemzésre. Elemzésében ő „*cigánynak vélt hajléktalanokról*” beszél (*Lengyel, 2005*). Mi ezt a pontosnak, ámbár bonyolultnak tűnő szófordulatot elhagyjuk. Elhagyjuk azért is, mert pontosabbnak tartanánk úgy fogalmazni, hogy „*cigánynak mondott hajléktalanok*”, azonban – azon túl, hogy ennek a szófordulatnak a folyamatos használata is igencsak nehézkes lenne –, nem is kívánunk (tudunk) belemenni abba a vitába, hogy most akkor cigány-e az illető (milyen értelemben is?), avagy „csupán” mondják rá.² Éppen a Kemény-féle megközelítést erősen kritizáló Ladányi-Szelényi szerzőpáros egy fontos gondolata erősít meg bennünket ebben a döntésben, akik szerint „*Igaz ugyan, hogy az etnikai minősítés ennyire hátrányos társadalmi helyzetű és előítéletesen kezelt társadalmi csoport esetében „önmagát beteljesítő proféciaaként” működik, tehát akit környezete cigánynak tart, azt cigánynak is fogja kezelni, illetve akit nem tartanak cigánynak, azt nem is kezelik annak, de az adatok és a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy ez a minősítés a szituációtól függően elég gyakran változik. Ráadásul az, hogy ki tartja magát romának és hogy kit minősít a környező társadalom annak, időről-időre erőteljesen változhat a konkrét társadalmi helyzet függvényében is.*” (*Ladányi-Szelényi, 1997: 6*)

Az írásunkban később még hivatkozott Kemény-tanulmány úgy fogalmaz, hogy „*a 2003. évi felmérésben csak 1 százalékos reprezentatív minta kiválasztására volt módunk. ... a 2001. évi népszámlálás cigány nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adataiból indultunk ki*” (*Kemény-Janky, 2003: 58*), majd ugyanennek a kutatásnak egy másik verziójában a szerzőpáros úgy fogalmaz, hogy „*a két korábbi felmérésben és a 2003-asban is a környezet „cigánynak mondta a cigányokat”, és ők maguk is cigánynak tartották magukat.*” (*Kemény-Janky 2007*)
Azonban a szerzők azt is megállapítják, s erős adatokkal alá is támasztják, hogy ettől merőben

² Korábban is azt a megoldást választottuk, s most is így járunk el, hogy azokat, akik a „*Mondták-e már Önre, hogy cigány?*” kérdésre igennel válaszoltak, „cigány”-ként említjük, az idézőjellel kifejezve ezt aényt.

eltér, sokkal szűkebb azok köre, akik nemzetiségi, etnikai hovatartozásukat is így határozzák meg, különösen így van ez a népszámlálások esetében.³ Az általunk szintén később még hivatkozott 2011. évi népszámlálás a nemzetiségi hovatartozást négy kérdés alapján próbálja

³ „Eltolódásokat tapasztalunk a nemzetiségi hovatartozás tekintetében is. Le kell szögeznünk, hogy az a cigány ember, aki cigánynak tartja magát a hétköznapokon, népszámlálás idején nem feltétlenül vallja magát cigány nemzetiségűnek. Igen sok ember van, aki magát cigánynak és magyarnak vagy magyarnak és cigánynak vallja, nemzetiségi hovatartozását illetően azonban nem cigánynak, hanem magyarnak vagy magyar cigánynak.

A 2003-as felmérésben is kérdeztük a nemzetiséget. A mintában szereplő 5408 személyből 37,8 százalék volt magyar, 29,8 százalék magyar cigány, 26,8 százalék cigány, 4,5 százalék beás és egy százalék egyéb nemzetiségű.

A nemzetiségi adatokat tartalmazó népszámlálási kötet megjelenése óta sokan írták le azt a mondatot, hogy 600 ezer magyarországi cigányból csak 190 ezer ember vallotta magát cigánynak. A felmérések adatai azonban mutatják, hogy a magyar anyanyelvű cigányoknak 1993-ban 60,2 százaléka, 2003-ban 38,6 százaléka magyar nemzetiségűnek vallotta ugyan magát, de elismerte cigány származását és vállalta cigányságát. Nem is tehetett mást, mert a környezet szigorúan számon tartja ezt.” (Kemény–Jankó 2007)

megközelíteni⁴, és „*a négy, nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés válaszainak együttes vizsgálatából úgy állapítottuk meg a válaszadó nemzetiséghez tartozását, hogy adott nemzetiséghez tartozónak tekintjük azt a személyt, aki a négy kérdésből legalább egyre az adott nemzetiséget jelölte meg.*” (KSH, 2011: 15) Azonban még ezzel a módszerrel is nagyságrendileg kisebb populációt mér, mint a szakértők. Persze az is igaz szerintem, hogy egyszerűen mást mér.⁵

Ha tovább szeretnénk bonyolítani e kérdést, akkor ideidézhetnénk Illyés Gyulát: „*Az a magyar, aki magyarnak vallja magát*”, vagy említhetnénk, hogy mi is minden évben megkérdezzük (éppen a vallott identitás miatt is), hogy „*Ön hajléktalannak tartja-e magát?*” (mely persze az identitás mellett egy státusz, állapot is egyben), s mégsem csak azokról írjuk folyamatosan, hogy hajléktalanok, akik annak is tartják önmagukat (a kérdezettek ¾ része), hanem mindazokról, akik közterületen élnek vagy hajléktalanszállókon laknak. Bonyolítás helyett azonban inkább azt a gondolatmenetet tartjuk a magunk számára is megfontolandónak, mely szerint az intoleráns többség sokszor azokat stigmatizálja ilyen-olyan kifejezéssel, akiket közösségén kívül kíván rekeszteni, s azok esetében oldja fel a megkülönböztető stigma bélyegét, akik már elégségesen hasonultak hozzá, akiket már magához enged. S túl a tényeken ez a mechanizmus működik akkor is, amikor valakire azt mondják, hogy cigány, hajléktalan, csavargó vagy munkakerülő, és a sort folytathatnánk.⁶

⁴ (34.) *Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*, (35.) *Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?*, (36.) *Mi az Ön anyanyelve?*, (37.) *Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában?*

⁵ 2001-ben a KSH még némileg másként próbálta mérni ugyanezt. (KSH, 2001)

⁶ „*Ennek a „szimbolikus különbségtételnek”, illetve a „klasszifikációs küzdelemnek” egyik módja az, hogy a marginálisan integrálódó csoport „normális” integrációra képessé vált tagját a többségi társadalom többé nem tekinti a marginális kisebbség tagjának, illetve hogy a „normálisan integrált” társadalomból ilyen vagy olyan okok miatt tartósan kihullókat a többségi társadalom gyakran szimbolikusan is megkülönbözteti, ezzel is a „marginális társadalomban” való integrálódásra kényszerítve őket. Ily módon jön létre az a „cigány életforma” történetét végigkísérő folyamat, amelynek során a „szimbolikus befogadás, illetve különbségtétel” az – egyébként szintén szimbolikusan kijelölt – etnikai határok átlépését eredményezi. Tehát az, amit „cigány életmódnak”*

A „CIGÁNY” HAJLÉKTALANOK RÉSZARÁNYÁNAK NÖVEKEDÉSE, ÉS ENNEK KÖVETKEZMÉNYEI

Már 2004-ben az első mérés is meglepően magas (19%-os) „cigány”-részarányt mutatott a hajléktalan emberek körében, jóval magasabbat, mint a teljes népességen belüli arányuk. Ezért ezt követően majdnem minden évben feltettük ugyanezt a kérdést az éppen hajléktalan helyzetben lévő embereknek (2007-ben és 2009-ben nem), s azt kellett tapasztalnunk, hogy a magyarországi hajléktalan népesség körében a „cigányok” aránya – némi hullámzásokkal ugyan, de – egyre csak növekedett. 2016-ra a hajléktalanok közel egyharmadára mondták már, hogy ő cigány. A nők körében a cigánynak mondott hajléktalanok aránya mindvégig mintegy 5 százalékponttal magasabb, mint a férfiak körében (**1. tábla, 1. ábra**).

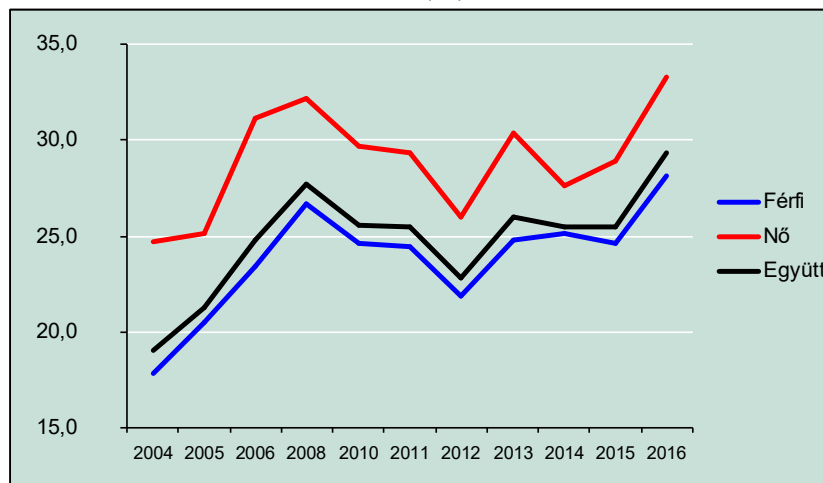
1. tábla

A „cigány” hajléktalanok részarányának alakulása nemenként (2004-2016) (%)

F3	„Mondták-e már Önre, hogy cigány?”											
	Igennel válaszolók aránya az összes válaszadón belül, nemenként (%)											
Év	2004	2005	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Férfi	17,8	20,5	23,4	26,7	24,6	24,4	21,9	24,8	25,1	24,6	28,1	
Nő	24,7	25,1	31,1	32,2	29,7	29,3	26,0	30,4	27,6	28,9	33,3	
Együtt	19,0	21,3	24,8	27,7	25,6	25,5	22,8	26,0	25,5	25,5	29,3	

1. ábra

A „cigány” hajléktalanok részarányának alakulása nemenként (2004-2016) F3 (%)

szoktak nevezni, sem állandó, sem csak a cigányokra jellemző életmódnak nem tekinthető. Sokkal inkább arról van szó, hogy ez az „ősinek” és „génekben hordozottnak” tekintett életmód nemcsak állandóan változik, hanem maga is a „nem cigánynak” tekintett életmódokkal való interakcióban termelődik újra, illetve alakul át.” (Ladányi-Szelényi, 1997: 6)

Miután több év során azt tapasztaltuk, hogy nem valamiféle véletlen válaszadói jelenségről lehet szó, ezért a „biztonság kedvéért”⁷ 2011-ben és 2012-ben azt is megkérdeztük, hogy „*Ön cigánynak tartja-e magát?*” Persze tudnunk kell, hogy ez a kérdés egészen mást mér! Nem megismételve a fentebb már említett meghatározásbeli eltéréseket, azt találtuk, hogy a kétféle kérdésre adott válaszok **nagyon szoros, szignifikáns összefüggést mutattak mindkét évben**. Még a jóval szigorúbb és szűkebb cigány „identitásra” történt kérdezés esetében is azt találjuk (2. tábla), hogy a hajléktalanok körében **a cigány emberek részaránya ötszöröse(!) a teljes népességén belüli arányuknak.** (Bernát, 2014: 247-250.)

2. tábla

A „cigány”-nak mondott és a cigány identitású hajléktalanok megoszlása (2011, 2012) (%)

F3-2011		<i>Ön cigánynak tartja-e magát?</i>					
		Igen	Nem	Együtt	Igen	Nem	Együtt
<i>Mondták-e már Önre, hogy cigány?</i>	Igen	995	748	1743	57	43	100
	Nem	127	4959	5086	2	98	100
	Együtt	1122	5707	6829	16	84	100
	Igen	89	13	26			
	Nem	11	87	74			
	Együtt	100	100	100			

F3-2012		<i>Ön cigánynak tartja-e magát?</i>					
		Igen	Nem	Együtt	Igen	Nem	Együtt
<i>Mondták-e már Önre, hogy cigány?</i>	Igen	916	641	1557	59	41	100
	Nem	144	5274	5418	3	97	100
	Együtt	1060	5915	6975	15	85	100
	Igen	86	11	22			
	Nem	14	89	78			
	Együtt	100	100	100			

Korábban már több tanulmányban foglalkoztunk a „cigány” és „nem-cigány” hajléktalanok különböző dimenziók mentén történő összehasonlításával.⁸ Ennek során – többek között –

⁷ A 2011. évi népszámlálással való majdani összehasonlíthatóság is indokolta, hogy feltegyük ezt az érzékeny, hangsúlyozottan átugorható kérdést.

⁸ Az „Otthontalanul... Tégy az emberért!” (Budapest, BMSZKI-Menhely Alapítvány) kötetekben közreadott elemzéseink közül itt kettőt említenénk (Győri, 2008 és Győri, 2013).

megállapítottuk, hogy a „cigány” hajléktalanok relatíve fiatalabbak, viszont sokkal iskolázatlanabbak a „nem-cigány” hajléktalanoknál, hátrányosabb helyzetből jönnek, s pillanatnyi megélhetésük – még ezen igen nyomorúságos körön belül is – elmarad a többi hajléktalan ember megélhetésétől. Külön felhívtuk a figyelmet arra, hogy a fiatal „cigány” nők iskolázottsága, foglalkoztatási és egyéb viszonyai mennyire eltérnek negatív irányba a teljes hajléktalan népességen belül.

A 2016. évi országos hajléktalan-adatfelvételtől is azt látjuk, hogy a „cigány” és „nem-cigány” hajléktalanok között van néhány olyan megkülönböztető tényező, amely továbbra is komoly figyelmet érdemel (3. tábla).

3. tábla
A hajléktalanná válás megemlített okainak előfordulása a „cigány”, „nem-cigány” válaszadók körében (%)

F3-2016 <i>Mi az oka annak, hogy hajléktalanná vált?</i>	„Cigány”	„Nem-cigány”
Családi problémák miatt el kellett jönnöm otthonról	42	38
Válás után a lakásban a volt házastársam (élettársam) maradt	11	15
Kiüldöztek a lakásomból	6	5
Nem tudtam fizetni a bérleti díjat	11	14
Kilakoltattak	10	8
Lakásomat eladtam	3	5
Lakásom lakhatatlanná vált	4	3
Megszűnt a munkahelyem által biztosított lakhatás	7	7
Állami gondozásból kerültem ki	9	4
Börtönből szabadultam	8	3
Kórházból, szociális otthonból jöttem el	1	2

A „cigány” hajléktalanok közül többen érkeztek közvetlenül állami gondozásból, börtönből a hajléktalanságba (17%), mint „nem-cigány” társaik (7%), lényegesen többen élnek közülük kéregetésből, koldulásból, gyűjtögetésből, kukázásból (39%), pedig ez sajnos a „nem-cigány” hajléktalanok körében sem ritka ma már (24%), viszont jóval kevesebben élnek nyugdíjból (5%), mint a „nem-cigány” hajléktalanok (13%), munkavállalásuk akadályaként némileg

gyakrabban említik az alkoholt, idegállapotukat, külső megjelenésüket, vagy éppen a szakma hiányát, s jóval ritkábban említik, hogy már öregek lennének a munkához (4. és 5. tábla).⁹

4. tábla
Az egyes megemlített megélhetési források előfordulása a „cigány”, „nem-cigány” válaszadók körében (%)

F3-2016 <i>Miből élt meg 2016 januárjában?</i>	„Cigány”	„Nem-cigány”
Rendszeres munkából	9	10
Alkalmi munkából	23	20
Közmunkából	8	8
Kéregetésből, koldulásból	17	9
Gyűjtögetésből, kukázásból	22	15
Öregségi (vagy özvegyi) nyugdíjból	5	13
Rokkantsági nyugdíjból, járadékból	12	13
Önkormányzati segélyből, RSZS, FHT	15	15
Gyesből, gyedből, táppénzből	1	0
Nem volt pénzem (mások segítettek)	9	8

5. tábla
Az egyes megemlített munkavégzési akadályok előfordulása a „cigány”, „nem-cigány” válaszadók körében (%)

F3-2016 <i>Akadályozza-e valami a felsoroltak közül abban, hogy munkát végezzen?</i>	„Cigány”	„Nem-cigány”
Nem akadályoz semmi	29	28
A betegségem	32	31
Öreg vagyok	13	21
Megváltozott munkaképességem	9	11
Nem lehet munkát találni	16	14
Alacsony fizetések	8	6
Idegállapotom	10	7
Alkohol	11	8
A külső megjelenésem	8	5
A (jó) szakma hiánya	8	5
Lakhatás hiánya	11	10

⁹ Utóbbi persze a demográfiai összetételből adódik, melyre még visszatérünk.

A korábbi évekhez hasonlóan megállapíthatjuk, hogy a „cigány” hajléktalanok iskolai végzettsége lényegesen alacsonyabb a „nem-cigány” hajléktalanokénál, körükben egészen kiemelkedő a 8 általánost sem elvégzettek aránya (19%), s a legfeljebb 8 osztállyal rendelkezők aránya is (66%). Ez a tény, vagyis hogy a „cigány” hajléktalanok kétharmada még 2016-ban is legfeljebb csak 8 osztállyal bír a szisztematikus kirekesztettség és kirekesztés olyan mutatója, mely önmagában is nagyon sokat elmond a mai magyar társadalomról és annak társadalompolitikájáról. És természetesen meghatározza e csoport jelenét és jövőjét, ahogy az egész magyar társadalomét is.

A 2011. évi népszámlálásból rendelkezésünkre áll a teljes népesség és azon belül a roma népesség¹⁰ iskolai végzettség szerinti összetétele, melyből persze rögtön látható, hogy **országosan a romák 81%-a(!) nem rendelkezik 8 általánosnál magasabb végzettséggel**, miközben a felnőtt lakosság fele már legalább érettségivel bír! (Itt most nem ismételjük meg az előző mondatot.¹¹) A népszámlálás és az azonos évben lebonyolított országos hajléktalanadatfelvételünk adatait összehasonlítva¹² első ránézésre azt kell mondanunk, hogy a hajléktalan roma népesség iskolai végzettsége még kicsit jobb képet is mutat, mint a teljes roma népességé (**6. tábla**).¹³ Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a nem-roma hajléktalanok

¹⁰ Roma népesség alatt a korábban említett KSH-metódus szerint idesorolt, mintegy kétszázézer roma identitást megvalló embert kell értenünk.

¹¹ Legfeljebb kiegészítenénk azzal, hogy az Orbán-rezsim ezen információk birtokában szállította le a kötelező tankötelezettség határát 16 évre, ahelyett hogy a lehető legkomolyabban vették volna e tény széleskörűen tragikus voltát és következményeit.

¹² A jobb összehasonlítás érdekében itt nem a „*Mondták-e már Önre, hogy cigány?*”, hanem az „*Ön cigánynak tartja-e magát?*” kérdésre igennel válaszolókat szerepeltetjük.

¹³ Ennek részben korösszetételbeli okai lehetnek, de leginkább az, hogy a népszámlálás a 15 éves és annál idősebbek iskolai végzettségét mutatja, a hajléktalanok pedig inkább 20 év fölöttiek, s ez a néhány év ebben az esetben igen sokat számít.

iskolai végzettsége elmarad a nem-roma teljes népesség iskolai végzettségétől, harmadannyian rendelkeznek legalább érettségivel (17%-uk, szemben a teljes népességbeli 47%-kal), s kétszer annyian csupán egyéb középfokú végzettséget szereztek (43%-uk, szemben a teljes népességbeli 21%-kal). Vagyis **a roma hajléktalanok ugyan rendkívül alacsonyan iskoláztak, de nem iskolázatlanabbak nem-hajléktalan roma társaiknál, miközben a nem-roma hajléktalanok lényegesen iskolázatlanabbak nem-hajléktalan társaiknál.**

6. tábla
A „cigány”, „nem-cigány”, roma, nem-roma kérdezettek megoszlása a legmagasabb befejezett iskolai végzettségük szerint (%)

F3-2016	Legmagasabb befejezett iskolai végzettsége						
	Kevesebb, mint 8 általános	Általános iskolai 8. osztály	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	Együtt	N
„Cigány”	19	47	27	5	1	100	2 715
„Nem-cigány”	6	35	42	14	4	100	6 536
Együtt	10	38	37	11	3	100	9 251
F3-2011	Legmagasabb befejezett iskolai végzettsége						
Roma ¹⁴	22	46	26	3	1	100	1 125
Nem-roma	5	33	43	13	4	100	5 730
Együtt	8	35	40	12	3	100	7 123
2011. évi Népszámlálás	A 15 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettség szerint						
Roma	23	58	13	5	1	100	213 259
Magyar	5	27	21	30	17	100	7 288 179

A hajléktalan férfiak körében, ha ők „nem-cigányok” a leggyakoribb iskolai végzettség a szakiskola, szakmunkásképző (46%), miközben a „nem-cigány” nők körében legtöbbször csak 8 osztályt végeztek (42%). Viszont a „nem-cigány” nők között némileg többen vannak, akik legalább érettségivel is rendelkeznek (21%), a „nem-cigány” férfiakhoz képest (17%). Ettől lényegesen eltér a „cigány” nők és férfiak iskolai végzettség szerinti összetétele. A hajléktalan „cigány” férfiak többségének (63%) nincs 8 általánosnál magasabb végzettsége, körükben a 8 általános a leggyakoribb iskolai végzettség (47%). **A „cigány” nők iskolai végzettsége**

¹⁴ Itt roma-ként a 2011-ben „Őn cigánynak tartja-e magát?” kérdésre igennel válaszolók szerepelnek.

még ennél is rosszabb, 77%-uk legfeljebb az általános iskolát végezte el, 29%-uk még azt sem (7. tábla).

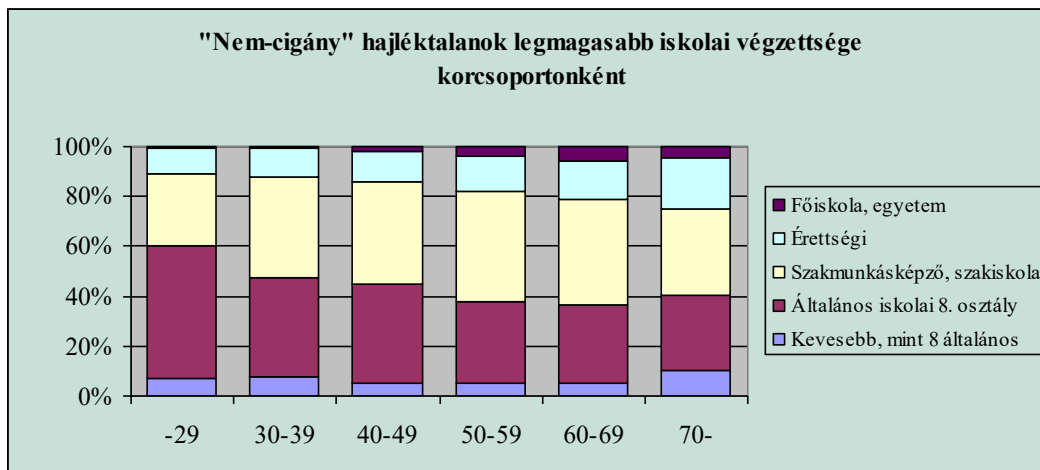
7. tábla
A „cigány”, „nem-cigány” kérdezettek megoszlása nemenként a legmagasabb befejezett iskolai végzettségük szerint (%)

F3-2016		Legmagasabb befejezett iskolai végzettsége						N
		Kevesebb, mint 8 általános	Általános iskolai 8. osztály	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	Együtt	
Férfi	„Cigány”	16	47	31	5	1	100	1961
	„Nem-cigány”	5	32	46	13	4	100	5023
	Együtt	8	37	42	11	3	100	6984
Nő	„Cigány”	29	48	17	5	1	100	706
	„Nem-cigány”	9	42	27	17	4	100	1408
	Együtt	16	44	23	13	3	100	2114
Együtt	„Cigány”	19	47	27	5	1	100	2667
	„Nem-cigány”	6	35	42	14	4	100	6431
	Együtt	10	38	37	11	3	100	9098

Mindez egyben azt is jelenti, hogy **egyre iskolázatlanabb körből kerülnek ki a hajléktalan helyzetben lévő emberek. A hazai hajléktalan népesség egészének iskolai végzettség szerinti összetételét lényegesen befolyásolja negatív irányba az – iskolázottságukat tekintve tragikusan leszakadt – „cigány” emberek részarányának jelentős növekedése.**

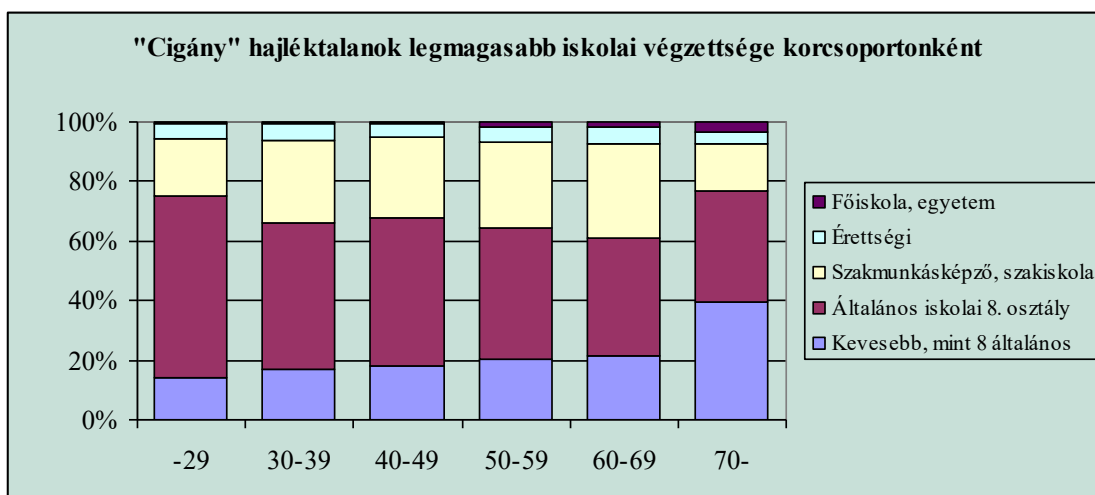
Itt több, nem minden esetben egy irányba ható tendencia tanúi vagyunk. Egyrészt azt kell megállapítanunk, hogy szemben a népéségen belüli általános, „normális” tendenciával, nevezetesen, hogy minél fiatalabb egy korosztály, annál iskolázottabb, **a „nem-cigány” hajléktalanok körében inkább az igaz, hogy minél fiatalabb korosztályba tartozik valaki, annál kevésbé iskolázott (2. ábra).**

2. ábra
A „nem-cigány” kérdezettek megoszlása korcsoportonként a legmagasabb befejezett iskolai végzettségük szerint, F3-2016 (%)

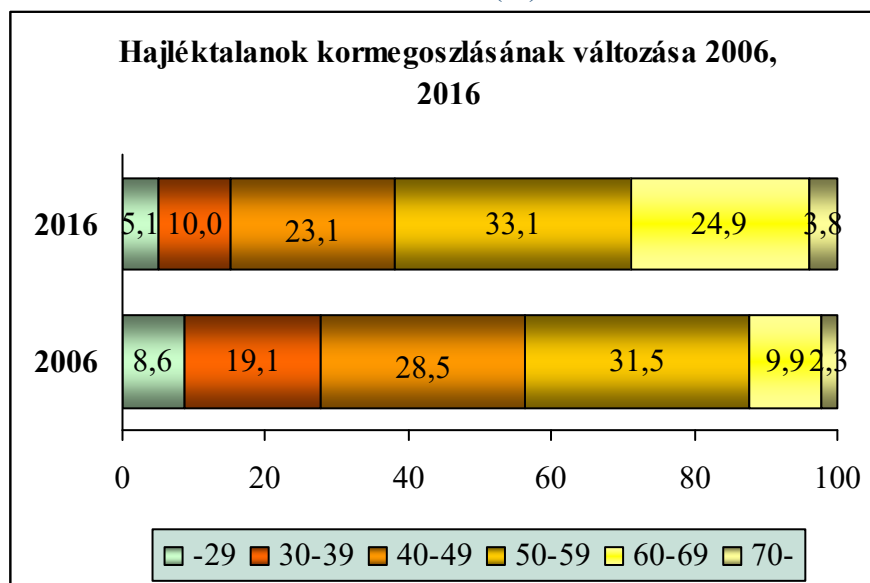
A „cigány” hajléktalanok körében differenciáltabb a kép: itt is azt találjuk, hogy minél fiatalabb korcsoportról van szó, annál kevesebben rendelkeznek szakmával, érettséggel, s legfeljebb csak 8 általánost végeztek. Másfelől viszont a fiatalabb „cigány” korcsoportokban többen végezték el azt a 8 osztályt, mint az idősebbek, akik még azt sem (3. ábra).

3. ábra
A „cigány” kérdezettek megoszlása korcsoportonként a legmagasabb befejezett iskolai végzettségük szerint, F3-2016 (%)

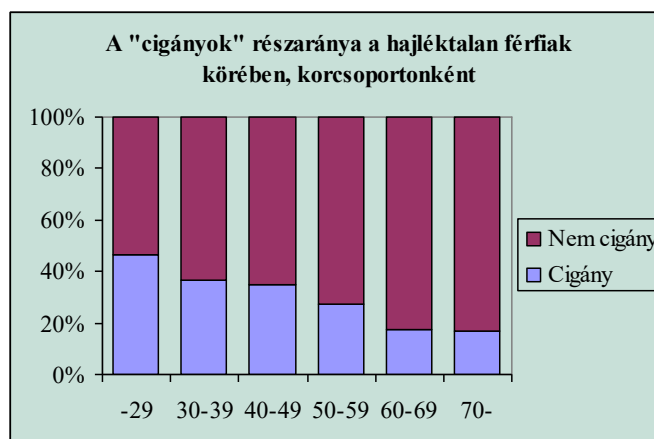
Persze az egyes korcsoportok részaránya a hajléktalan népességben belül igen eltérő, az elmúlt tíz év során lényegesen megnőtt az idősebbek aránya (a 60-69 év közöttiek 10%-ról 25%-ra), miközben lecsökkent a viszonylag fiatalabbak súlya (a 40 év alattiaké 28%-ról 15%-ra) (4. ábra).

4. ábra
A hajléktalanok kor megoszlásának változása (2006-2016)
F3 (%)

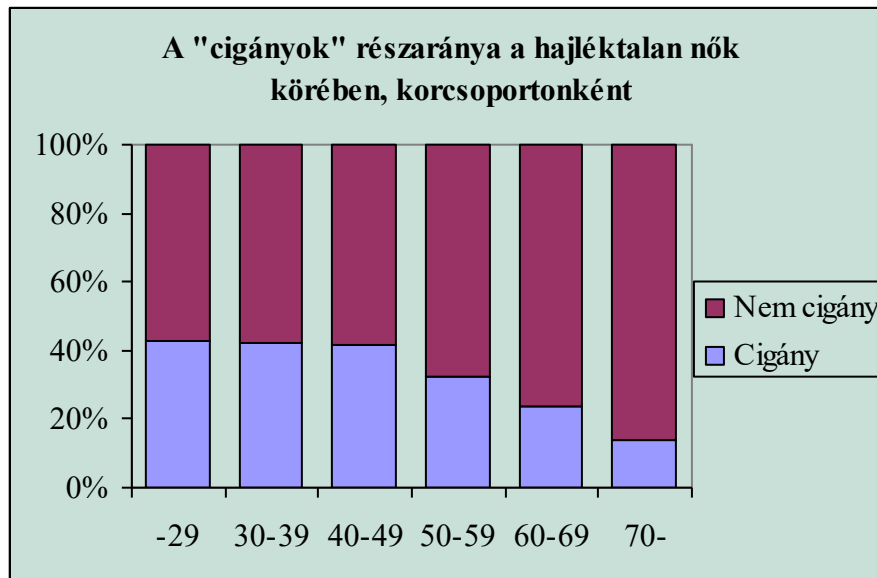

De az említettek egyben azt is jelenthetik, hogy amennyiben a nagy tendenciák változatlanul fennmaradnak, abban az esetben **az elkövetkező években tovább fog romlani a hajléktalan népesség iskolai végzettségi szerinti összetétele, s ezzel tovább fog erősödni leszakadásuk, kirekesztettségük számos területen.** Ezt a tendenciát látszik erősíteni az a tény is, hogy **minél fiatalabb egy korosztály, annál nagyobb arányban (jelentősen nagyobb arányban) találunk a hajléktalanok körében „cigány” embereket** (ez mind a férfiak, mind a nők körében egyértelműen erős tendencia) (5. és 6. ábra).

5. ábra
A „cigányok”, „nem-cigányok” részaránya a hajléktalan férfiak körében
korcsoportonként,
F3-2016 (%)

6. ábra
A „cigányok”, „nem-cigányok” részaránya a hajléktalan nők körében
korcsoportonként,
F3-2016 (%)

A „cigány” hajléktalanok olyan háttérből érkeztek, ahol már a szüleik is kevesebb iskolát végeztek, mint a „nem-cigány” hajléktalanok szülei. A „cigány” hajléktalanok szülei körében (mind az apákat, mind az anyákat tekintve) lényegesen gyakoribb, hogy még az általános iskolát sem végezték el, s úgy tűnik, hogy míg a „nem-cigány” hajléktalanok esetében legalább az apák egy szakiskoláig eljutottak, a „cigány” hajléktalanoknál az apák még eddig sem jutottak el (8. tábla).¹⁵ De legalább ennyire fontos, hogy általában is – függetlenül attól, hogy „cigány”-e vagy sem – rögzíthetjük, hogy a hajléktalanok szüleinek iskolai végzettség szerinti összetétele is jelentősen elmarad a felnőtt népesség iskolai végzettségétől.

¹⁵ A feltételes mód itt azért is indokolt, mert igen sok válaszadó (a „cigány”-ok körében kiemelkedően sok válaszadó) nem tudta, hogy mi is lehetett a szülei legmagasabb iskolai végzettsége.

8. tábla
A „cigány”, „nem-cigány” kérdezettek megoszlása apjuk és anyjuk legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

F3-2016	Apja legmagasabb iskolai végzettsége						Együtt	N
	Kevesebb, mint 8 ál- talános	Általános iskolai 8. osztály	Szaktunskáképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	Nem tudja, nincs válasz		
„Cigány”	14	20	18	3	3	40	100	2736
„Nem-cigány”	7	18	33	6	6	29	100	6589
Együtt	9	19	29	5	5	32	100	9325
F3-2016	Anyja legmagasabb iskolai végzettsége						Együtt	N
	Keve- sebb, mint 8 ál- talános	Általános iskolai 8. osztály	Szaktunskáképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	Nem tudja, nincs válasz		
„Cigány”	22	26	10	4	2	36	100	2736
„Nem-cigány”	12	31	19	8	4	26	100	6589
Együtt	14	30	16	7	3	28	100	9325

Az eddigiek azonban fölvetik azt a kérdést is, hogy az érintett, jelenleg hajléktalan emberek a saját szüleikhez képest vajon előre tudtak-e lépni iskolázottság tekintetében, vagy éppen még saját szüleikhez képest is iskolázatlanabbak? E kérdés megválaszolásához összehasonlíthatjuk a hajléktalan nők és anyjuk, illetve a hajléktalan férfiak és apjuk legmagasabb iskolai végzettségét (a „cigány”, „nem-cigány” csoportokban). Azt találjuk, hogy a legalább középfokú (szakiskolai) végzettségű szülőkkel bíró hajléktalanok **szüleikhez képest lefele voltak mobilak** az iskolarendszerben (többségük még addig sem jutott, mint szüleik), az alapfokú vagy annál is kevesebb iskolát végzett szülőkkel bíró hajléktalanok többsége **viszont legalább a 8 osztály elvégzéséig eljutott, vagy annál is egy kicsit tovább.**

Utóbbi kapcsán azt is meg kell állapítanunk, hogy **a 8 általánossal sem rendelkező „cigány” anyák lányai jutottak a legkevésbé tovább, 43%-uk(!) maga sem végezte el a 8 osztályt** (84%-uk nem jutott tovább az általános iskolánál sem), s az iskolázatlan apákkal bíró férfiak körében is a „cigány” férfiak esetében az iskolázatlanság újratermelődése érzékelhetően gyakoribb „nem-cigány” férfi társaikénál (**9. és 10. tábla**). És az említett lefele mobilitásról is meg kell állapítanunk, hogy a „cigány” hajléktalanok körében – azzal együtt, hogy eleve alacsonyabb szüleik iskolai végzettsége – sokkal gyakoribb ez a lefele mobilitás, ami azt is mutatja, hogy ezekben az esetekben a szülők – amúgy szerény – iskolai mobilitása igencsak törékeny, sérülékeny lehetett.

9. tábla

A különböző iskolai végzettségű anyák megoszlása a lányuk („cigány” és „nem-cigány”) legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint (%)

F3-2016	Anyja legmagasabb befejezett iskolai végzettsége	Hajléktalan nő legmagasabb befejezett iskolai végzettsége					Együtt
		Kevesebb, mint 8 általános	Általános iskolai 8. osztály	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	
"Cigány"	Kevesebb, mint 8 általános	43	41	13	3	1	100
	8 általános	20	56	19	4	0	100
	Szakmunkásképző, szakiskola	9	44	36	7	4	100
	Érettségi	5	43	14	33	5	100
	Főiskola, egyetem	0	27	27	45	0	100
„Nem-cigány”	Kevesebb, mint 8 általános	20	46	23	8	3	100
	8 általános	7	48	29	13	2	100
	Szakmunkásképző, szakiskola	1	30	34	29	5	100
	Érettségi	1	19	25	42	13	100
	Főiskola, egyetem	0	8	22	41	29	100

10. tábla

A különböző iskolai végzettségű apák megoszlása a fiuk („cigány” és „nem-cigány”) legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint (%)

F3-2016	Apja legmagasabb befejezett iskolai végzettsége	Hajléktalan férfi legmagasabb befejezett iskolai végzettsége					Együtt
		Kevesebb, mint 8 általános	Általános iskolai 8. osztály	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségi	Főiskola, egyetem	
„Cigány”	Kevesebb, mint 8 általános	30	43	24	2	1	100
	8 általános	8	60	29	4	0	100
	Szakmunkásképző, szakiskola	6	38	48	6	1	100
	Érettségi	13	29	36	18	4	100
	Főiskola, egyetem	2	23	42	19	15	100
„Nem-cigány”	Kevesebb, mint 8 általános	14	43	31	9	2	100
	8 általános	5	43	44	8	1	100
	Szakmunkásképző, szakiskola	1	25	57	13	3	100
	Érettségi	2	13	42	35	8	100
	Főiskola, egyetem	1	12	33	32	22	100

Összefoglalva az eddigieket, korábbi írásainkban elsősorban arra hívtuk föl a figyelmet, hogy a hajléktalan népességben belül, különböző státusz-mutatók mentén a „cigány” hajléktalanok rosszabb, hátrányosabb képet mutatnak a „nem-cigány” hajléktalanoknál. Jelen elemzésünk

arra is rávilágít, hogy az **etnikai, iskolai, lakhatási és egyéb kirekesztés, kirekesztettség és diszkrimináció összekapcsolódása egy meglehetősen zárt rendszert alkot.**

De emellett azt is megállapíthatjuk, hogy a **markáns hátrányokat hordozó „cigány” hajléktalanok immár jelentős részarányának következtében a hazai hajléktalan népesség egészének belső struktúrája is érzékelhető, mérhető módon változik.** A különböző státusz-mutatók közül mi most elsősorban az iskolai végzettség szerinti összetételt emeltük ki, de ugyanígy említhetnénk a foglalkoztatottságot, a jövedelemhez jutást, az életkort, vagy egyéb más fontos mutatókat. Ezzel nem szeretnénk etnicizálni a hajléktalan-problematikát, etnicizálja azt az élet maga.

Végül, azt is meg kell említenünk, hogy ez a folyamat része egy nagyobb átalakulási, átstrukturálódási folyamatnak, melyről korábban már így írtunk: *„Lassan, de szisztematikusan romlik a „hajléktalan népesség” iskolai végzettség szerinti összetétele, különösen a hajléktalan nők körében, folyamatosan nő a tartósan, hosszú évek óta hajléktalanná váltak aránya, érzékelhetően nő a gazdasági okokból hajléktalan helyzetbe kerültek aránya, számottevően nő a hajléktalanok körében a „cigány”-nak mondott emberek aránya. E folyamatok csak jelei, mondhatni indikátorai annak a mélyebb folyamatnak, ahogy a húsz évvel ezelőtti rendszer-váltáskor hajléktalanná vált, egzisztenciájukban megroppant, hirtelen a mobilitási lejtőre került, sérülékeny egzisztenciájú csoportok helyét lassan átveszik az elmúlt húsz év során mélyszegénységbe csúszott, vagy éppen taszított és szisztematikusan ott is tartott csoportok képviselői. A korábban munkával, lakással, családdal rendelkezők mellett egyre népesebb azok tábora, akik megfizetett szerződéses munkával még soha nem bírtak, akiknek önálló lakásuk soha nem is volt, akiknek önálló életre házasságban, saját családban nem volt még alkalmuk. Ők azok, akik már akkor a margó szélére kerültek, amikor még hajléktalan élet-helyzetük el sem kezdődött. Hajléktalanság és nem-hajléktalanság között billegve a margó szélén az ő egyéni játékterük minimális.” (Győri 2013/2: 8)*

A „CIGÁNYOK” NÖVEKVŐ ARÁNYA A HAJLÉKTALAN HELYZETBEN LÉVŐK KÖRÉBEN – LEHETŐSÉGES OKOK

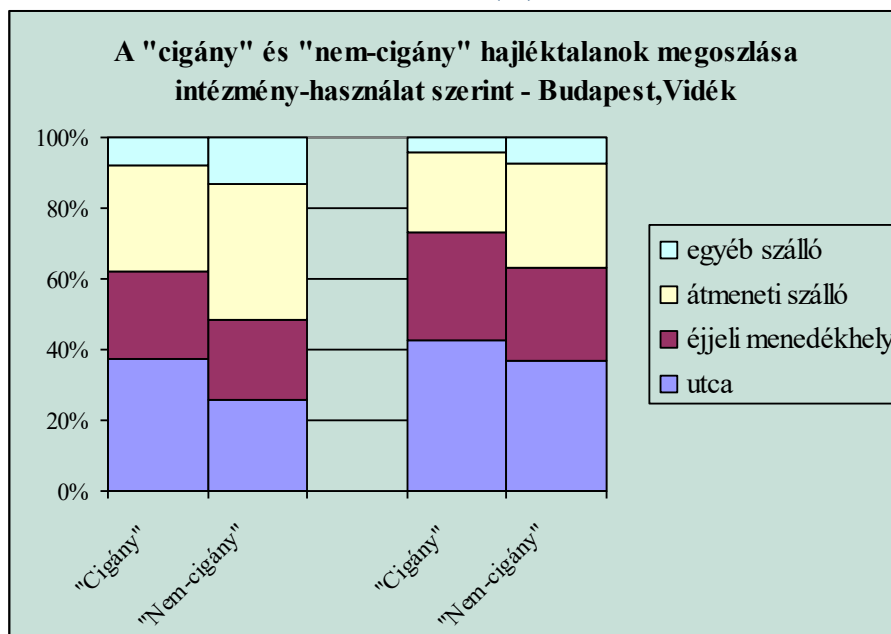
Annak a másfél évtizedes tendenciának a következményeiből, hogy a „cigányok” részaránya jelentősen megnőtt a hajléktalanok körében, már látunk valamit, már lehetnek tényekkel alátámasztott, megalapozott következtetéseink, de az okokról még csak hipotéziseink vannak.

A „FÜTÖTT TÉGLAÉPÜLET” EFFEKTUS

Már a bevezetőben is utaltunk arra, hogy többek között a „fűtött téglapület” vonzása is közrejátszhatott ebben a folyamatban. Nem kizárva e hipotézist, azt azért jobb, ha tisztázzuk: a „cigány” hajléktalanok nem a – mégiscsak legkomfortosabbnak számító – ún. átmeneti szállókban laknak a legnagyobb arányban, ellenkezőleg, az utcán élők között találjuk őket leginkább, ami ugye nem tekinthető „fűtött téglapületnek”...

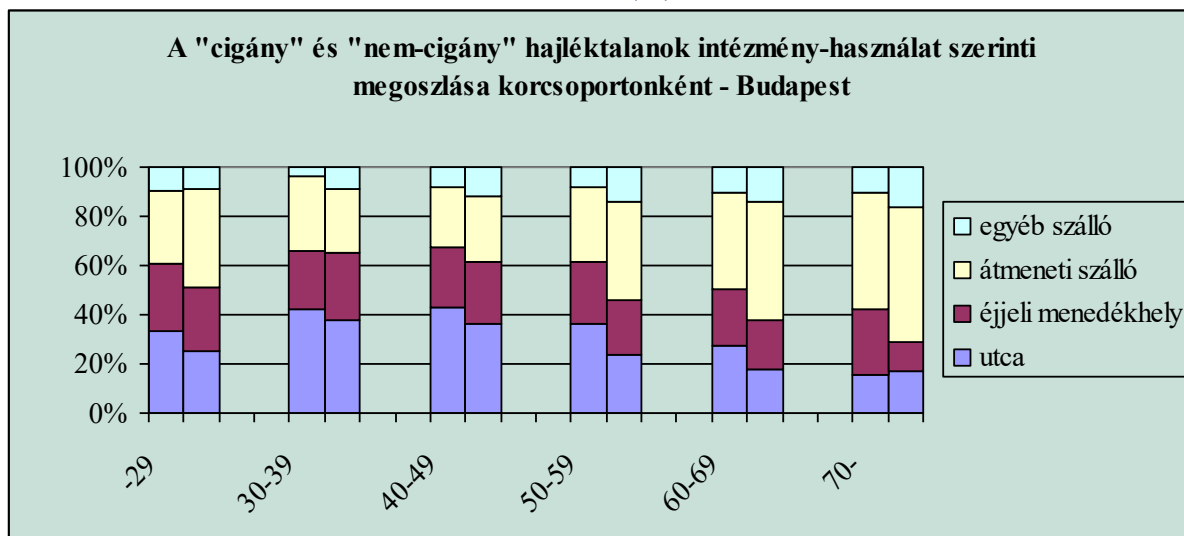
Budapesten a hajléktalan „cigányok” 37%-a, vidéken a hajléktalan „cigányok” 43%-a közterületen él (7. ábra).¹⁶ (Budapesten az összes közterületen élő hajléktalan 39%-a, vidéken 32%-a „cigány”.) Budapesten a hajléktalan „cigányok” közül legnagyobb arányban a 30-50 év közöttiek élnek (43%-uk) közterületen, vidéken a 40-60 év közöttiek (47-49%-uk) (8. és 9. ábra). Mind Budapesten, mind vidéken a „cigány” hajléktalanok lényegesen kisebb arányban laknak fizetős átmeneti szállón „nem-cigány” társaikhoz képest.

7. ábra
A budapesti és vidéki „cigány” és „nem-cigány” hajléktalanok megoszlása intézményhasználat szerint, F3-2016 (%)

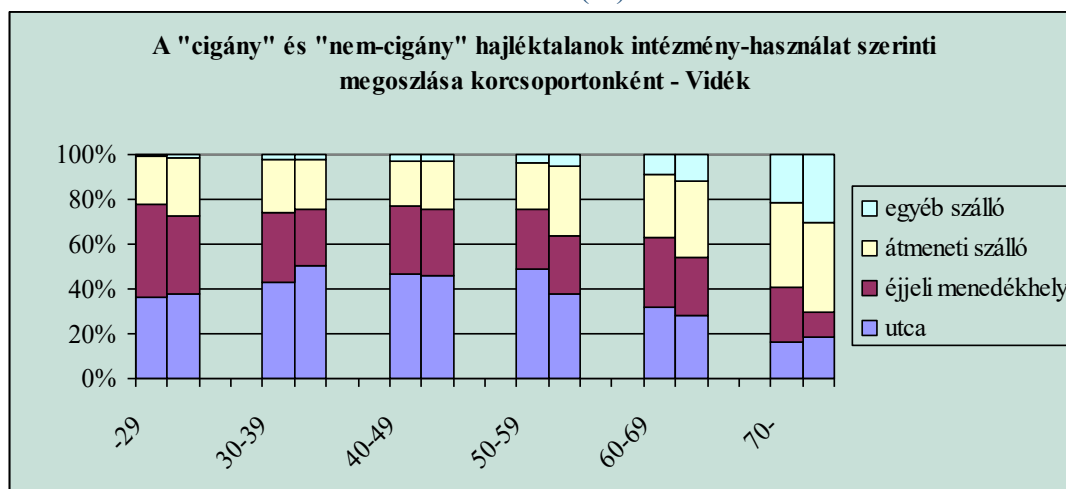

¹⁶ Köztük vannak a kunyhókban, kalyibákban élők is, hiszen a Február Harmadika adatfelvételben a közterületen élők közé tartoznak a különböző helyeken maguk készítette kalyibákban lakók is.

8. ábra
A „cigány”, „nem-cigány” kérdezettek korcsoportonkénti megoszlása az intézményhasználat típusa szerint – Budapest, F3-2016 (%)

9. ábra
A „cigány”, „nem-cigány” kérdezettek korcsoportonkénti megoszlása az intézményhasználat típusa szerint – Vidék, F3-2016 (%)

Ezek alapján a „fűtött kőház” vonzására vonatkozó hipotézisünket ugyan teljesen nem kell visszavonnunk, de azért nagyon sok „cigány” esetében semmiképpen sem erről van szó. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a „cigány” emberek a hajléktalanok körén belül is gyakrabban tengődnek hátrányosabb lakhatási körülmények között, mint „nem-cigány” társaik.

A „NAGYCSALÁD” EFFEKTUS

Mindennapi benyomásaink alapján az is fölmerül, hogy a „cigány” emberek között még ilyen helyzetben is inkább működik egyfajta tradicionális nagycsaládi, rokonsági összetartás, s ez önmagában fokozatosan generálja a hajléktalan-ellátó intézmények nagyobb számú igénybevételét. (Napi tapasztalat: a nagycsaládból valaki igénybe veszi a szállón lakhatást, majd megjelennek a családtagjai, rokonai is.) Adatfelvételünk azonban ezt a hipotézist sem támasztja alá, pontosabban nem úgy, ahogy azt gondoltuk volna. A „cigány” és a „nem-cigány” hajléktalanok e tekintetben lényegesen nem különböznek egymástól. Mondjuk, meglehetősen figyelemre méltó tény, hogy **ma már mind a „cigány”, mind a „nem-cigány” hajléktalanok többségének valamelyik hozzátartozója – főleg testvére vagy gyereke – is hajléktalan**, azonban a két csoport között e tekintetben lényeges különbséget nem találunk (11. tábla). Az adatfelvétel a vártnál is jobban alátámasztja azt a hétköznapi megfigyelésünket, hogy ha találkozzunk egy hajléktalan helyzetbe került emberrel, akkor nemsokára családtagja, rokona is a látókörünkbe kerül, azonban ez egyáltalán nem a „cigány” hajléktalan emberek sajátja.

11. tábla

**A hajléktalan rokonok előfordulása
a „cigány” és „nem-cigány” kérdezettek körében (%)**

F3-2016 <i>Szülei, testvérei, gyerekei közül valaki lakik-e vagy lakott-e hajléktalanszállón vagy közterületen?</i>		Budapest	Vidék	Együtt
Nincs hozzátartozóm	„Cigány”	6	6	6
	„Nem-cigány”	10	6	8
Szülő, nagyszülő, nevelő	„Cigány”	10	6	8
	„Nem-cigány”	8	6	7
(volt) Házastárs/ élettárs	„Cigány”	7	5	6
	„Nem-cigány”	7	3	5
Testvér	„Cigány”	18	16	17
	„Nem-cigány”	16	15	15
Gyerek	„Cigány”	22	14	17
	„Nem-cigány”	21	18	19
Egyéb rokon	„Cigány”	7	6	7
	„Nem-cigány”	7	6	6
Senki	„Cigány”	39	46	43
	„Nem-cigány”	37	47	44

A „NYOMORÚSÁGOS KALYIBA” EFFEKTUS

Természetesen fölmerül az a hipotézis is, hogy vajon a „cigány” családok átlagosnál kétség-telenül rosszabb, sokszor nyomorúságos lakhatási helyzete löki-e őket a hajléktalanságba? A magyarországi cigányok lakhatási helyzetének alakulásáról összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy az évezred elején is **igen hátrányos lakáskörülményeik alig javultak az elmúlt évek során, miközben viszont a lakhatás biztonsága jelentősen romlott körökben is.**¹⁷

Enyhén javult a cigányok által lakott lakások vízellátása (de azért a háztartások 25%-a még mindig nincs bekötve a vízhálózatba), kicsit nőtt a lakott szobák száma (azonban a lakások 21%-a még 1 szobás), érzékelhetően javult a laksűrűség (a háztartások 41%-ában már 20 nm-nél több jut egy lakóra), viszont alig változott a területi szegregáció mértéke, 25%-kal csökkent a bérlakásban lakók aránya, a jogcím nélkül lakó cigány háztartások aránya (2013-ban 10%) pedig 10 év alatt duplájára emelkedett – s ez azért már sokszor a hajléktalanság előszobája (12-15. tábla).

12. tábla
A cigány háztartások megoszlása
az általuk lakott lakás szobaszáma szerint (%)

Szobaszám	2003 Kemény	2013 NCSSZI-TÁRKI
1 szoba	33,2	21,0
2 szoba	41,0	45,9
3 szoba	21,2	26,9
4 vagy több szoba	4,7	6,2
Összesen	100,0	100,0

¹⁷ 2003-ról és 2013-ról összehasonlítható országos reprezentatív adatok állnak a rendelkezésünkre, köszönhetően Kemény István és társai 2003-as 1165 fős reprezentatív cigánykutatásának (*Kemény-Janky-Lengyel, 2004*), valamint az Európai Unió támogatásával megvalósult 7000 fős reprezentatív romakutatásnak (*Jelentés, 2014*), melynek adatbázisa – hazai viszonylatokban egészen kivételesen – megtalálható az interneten (2017 március), s önállóan is elemezhető (él-tünk a lehetőséggel).

13. tábla
**A cigány háztartások megoszlása
 az általuk lakott lakás laksűrűsége szerint (%)**

Egy lakóra jutó lakás- négyzetméter	2003 Kemény	2013 NCSSZI-TÁRKI
Legfeljebb 5 m ²	9,3	2,1
5,1–10 m ²	26,6	15,7
10,1–20 m ²	44,4	41,4
Több mint 20 m ²	19,7	40,8
Összesen	100,0	100,0

14. tábla
**A cigány háztartások megoszlása
 az általuk lakott lakás vízzel való ellátottsága szerint (%)**

A lakás vízellátása	2003 Kemény	2013 NCSSZI-TÁRKI
Vízvezeték	69,1	74,9
Vízvezeték, kútból szivattyúval	1,6	4,8
Épület telkén lévő kútból	6	4,6
Távolabb	16,6	15,7
Egyéb	6,7	-
Összesen	100,0	100,0

15. tábla
**A cigány háztartások megoszlása
 az általuk lakott lakás használatának jogcíme szerint (%)**

A lakáshasználat jogcíme	2003 Kemény	2013 NCSSZI-TÁRKI
Tulajdonos	68,3	71,4
Bérlő	26,8	18,0
Jogcím nélküli	4,9	10,3
Összesen	100,0	100,0

Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a pénzbeli támogatások közül éppen a normatív lakásfenntartási támogatás érte el a leginkább a cigány háztartásokat (53%-uk vette igénybe 2013-ban), melyet az országvezetés 2015-re megszüntetett.

A hivatkozott 2013-as kutatásban a cigányok 30%-a számolt be arról, hogy tartós egészségi problémával küzd, 70%-uknak állandó anyagi gondjai vannak (60%-uk emiatt sürgős

segítségére szorulna), 48%-uk eladósodott, 56%-uk küzd a munkanélküliséggel, és 21%-uk jelezte, hogy lakhatási nehézségei vannak. Ezzel együtt többségük úgy gondolja, hogy „*a problémáimat magamnak vagy családomnak kell megoldani, azok nem tartoznak másra.*” (Mi ezt nem teljesen így gondoljuk...)

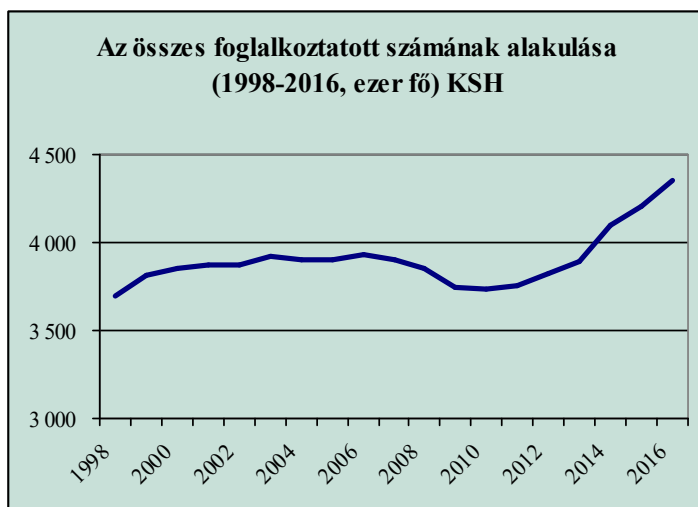
Vagyis ha a cigányok lakáskörülményei nem is, de **lakhatásuk biztonsága jelentősen romlott az elmúlt évtized során, s ez valóban hozzájárulhatott hajléktalanná válásuk felgyorsulásához.**

A „PAUPERIZÁLÓDÁSI” EFFEKTUS

Végül azt a hipotézist is megpróbáltuk megvizsgálni, hogy vajon az eddig említett tendenciák mögött nem az áll-e, hogy ezen hosszú időszak alatt esetleg érzékelhetően romlottak az érintettek foglalkoztatási viszonyai, ennek következtében jövedelmi viszonyai, s a szegénység helyét átvette a nyomorúság?

10. ábra

Az összes foglalkoztatott számának alakulása KSH

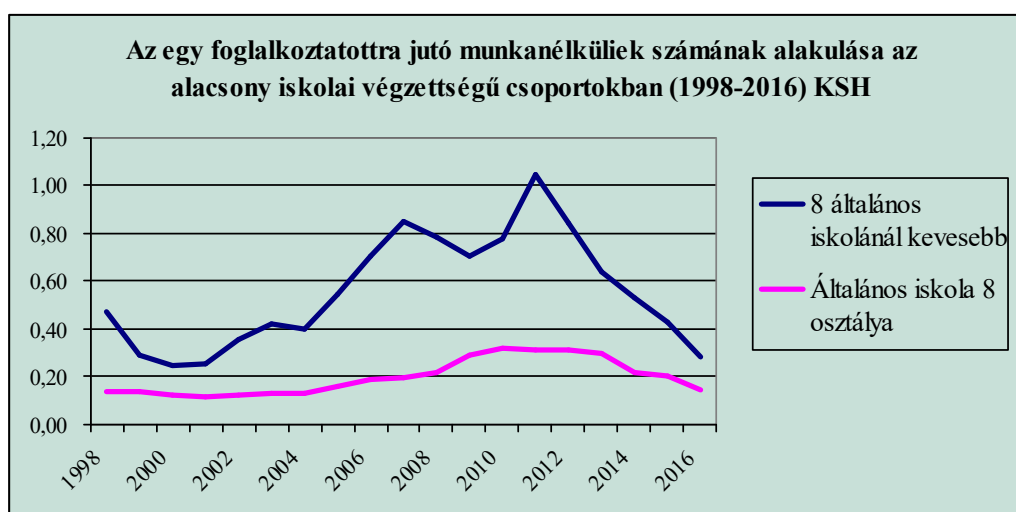

A hivatalos foglalkoztatási adatok a vizsgált időszak alatt – ha hullámzásokkal is, de – javultak Magyarországon (**10. ábra**). A magyarországi cigány népesség kapcsán ilyen statisztikai idősort nem találtunk, azonban a KSH foglalkoztatási statisztikai adatai rendelkezésre állnak iskolai végzettség szerinti bontásban is, s ez alapján

kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy az ezredfordulót követő másfél évtized során, egészen 2012-ig a legalacsonyabb iskolai végzettségű emberek foglalkoztatási helyzete folyamatosan és jelentősen romlott (holott korábban is nagyon rossz volt) (**11. ábra**). A 2012-t követő években ugyan radikálisan csökkenni kezdett az egy foglalkoztatottra jutó munkanélküliek száma ezekben az alacsony iskolázottságú csoportokban is, azonban tudjuk, hogy emögött részben csak adminisztratív szabályozóváltozások (ideértve a számbavételnyilvántartások sajátosságait is), illetve részben a mesterségesen földuzzasztott közmunkaprogramok állnak.

Nem állhat messze a valóságtól, hogy a nagyon alacsony iskolai végzettséget fölmutató cigány népesség még a korábbiakhoz, még a 90-es évekhez képest is egyre inkább kiszorult a munkaerőpiacról, és ezzel párhuzamosan éppen azok a pénzbeli társadalmi támogatások lettek megkurtítva vagy megszüntetve, melyek még életben tartották volna (nota bene helyben, igen szerény otthonukban tartották volna) őket. Ezzel elnyomorodásuk újabb fejezetéhez érkeztek. Az országos hajléktalan-adatfelvételek által fölmutatott tendenciák, talán éppen ezen folyamatok lenyomatai.

11. ábra
Az egy foglalkoztatottra jutó munkanélküliek számának alakulása az alacsony iskolai végzettségű csoportokban (1998-2016)
KSH

KSH STATADAT alapján (saját számítás)

A HAJLÉKTALANSÁG ÉS A GYERMEKSZEGÉNYSÉG¹⁸

HAJLÉKTALANOK ÉS GYEREKEIK¹⁹

A hajléktalan emberekről kialakult általános közvélekedés szerint a hajléktalanok magányosak, se családjuk, se gyerekük, se kapcsolataik – legfeljebb kutyájuk van, melytől nem szívesen válnak meg. A közvélekedés sokszor csupán primér vizuális benyomásokon, vagy éppen előítéleteken, a médiák által is erősített elsődleges, leegyszerűsített információmorzsákon alapul. Ha azonban vesszük a fáradságot, hogy szóba is álljunk az érintettekkel, akkor nem csak differenciáltabbá válhat e kép, hanem korábban nem is gondolt összefüggésekre bukkanhatunk. Amikor 2016 február 3-án kérdéseinkre 10 041 hajléktalan helyzetben lévő – az ország hajléktalanszállóin lakó vagy fedél nélkül élő – ember válaszolt, akkor arra kellett rádőbennünk, hogy **13 500 olyan gyerek szüleivel találkoztunk, akiknek apja, anyja vagy mindketten éppen hajléktalanok.** (A megkérdezettek 18%-a nem is válaszolt arra a kérdésre, hogy „*Hány gyermeke született összesen?*” – vagy mert nem született, vagy mert nem tudja, vagy mert egyszerűen nem kívánt válaszolni erre, vagyis valójában 8876 hajléktalan embernek van ennyi gyereke összesen.) Persze vannak a hajléktalan emberek között is gyerektelenek, nem is kevesen, minden harmadik válaszadó hajléktalan férfinak vagy nőnek nem született gyereke, azonban a többségnek van gyereke, s nem is csak egy. Sőt.

¹⁸ A tanulmánynak ez a része „*Leszakadó gyerekesek a lakhatás peremén*” címmel a lakásokban élő (sok)gyerekes családok lakáshelyzetének vizsgálatával kiegészítve megjelent a Civil jelentés a gyerekesélyekről tanulmánykötetben (Győri, 2019)

¹⁹ A Február Harmadika országos hajléktalan-adatfelvétel során megkérdeztük, hogy „*Hány élve született gyereke van összesen?*”, ez alapján beszélünk gyerekes hajléktalanokról. A megkérdezettek között lehetnek olyanok is, akiknek a gyerekei már maguk is felnőttek.

16. tábla
A kérdezett férfiak és nők megoszlása
született gyerekeik száma szerint (%)

F3-2016			
<i>Hány gyereke született?</i>			
Élve született gyerekek száma	Kérdezett neme		Együtt
	férfi	nő	
Nincs gyereke	36	20	32
1	24	23	24
2	23	26	24
3	9	14	10
4 -	7	17	9
Összesen	100	100	100
<i>N</i>	<i>6729</i>	<i>2147</i>	<i>8876</i>

Sőt, a **hajléktalan nők körében** döntő többségben vannak a gyerekesek, s **kiemelkedően magas a sok - 3 vagy több - gyerekes nők aránya (válaszadók 31%-a)** (16. tábla).²⁰

Korábban utaltunk arra, hogy ma már a hajléktalanok többségének valamelyik hozzátartozója is hajléktalan. **Minden ötödik hajléktalan embernek a gyereke is hajléktalan jelenleg.** E tekintetben a különböző korú férfiak és nők között igen jelentős a különbség (17. tábla). **A hajléktalan nők körében kétszer olyan gyakori, hogy a gyerekek is hajléktalan, minden harmadik hajléktalan nőnek a gyermekét is a hajléktalanok között találjuk,** s a középkorú, idősebb korosztályokban ez még ennél is gyakoribb. (Félre ne értsük, e nők hajléktalan gyerekei már maguk is felnőtt emberek.)

Logikusnak tűnik, hogy minél több gyereke van egy hajléktalan embernek, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a gyerekek között van, aki szintén hajléktalan (18. tábla). Ez valóban így van, azonban az mégiscsak elgondolkodtató, hogy a csupán **egy gyereket szült hajléktalan nőknek a 36%-a esetében az az egy** (többnyire már felnőtt) **gyerek is hajléktalan,** nem is beszélve a több gyerekes nőkről, akik közül **a 4 és többgyerekesek többségének legalább egyik gyereke szintén hajléktalan.** (Csak – szerintünk fontos – tényként megemlítjük, hogy a „cigány” hajléktalan nők esetében ritkább, hogy

²⁰ Csak megemlítjük, hogy a gyerekszám szerinti összetétel nem mutat lényeges eltérést aszerint, hogy Budapesten vagy máshol, illetve közterületen vagy valamilyen szállón kérdeztünk.

gyerekük is hajléktalan, mint a „nem-cigány” hajléktalan nőknél – tehát itt nem valamilyen cigány probléma áll az említett jelenség hátterében, ellenkezőleg.)²¹

17. tábla
**Hajléktalan gyerek előfordulása
a kérdezett neme és korcsoportja szerinti csoportokban (%)**

F3-2016							
<i>A gyereke jelenleg hajléktalan-e?</i>							
Kérdezett neme	Korcsoport						Együtt
	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-	
Férfi	3	6	12	16	19	20	14
Nő	11	17	33	40	32	40	33
Együtt	5	9	17	21	22	25	19

18. tábla
**Hajléktalan gyerek előfordulása
a kérdezett neme és gyerekei száma szerinti csoportokban (%)**

F3-2016						
<i>A gyereke jelenleg hajléktalan-e?</i>						
Kérdezett neme	Gyerekszám					Együtt
	Nincs gyereke	1	2	3	4 vagy több	
Férfi	0	20	25	29	35	16
Nő	0	36	39	49	51	34
Együtt	0	24	29	35	42	20

²¹ Ahogy azt – csak némileg más összefüggésben – más kutatók is említik: „A legszembetűnőbb változás az, hogy a szegény népelességen belül jelentősen **emelkedett a roma népelesség aránya** – 24%-ról 32%-ra. (A kifejezés persze nem pontos. Amit mérni tudtunk, az azokban a családokban élő személyeknek a száma, amelyekben a kérdező szerint van roma a családban.) A változás fő oka a roma népelesség növekedése olyan módon, hogy iskolázottságuk, foglalkoztatásuk nem javult. Szegénységük csak bizonyos metszetekben mélyült tovább. Így továbbra is igaz, hogy **a szegénység nem roma kérdés**, de inkább az, mint korábban.” (Bass-Darvas-Ferge, 2007)

Ezekben az esetekben, vagyis **minden ötödik hajléktalan ember esetében ennek az élet-helyzetnek a családon belüli újratermelődésével, öröklődésével állunk szemben.** A gyerekes hajléktalanok többségének a felnőtt gyerekei nem hajléktalanok, valahol van hajlékuk, de azért ma Magyarországon minden harmadik gyerekes hajléktalannak a felnőtt gyereke is hajléktalan, s közel minden második gyerekes hajléktalan nőnek a felnőtt gyereke is hajléktalan helyzetben kénytelen élni.²²

KITÉRŐ: GYERMEK-HAJLÉKTALANSÁG – INTÉZMÉNYEKBEN LAKÓ GYERMEKEK

Gyermek-hajléktalanság Magyarországon nincs – amiből csupán annyi igaz, hogy közterületeken fedél nélkül élő kisgyermekkel nem találkozhatunk.

A régi hagyományokra visszanyúló hazai ifjúság- és gyermekvédelem az otthontalanná vált kisgyerekek helyzetét szigorú protokoll alapján a gyermek elhelyezésével „megoldja”. De furcsa mód, a gyermekek hajléktalansága pusztán azért sem kap elég nyilvánosságot, mert "véletlenül" a nem nagykorú, a 18. életévet be nem töltött személyekre más jogszabályok vonatkoznak és más intézmények foglalkoznak velük, nem a Szociális törvény által hajléktalan-ellátónak nevezett szervezetek. Holott több ezer gyermek – a felnőtt korban hajléktalannak tekintett emberekhez hasonlóan – intézményekben lakik. A 2011. évi népszámlálás idején 73 684 gyermeket (-19 éves) írtak össze, akik nem lakásban, hanem valamilyen intézeti háztartásban éltek. A 19 évesnél fiatalabb korcsoport 3,6%-a élt intézeti háztartásban, ami **másfélszerese az intézetben élők (234 858 fő) teljes népességen belüli arányának (19. tábla).** Az intézetekben élők legnagyobb, közel százezres csoportját a diákotthonok, kollégiumok lakói alkotják, őket szorosán követik a felnőtt korúak különböző tartós és átmeneti elhelyezést biztosító intézményeiben lakók (85 ezer fő). Nem-lakásban, valamilyen gyermekjólétinek vagy gyermekvédelminek nevezett intézményben élt a népszámlálás időpontjában **13 415 gyermek.** Közülük a gyermekek átmeneti otthonai, családok

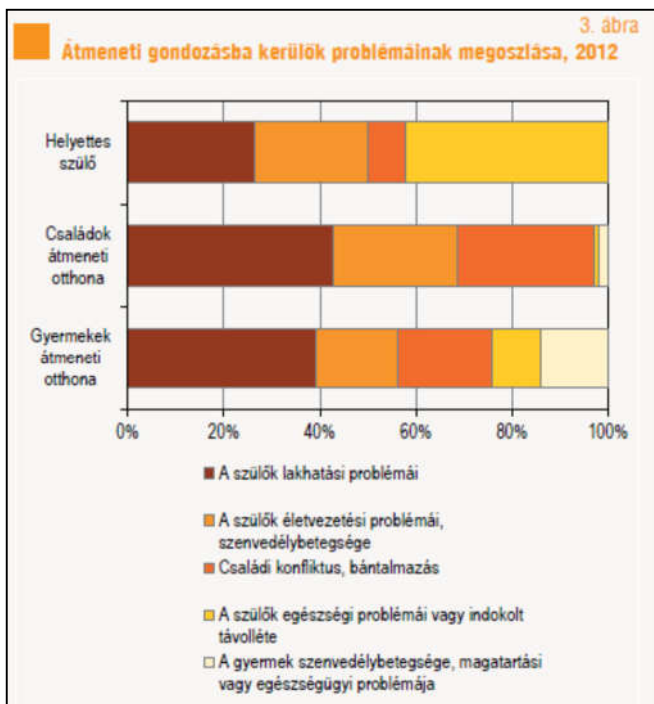
²² Azonban, ha már itt tartunk, a hajléktalan helyzetben lévők tömegéhez képest egészen elenyésző ugyan, de azért 107 olyan hajléktalan ember is válaszolt 2016-ban a kérdéseinkre, akiknek valamelyik szülője is és valamelyik gyereke is hajléktalan, vagyis mind a három generációt sújtja ez az élethelyzet.

átmeneti otthonai lakóiról (4228 fő) tudhatunk meg többet a KSH egyik tájékoztatójából (KSH, 2014).

19. tábla
A különböző intézetekben élők száma (KSH 2011/3)

Intézet típusa	Intézetben élők száma	
Gyermekvédelmi szakellátás bentlakásos intézményei	9 711	
Gyermekjóléti alapellátás bentlakásos intézményei	3 704	
Diákotthon, kollégium	99 038	
Munkavállalók elhelyezését szolgáló intézmények	8 343	
Kolostor, rendház	980	
Tartós elhelyezést biztosító szociális intézmény		
<i>Ápolást, gondozást nyújtó intézmény</i>		74 137
<i>Rehabilitációs intézmény</i>		2 874
<i>Lakóotthon</i>		945
Együtt	77 956	
Ebből: idősök ellátása		51 314
<i>fogyatékosok ellátása</i>		15 523
<i>pszichiátriai betegek ellátása</i>		8 756
<i>szenvedélybetegek ellátása</i>		1 254
<i>hajléktalanok ellátása</i>		1 109
Átmeneti elhelyezést biztosító szociális intézmény	8 686	
Ebből: idősök ellátása		2 439
<i>fogyatékosok ellátása</i>		98
<i>pszichiátriai betegek ellátása és szenvedélybetegek ellátása</i>		282
<i>hajléktalanok ellátása</i>		5 867
Fekvőbeteg-ellátó intézmény	5 495	
Kereskedelmi szálláshely	1 926	
Ebből: szálloda		1 050
<i>Panzió</i>		340
Üdülő	73	
Otthonház	260	
Laktanya	407	
Javítóintézet	291	
Büntetés-végrehajtási intézet	17 564	
Menekülteket befogadó állomás	424	
Ismeretlen	-	
Összesen	234 858	

12. ábra
 Átmeneti gondozásba kerülők problémáinak megoszlása, 2012 (KSH, 2014)

(KSH, 2014: 3)

13. ábra Az átmeneti otthonokban tartózkodók élve született gyermekeik száma szerint, 2011 (KSH, 2014)

Élve született gyermekek száma	Férfi	Nő
0	40,7	24,8
1	20,3	19,8
2	14,7	20,2
3	13,1	16,5
4 vagy több	11,2	18,8
Összesen	100,0	100,0

rán a 0-17 évesek 6,9%-át vallották romának, az átmeneti otthonokban élő gyermekek között ez az arány ennek kétszerese, 17%. („Úgy tűnik tehát, hogy a roma kisebbséghez tartozó gyermekek nagyobb eséllyel kerülnek átmeneti otthonokba. Ennek oka lehet a roma népességet nagyobb mértékben érintő szegénység és elégtelen lakhatási körülmények” – állapítja meg a KSH hivatkozott (KSH, 2014:5) elemzése.) A magukat romának vallók aránya az ilyen

A legutóbbi, 2011. évi népszámlálás során 2258 gyermeket és 1970 felnőttet írtak össze a számlálóbiztosok a gyermekek átmeneti otthonaiban és a családok átmeneti otthonaiban (12. ábra).²³ (Ez a kapacitásokat tekintve nagyjából 100%-os feltöltöttséget jelent.) Egyébként évente több mint 7000 gyermek fordul meg ezeken az ellátó helyeken. A nyilvántartások szerint „a legtöbb probléma a lakhatással kapcsolatban fordult elő: ...az otthonokba került minden második gondozott esetében.”

²³ Az átmeneti otthonokról itt következő megállapítások forrása (KSH, 2014)

intézményekben lakó felnőttek körében is 17%. Az átmeneti otthonokban tartózkodó 16-17 évesek 13%-a ebben az életkorban még nem végezte el az általános iskola 8. osztályát. De az ilyen intézményekbe kényszerült felnőttek iskolai végzettsége is messze elmarad az országos átlagtól: többségük legfeljebb az általános 8 osztályt végezte el.

A népszámlálás adatai szerint az ilyen átmeneti otthonokban élő felnőtteknek több gyermekük született, mint a lakásokban élőknek. *„Az otthonokban tartózkodó felnőttek 30 százalékának nem volt élve született gyermeke... A felnőtt lakók ötödének egy, 18 százalékuknak két, 15 százalékuknak három gyermeke volt. Minden hatodik felnőtt lakó négy vagy több gyermeket nevelt. Ezeket az arányszámokat a teljes népesség arányszámaihoz viszonyítva elmondható, hogy a 3 vagy annál több gyermekes szülők nagyobb eséllyel kerülnek olyan élethelyzetbe, melyre az átmeneti otthon nyújt megoldást.”* (KSH, 2014: 6) (13. ábra)

A hajléktalan gyermekeket befogadó intézményekbe való rövid bepillantás arra enged következtetni, hogy itt ugyanazok, ugyanazokkal a jellemzőkkel bíró emberek élnek, mint akikről bővebben szólunk a felnőtt hajléktalanokat vizsgálva. (Mondjuk a mindennapi tapasztalat is az, hogy az ezekben az intézményekben nagykorúságukat elérő hajléktalan gyermekekkel – előbb vagy utóbb – a felnőtt hajléktalanok között találkozunk.)²⁴

VAN-E ÖSSZEFÜGGÉS A HAJLÉKTALANSÁG ÉS A GYERMEKSZEGÉNYSÉG KÖZÖTT?

Visszatérve az országos hajléktalan-adatfelvétel elemzésére, nyilvánvalónak tűnik, hogy a gyerekszám összefügg az érintett életkorával. A fiatal, illetve a 40 év alatti hajléktalanok többségének nincs - de azért 31-45%-uknak már született - gyereke, az idősebbek többségének van, nem is egy gyereke, a 60 év felettiek 22-26%-ának 3 vagy annál több gyereke született (19. tábla).

²⁴ A KSH hivatkozott egy-két oldalas kiadványán kívül a vonatkozó népszámlálási adatok egyéb, alaposabb feldolgozásával mi nem találkoztunk, ahogy országos felmérést sem ismerünk ezekről az emberekről. Tervezzük, hogyha meg tudjuk oldani, akkor kísérletet teszünk ezeknek az intézményeknek is a Február Harmadika adatfelvételbe való bevonására.

19. tábla
A kérdezettek korcsoportjainak a megoszlása
élve született gyerekeik száma szerint (%)

F3-2016 Élve született gyerekek száma	Élve született gyerekek száma a kérdezett korcsoportja szerint						Együtt
	Kérdezett korcsoportja						
	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-	
Nincs gyereke	69	55	39	27	21	20	32
1	17	20	23	25	26	28	24
2	8	11	20	27	31	27	24
3	3	7	9	11	12	13	10
4 -	3	7	10	10	10	13	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	<i>423</i>	<i>857</i>	<i>2058</i>	<i>2989</i>	<i>2257</i>	<i>357</i>	<i>8941</i>

A gyerekszám és az életkor szoros összefüggése nem csupán a hajléktalan élethelyzetben lévők sajátossága. Azonban, ha az általunk megkérdezett hajléktalan nők és a teljes magyar lakosság női tagjainak a termékenységet hasonlítjuk össze, akkor azt találjuk, hogy **a hajléktalan nőknek összességében 37%-kal több gyerekük született, mint általában a magyar nőknek**, s a legnagyobb a különbség éppen a legfiatalabbaknál, **a 30 éven aluliaknál, ahol közel háromszor annyi élve született gyerek jut 100 hajléktalan nőre, mint a lakosság e korcsoportba tartozó női tagjaira** (s éppen a legidősebbeknél tér el a legkevésbé a hajléktalan nők termékenysége az országos átlagtól) (20. tábla).

20. tábla
A hajléktalan és nem hajléktalan nők termékenysége
korcsoportok szerint

F3-2016 és KSH népszámlálás	Korcsoport (nők)						Együtt
	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-	
100 <u>hajléktalan</u> nőre jutó élve született gyerekek száma	112	165	230	214	210	194	206
100 nőre jutó élve született gyerekek száma ²⁵	38	139	190	194	188	184	150
Hajléktalan nők/összes nő termékenységi szorzója	2,95	1,19	1,21	1,10	1,12	1,05	1,37

²⁵ Adatok forrása (KSH 2011/2)

Azon túl, hogy a hajléktalanoknak a népesség egészéhez képest jóval több gyerekük van (különösen a hajléktalan nőknek), többségük (54%) nagycsaládból (3 és többgyerekes) is származik.²⁶ Az a tény, hogy **minden második hajléktalan embernek legalább kettő testvére van**, teljesen eltér a magyar lakosság átlagától és már önmagában is alapvető kérdésként veti fel, vajon ennyire szoros – nyilván számos közbenső tényezők keresztül ható - kapcsolat lenne a sokgyerekes lét és a hajléktalanság között?

Gondolhatnánk, hogy talán azért is lehet olyan sok gyerekük a hajléktalan embereknek, mert maguk is sokgyerekes családokból származnak. És ez tulajdonképpen igaz is anynyiban, hogy valóban, **minél több gyereke van egy hajléktalan embernek, annál valószínűbb, hogy maga is sokgyerekes családból jött.** (21. tábla). A gyerektelen hajléktalanok többségének (55%-uknak) vagy testvére sincs, vagy legfeljebb egy testvére van (és azért ők alkotják a hajléktalanok 19%-át), az egyik aránya a gyerekes hajléktalanok között ennél jóval kisebb. Ezzel szemben a 3 gyerekes hajléktalanok 64%-ának, a 4 vagy több gyerekes hajléktalanok 75%-ának kettő vagy annál több testvére van.

21. tábla
Az élve született gyerekek száma szerinti csoportok megoszlása a kérdezett testvéreinek száma szerint (%)

F3-2016						
Kérdezett testvéreinek a száma						
a kérdezett élve született gyerekei száma szerint						
Testvérei száma	Élve született gyerekek száma					
	Nincs gyereke	1	2	3	4 -	Együtt
0	29	18	14	11	9	19
1	26	30	33	25	17	28
2	19	24	20	22	19	20
3	10	12	12	13	16	12
4-	16	17	22	28	40	21
Együtt	100	100	100	100	100	100
<i>N</i>	2858	1978	1990	865	805	8496
Kérdezettel együtt 3 és többen	44	52	53	64	75	53

²⁶ Csak megismételjük, a 2011. évi népszámlálás szerint a 15 éves és idősebb nők 16%-ának volt 3 vagy több gyereke.

Ezzel együtt azért óvatosan kell bánni ezzel az összefüggéssel, mert a kettő vagy több testvérrel rendelkező hajléktalanok jelentős része (68-80%-a) ettől még nem sokgyerekes, bár kétségtelenül igaz, hogy viszonylag több gyerekük van, mint a kis családból jött társaiknak (22. tábla).

22. tábla
A kérdezett testvéreink száma szerinti csoportok megoszlása a kérdezett élve született gyerekeinek száma szerint (%)

F3-2016						
Kérdezett gyerekeinek száma a kérdezett testvéreinek a száma szerint						
Testvérei száma	Élve született gyerekek száma					
	Nincs gyereke	1	2	3	4 -	Együtt
0	51	22	17	6	4	100
1	32	25	28	9	6	100
2	31	27	23	11	9	100
3	28	24	24	11	13	100
4-	25	19	24	14	18	100
Együtt	34	23	23	10	9	100

Ennél azonban meglepőbb tényekkel találjuk szemben magunkat, ha azt is megvizsgáljuk, hogy a hajléktalanok egyes korcsoportjainak tagjai mekkora családból jöttek. Azt mindenki tudja, hogy egyre kevesebb gyerek születik, egyre kevesebb a gyerekes, vagy éppen sokgyerekes család (ahogy a demográfusok mondják, csökken a termékenység). Ez tükröződik az egyes korcsoportok termékenységi mutatószámaiban is: egyre kevesebb élve született gyereket találunk a fiatalabb szülőképes korosztályokban. (23. tábla).

Hasonló tendenciát mutattunk ki a hajléktalan nők esetében is. Azonban, ha azt is megnézzük, hogy a hajléktalanok egyes korcsoportjainak tagjai **hány gyerekes családból jöttek**, akkor ezzel élesen ellentétes tendenciával ta-

23. tábla
A száz főre jutó élve született gyerekek száma korcsoportonként (KSH népszámlálás)

Korcsoport, éves	Száz főre jutó élve született gyermek ²⁷
15–19	3
20–24	19
25–29	55
30–34	112
35–39	157
40–44	182
45–49	194
50–54	195
55–59	191
60–	187
Összesen	147

láljuk szemben magunkat. **A hajléktalanok körében az egyre fiatalabb**

²⁷ Adatok forrása (KSH, 2011/3)

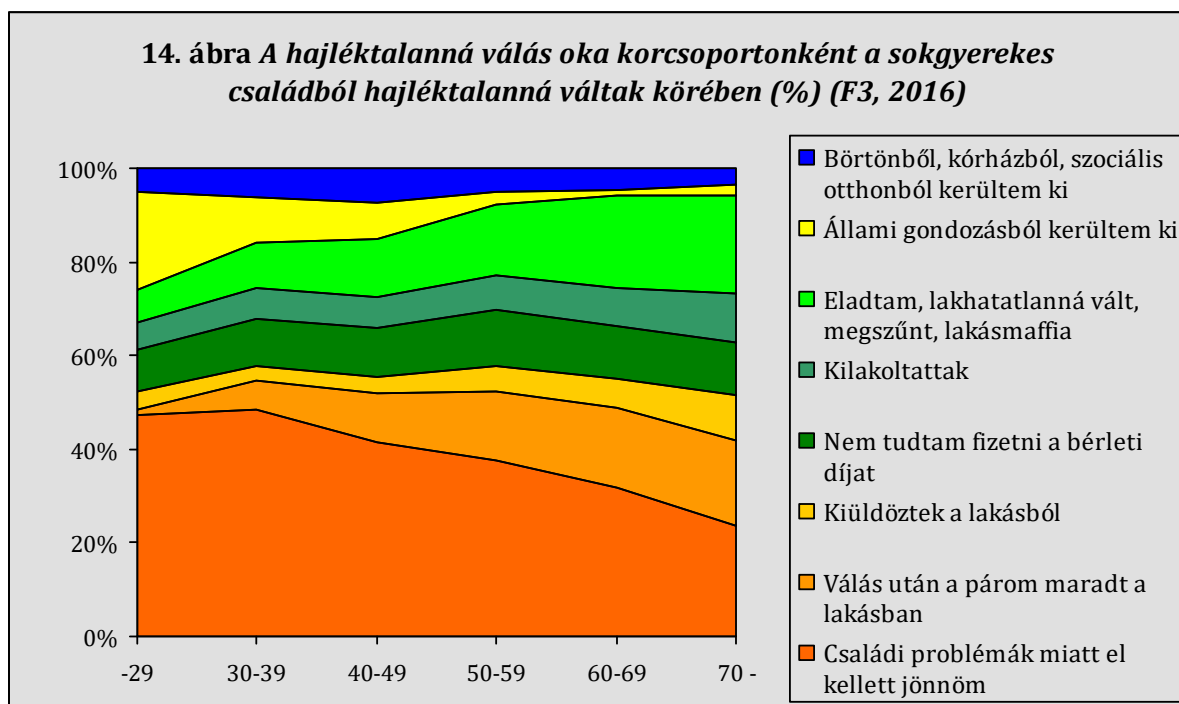
korosztályokban egyre gyakoribb, hogy – valamilyen úton-módon - **sokgyerekes családból érkezett valaki a hajléktalanságba.** Ugyan az idősebb hajléktalanok körében is rendkívül gyakori, hogy az illetőnek legalább kettő testvére van, az átlagosnál markánsan többen jönnek nagycsaládból, azonban a fiatal, 30-39 éves, vagy huszonéves hajléktalanok esetében a sokgyerekes családból hajléktalanná váltak aránya már eléri az **56-66%-ot!** (24. tábla).

24. tábla
**A kérdezettek korcsoportjainak a megoszlása
 a kérdezett testvéreinek száma szerint (%)**

F3-2016							
Kérdezett testvéreinek a száma a kérdezett korcsoportja szerint							
Testvérei száma	Kérdezett korcsoportja						Együtt
	-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-	
0	16	20	17	18	19	23	18
1	18	25	26	29	32	30	28
2	19	20	23	20	20	17	21
3	16	13	12	11	11	11	12
4	31	23	22	22	17	19	21
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>N</i>	466	891	2078	2957	2167	327	8886
<i>Átlag</i>	2,28	1,95	1,97	1,90	1,75	1,74	1,90
<i>Kérdezettel együtt</i>	3,28	2,95	2,97	2,90	2,75	2,74	2,90
Kérdezettel együtt 3 és többen	66	56	57	53	49	47	54

Az a tény, hogy a hajléktalanok körében az átlagost többszörösen meghaladó a sokgyerekes családból érkezettek aránya, számunkra azt jelzi, hogy a sokgyerekes családok egy részének hátrányos szociális helyzete, a gyerekszegénység és a hajléktalanná válás között kell hogy legyen valamilyen – nyilván sok áttételen keresztül megvalósuló – összefüggés. De mi lehet az oka annak, hogy éppen a fiatalabb hajléktalan korosztályokban gyakoribb az, hogy az érintett sokgyerekes családból került hajléktalan élethelyzetbe? Az egyik magyarázat az lehetne, hogy a sokgyerekes családok anyagi és lakhatási helyzete oly mértékben romlott a korábbi évekhez képest, a hajléktalanná válás kockázata oly mértékben megnőtt e családok körében, hogy emiatt az egyre fiatalabb hajléktalan generációkban nagyobb arányban jelennek meg sokgyerekes családból kikerültek. Ezt a hipotézist azonban a sokgyerekes családok helyzetváltozásának – írásunk első részében vizsgált – mutatói nem támasztják alá.

Másik magyarázatként fölmerül, hogy talán a hajléktalanná válás kockázata magasabb lehet – sokgyerekes háttér esetében – a fiatal felnőtt korban lévők körében, mint az életút későbbi szakaszaiban? Mivel minden évben megkérdezzük, „*Hajléktalanná válásának mi az oka?*” (több válasz is adható), ezért érdemes megvizsgálnunk, hogy vajon a sokgyerekes családból hajléktalanná vált fiatalabbak és idősebbek esetében eltér-e az érintettek által említett okok struktúrája? (14. ábra)

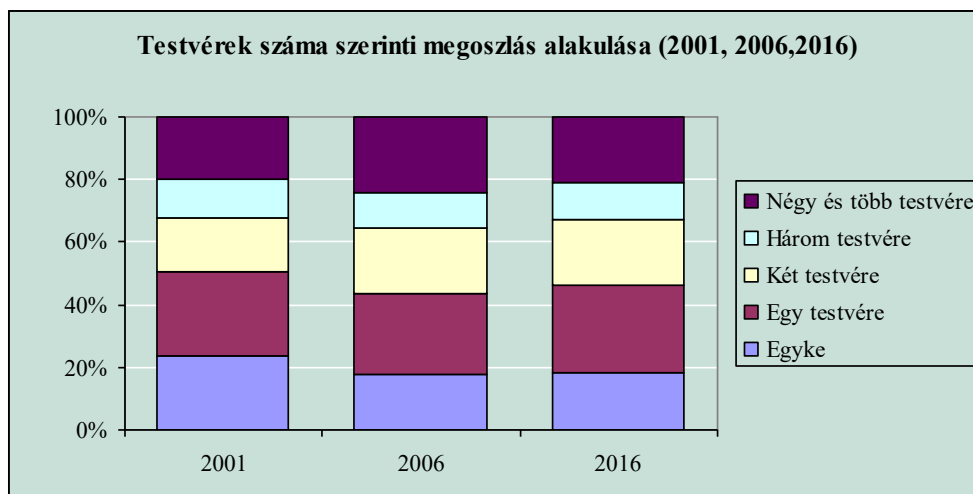

Adataink azt tükrözik, hogy életszakaszonként lényegesen különböző okok dominálják a hajléktalanná válást. A sokgyerekes élethelyzettel legszorosabban összefüggő ok, nevezetesen, hogy családi problémák miatt szorult ki valaki a családból leginkább éppen a fiatal felnőtteket érinti (48-51%-uk említi ezt), s a kor előrehaladtával ez az indikáció folyamatosan csökken (a legidősebbek körében 23%-ra). A későbbi életszakaszokban már a lakás anyagi okok vagy válás miatti elvesztése dominál. Szintén figyelemre méltó, hogy a sokgyerekes családból hajléktalanná vált fiatalok esetében a második legjellemzőbb helyzet, hogy állami gondozásból került az érintett hajléktalan élethelyzetbe (21%-uk). Azon túl, hogy a fiatal felnőttek legjellemzőbben családi problémákat említenek hajléktalanná válásuk okaként, adataink arra is rávilágítanak, hogy **a családi problémák miatt hajléktalanná vált fiatal felnőttek kétharmada sokgyerekes családból lett hajléktalan** (ez kiemelkedően magas arány).

(És ehhez még hozzátehetjük, hogy a minden ötödik testvérrel rendelkező hajléktalannak legalább egy testvére is hajléktalan.)

Ezzel együtt látnunk kell, hogy nem valamiféle új jelenségről van szó. 2001-ben és 2006-ban is megkérdeztük már, hogy hány testvére van a kérdezettnek (akkor még jóval kevesebb válaszadó volt), adatainkból az derül ki, hogy a hajléktalanok többsége másfél évtizede folyamatosan sokgyerekes családból kerül a hajléktalanságba (**15. ábra**).²⁸

15. ábra
A testvérek száma szerinti megoszlás alakulása (2001, 2006, 2016)
F3 (%)

Ha a sokgyerekes (3 és több gyerekes) családból jött hajléktalanok szociális háttérét vizsgáljuk olyan szempontból, hogy vajon miben különbözik ez az „egyke” és a kétgyerekes családból jött hajléktalanok szociális háttérétől, akkor azt találjuk, hogy számos – általunk kérdezett, ismert – dimenzióban nincs ilyen különbség (nagyjából ugyanolyan arányban vidékiek és budapestiek, hasonló arányban laktak vagy nem laktak korábban saját lakásban, hasonló arányban voltak korábban állami gondozásban stb.). Lényeges különbség a szülők iskolai végzettségében és az etnikai hovatartozásban mutatkozik.

²⁸ Mivel mindig is azt kérdeztük, hogy „Hány testvére (féltestvére) van?”, ezért azt sem zárhatjuk ki, hogy az idősebbek a már elhunyt testvért nem említették. Ebben az esetben viszont az általunk bemutatottnál még több élő és elhunyt testvérük volt a kérdezetteknek. Szintén a pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy írásunkban „sokgyerekes”, illetve „nagycsaládokról” szólunk, miközben nem feltétlenül csak klasszikus családokról van szó, vannak válaszok, féltestvérek, számos formáció.

25. tábla
A kérdezettek megoszlása anyjuk és apjuk iskolai végzettsége szerint a testvérek száma szerinti csoportokban (%)

F3-2016									
A kérdezett anyja/apja legmagasabb iskolai végzettsége a testvérek száma szerint									
Anyja iskolai végzettsége	Testvérek száma				Apja iskolai végzettsége	Testvérek száma			
	0	1	2 és több	Együtt		0	1	2 és több	Együtt
Kevesebb, mint 8 általános	10	10	21	16	Kevesebb, mint 8 általános	6	6	14	10
8. általános	30	34	33	33	8. általános	19	18	24	22
Szaktanácsképző, szakiskola	20	22	14	18	Szaktanácsképző, szakiskola	33	40	29	33
Érettségi	9	10	6	8	Érettségi	6	8	4	5
Főiskola, egyetem	4	4	2	3	Főiskola, egyetem	8	8	4	6
Nem tudja, nem emlékszik	26	19	24	23	Nem tudja, nem emlékszik	28	21	25	24
Együtt	100	100	100	100	Együtt	100	100	100	100

26. tábla
„Cigány”, „nem-cigány” kérdezettek megoszlása a testvérek száma szerint, illetve a kérdezettek testvérei száma szerint csoportok megoszlása „cigány”, „nem-cigány” hovatartozás szerint (%)

F3-2016										
A kérdezett testvéreinek száma és „cigány” „nem-cigány”-e										
	Testvérek száma				N		Testvérek száma			
	0	1	2 és több	Együtt			0	1	2 és több	Együtt
„Cigány”	14	18	68	100	2502	„Cigány”	22	19	38	30
„Nem-cigány”	20	32	48	100	5927	„Nem-cigány”	78	81	62	70
Együtt	18	28	54	100	8429	Együtt	100	100	100	100
						N	1537	2363	4529	8429

A sokgyerekes családból jött hajléktalanok körében – a nem sokgyerekes családokhoz képest – kétszer annyira gyakori, hogy apjuk, illetve anyjuk iskolai végzettsége nem éri el a 8 általánost sem (25. tábla). A „cigány” hajléktalanok 68%-a jött sokgyerekes családból, de a „nem-cigány” hajléktalanok közül is majdnem minden második ember ilyen családból érkezett (48%) (26. tábla). Ezért is fontos rögzítenünk, hogy a sokgyerekes családból jött hajléktalanok többsége „nem-cigány” (62%), bár kétségtelen, hogy az ilyen családból jött hajléktalanok körében – a nem sokgyerekes családból jöttekhez képest – gyakoribb, hogy az illető „cigány”. Ez egyben arra is rávilágít, hogy az a tény, hogy a hajléktalanok körében igen

magas a sokgyerekes családból jöttek aránya, elsősorban nem „cigány probléma”, hanem az alacsony iskolázottságú, elnyomorodott, sokgyerekes családok szociális helyzetének a következménye.²⁹

ÖSSZEGZÉS

Korábbi írásainkban számtalan vizsgálati eredmény alátámasztotta, hogy a hajléktalanságba/lakástalanságba az emberek döntő többsége bizonytalan lakhatásból érkezett (a lakásszektor margójáról a „margó szélére”) a legkülönbözőbb közbenső – egyéni, családi, munkaerő-piaci, jövedelmi – tényezők hatására.³⁰ Mostani vizsgálatunk azt mutatta, hogy Magyarországon a hajléktalan helyzetbe kerültek körében – a népességen belüli arányukhoz képest – mind a sokgyerekesek, mind sokgyerekes családból származók jóval magasabb arányban vannak jelen. Természetesen felmerül a kérdés, hogy vajon nagyobb-e a hajléktalanná válás kockázata a gyerekes családok esetében anyagi és lakhatási helyzetük másokétól eltérő sajátosságai miatt? Eddigi elemzéseink alapján pontosan tudjuk, hogy a hajléktalanná/lakástalanná válás számos strukturális, intézményi és egyéni, családi ok eredőjeként előálló krízishelyzet, mely általában egy-egy tényezőből nem vezethető le. A felmerülő kérdésre egy másik, kapcsolódó elemzésünkben kerestük a választ (Győri, 2019).

²⁹ Ugyanerre a következtetésre jut Bass-Darvas-Ferge (2007) is: „Feltűnő módon **a három- és többgyerekesek aránya nem a romák, hanem a többiek között nőtt jelentősebben.** A cigányok körében a kétgyerekesek aránya emelkedett. Azaz a szegénymintán belül a romák és nem romák demográfiai habitusa közeledett egymáshoz. A cigányok aránynövekedését, a szokásos feltételezésekkel ellentétben, nem az okozta, hogy sokkal több nagycsalád lett. Sőt. Mintánk szerint mind a cigányok, mind a nem romák között csökkent a gyerektelen háztartások aránya, de **a cigányok körében a kétgyerekesek, a többiek között a három- és többgyerekesek aránya nőtt jelentősebben.**”

³⁰ Lásd az „Otthontalanul... Tégy az emberért!” (Budapest, BMSZKI-Menhely Alapítvány) kötetben közreadott elemzéseinket.

Azt találtuk, hogy önmagában a gyerek megléte vagy nem megléte a családban semmiképpen nem növeli a lakásvesztés, a hajléktalanság kockázatát. Néhány magas kockázatú csoport azonban markánsan körvonalazódott elemzésünk során. Ilyenek elsősorban az alacsony jövedelmű, vagy éppen szegénységben élő, a legelmaradottabb térségekben, településrészekben, a még ma is kicsi és komfort nélküli lakásokban lakó sokgyerekes és egyszülős családok. Szintén magas a hajléktalanná/lakástalanná válás kockázata azoknak a sokgyerekes és egyszülős családoknak az esetében is, melyek ma már némileg jobb lakáskörülmények között laknak, azonban ennek költségeit folyamatosan fedezni nem képesek, s emiatt tömegesen adósodnak el. S ma Magyarországon minden kockázatot felerősíti, ha az érintettek a cigány etnikumhoz tartoznak.

Vagyis azt találtuk, hogy a hajléktalanná/lakástalanná válás jelentős kockázati tényezője a sokgyermekes és egyszülős családok egy részének szegénysége, mélyszegénysége. E kockázat nem elsősorban a gyerekes családok lakáskörülményeiből adódik (bár abból is), hanem a gyerekes családok egy részének bizonytalan lakhatásából. Pontosabban azt találtuk, hogy a gyerekes családok egy részénél immár markánsan összekapcsolódik a szülők és gyerekek iskolázatlansága, a munka- és jövedelemhiány, a támogatások hiánya, a lakhatás bizonytalanul válása, a társadalom legkülönbözőbb alrendszeréből való kirekesztés és kirekesztettség. Sőt, mára már a szülők hajléktalansága is sok esetben erősíti az így kialakult ördögi kört.

A hajléktalan helyzetbe kerültek körében jelentősen megnőtt a „cigány” népesség aránya az elmúlt évtizedek során (Győri, 2017). Számottevő a „nem-cigány”, ámbar mélyszegénységben élő sokgyerekes családokból hajléktalanságba zuhantak száma is. Két egymást kiegészítő és egyben egymást erősítő folyamatról van szó. A kirekesztett „cigányok” megnövekedett részaránya „hozza magával” a magyarországi cigányság számos megoldatlan, tragikus problémáját (települési és lakóövezeti hátrányok, iskolázatlanság, munkanélküliség, egészségi állapot, sokgyerekes helyzet). Az, hogy sokgyerekes családokból ilyen sokak váltak hajléktalanná (akik maguk is sokgyerekesek), mégsem ennek következménye, nem „cigány probléma”. Ennek eredője tágabb is, mélyebb is: a hazai sokgyerekes (cigány vagy nem-cigány) családok egy részének a nagy többségtől történt leszakadásában keresendőek az okok. Immár annak is tanúi lehetünk, hogy elindult a hajléktalan léthelyzet családokon belüli átöröklődése, újratermelődése is.

Az 1990-es rendszerváltás első éveiben emberek tömegeit érintették sokkhatásszerűen a gazdasági krízis, illetve a kezeletlen munkaerő-piaci és lakhatási krízisek egymást

követő hullámai, s váltak – rövidebb vagy hosszabb időre – hajléktalanná azok, akik egzisztenciája megroppant ezek hatására. Az azóta eltelt negyed század alatt azonban a strukturális folyamatok mellett – miközben például széles körben javultak a lakáskörülmények, s jelentősen csökkent a korszerűtlen lakásokban élők száma és aránya –, a szegénység felszámolásában fontos szerepet játszó intézményrendszerek (oktatási rendszer, egészségügyi rendszer, családtámogatási és szociális rendszer) szisztematikus hanyatlásának hatására a szegénység egy része elnyomorodássá, az egyenlőtlenségek egy része kirekesztettséggé állt össze, s a hajléktalanság az így immár rendszerré szerveződött elnyomorodás és kirekesztettség egyik megjelenési formájává vált.

IRODALOM

Bass László – Darvas Ágnes - Ferge Zsuzsa (2007): A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program kimunkálása. A szegénységben élők helyzetének változása 2001 és 2006 között – különös tekintettel a gyermekes családokra. In: Stratégiai kutatások 2006-2007, MTA-MEH.

Bernát Anikó (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In Társadalmi Riport, TÁRKI.

Győri Péter (2008): Fedél nélkül élők. In.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 6., Menhely Alapítvány – BMSZKI.

Győri Péter (2013): „Cigány” – „nem-cigány” hajléktalanok. In.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Menhely Alapítvány – BMSZKI.

Győri Péter (2013/2): Töréspontok. In.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Menhely Alapítvány – BMSZKI.

Győri Péter (2017): Hajléktalanság – romák – gyermekszegénység, Esély 2017/4.

Győri Péter (2019): Leszakadó gyerekesek a lakhatás peremén. In.: Civil jelentés a gyerekesélyekről 2014-2017 (szerk.: Bass László – Darvas Ágnes), Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 2019.

Jelentés (2014): Jelentés a TÁMOP-5.4.1-12 „Szociális szolgáltatások modernizációja” elnevezésű kiemelt projekt keretében megvalósult kutatások eredményeiről, (NCSSZI). <http://www.modernizacio.hu/iii-piller-kutatas/romakutatas>

Kemény István – Janky Béla (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján. Esély 2003/6. szám.

Kemény István – Janky Béla (2007): A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. <http://beszelo.c3.hu/03/10/07kemeny.htm>

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003., Gondolat Kiadó.

KSH (2001) 2001. évi népszámlálás, KSH. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/>

KSH (2011) 2011. évi népszámlálás, Módszertani megjegyzések, fogalmak, KSH.
<http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf>

KSH (2011/2) 2011. évi népszámlálás, 9. Nemzetiségi adatok, KSH.

KSH (2011/3) 2011. évi népszámlálás, KSH

KSH (2013) Szegénység, lakáskörülmények, lakókörnyezet, 2012., Statisztikai tükör, 2013. május 3., KSH.

KSH (2014) Gyermek átmeneti gondozása, Statisztikai tükör 2014/11., KSH.

Ladányi János – Szelényi Iván (1997): Ki a cigány?, Kritika 1997/12.

Lengyel Gabriella (2005): Cigánynak vélt hajléktalanok, Beszélő, 2005/március-április.

ABSTRACT

Péter Győri: Homelessness – Gypsies - Child poverty

Since 1999, the annual „February 3rd” national survey among homeless people has brought to light not only that the ratio of people with a Roma background has been continuously increasing among homeless people, but also that this correlates with a restructuring of the group of homeless people, and the cumulation of further disadvantages. Together with the pauperization of wide groups of poor people, the ethnic, educational and labour-market segregation of the Hungarian Roma has become a major factor of homelessness in Hungary. Research also shows that, compared to the total population, the ratio of people with many children, and of those coming from families with many children, is much higher, and the risk of (housing) crises is more frequent among these families. Simultaneously, in many families homelessness keeps reoccurring from one generation to the other.

Menhely
Alapítvány

www.menhely.hu

Tégy az emberért!

Otthonatlanul...

FEHÉR BORÓKA – KOVÁCS IVETTA: KÜLÖNBSÉGEK ÉS HASONLÓSÁGOK. HAJLÉKTALAN HELYZETŰ NŐK ÉS FÉRFIAK ÖSSZEHAJLÓLÍTÓ VIZSGÁLATA (F3 2016)¹

*„A hajléktalan nők általában több komoly, egymással kapcsolatban álló és igen összetett problémával küzdenek, melyek hozzájárulnak a hajléktalanná váláshoz.”
(Hutchinson et al. 2015)*

Tanulmányunkban kísérletet teszünk arra, hogy a 2016. évi február 3-ai, hajléktalan helyzetű emberek körében végzett adatfelvétel alapján bemutassuk a női és férfi hajléktalanlét különbözőségét, a két csoport eltérő jellemzőit. Elemzésünkben a hajléktalanságot hiányállapotok rendszereként kezeljük és a rendelkezésünkre álló adatok segítségével ezen hiányállapotokkal kapcsolatos jellemzőket írjuk le a férfi és női hajléktalanság különbségeit és hasonlóságait keresve. Kiemelt figyelmet fordítunk a hajléktalanként élő nők kapcsolataira, gyermekeikkel való viszonyára, helyzetük megélésre, félelmeikre, büszkeségeikre, céljaikra, hiszen ezeken a területeken markáns eltéréseket találtunk a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiak és nők között.

Az elemzés célja nem csupán az elméleti ismeretek bővítése – ennél sokkal fontosabbnak tartjuk, hogy az eredmények alapján a hajléktalanellátó szervezetek átgondolhassák saját, hajléktalan élethelyzetben élő nőknek nyújtott szolgáltatásait, és szükség esetén átalakíthassák azt a hatékonyabb segítségnyújtás érdekében. A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei, a főváros hajléktalanellátó szervezete például az adatok alapján saját szükségletfelmérést végzett a szolgáltatásokat igénybevevő nők körében, és az eredményeket felhasználva alakítja a hajléktalan élethelyzetben élő nőket is fogadó szolgáltatásokat.

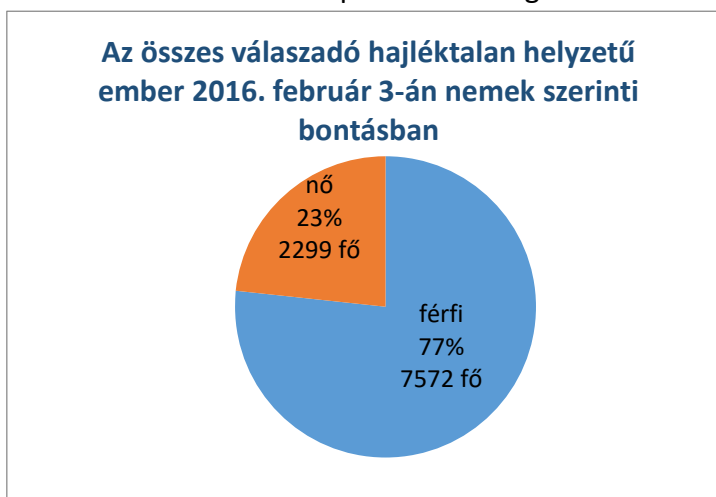
A VIZSGÁLAT ALANYAI

1999 óta minden évben az egyik leghidegebb éjszakán, február 3-án kérdőíves adatfelmérést végeznek hajléktalanellátásban dolgozó szakemberek – eleinte csak a főváros, 2006 óta vidéki települések hajléktalanszállóin, illetve közterületein éjszakázó hajléktalan élethelyzetű emberek körében. Mind a hajléktalan embereket segítő szervezetek, mind a hajléktalan emberek önkéntes alapon vesznek részt az adatgyűjtésben. Az anonim

¹ A tanulmány szerkesztett formában megjelent: **Fehér Boróka – Kovács Ivetta: Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján**, Esély, 2018/6.

kérdőíveket többek között a szolgáltatások javítása, illetve a hajléktalan emberek problémáinak alaposabb ismerete céljából állítjuk össze – évről évre változó fókusszal. A kérdezés egyik célja egy világosan áttekinthető „pillanatfelvétel” elkészítése az országban élő hajléktalan emberekről, másrészt az évente ismétlődő adatfelvételek lehetővé teszik az időbeli összehasonlítást, egyes tendenciák nyomon követését is, mindezt az ellátórendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében. A feltett kérdések részben évről évre ugyan azok, de egy-egy kisebb kérdéscsoport minden évben más, a kutatók érdeklődését tükrözve.²

Bár a fentiekből is egyértelmű, hogy az adatgyűjtés nem teljes körű, vagyis nem szerepel benne az adott éjszaka hajléktalan élethelyzetben élő minden ember, mégis ez a legnagyobb és legszélesebb körű adatbázis, amely rendelkezésünkre áll. 2016-ban valamivel több, mint 10 000 férfi és nő válaszolt a kérdőív kérdéseire az ország 78 településéről, 253 ellátóegység segítségével. A tanulmányban az ő válaszaikat mutatjuk be.³ Szintén fontos kiemelni, hogy az elemzés a meglévő adatokon alapul – a kérdőív összeállításakor a nemi különbségek vizsgálata nem jelent meg szempontként⁴, így a kutatók avval dolgoztak, ami rendelkezésükre állt. Az elemzés eredményei, illetve a felmerülő kérdések, hiányosságok ugyanakkor további kutatási kérdéseket alapozhatnak meg.

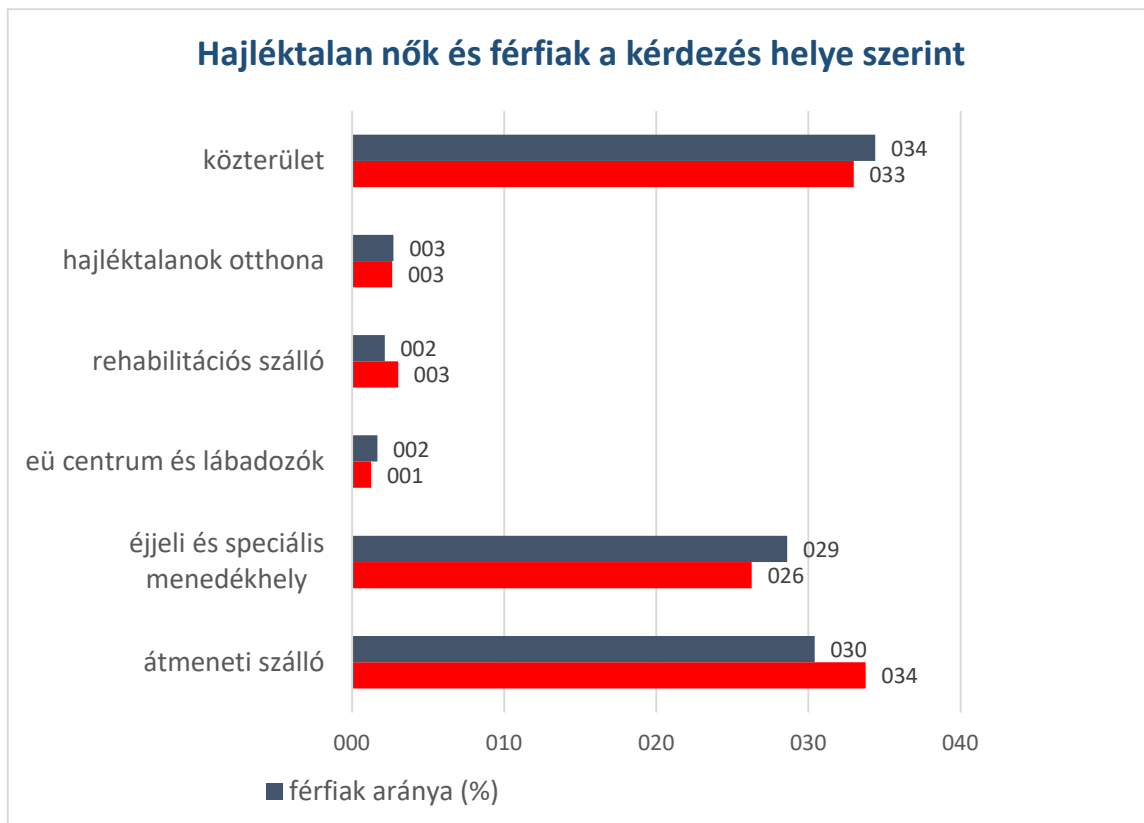

² Gurály – Győri – Mezei – Pelle 2003

³ A diagrammok így minden esetben saját számításainkon alapulnak.

⁴ Bár a kérdőív összeállításában évről évre felmerülnek bizonyos, a hajléktalan lét megtapasztalásával kapcsolatos női-férfi különbséget vizsgáló kérdések, ezek többnyire kimaradnak, részben mert olyan kérdéseket igyekszünk választani, amire a lehető legtöbb tudnak érdemi választ adni, részben pedig a kérdőíves felmérés módszertani korlátai miatt.

Elemzésünkhöz 2299 nőnek és 7572 férfinak a válaszait használtuk fel, akik 2016-ban kitöltötték a Február Harmadika Munkacsoport által összeállított önkitöltős kérdőívet.

Őket ott kérdeztük meg, ahol éppen éjszakájukat töltötték: különböző hajléktalan-ellátó intézményekben (kizárólag szálláshelyeken) és közterületen. Mint korábban már említettük, a tipikusan hajléktalan nők és gyermekeik együttes befogadására szolgáló anyaotthonokban és családok átmeneti otthonaiban nem történt kérdőívfelvétel⁵.

Számottevő különbséget nem találtunk, bár a nők valamivel nagyobb arányban laknak („fizetős”) átmeneti szállón (nők 34%-a, férfiak 30,5%-a) és kevesebben közterületen (nők 33%-a, férfiak 34,5%-a), valamint (ingyenes) éjjeli menedékhelyen (nők 26%-a, férfiak közel 29%-a), mint a férfiak – ugyanakkor ezt akár a rendelkezésre álló férőhelyek aránya is magyarázhatja.

⁵ Több oka van annak, hogy miért csupán a hajléktalan ellátó rendszerben élő felnőttekre korlátozódik a kutatás. Ennek csupán egyik oka az, hogy a családok átmeneti otthona másik „rendszerbe”, a gyermekvédelemhez tartozik, és az ott dolgozó szakemberek más szakmai körökbe, műhelyekbe tartoznak, mint a szociális ellátások közé sorolt hajléktalan-ellátás.

A vizsgálatba vont hajléktalan emberek kora kapcsán nem találtunk különbséget: a válaszadók **átlagéletkora** mind a férfiak, mind a nők esetében **51 év** volt.⁶ Mindkét nemnél az 50–59 év közöttiek korcsoportja a legnépesebb, de a 60 év felettiak között arányaiban valamivel több nőt találunk, mint férfit. Mindkét nem esetében elenyésző a 20 év alattiak száma, de a 20–29 év közötti korcsoportban a nők aránya magasabb, tehát a kormegoszlás két végén, a legfiatalabbak és a legidősebbek között találunk arányaiban több nőt.

Ha a korábbi évek adatait is megvizsgáljuk, markáns folyamatot látunk: az elmúlt két évtizedben a február 3-ai kutatások során vizsgált hajléktalan helyzetű emberek átlagéletkora jelentősen megnövekedett. 1999-ben a nők átlagéletkora „csak” 44, a férfiaké 45 év volt. És míg 1999-ben a nők esetében a fiatalok, 20–29 év közöttiek jelentős csoportot alkottak (a válaszadó nők 15%-a tartozott ebbe a korosztályba), 2016-ban már csak valamivel több mint 5%-uk 30 év alatti. Az előregedést mutatja az is, hogy míg 1999-ben mind a nők, mind a férfiak esetében a 40–49 év közötti korosztály volt a legnépesebb, addig 2016-ra a legnépesebb az 50–59 év közöttiek korcsoportja. A 60–69 évesek korcsoportjában is jelentős növekedés történt: 1999-ben a hajléktalan helyzetű nők mindössze 8%-a, a férfiaknak pedig 9%-a tartozott ebbe a korosztályba, 2016-ban már mindkét nem esetében 25% feletti ez az arány.⁷

Az előregedés mind a hajléktalan helyzetű nők, mind a hajléktalan helyzetű férfiak esetében egyaránt megfigyelhető folyamat. Az öregedéssel együtt járó hanyatló egészségi állapot és megváltozott igények pedig komoly kihívásokkal állítják szembe az ellátórendszert és a szakembereket.

A TÁRSADALMI POZÍCIÓT ÁLTALÁBAN MEGHATÁROZÓ MUTATÓK: LAKHATÁS, ISKOLAI VÉGZETTSÉG ÉS SZAKTUDÁS HIÁNYA, JÖVEDELEMHIÁNY

Tanulmányunk hajléktalan helyzetű emberek kapcsolati jellemzőire fókuszál, mert ezen a területen markáns különbségeket találtunk a kutatásunk során megkérdezett nők és férfiak között. Emellett azonban még számos területen tapasztaltunk eltéréseket, melyeket a hajléktalansághoz kapcsolódó hiányállapotok mentén mutatunk be.

⁶ Mindeközben a magyar férfiak átlagéletkora 40 év, a nőké pedig 44 év (2018. január 1-ei adat).

⁷ Az 1999- évi adatok forrása: Bényei – Gurály – Győri – Mezei (2003).

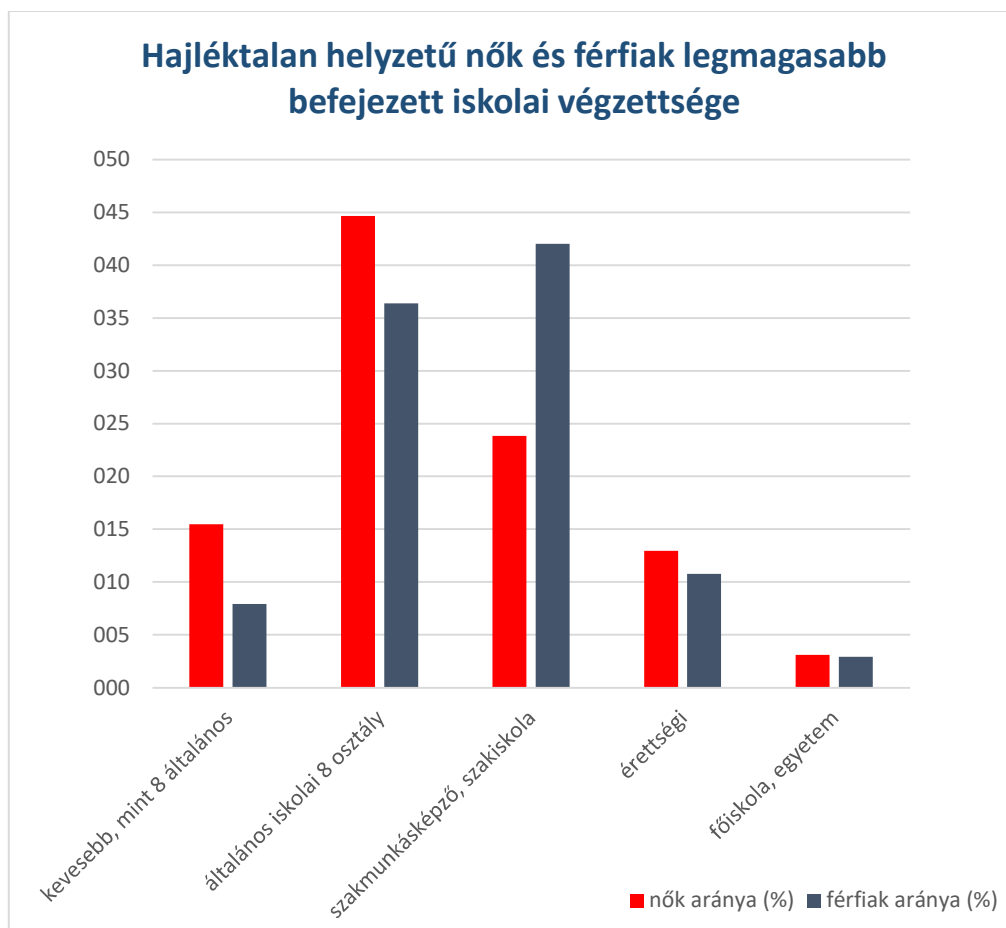
A hajléktalansághoz kapcsolt legfőbb hiányállapot a lakhatás hiánya, de ez önmagában se nem elégséges jellemző, se nem elégséges magyarázat.⁸ Mint láttuk, a kapcsolati veszteségek, konfliktusok is rendkívül fontosak a hajléktalanná válás megértésében. Ha pedig a hajléktalan helyzetben élő személyek jellemzőit vizsgáljuk, nagyon fontos tényező az iskolai végzettségük, hiszen az iskolai végzettség összetársadalmi szinten is szoros összefüggést mutat a munka- és jövedelemszerzési lehetőségekkel, az egyén által elérhető társadalmi pozícióval.⁹

LEGMAGASABB BEFEJEZETT ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A válaszadó hajléktalan helyzetű nők arányukhoz képest felülreprezentáltak a még 8 általános iskolai osztályt sem elvégzettek körében (összes válaszadó 37%-a) és alulreprezentáltak a szakmával rendelkezők körében (azoknak, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége szakmunkásképző vagy szakiskola, csak 14,6%-uk nő). A hajléktalan helyzetű nők iskolai végzettsége összességében alacsonyabb férfi sorstársaiknál. Míg a megkérdezett nők 60%-a csupán 8 általános iskolai osztályt, vagy még azt sem végzett el, a férfiaknak ez csupán 44%-ára igaz. Ugyanakkor a legmagasabb befejezett iskolai végzettséget egy egyenes mentén elhelyezve, ahol a legalacsonyabb végzettségtől a legmagasabb felé haladva a két végpont a befejezett általános iskolai 8 osztály hiánya és a felsőfokú diploma, azt is látjuk, hogy a nők a skála két végen helyezkednek el. Ugyan jóval nagyobb arányban van csupán általános iskolai végzettségük (vagy az sem), de közben valamivel nagyobb arányt képviselnek az érettségivel vagy diplomával rendelkező nők is a férfiaknál, még ha ez a különbség korántsem olyan számottevő, mint a legalacsonyabb iskolai végzettségek esetében. Feltételezzük, hogy ezek az adatok is a férfi és női hajléktalanság eltérő hátterét képezik le. **Zömében az alacsony iskolázottságú, így vélhetően egész életük során kiszolgáltatottabb helyzetű nők kerülnek hajléktalan helyzetbe, míg mellettük (jóval kisebb számban ugyan, de a férfiaknál nagyobb arányban) megjelennek azok a magasan kvalifikált nők, akik feltételezhetően személyes sorsuk tragédiái (pl. pszichiátriai vagy egyéb betegség, függőség, bántalmazás, egzisztenciavesztés) miatt kerülnek bele ebbe a létformába.**

⁸ „A hajléktalanság egyik legfőbb megjelenési formája a lakástalanság, azonban nem a lakástalanság a hajléktalanság legfőbb kiváltó oka” Bényei – Breitner – Gurály - Győri (2003)

⁹ A Február Harmadika Munkacsoport által vezetett kutatás a kezdetektől fogva vizsgálja a megkérdezettek iskolai végzettségét és jövedelmi adatait.

A JÖVEDELEM FORRÁSA 2016 JANUÁRJÁBAN

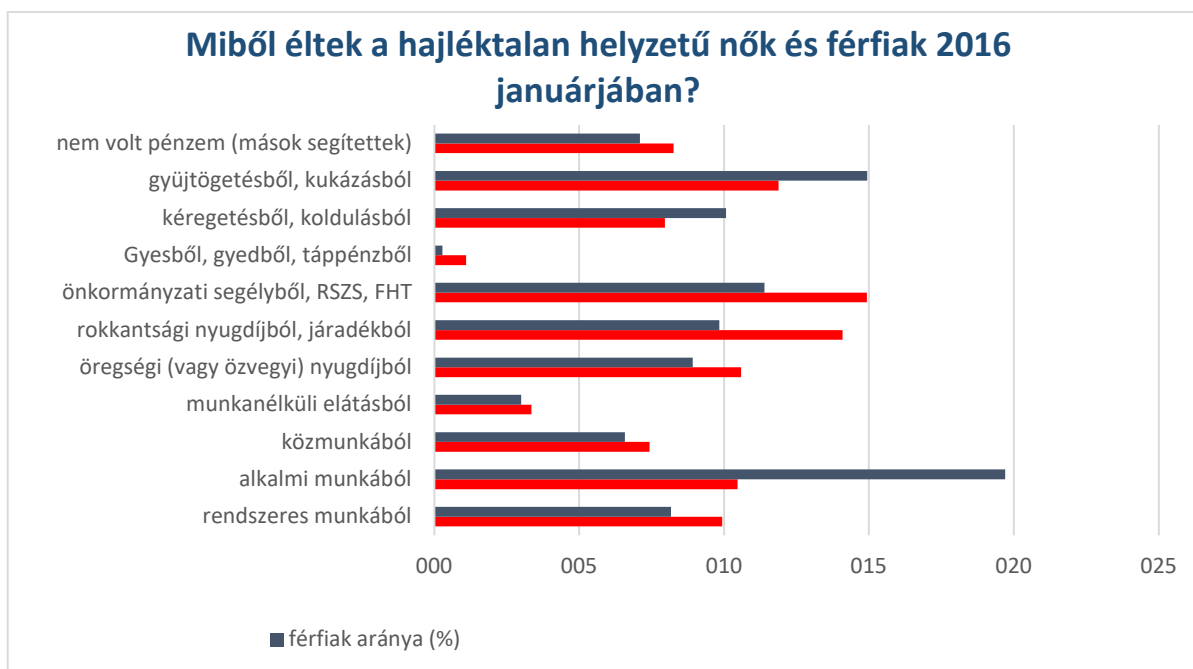
A jövedelem forrása tekintetében viszonylag nagy szórással találkozunk akár a hajléktalan helyzetű nők, akár a férfiak adatait vizsgáljuk. A munkanélküli ellátás nagyon alacsony százalékban jelenik csak meg (3%)¹⁰, de a többi jövedelemtípust nagyjából 8-10%-a említi a megkérdezetteknek. Van azonban néhány kiugró adat, és természetesen van jó néhány különbség is a hajléktalan nők és férfiak jövedelemforrásai között.

Míg a férfiak viszonylag magas arányban alkalmi munkából és gyűjtögetésből, kukázásból tettek szert pénzre 2016 januárjában, a nők esetében jellemzőbb a segély, a nyugdíj és a rendszeres munka. Közmunkát is a válaszadó nők végeznek nagyobb arányban.

Munkajövedelemmel – akár alkalmi, akár rendszeres, akár közmunkáról van szó – rendelkezett a hajléktalan emberek harmada, bár a nőknél valamivel kisebb arányban (28%) van jelen ez a jövedelemtípus, mint a férfiaknál (34%). Ez természetesen csak akkor igaz, ha a kukázást, kéregetést nem tekintjük munkának, pedig ezek akár a hajléktalan emberek sajátos munkavégzéseiként is felfoghatóak – sőt, a hajléktalan emberek közül sokan

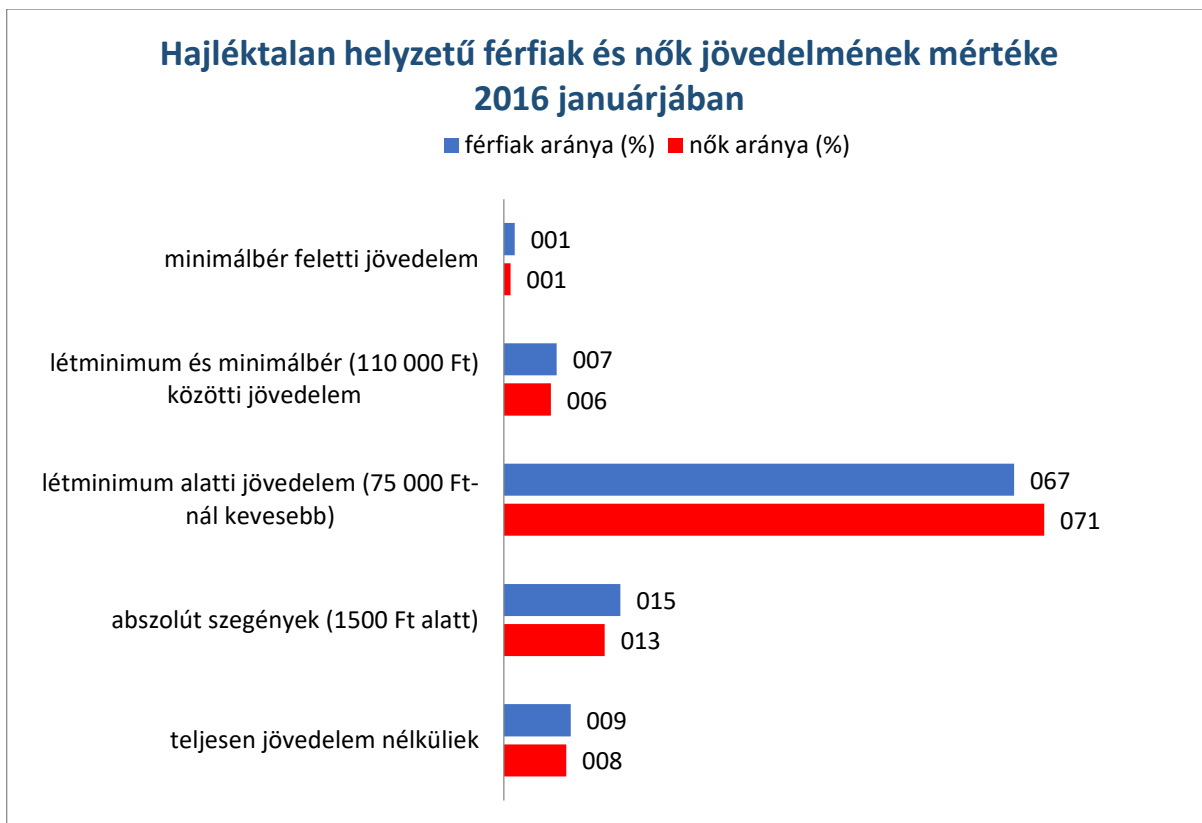
¹⁰ Ami persze nem meglepő, hiszen a munkanélküli ellátást csak három hónapig kaphatják azok, akiknek korábban elég hosszú időn át volt bejelentett jövedelme, ami a hajléktalan embereknek csupán egy kis csoportja számára lehetőség.

ezeket tüntették fel foglalkozásukként! **A nők inkább kapnak segítséget másoktól és élnek saját jövedelem nélkül, a férfiak inkább gyűjtögetnek, kukáznak.** A kéregetés is nagyobb arányban jelenik meg a férfiak esetében, ami meglepő, hiszen azt feltételezhetnénk, hogy a nők az általános felfogás szerint gyengébb nemként nagyobb empátiát tudnak kiváltani. **A nők viszont egyértelműen nagyobb arányban férnek hozzá transzferjövedelmekhez (segélyhez, nyugdíjhoz, járadékhoz, még munkanélküli ellátáshoz is).** Úgy látszik, hogy a szociális védőháló, a szociális juttatások a nők számára könnyebben hozzáférhetőek.

A JÖVEDELEM NAGYSÁGA

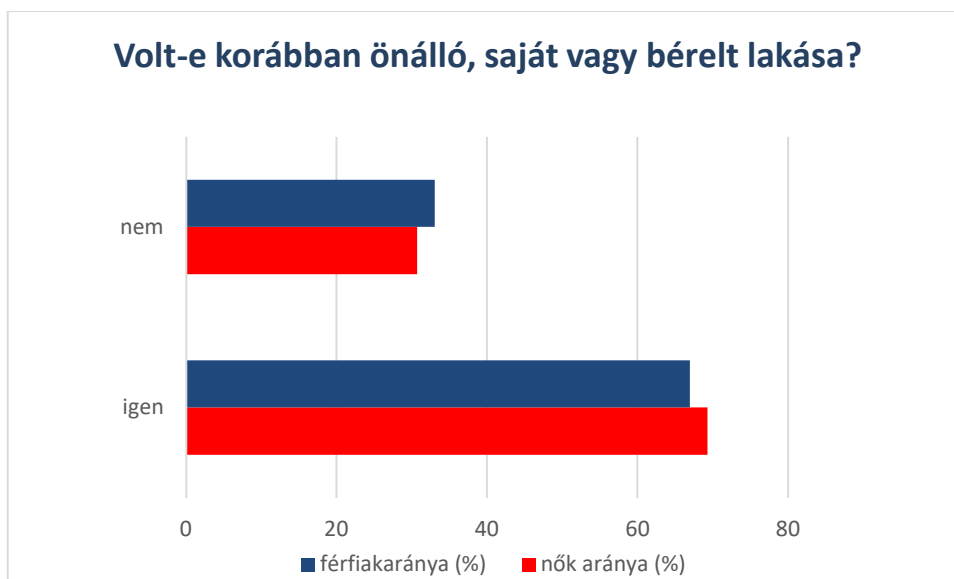
A vizsgálatunkban részt vevő hajléktalan státuszú emberek jövedelmének nagyságát úgy mértük fel, hogy megkérdeztük, mennyi pénzből éltek 2016 januárjában. A válaszokat 5 kategóriába csoportosítottuk: teljesen jövedelem nélküliek; abszolút szegények, akinek a vizsgált havi jövedelme 1500 Ft alatt volt; a létminimumot jelentő 75 000 Ft-nál kevesebb jövedelemmel rendelkezők; a létminimum és minimálbér (75 és 110 ezer Ft) közötti jövedelműek és a minimálbér feletti jövedelemmel rendelkezők. **Alig találunk különbséget a hajléktalan helyzetben lévő férfiak és nők jövedelmi viszonyai között, bár a nők valamivel rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint férfi sorstársaik.** Az abszolút szegénység, jövedelemnélküliség azonban valamivel kisebb arányban érinti őket, talán azért, mert saját jövedelem híján inkább kapnak segítséget másoktól, mint ahogy azt korábban láttuk. Ugyanakkor a létminimum alatt élők csoportjában is nagyobb az arányuk, mint a férfiaknak, míg a létminimum, illetve minimálbér felett élők között arányuk elmarad a férfiakétól.

SAJÁT LAKÁS

Korábbi vizsgálatok alapján azt gondolnánk, a hajléktalan nők esetében jellemzőbb kevésbé, hogy korábban önálló, saját vagy bérelt lakással rendelkeztek volna, hiszen sok esetben kiszolgáltatott, lakhatás szempontjából is függő helyzetük vezet el hajléktalanságukhoz.¹¹ Kutatásunk eredményei azonban egészen más képet mutatnak. Nincs jelentős különbség ugyan, de a megkérdezett nők valamivel nagyobb arányban számoltak be arról, hogy volt korábban önálló lakhatásuk, mint a férfiak.

¹¹ Lásd pl. Szoboszlai (2010).

KAPCSOLATI HIÁNYOK

Minden egyén számára fontosak kapcsolataik, legyen az akár családi, baráti, szomszédsági, kollegiális stb. kapcsolat, triviális igazság: az ember társas lény. Kapcsolataink kialakítása, megőrzése, ápolása, szükség szerint elengedése mindannyiunk életének lényegi eleme. Szociológiai szemmel a kapcsolatok komoly erőforrást jelentenek. Értékük sokszor csak hiányukkal válik nyilvánvalóvá. A személyes kapcsolatok olyan tőkét jelentenek, amelyek akár pénzzé vagy egyéb tőkévé is átválthatók, és vannak helyzetek, amikor semmivel sem pótolhatók.¹² A kapcsolatok a hajléktalanná válásban is lényeges momentumot jelentenek. A hajléktalanságot ezért sokszor közelítik meg a kapcsolati deficitek szempontjából. Kapcsolati hiányok két irányból is jellemzik a hajléktalan embereket: egyrészt a hajléktalan helyzetbe vezető út jelentős mérföldkövei a kapcsolatok elvesztése, szétesése, a segítő háló beszűkülése, diszfunkciója, eltűnése. Másrészt maga a hajléktalan életforma is a kapcsolatok további erodálódását, jelentős átalakulását eredményezi.

Magyarországgal kapcsolatban általánosan elmondható, hogy a kapcsolathálózatok átlagos mérete kisebb, mint a nyugati országokban. A TÁRKI Magyar Háztartás Panel vizsgálataiból kiderül, hogy 2000-ben a magyar nők harmadának, a férfiak negyedének nem voltak barátaik saját bevallásuk szerint¹³, míg a hajléktalan emberek körében ekkor ez az arány közel 45% volt.¹⁴ A baráti kapcsolatok terén a hajléktalan emberek jóval rosszabb helyzetben vannak az átlagosnál. De nagyon érdekes, hogy míg a teljes lakosságban vizsgálva kevesebb az olyan

¹² Albert-Dávid (2001).

¹³ Albert-Dávid (é.n.)

¹⁴ 2001. február 3-ai kutatásból származó adat.

férfi, akinek egyáltalán nincs barátja, addig a hajléktalanságon belül a férfiak és nők egyforma mértékben barátnélküliek.¹⁵ Az idézett vizsgálatok a barátok számát kutatják, de arra nem térnek ki, a válaszadók mit is értenek a barátság fogalma alatt, ami a különböző társadalmi helyzetben, kulturális közegben élők számára, területenként, lakóhelyenként és egyéneenként is nagyon eltérő lehet.

A viszonylag szűk kapcsolati hálózat mellett szintén magyar jellegzetesség, hogy a családi, rokoni kapcsolatok aránya meghatározó a támogató hálózaton belül. A hajléktalan emberek esetében általánosan elterjedt nézet, hogy zömében elveszítik régi, így rokoni kapcsolataikat is, ez azonban téves. Nagyobb részük ápolja rokoni kapcsolatait, személyes és gyakori kapcsolattartásról is beszámolnak, elsősorban gyerekeikkel, szüleikkel, testvéreikkel.

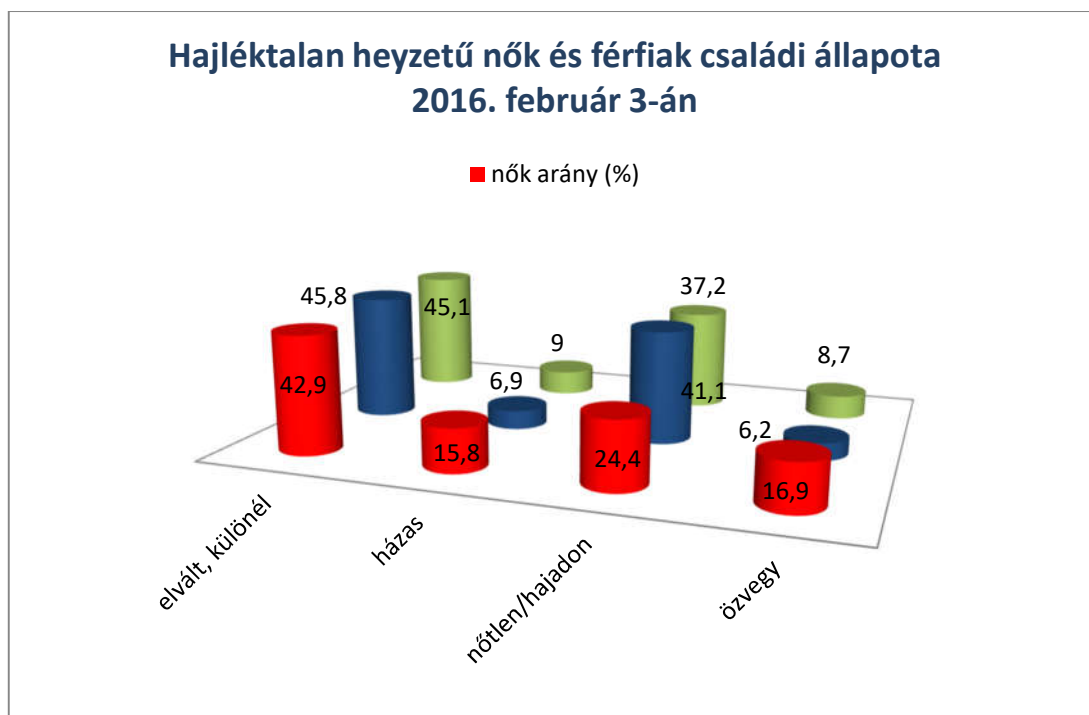
Az alábbiakban a kérdőív néhány kérdésére adott válaszok mentén próbáljuk feltérképezni a megkérdezett hajléktalan élethelyzetben lévő emberek kapcsolatainak, elsősorban rokoni, családi kapcsolatainak jellemzőit.

Kutatási adataink szerint a hajléktalan emberek közel sem élnek olyan izolált, kapcsolatszegény életet, mint általában feltételezik. A hajléktalan helyzetű embereken belül pedig lényegi különbség, hogy a nők azok, akik kevésbé kapcsolathányosak, kevésbé élnek magányosan, mint férfi sorstársaik.

CSALÁDI ÁLLAPOT

Ugyan a hivatalos családi állapot még nem jelent egyértelműen társkapcsolatot vagy annak hiányát, mégiscsak alkalmas mérőeszköz arra, hogy a hajléktalan helyzetű emberek, esetünkben elsősorban az ilyen helyzetű nők kapcsolatait, illetve azok esetleges hiányait vizsgáljuk.

¹⁵ A baráti kapcsolatok felmérésével 2001-ben foglalkozott a február 3-ai kutatás. Ekkor a megkérdezett hajléktalan helyzetű férfiak 44,8, a nőknek pedig szinte teljesen ugyanennyi, 45,6%-a nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nincs barátja.

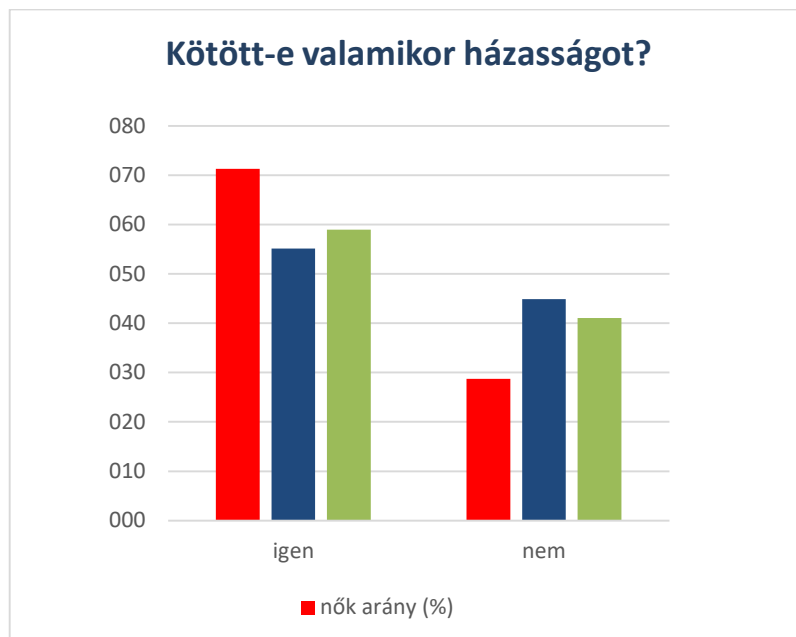

Mind az összesített adatok, mind pedig a nemek szerinti bontásban vizsgált adatok esetében szembeűnő, hogy rendkívű alacsony a házas (illetve bejegyzett élettársi kapcsolatban élők) aránya, a megkérdezett hajléktalan emberek zöme elvált, házastársától külön élő, özvegy, vagy hajadon/nőtlen.

Markáns, közel 9 százalékpontos különbséget látunk, ha a magukat férjezettnek valló hajléktalan nők arányát hasonlítjuk össze a nős férfiakéval: míg a válaszadó nők közel 16%-a házas, addig ez az arány a férfiak esetében mindössze 6,9%. Evvel párhuzamosan a hajadon nők aránya csak 24%, míg a nőtlen férfiak aránya 40% feletti. Bár, mint már említettük, a házas státusz nem feltétlenül jelent élő, működő párkapcsolatot (de valamikori ilyen párkapcsolatot igen), és a hajadon/nőtlen státusz sem feltétlenül jelenti aktuálisan a párkapcsolat teljes hiányát, ezek a számok azt mindenképpen megmutatják, hogy a magányos, egyedülálló hajléktalan kép a családi állapotot vizsgálva inkább a férfiakra jellemző sztereotípia, sokkal kevésbé a nőkre. A hajléktalan helyzetű emberek között vitathatatlanul van egy markáns méretű kapcsolathányos, nőtlen/hajadon csoport. De a férfiak és nők vonatkozó adatait vizsgálva azt látjuk: a hajléktalan helyzetű férfiak esetében inkább tipikus, hogy feltétezhetően régi traumák, életük során őket ért (kapcsolati, kontaktus) deficitek miatt zömében nem kötnek házasságot, és ez a fajta társtalanság akár a hajléktalan létbe való sodródásukban is komoly tényező lehet. A megkérdezett férfiak majdnem fele nőtlen (!), de a nők körében ez csupán minden 4. válaszadóra jellemző.

HÁZASSÁGKÖTÉS

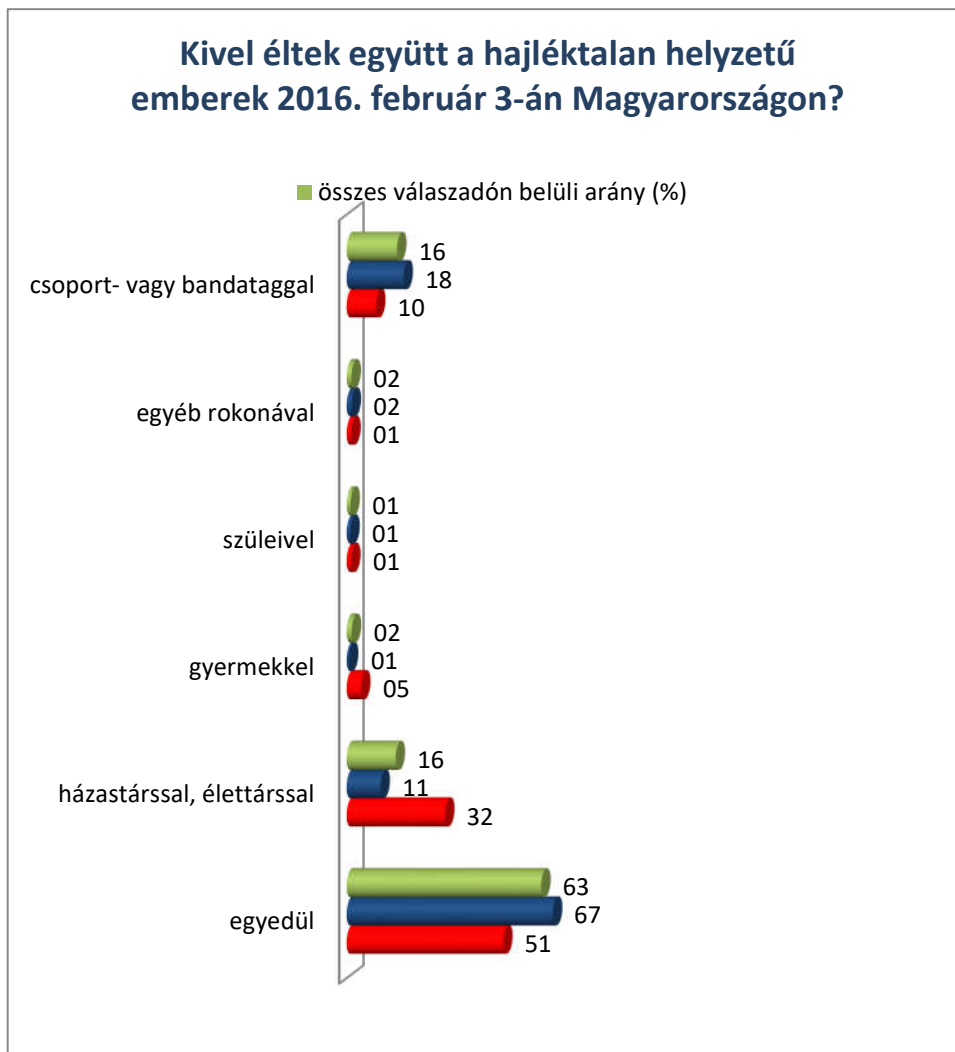
Még árnyaltabbá teszi a képet, ha megvizsgáljuk, a megkérdezettek egész életükben kötöttek-e valamikor házasságot. Míg a válaszadó hajléktalan nők elsőprő többsége, 71%-a volt házas élete során, addig a megkérdezett hajléktalan férfiak esetében ez az arány mindössze 55%. A különbség tehát jelentős. A hajléktalan férfiaknak nem csak aktuális státuszuk jellemzően a nőtlenség, de hölgy társaikhoz viszonyítva nagyobb mértékben igaz rájuk, hogy egész eddigi életük során nem sikerült házasságba torkolló párkapcsolatot kialakítaniuk.

SZOROSABB KAPCSOLATOK: EGYÜTTÉLÉS

Ha megvizsgáljuk a kérdést, kivel éltek együtt az adatfelvétel idején a megkérdezettek, a családi állapot vizsgálatakor levont következtetésünk nyer megerősítést. A hajléktalan nők jóval kisebb arányban élnek egyedül, mint a férfiak (nők 50%-a, míg a férfiaknak 67%-a), míg evvel fordított arányosság figyelhető meg a házastársakkal, élettársakkal együtt élők tekintetében: a nők 32%-a él együtt házas- vagy élettársával, míg a hajléktalan férfiaknak mindössze 11%-a. Ebből úgy látjuk, hogy feltételezésünk helytálló, a hajléktalan helyzetű nők kevésbé magányosak, mint a hasonló helyzetű férfiak. Csak a közterületen csoportokban, bandákba verődve élők között találunk arányaiban jóval több férfit (18,5%-uk), mint nőt (csupán 9,5%-uk), tehát a „bandázás” típusú, lazább kapcsolatok inkább a férfiakra jellemzők, vagy egyszerűen általánosságban is működik az az utcai szociális munkás kollégák által tapasztalat csoportfelállítás, melyben 2-3 férfihoz kapcsolódva él egy nő. Összességében azonban jól látható, hogy a nők hajléktalan helyzetben sokkal nagyobb mértékben élnek párkapcsolatban, ami a kapcsolati hálózatban egy nagyon fontos tényező, mindamelllett, hogy eleve többen kötöttek életük során házasságot. A későbbiekben azt is látni fogjuk, hogy rokoni kapcsolataikat is jobban őrzik, elsősorban közeli rokonaikkal, kiemelten a

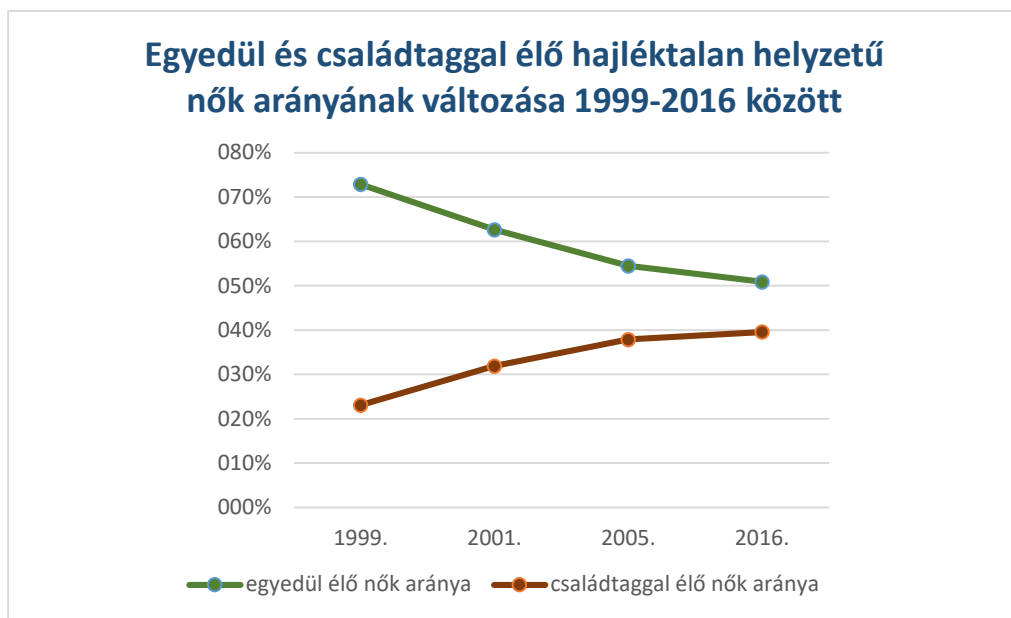
leszármazóikkal. (Felnőtt) gyermekével együtt élő férfi például alig van a megkérdezettek között (1% alatt), míg a nők majdnem 5%-a gyermekével él együtt hajléktalansága idején is.

Érdekes adalék a hajléktalan helyzetű nőkre vonatkozóan, hogy 1999¹⁶ óta az egyedül élők száma folyamatosan csökken, ezzel párhuzamosan a családtagokkal élők száma viszont nő. Mintha a 90-es években még rájuk is illene a magányos hajléktalan kép általános sztereotípiája, de ez a 2000-es évekre erősen megváltozott. Mit mutathat ez? Talán azt, hogy a hajléktalan élethelyzetbe kerülés mögött olyan okozati rendszer áll, amelyet az egyén, jelen esetben a hajléktalanná vált nők még működő, megtartott családi kapcsolata segítségével sem tudnak elkerülni? Vagy hogy az az elképzelés, miszerint a magányosság, családtagoktól való elszakadás, támogatásuk hiánya, a viszonyok megromlása jelentős tényező a hajléktalanná válásban, a nők esetében nem igazán tartható, hiszen 40%-uk 2016-

¹⁶ Az első február 3-ai adatfelvétel időpontja.

ban már családtagjával élt együtt hajléktalanként is?¹⁷ Ráadásul ezek az adatok úgy állnak előttünk, hogy mindenközben tudjuk, a megkérdezettek nagy része a családi problémákat jelöli meg hajléktalanná válása okaként (a nők 36,5, a férfiak 35,5%-a nyilatkozta ezt 2016-ban). És természetesen az ellátórendszer változásának és a páros férőhelyek megjelenésének is szerepe van az adatok változásában.

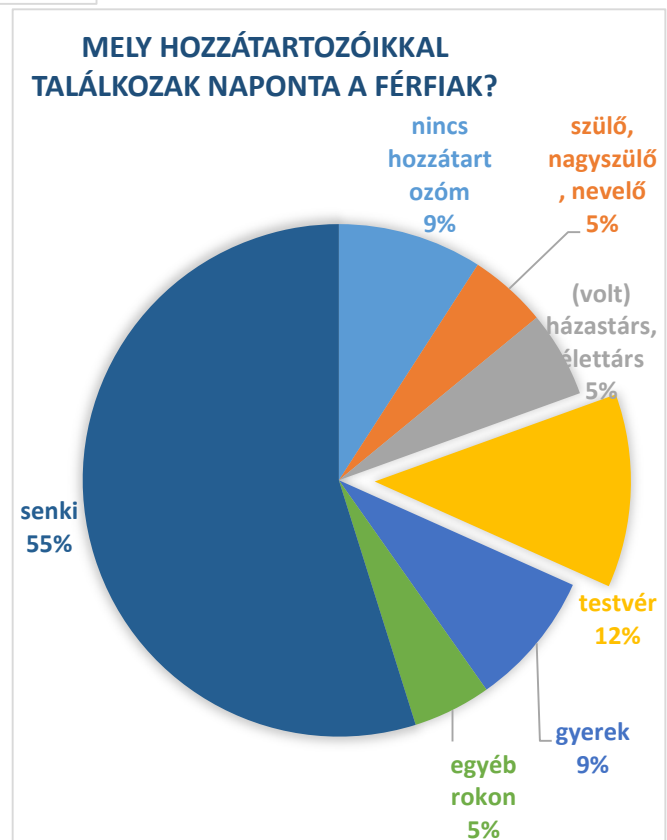
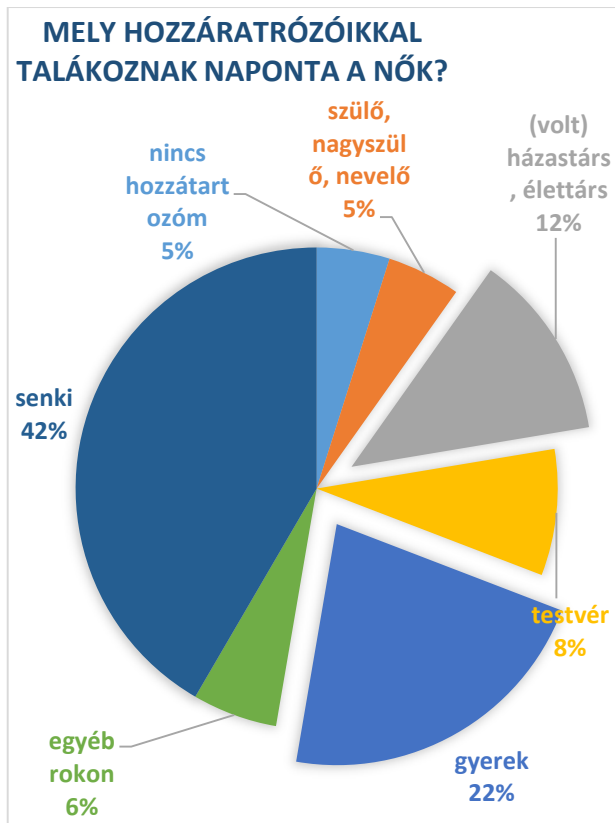

KAPCSOLATTARTÁS A HOZZÁTARTOZÓKKAL

2016. február 3-án nem csak azt kérdeztük meg országszerte a hajléktalan helyzetű emberektől, hogy kivel élnek együtt, hanem arra is kíváncsiak voltunk, vannak-e olyan hozzátartozóik, akikkel rendszeresen tartják a kapcsolatot, személyesen vagy akár egyéb módon. Tehát próbáltuk feltérképezni, hogy a hajléktalan helyzetbe került embereknek vajon tényleg megszakadnak-e korábbi kapcsolataik, elveszítik-e hozzátartozóikkal a kontaktust, ahogy ezt általában feltételezik.

A válaszokból kiderül: bár vitathatatlan, hogy a kapcsolatvesztés tényleg jelentős a hajléktalan emberek életében, hiszen mindkét kérdés esetében magas volt azok aránya, akik egyáltalán nem tartanak kapcsolatot hozzátartozóikkal (majdnem 50%), és jóval kevesebben voltak, akik arról számoltak be, hogy ez azért történik, mert egyáltalán nincsenek rokonaik (7%), de korántsem általános. Ha nemi megoszlás alapján vizsgáljuk azokat, akiknek egyetlen hozzátartozójukkal sincs kapcsolata, jelentős eltérést találunk: míg azon hajléktalan nők aránya, akik egyetlen rokonukkal sem állnak rendszeres kapcsolatban jóval az átlag alatti, addig ez a férfiak esetében az átlagnál magasabb arányú. A hajléktalan nők esetében a rokonaikkal való kapcsolatok terén is kisebb a veszteség, mint férfi sorstársaiknál.

¹⁷ A hajléktalan élethelyzet öröklődéséről részletesen ír Győri Péter tanulmánya: Győri (2017.)

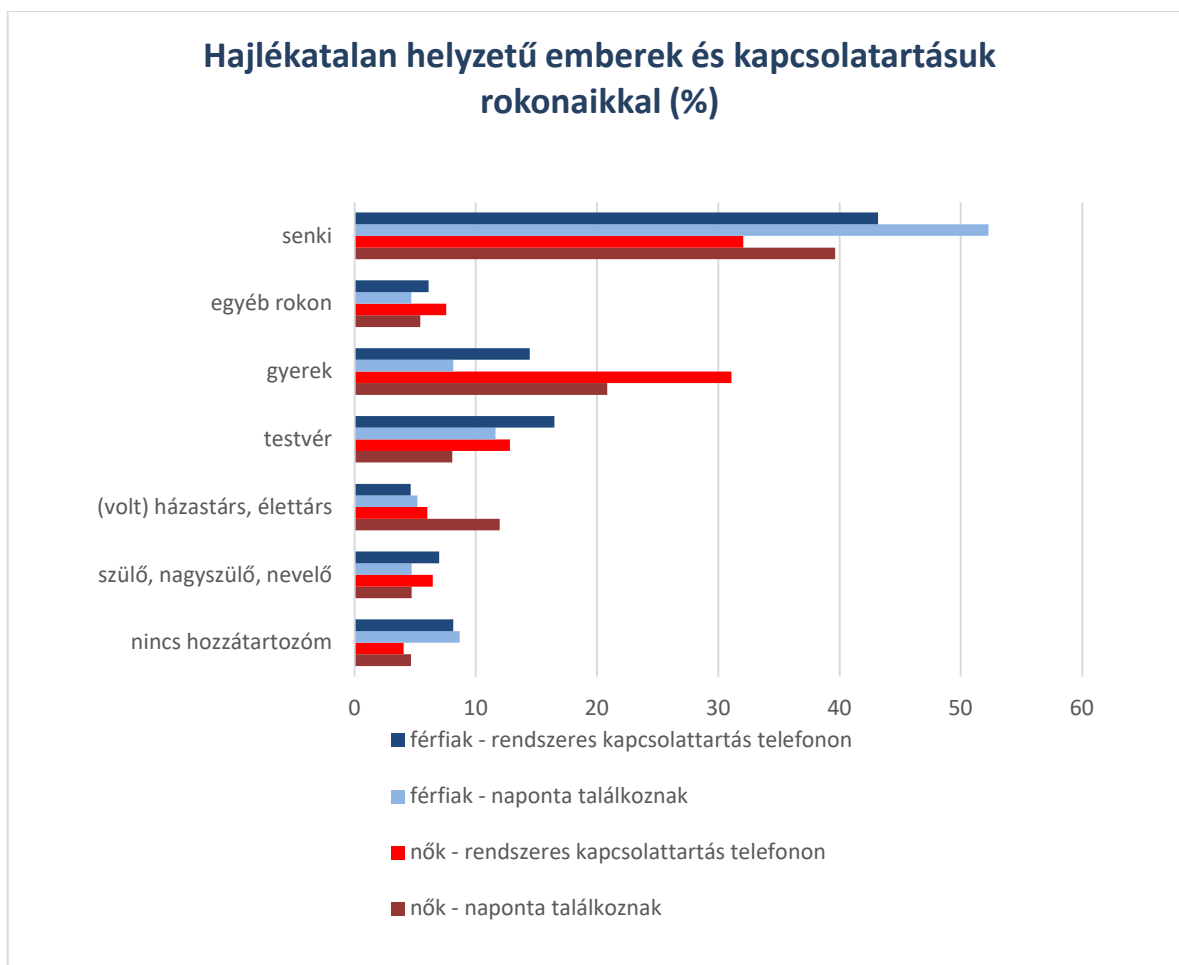
Az adatok részletes vizsgálatakor kirajzolódik, nagy különbség van férfiak és nők kapcsolattartása között. Míg a nők leginkább gyerekeikkel és párjukkal (aki lehet volt vagy aktuális házas- és élettárs is), addig a férfiak leginkább testvéreikkel tartanak szoros

kapcsolatot hajléktalanná válásuk után is. Mindkét nemnél magas a rokonaikkal napi, intenzív kapcsolatot nem tartók aránya, de azért ezen a téren is nagy a különbség: míg a válaszadó nők több mint fele napi rendszerességgel találkozik hozzátartozóival, addig a válaszadó hajléktalan státuszú férfiaknál ez az arány jelentősen kevesebb, 35%.

A napi találkozások kifejezetten intenzív, erős kapcsolatot jelentenek. A válaszadók lényegében együtt élnek, vagy majdnem együtt élnek megjelölt hozzátartozóikkal. Bár ez az intenzív kapcsolat markánsabban jelentkezik a megkérdezett nők körében, azért a férfiak esetében is jóval meghaladja az előzetes várakozásokat. Az adatokat nézve megint szembetűnő a korábban is már tapasztalt eltérő mintázat: míg a hajléktalan helyzetű férfiak zömében magányos farkasként élnek lecsúszásuk után és sokan már azt megelőzően is, leginkább még testvéreikkel fenntartva szorosabb kapcsolatot (talán közösen osztozva a deklasszációban), addig a hajléktalan sorba került nőkre nem ez a jellemző. Az ő többségük bizonyos rokonaikkal nagyon szoros viszonyt ápolva, valószínűsíthetően valamilyen formában kvázi együtt élve léteznek hajléktalanná válásuk után is. A férfiakhoz képest kiemelten magas arányban találkoznak naponta gyermekeikkel.

Vannak adataink arról is, hogy a megkérdezett hajléktalan emberek mely hozzátartozóikkal tartanak rendszeresen kapcsolatot legalább telefonon és e-mailben. Ennél a kérdésnél a rendszerességet nem mi definiáltuk, a válaszadók döntésére bízunk, hogy mi minősül rendszeres kapcsolattartásnak. A legszembetűnőbb, hogy a nők kétszeres arányban tartanak kapcsolatot felnőtt vagy kiskorú gyermekeikkel, ami a hagyományos női szerep, a gyermeknevelés, a gyermek iránti felelősség továbbélése, ami a nők esetében a hajléktalan létben is rendkívül erősen megmutatkozik.¹⁸ (Tanulmányunk későbbi részében részletes vizsgálatnak is alávetjük a feltételezhetően kiskorú gyermekkel rendelkező megkérdezett hajléktalan nőket.) A hajléktalan férfiak ugyanakkor sokkal inkább ápolják a kapcsolatot testvéreikkel, mint gyermekeikkel.

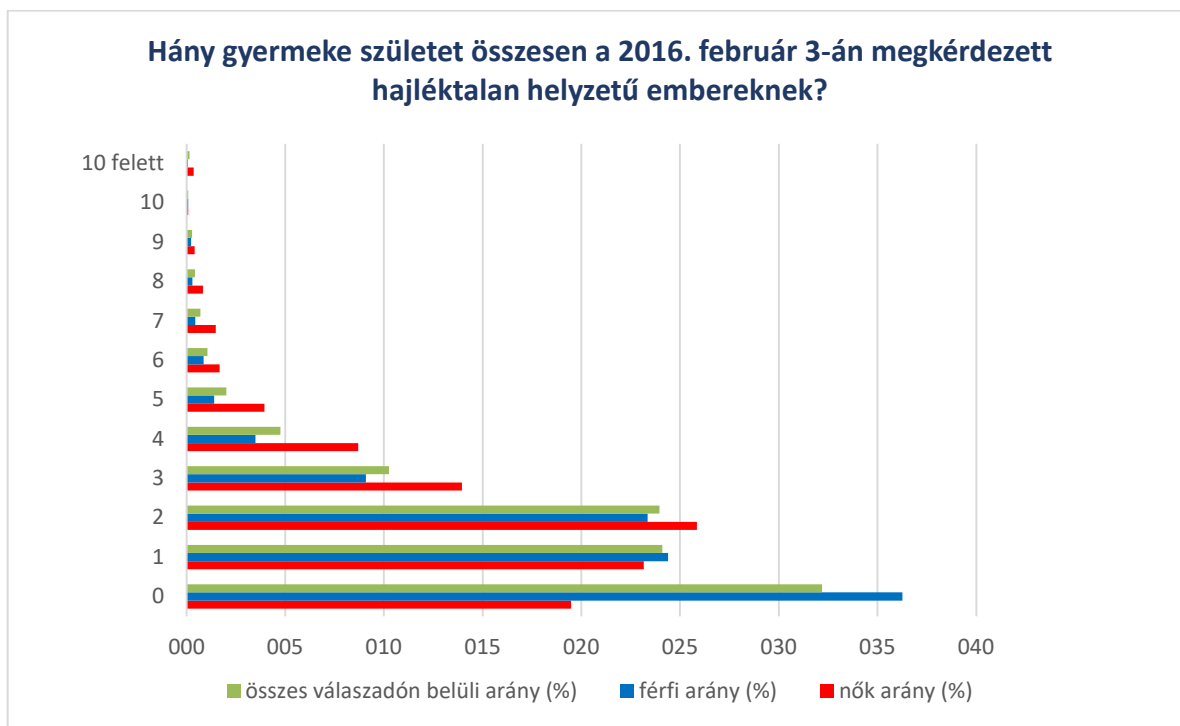
¹⁸ Mindezt úgy, hogy adatainkat kifejezetten hajléktalan szállókon és közterületen élő emberektől nyertük, ahol kiskorú gyermekek nem lakhatnak együtt szüleikkel, és a hagyományosan a hajléktalan gyermekes családok, anyák fellelhetőségi helyének számító anyaoththonokban és családos átmeneti szállókon nem történt kérdés.

Mit is jelenthet mindez? Ahogy már írtuk, a nők még hajléktalan élethelyzetben is kevésbé magányosak, rokoni szálaikat, kapcsolataikat jobban őrzik, mint férfi sorstársaik. **A hajléktalan sorsú nők fele napi szinten tart kapcsolatot valamelyik hozzátartozójával.** A magányos, kapcsolatvesztett hajléktalan képünk így láthatóan inkább a férfi hajléktalan emberek képe – nem csoda, hiszen ők alkotják a hajléktalan emberek zömét. A kapcsolatok erodálódása, elvesztése a hajléktalanná válás folyamatában vitathatatlanul jelentős tényező, bár eddigi vizsgálódásunk alapján azt mondhatjuk, mértéke az általában gondoltnál kisebb (a megkérdezettek felének van valamilyen rendszeres kapcsolata rokonaikkal; a barátokkal, ismerősökkel való kapcsolatokra a kutatás nem is terjedt ki) és ami vizsgált témánk szempontjából igazán fontos, a nőket jóval kevésbé érinti, mint férfiakat. Bár a hajléktalan helyzetű emberek magas arányban (63% felett) élnek egyedül (a férfiak valamivel nagyobb mértékben: 67%-uk, mint a nők: 51%-uk), ugyanakkor magas arányban őrzik rokoni kapcsolataikat is. A nők fele naponta találkozik valamely rokonával (és még a férfiak harmada is) és ennél is nagyobb arányban tartanak velük rendszeres kapcsolatot.

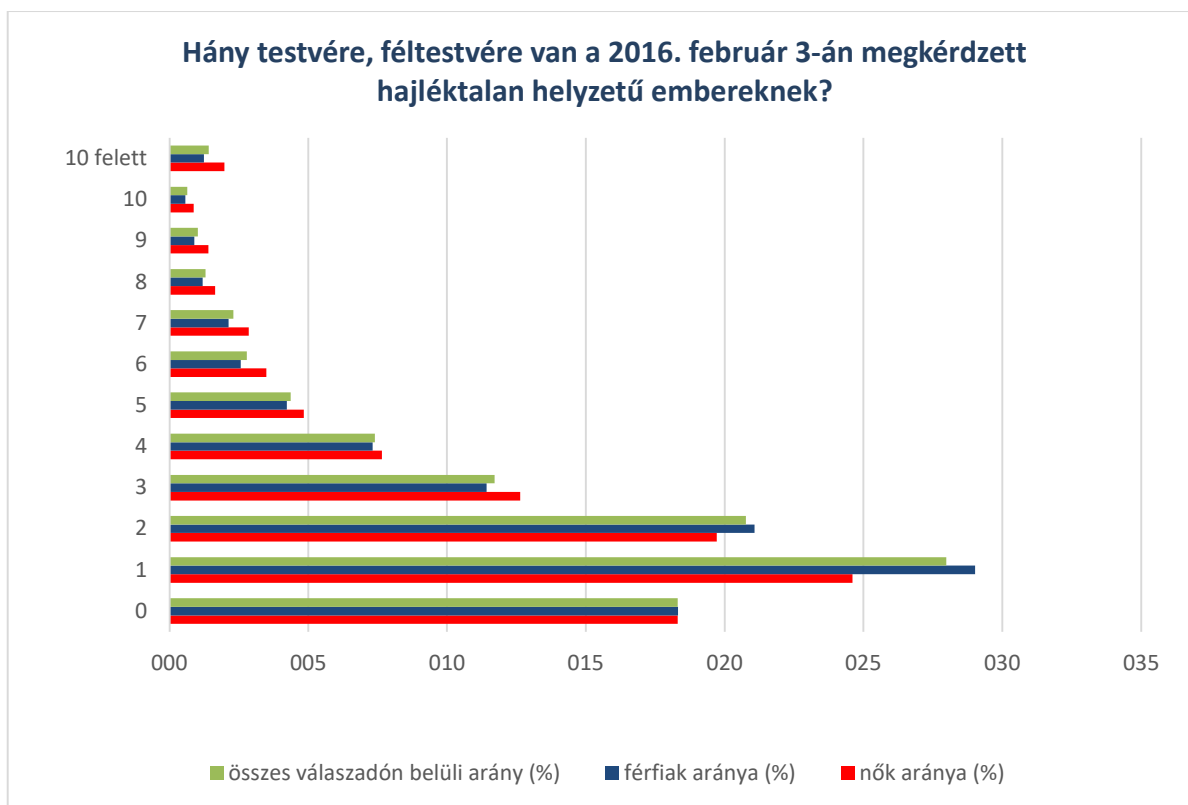
GYERMEKEK ÉS TESTVÉREK SZÁMA

Bár közvetlenül nem a hajléktalan emberek aktuális kapcsolati hálózatáról szól, a hajléktalan emberek kapcsolataival foglalkozó fejezetben mindenképpen fontos, hogy megvizsgáljuk a „Hány gyermeke született összesen?” és a „Hány testvére, féltestvére van?” kérdésekre adott válaszokat.

A hajléktalan férfiak között sokkal magasabb azok aránya, akiknek soha nem születet gyermeke (36%), mint a nők körében (19,5%). A házasságkötésekre és a családi állapotra vonatkozó adatokkal együtt egyértelműen látszik, **a hajléktalan helyzetbe került férfiak között gyakori jelenség, hogy egész életük során nem alakítottak ki szoros párkapcsolatot, és nem alapítottak családot, tehát nem a hajléktalan sorsukkal kezdődött magányosságuk (sokkal inkább fordított a folyamat: kapcsolati deficitjeik szerepet játszhatnak hajléktalanná válásukban). Míg a hajléktalan férfiak között ez tipikus, gyakori jelenség, addig a hajléktalan helyzetű nők esetében korántsem ilyen jellemző.** Ezt támasztja alá az is, hogy míg a nők körében a legjellemzőbb csoport az 1-2 gyerekesek köre, addig a férfiaknál a gyerekteleneké.

A gyerekszámok vizsgálata során láthatunk még néhány különbséget. Míg az 1-2 gyermekes férfiak és nők összes válaszadón belüli aránya között nem látunk lényeges különbséget, 3-4-5 gyereke sokkal inkább a vizsgált csoport női tagjainak van. Ahogy a gyerekek száma nő, úgy nő ez a különbség a nők javára: 3 gyermeke van a megkérdezett hajléktalan nők 14%-ának, a férfiak 9%-nak, 4 gyermeke van a nők 9, a férfiak 3,5%-nak, míg 5 gyermeke a nők közül 4%-nak született, a férfiak esetében már csak 1,4%-uknak.

Abból kiindulva, hogy a hajléktalan helyzetű férfiak inkább állnak rendszeres kapcsolatban a testvéreikkel, mint a nők, feltételezhetnénk, hogy ennek háttérében egyszerűen az állhat, hogy több testvérük van – adataink ugyanakkor ezt nem támasztják alá. Csak az 1-2 testvérrrel rendelkezők között van arányaiban egy kicsivel több férfi, egyébként jellemzően a nők között vannak nagyobb arányban a nagycsaládból származók (3 vagy több testvér). Az egyikük mind a férfiaknál, mind a nőknél teljesen egyenlő arányban vannak jelen a vizsgált csoportban.

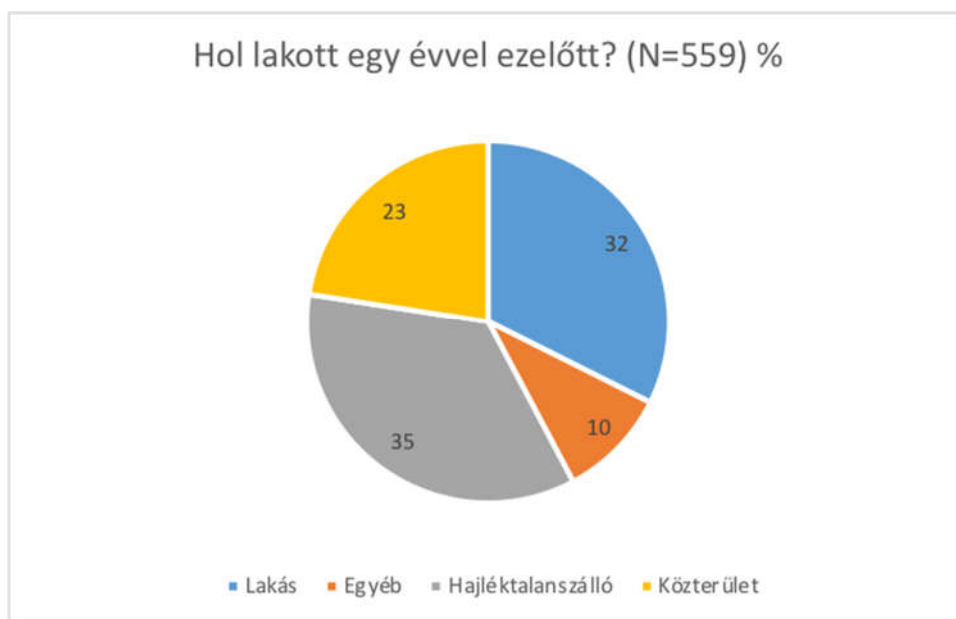
HAJLÉKTALAN ANYÁK ÉS KISKORÚ GYERMEKEIK

Ha hajléktalan helyzetű nők kapcsolataival foglalkozunk, a hajléktalan anyák helyzetének, gyermekeikkel való kapcsolatának vizsgálatát kiemelten fontosnak tartjuk. Már csak azért is, mert a hagyományosan nőkhöz kötött szerepek között a gyermeknevelésért való felelősségvállalás az első helyen áll valamennyi európai országban, még akkor is, ha a második világháború óta eltelt évtizedek a hagyományos családmodell megváltozását, a nők családtól való függetlenedésének folyamatát (defamilialisation) hozta magával.¹⁹

Bár olyan kérdés nem szerepelt az adatfelvételben, hogy hány kiskorú gyermeke van valakinek, az egyéb válaszokra adott kérdésekből egyértelmű, hogy több száz nőt foglalkoztat az, hogy nem ő nevelheti, nevelhette gyermekét, illetve a gyermekek visszaszerzése (51-en említették konkrétan a gyermekek elvesztésével, feladásával kapcsolatos szégyent, és legalább százan nevezték meg konkrétan életfeladatként az ő

¹⁹ Erről még: Tamási (2004).

visszaszerzésüket/nevelésüket). Ha csupán a negyvenkilenc éves vagy annál fiatalabb nők csoportját vizsgáljuk²⁰, azt látjuk, hogy 65%-uknak, 563 válaszadónak összesen 1545 gyermeke született – nekik egy részük biztosan kiskorú még.

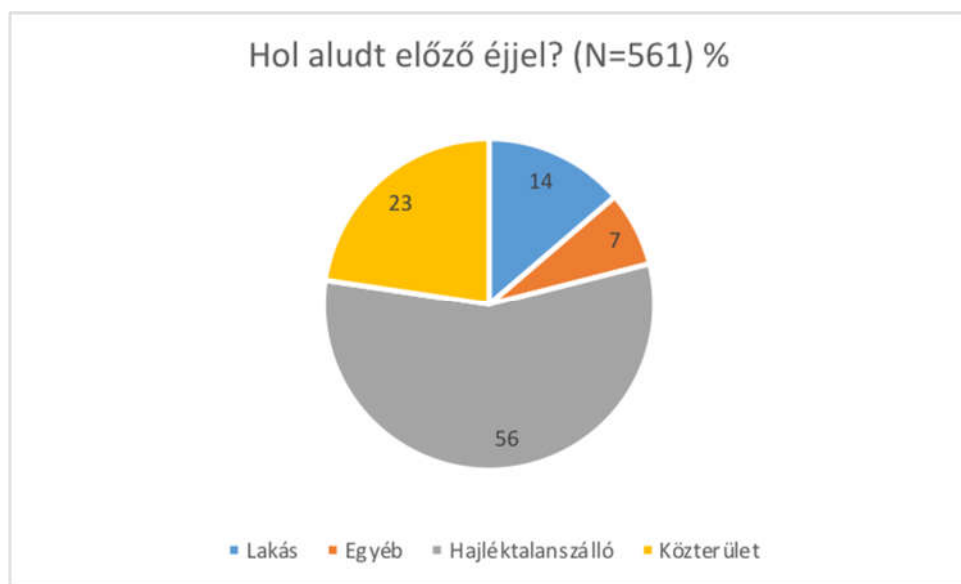

Ha megnézzük azt, hogy egy évvel ezelőtt hol éltek, azt látjuk, hogy a 49 év alatti anyák (mostantól: anyák) majdnem egyharmada (181 fő) valamilyen lakásban élt, valamivel többen éltek hajléktalanszállón (197 fő), míg a válaszadók majdnem egynegyede közterületen élt! Az, hogy valaki lakásban élt, természetesen nem jelenti azt, hogy gyermekei is vele éltek, de akár lehetett volna így is.

²⁰ Ezt a kormeghatározást két tényező indokolta. Egyrészt a magyar nők átlagosan 29.4 éves korukban szülik gyermeküket (<http://demografia.hu/hu/tudastar/fogalomtar/45-atlagos-életkor-gyermekvállalaskor>), vagyis átlagosan 47.4 korukban lesz nagykorú a gyermekük. Másfelől a hajléktalan nők 62%-a 50 éves vagy annál idősebb, így az ennél fiatalabb nők külön csoportként való vizsgálata többletinformációkat hordoz(hat).

Az is látszik ugyanakkor, hogy a lakásban élők nagyobbik része bizonytalanabb típusú lakhatásban élt – ismerősöknél, szíveségből, szerződés nélküli magánbérletben vagy ágy- illetve szobabérletben.

Meglepő módon a február 3-án hajléktalan élethelyzetben (közterületen vagy hajléktalanszállón) utolért anyák egyötöde nem ugyanott, hajléktalanként éjszakázott a vizsgálatot megelőző éjjel: 77 fő lakásban töltötte az éjszakát, 41 pedig „egyéb” helyen (többek között egészségügyi vagy szociális bentlakásos intézményben). A válaszadók közül kevesebben éltek a kérdezést megelőző éjjel utcán, mint egy évvel korábban.

Itt már sokkal kevesebb „fizetős” szolgáltatást találunk, a lakásban éjszakázók majdnem kétharmada szívésségből aludt előző éjjel valahol. Ugyanakkor kevésbé valószínű, hogy a fenti lakhatások mind február 3-án szűntek meg – elképzelhető, hogy olyan élethelyzetekben élnek ezek a nők, hogy valami, akár bántalmazás, akár egyéb ok miatt nem tudnak saját, akár szerződött lakásukban minden éjszaka pihenni. A lakhatási szegénységben élő emberek gyakran akkor sem élnek biztonságban, ha lakásba költöznek. Breitner Péter (2016) megállapítja, hogy minden tizenkettedik hajléktalan ember, aki hajléktalanná válása után valamennyi időre lakásban is élt, súlyosan kiszolgáltatott helyzetben élt: a lakhatásért cserébe „hallgatni és tűrni kellett a szidásokat”, „cserébe össze kellett feküdni olyanokkal is, akikkel nem akart”, vagy „el kellett viselni a veréseket”. Ezekben az esetekben a külső kényszer és az önkéntes felajánlás határai könnyen elmosódnak – hiszen a lakhatás külső kényszer, amiért bizonyos áldozatokat vállalni kell... Lényegesen több nő vállalt ilyen „áldozatot” a lakhatásért cserébe (12,8% vs. 5,6%). (97.o).

A 49 év alatti hajléktalan anyák közül 159-en (18%) mondták azt, hogy napi rendszerességgel találkozik gyermekével, 223 (26%) pedig ugyan nem találkozik, de napi (telefonos, internetes) kapcsolatban van velük – vagyis 44% napi szintű kapcsolatban áll gyermekeivel. Mindössze 46 olyan anya volt, akinek a (nagykorú) gyermeke is hajléktalan jelenleg vagy volt élete egy szakaszában, és közülük is 12 él együtt gyermekével.

ROKONOK HAJLÉKTALANSÁGA

Ha már a különböző családi kapcsolatok vizsgálatánál tartunk, vegyük górcső alá a megkérdezett hajléktalan helyzetű emberek rokonainak hajléktalanságát is. Zömüknek, közel 80%-nak egyetlen rokona sem volt soha hajléktalan helyzetben. Az a 20%-nyi válaszadó, akinek korábban vagy jelenleg élnek rokonai hajléktalanszállón vagy közterületen, elsősorban testvéreik esetében számolnak be erről. Ha nemi bontásban vizsgáljuk az adatokat, ismét komoly különbségeket találunk. Kirívóan magas azon nők aránya, akik gyermeküket is hajléktalannak vallják. Míg a férfiak mindössze 2%-a számolt be

gyermekai hajléktalanságáról, a nők körében ez az arány közel 10%! A férfiak szintén 10%-os arányban testvéreik hajléktalanságáról számoltak be. Hasonló különbséget már a rokonokkal történő napi kapcsolattartást firtató kérdésre adott válaszok között is találtunk. Még egy jelentős eltérés található: a nők a férfiakénál nagyobb arányban jelezték, hogy egyéb rokonaik (tehát nem testvérük, szülőjük vagy gyermekük) élnek/éltek hajléktalan helyzetben, és jóval kisebb arányban azt, hogy egyetlen rokonuk sem volt hajléktalan (a nők 73%-a, a férfiaknak 81%-a válaszolta ezt). Mindebből úgy tűnik, a hajléktalan helyzetű nők jó része nem egyedül áll evvel a problémával, hanem családjában másokat is érint a hajléktalanság. A férfiaknál ez a halmozódás kisebb mértékű.

A HAJLÉKTALAN HELYZETBEN ÉLŐ NŐK ÉRZELEMVILÁGA

A 2016 évi február 3-ai adatfelvétel különleges volt abból a szempontból, hogy nem csak a már eddig elemzett „kemény” adatokra kérdeztünk rá, hanem próbáltuk a hajléktalan helyzetű emberek érzelm- és gondolatvilágát is megragadni valamilyen módon. Ezért megkérdeztük, mire büszkék, mit bántak meg, mit szégyellnek, milyen feladat áll még előttük az életükben, mit szeretnek. Ezen kérdések mentén tanulmányuk elsősorban a hajléktalan nők személyes világát próbálja megrajzolni a következőkben.

BÜSZKESÉG

A „Van-e valami, amire büszke?” kérdésre a hajléktalan nők sokkal aktívabban válaszoltak a férfiaknál.

Abból az 1909 nőből, aki válaszolt a kérdésre (akár úgy, hogy a „nem válaszol” lehetőséget választotta), többen mondták, hogy a leszármazottaikra (gyermekükre, unokáikra) büszkék, mint akik semmire, vagy nem tudják, hogy büszkék-e valamire. Többen nem csak arra büszkék gyermekekkel kapcsolatban, hogy megszülték őket, hanem arra is, hogy felnevelték, tanították, akár egyedül is őket („felneveltem a gyerekeket”, „gyermekem egyetemre végeztek”, „fiamra – vill. mérnök”, „fiaim érettségijére”, „fiam tanulmányi eredményeire”, „hogy a gyerekeim megállnak a saját lábukon”). Ezt követi (számságában lényegesen elmaradva) valamely mostani teljesítmény (pl. „már 3 hónapja nem iszom”, „nem iszom, nem kávézom”, „arra, hogy talpra álltam”, a „jég hátán is megélek”, „élek!”, „hogy nem vagyok az utcán és dolgozok. Hogy tudok félrerakni egy kis pénzt”, „nem voltam büntetve”). A család válasznál jellemzően a felnevelést, származást vagy a párkapcsolatot említették („Apámra, mert felnevelt”, „36 évet lehúztam az élettársam mellett”, „anyai nagymamám”, „szeretteim”...). A képességek között (23 válasz) többnyire a női léttel összefüggő, általában női szerepeknek megfelelő képességeket említettek, mint pl. „főztömre”, „himző tudományomra”, „szépen rajzolok”, „hangom”/„szépen éneklek”, „jó kommunikációs készség”, ám elvétve találkozhatunk „okos vagyok”, „egyedül is megélek” ill.

„több nyelven beszélek” válaszokkal.²¹ A kinézetet („a hajam”, „nőiességem”) mindössze hatan választották, és kb. ugyanennyien említették a tisztaságot.

Összességében a nők esetében azt látjuk, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja valamilyen emberi kapcsolatára (család, gyerekek, barátok) büszke, és bár a nem hajléktalan emberek számára talán meglepő, sokan büszkék arra, amit hajléktalanként elértek („*még mindig talpon vagyok*”, „*nem adom fel soha*”, „*ebben a helyzetben is ember maradtam*”, „*nem csúsztam tovább a lejtőn*”). Ezek mindenképpen olyan erősségek, amelyre a támogató munkát is alapozni lehet.

A teljes válaszadói körrel összehasonlítva azt látjuk, hogy lényegesen több nő büszke a gyerekére (20%), és jóval kevesebben vannak körükben, akik azt válaszolták, hogy semmire sem büszkék (33%), mint a hajléktalan férfiak között. Ugyanakkor valamivel kevesebben említették a munkájukat (5%) illetve jelenlegi teljesítményüket (13%) és régi teljesítményüket, szakmájukat (9%).

²¹ „Nagyon is igazad van abban, hogy műveltségen általában ezeket értik - jegyezte meg Darcy. - Nem egy nőt műveltnek neveznek, csak azért, mert erszényt horgol vagy párnát hímez. De nem értek veled egyet ... Senkit sem tekinthetünk igazán műveltnek, aki nem áll magasan fölötte az átlagnak. Egy nőnek alaposan értenie kell a zenéhez, énekhez, rajzhoz, tánchoz, a modern nyelvekhez, hogy megérdemelje ezt az elnevezést. ... de van valami, ami még lényegesebb; az, hogy sokoldalú olvasással művelje az elméjét” (Büszkeség és balítélet, I. könyv, 8. fejezet 22. o)
A 2016. évi február 3-ai kutatás és Jane Austen híres könyve között felmerülő gondolati párhuzamokat lásd még: Győri Péter: Büszkeség és balítélet. Kézirat.

SZÉGYEN

Arra a kérdésre, hogy „Van-e valami, amit szégyell?”, a válaszolók (1861 nő) legnagyobb csoportja (672 fő) azt mondta, hogy „nincs”, illetve nem tudja, vagy nem kívánt válaszolni. A tényleges szégyent megfogalmazók legnagyobb csoportja, 596 nő a hajléktalanságát említette: a legtöbben a hajléktalanságot magát, de volt, aki ennél jobban körülírta, és azt válaszolta, hogy „sátorban lakok az erdőben”, „kint alszunk”, „kint kell ülni”, „szállón élni”, mások az ezzel összefüggő életmódot (pl. „azt, hogy guberálok”, „a kukázást”, prostitúciót, kéregetést) szégyellik.

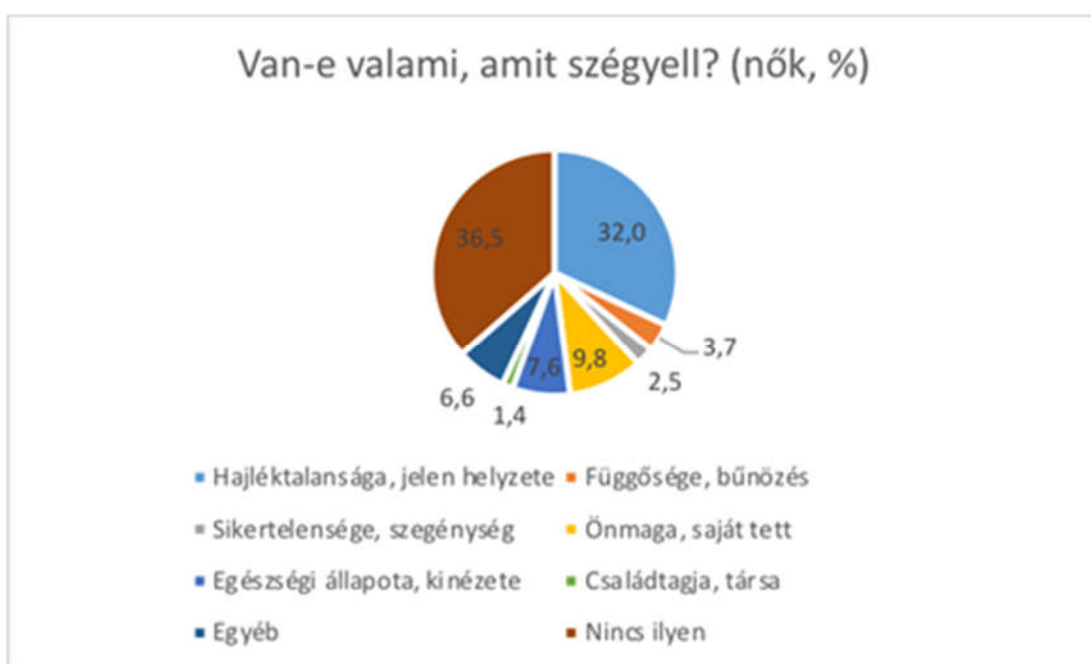

132-en említettek valamit a múltjukkal kapcsolatban – a legtöbb válaszadó (51 eset) azt szégyelli a múltjában, hogy elvették tőle a gyermekét, illetve nem ő nevelheti, nevelhette őket („kislányomat elvették, mert gyerek voltam”, „7 gyereke van, mindet a kórházban hagyta”, „a legkisebb gyermekem nevelésének átadása anyámnak”, „állami gondozásban van gyermekeim”, „elhagytam a gyerekeim”, „nem látogattam a gyerekeimet”, „nem nevelhetem a helyzetem miatt a gyerekeimet”), s további heten mondtak valami, a gyermekeikkel kapcsolatos dolgot („nem tudom támogatni a lányomat”, „a gyerekeim elfordultak tőlem”, „gyerekeim előtt szégyellem magam”). 8 esetben említették a börtönt, illetve hasonló arányban az iskolai végzettség hiányát („azt, hogy csak négy osztályom van”, „nem tudok olvasni, írni”, „nem tanultam sokat”, „nem bírtam az iskolát befejezni”).

117 nő említette az egészségi állapotát – több mint a felük valamilyen szervenélybetegséget (50 fő az alkoholt „sajnos alkoholista vagyok”, ill „sajnos valamikor iszom!”, 6 fő pedig drogot, szipuzást). Érdekes, hogy hét fő az öregségét szégyelli, vagy azt, hogy „öregségemre hajléktalan vagyok”. Néhányan említették csupán, hogy szégyenkeznek valamilyen pszichiai betegség, depresszió miatt, míg páran az inkontinenciát szégyellik („olykor bepisil”, míg egyeseknél halmozódik, pl. „epilepsziám miatt, amikor roham miatt vizeletürítésem van”). Egy nő írta a menstruációt. Ez utóbbiak utalhatnak arra is, hogy köz

wc-k híján az éjjeli menedékhelyen vagy közterületen éjszakázók számára nehézséget jelenthet a napközbeni intim higiénia megoldása, de a nőiség csorbulására is. Egy válaszadó szégyelli magát azért, mert „nem lehet gyerekem”.

44 fő „az életét” szégyelli – ami vonatkozhat jelen állapotára, de arra is, hogy már a gyerekkoruk sem volt felhőtlen („intézet”, „szüleim által tönkretett gyerekkorom”, „édesanyám nem vállalt”, „azt, hogy megszülettem”). 42 fő említette a kinézetét, mint amit szégyell – a legtöbben a „kövérséget”, illetve a fogait („kiestek a fogaim”, „fogaimat meg kellene csinálni”), valamint a testi higiénia hiányát említették („tisztatlanságom”, „amikor piszkos vagyok, nem tudok fürdeni”, „koszos vagyok”, „nem megfelelő ápoltság”)²². Többen más dolgokkal együtt említették a testüket: „a családom a testem meg az életem”. Többször annyian szégyellik a kinézetüket, mint amennyien büszkék annak valamely aspektusára.

37 fő a szegénységet, illetve ennek következményeit szégyelli („a csóróságot, ahogy élek”, „a szegénységet és hogy másokra vagyok utalva”, „szegénység, lyukas ruha”, „kevés a fizetés”, „szegénység – hajléktalanság” vagy „nincs pénzem, így kell élni”). 10 fő pedig a munkanélküliségét, illetve azt, hogy „nem tud dolgozni”.

28 fő válaszolta azt, hogy önmagát szégyelli („magamat”, „önmagamat”, „saját magamat”). 26 fő szégyenkezik valamilyen emberi, de nem a gyermekével való kapcsolata miatt – jellemzően a szülők és testvérek, 6 esetben pedig a párkapcsolat(ok) miatt.

²² A hajléktalan emberek és a (városi) tisztaság, higiénia kapcsolatát boncolgatja Török és Udvarhelyi (2005), és rámutat a tisztaság és a „nem kívánatos csoportok tisztátalanoként kezelése” közötti összefüggésekre.

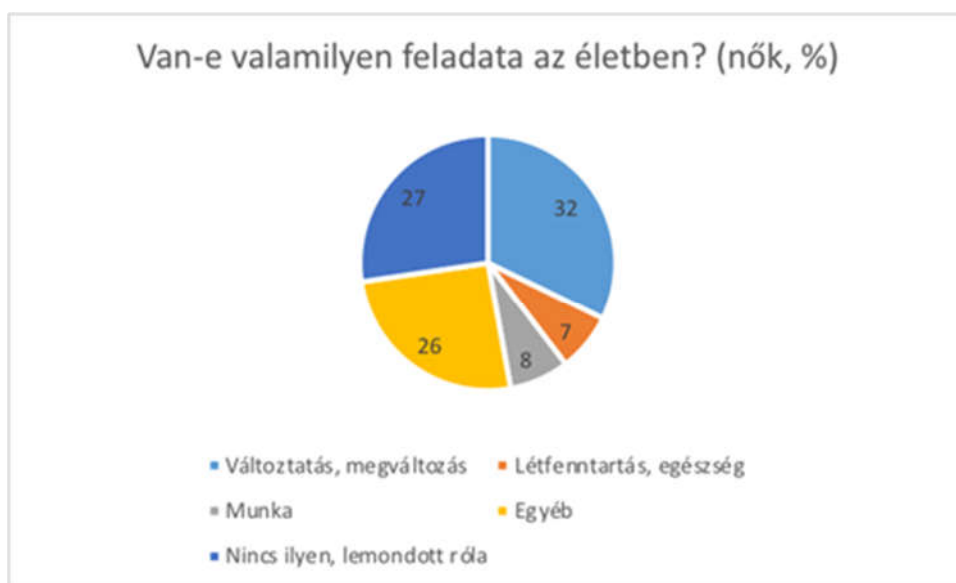
A saját tulajdonságok (22 fő) között megjelenik a „butaság”, a „hirtelen felindulás”, a „gyávaság”, a „rendetlenség”, „lustaság”, az „időnkénti döntésképtelenség” és a „nagy a szám”.

Egy kérdőív nem a legalkalmasabb vizsgálati módszer a traumás élmények feltárására, ám páran mégis ilyen eseményről számoltak be: „*hogy nem voltam otthon, amikor a férjem öngyilkos lett*”, „*szinte minden napos szexuálisan aberrált zaklatásokat, szeméremsértéseket*”...

A teljes adatfelvétel adataival összehasonlítva azt látjuk, hogy a nők a hajléktalan élethelyzetben lévő férfiakkal jóval inkább szégyenkeznek – sokkal kevesebben mondták azt, hogy nincs miért szégyenkezniük, vagy nem tudtak, illetve akartak a kérdésre válaszolni (53% vs 36,5%)! Sokkal nagyobb arányban szégyellik a hajléktalanságukat (32% vs 23%), önmagukat, saját tettüket (8%) illetve kinézetüket, egészségi állapotukat (4%), ugyanakkor kevésbé függőségüket, börtönviselt múltjukat (5%), sikertelenségüket, szegénységüket (6%).

VAN-E VALAMILYEN FELADATA AZ ÉLETÉBEN?

A 2299 megkérdezett hajléktalan élethelyzetben levő nő 82%-a, 1894 fő válaszolt a fenti kérdésre. Ez a teljes válaszadókénál (73%) lényegesen nagyobb arány – még akkor is, ha a „nincs” válaszok közel azonos mértékben fordultak elő (30%).

Az összes válaszadóhoz képest valamivel kevesebben szeretnének változtatni, megváltozni (36%), illetve létfenntartani, egészséggel kapcsolatos feladatot (11%), viszont jóval többen beszéltek más, a korábbi válaszok alapján a nőkre talán inkább jellemző feladatokról,

gyerekekkel, unokákkal kapcsolatos feladatokról (282 fő), és a párkapcsolatról²³ (32 fő). Érdekes, hogy több hajléktalan nő érzi úgy (vagy reálisabbnak?), hogy a gyerekeivel, unokáival kapcsolatban tűzzön ki célokat, mint a lakhatással kapcsolatban (255 fő). A gyerekekkel kapcsolatos célok között fej-fej mellett beszéltek a gyerekek felneveléséről (49 fő) vagy konkrétan a gyerekek „visszaszerzéséről”²⁴ (46 fő) – vagyis majdnem száz olyan hajléktalan nő válaszolt, aki szeretné saját maga nevelni gyermekeit!²⁵ Sőt, 14 nő említette, hogy szeretne gyermeket szülni! A többiek (mintegy 100 fő) beélnék avval, hogy „gyerekeimmel találkozni”, „unokáimat látni felnőni”, „közelebb kerüljek a gyerekeimhez”, „boldognak látni gyermekeimet!”. Meglepően sokan említettek a gyerekekkel, unokákkal kapcsolatban támogató szülői, nagyszülői feladatot: „a gyermek jövőjének biztosítása”, „gyerekeket támogatni”, „segíteni az unokák felnevelésében”, „fiamat segíteni anyagilag”, „még két gyermekem kell támogatnom”, „gyerekemet útjára indítani”. Úgy tűnik, hogy attól, mert valaki hajléktalan élethelyzetben él, még ugyanúgy feladatának érezheti a gyermekei támogatását, mint a szerencsésebb helyzetű anyatársak. Másfelől azt is gondolhatjuk, hogy a társadalom nőikkel kapcsolatos elvárásai (pl. „mindig a gyermek az első”) olyan mértékben uralkodnak, hogy még a legrosszabb helyzetben lévő nők is gyermekeik boldogulásán ügködnek sajátjuk helyett. Emellett a magyar társadalom egészére is jellemző a gyermekcentrikusság. A gyermekek sokáig, még felnőtt korukban is való támogatása – akár a szülők erején, valós anyagi lehetőségein felül is – olyan magyar norma, amely szegénységben, mélyszegénységben élők körében is tapasztalható, és melyet a hajléktalanná válás során is magukkal visznek az emberek.

MI AZ, AMIT BIZTOSAN MEGVÁLTOZTATNA, HA HATALMÁBAN ÁLLNA?

Érdekes, hogy míg személyes életükben 255-en említettek gyerekeikkel, unokáikkal és 32-en párkapcsolatos életfeladatot, addig a „Mi az, amit biztosan megváltoztatna, ha hatalmában állna?” kérdésre jóval kevesebben választották ugyanezeket (59 és 24²⁶

²³ „Boldognak látni, míg lehet, a páromat”, „igazi társ”, „egy férfit találni, akivel élhetek”, „párommal boldogan leélni az életem”, „élettársammal boldogan élni”, „élettársamat talpra állítani”, „elfogadtatni magam a férjemmel”, „férjemről gondoskodni”, „páromat ápolni”, „szerelmemet az életre nevelni és legyen önbizalma”, „élettársam rendben tartani”

²⁴ „gyerekeimet visszahozni”, „gyerekeimet kihozni állami gondozásból”, „kislányomat magamhoz venni”, „unokámat elhozni a nevelőszülőktől”, „gyermekeimet visszakapni”

²⁵ Ennél többen is lehetnek, mert az olyan válaszokat, amelyekből nem volt egyértelmű, hogy kiskorú gyermekről lehet szó (pl. „újból gyerekeimmel lenni”, vagy „gyermekeimet újra látni”) itt nem vettük figyelembe.

²⁶ „volt férjemet megváltoztatni, hogy újra együtt lehessünk”, „a férjemmel maradnék”

válaszadó), és jellemzőbbek voltak a pénzzel, megélhetéssel (268 fő)²⁷, lakással, lakhatással (236 válasz)²⁸, illetve munkával (134 fő)²⁹ kapcsolatos válaszok. E három persze nem független egymástól, ahogy a válaszokban is sokszor keveredett: „*aki dolgozni akar legyen munkája, és olyan fizetése, amiből meg tud élni, lakást fenntartani*”, „*mindenkinek legyen lakása, munkája*”, „*minden rászorultnak adnék lakást és megfelelő jövedelmet*”, „*ha dolgozol, meg tudjak élni, és nem közhasznúként dolgozni*”, „*munka, fizetés kell*”, „*több fizetés, segély, lakás, munka*”, „*magasabb fizetés, ami elég a megélhetéshez*”... Bár sokszor vádolják avval a hajléktalan embereket, hogy „ingyen lakást” szeretnének, a hajléktalan nők e válaszaiból nem ez látszik. Sokkal inkább az, hogy a jelenleg számukra elérhető munkalehetőségek sem biztosítanak akkora jövedelmet, amelyből a lakhatásukat önállóan, a hajléktalan-ellátó rendszeren kívül biztosítani tudnák!

Külön érdekes számunkra, hogy a változtatási javaslatok között az általános vagy személyes célok mellett megjelennek olyan szakszerű rendszerszintű javaslatok is, melyeket különböző társadalmi mozgalmak is zászlajukra tűztek, mint pl. „*mindenkinek lenne lakása*”, „*több önkormányzati lakás*”, „*bérlakásokat építsenek, ne foci pályákat!*”, „*Az Alkotmányban visszaállítani a lakhatási jogot*”, „*lakhatáshoz való jogot*”, „*lakáslehetőséget mindenkinek*”, „*szociális bérlakások számának növelése*”, „*törvényt a megélhetésért*”. Talán maguknak az érintetteknek a hangja ily módon is eljut a szélesebb nyilvánosság és a döntéshozók elé.

A gyerekekkel kapcsolatos válaszokban keverednek az általánosan megfogalmazott változások („*ne legyenek árva gyerekek*”, „*a gyerekek biztonsága*”, „*ha egy család van ami jó és a gyerekek nincsenek veszélyben, ne válasszák szét őket*”) a személyes történetekkel („*gyermekem álmát valósítanám meg*”, „*kapcsolat a gyerekkel*”, „*mindent odaadnék, ha láthatnám a gyerekeim*”, „*hogyan válnék a gyerekeim*”, „*soha nem adnám oda a gyerekeimet nevelő szülőknek*”), és egyértelműen ez utóbbiak dominálnak.

A válaszokban megjelennek a női lét egyéb fontos aspektusai, pl. „*nők bántalmazása*”, „*külön tenném a női szállót a férfiaktól*”, „*több fizetést a nőknek*”, „*nők 55 évesen mehessenek nyugdíjba*”, illetve kevésbé konkrétan az erőszak is: „*erőszak mindenféle*

²⁷ „*mindenkinek legyen biztos megélhetése*”, „*pénzt a szegényeknek*”, „*pénztárcabarát élelmiszerárak*”, „*segélyezési rendszer*”, „*megélhetési jövedelmek*”

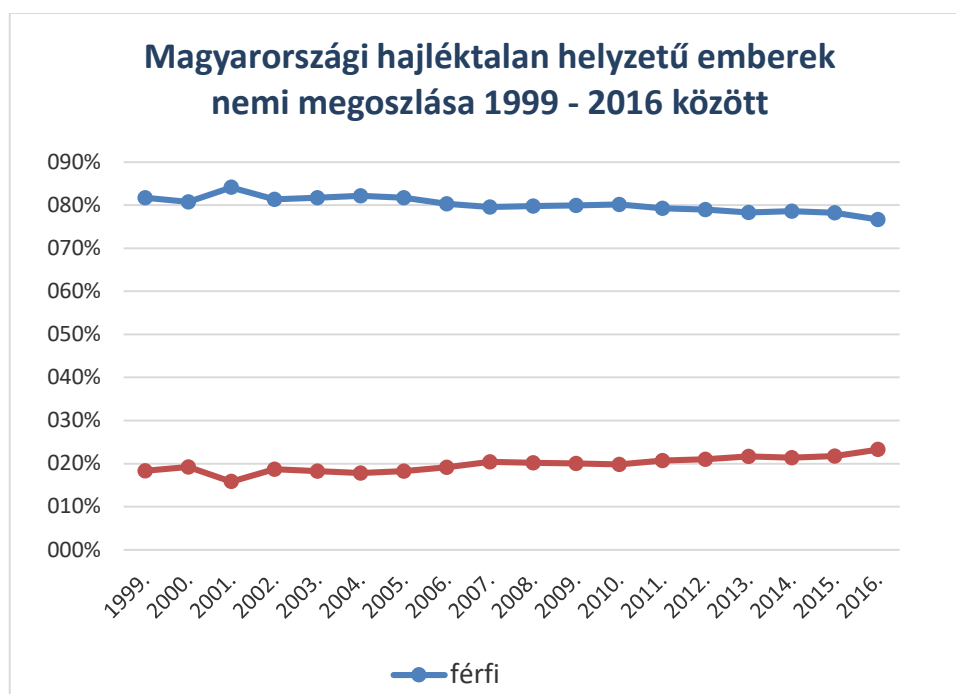
²⁸ „*olcsó albérlet*”

²⁹ „*több munkahely*”, „*munkahely teremtés*”, „*Kétkezi segéd munkásoknak egy műszakot*”, „*magasabb bért*”, „*teljes foglalkoztatás visszaállítani*”, „*több pénzt adnék a köz munkásoknak*”, „*minimálbért emeljék meg*”

formáját (lelkit is)”, „az, hogy senki se bántson senkit”, „bezárnám azokat, akik másokat bántanak”...

NŐK HAJLÉKTALAN HELYZETBEN – ZÁRSZÓ HELYETT

Tanulmányunkkal igyekeztünk láthatóvá tenni a magyarországi hajléktalan helyzetű nőket, akikről a hajléktalan emberek közötti kisebbségi jelenlétük miatt rendszerint nem beszélünk külön. Ha a hajléktalan nők részarányáról van szó, Magyarországon évtizedek óta ugyanaz az adat kerül elő: a hajléktalan emberek nagyjából 1/5-ét teszik ki a nők. Euróba legtöbb országában szintén hasonló adatokkal találkozunk – bár elég nagy a szórás. Ha alaposan megvizsgáljuk a Február Harmadika Munkacsoport szervezésében 1999 óta minden évben ugyanazon a téli napon lefolytatott kutatás során kapott adatokat, valóban azt látjuk: a megkérdezett válaszadók nagyjából egyötöde nő.

Mint a grafikonon jól látható, a hajléktalan embereken belül a nők részaránya alapvetően **20% körül mozog, de fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet a lassú és lényegében folyamatos emelkedésre:** a 2001-ben mért legalacsonyabb, 16%-os arány 2016-ig 23%-ra kúszik fel. Bár általában a nők aránya a hazai hajléktalanságon belül stabilnak látszik, valójában folyamatos az emelkedés. Emellett feltétlenül szem előtt kell tartanunk, hogy részarányuk meghatározása a Február 3-ai kutatás segítségével biztosan szűkebb adatot eredményez a valóságnál:

- hiszen a megkérdezettek közül kimaradnak az anyaotthonban és családos otthonban élő otthontalanok,
- a hajléktalan szállókra fókuszáló kérdés a szállón rendelkezésre álló férőhelyi adottságok miatt önmagában is adattorzító hatású,

- a női hajléktalanság felmérését erősen megnehezíti a körükben nagyarányúnak tartott látens hajléktalanság.

A hajléktalan nők részaránya más európai országokban is a magyarhoz hasonlóan alakul és stabilan jelentősen a hajléktalan férfiak aránya alatt marad. Az Európai Unió tagállamaiban összességében 25-30%-ra becsülik a hajléktalan helyzetben élő nők arányát.³⁰ A két szélsőség: Spanyolországban 12%, míg Franciaországban felmérések szerint 38% a nők aránya a hajléktalan helyzetű emberek között.³¹

A számok azt mutatják, egész Európára, akár csak Magyarországra jellemző, hogy a hajléktalan helyzetbe került nők aránya jóval kisebb, mint a férfiaké. Véleményünk szerint e jelenség hátterében több tényező összeadódása játszhat szerepet. Azt feltételezzük, hogy a nők és férfiak hajléktalanná válásának más a dinamikája, ok-okozati rendszere és háttere.

Adatelemzésünkéből egy számunkra meglepő, az általában elfogadottól eltérő hajléktalan nőkép bontakozott ki, és markáns különbségeket találtunk a hajléktalan sorban élő férfiak és nők között kapcsolataik, iskolai végzettségük és jövedelmük, valamint helyzetük érzelmi megélése tekintetében is.

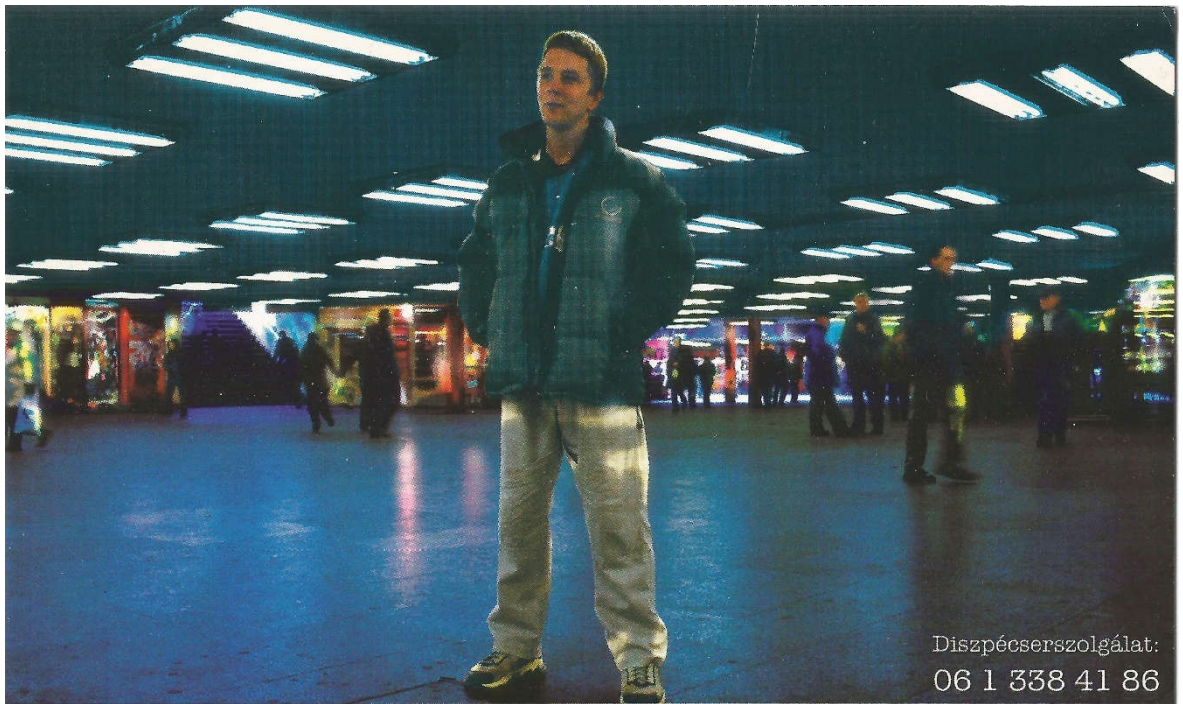
Terveink szerint a hajléktalan férfiak és nők közötti jellemző különbségek megtalálását és vizsgálatát a 2017. és 2018. évi február 3-ai kutatás szükségletekre fókuszáló adatainak elemzésével folytatjuk. Amennyiben sikerül nem csak a hajléktalan nők jellemzői, hanem szükségletei tekintetében is megtalálunk a kiugró eltéréseket, együttesen ez már jó alap lehet ahhoz, hogy javaslatokat tudjunk megfogalmazni a velük folytatott szociális segítő munka és az intézmények átformálására olyan irányban, hogy az minél inkább illeszkedjen a vizsgált csoport igényeihez. A nagy elemszámú kérdőíves kutatás hátránya ugyanakkor szükségszerűen az, hogy elfedi az egyéni életpasztalatokat, hangsúlyokat, így mindenképpen fontosnak tartjuk, hogy a jövőben kisebb létszámú, kvalitatív módszertan segítségével is megpróbáljuk megérteni a nők hajléktalanságát (ideértve a kisgyermekes nőket), szükségleteit, és ezek alapján számukra megfelelő(bb) szolgáltatásokat hozhassunk létre.

³⁰ A hajléktalan emberek, így a hajléktalan nők számának, arányának pontos meghatározását definíciós nehézségek gátolják, erről rengeteg szakirodalom hozzáférhető. Az országonként, iskolánként, szakemberenként stb. eltérő hajléktalan definíciók miatt a nemzetközi adatok csak korlátozottan hasonlíthatók össze. A hajléktalan nők európai unión belüli arányáról szóló adatok Tamási (2004) cikkéből származnak.

³¹ Pleace 2017

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2001): Ha elszakad a háló... - A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben; Budapest, Új Mandátum.
- Albert Fruzsina-Dávid Beáta (é.n.): Az emberi kapcsolatok alakulása Magyarországon a XX. század utolsó évtizedeiben. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a592.pdf>
- Bényei Zoltán – Gurály Zoltán – Győri Péter – Mezei György (2003): Tíz év után – Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999. Otthontalanul... Tégy az emberért! 2., Budapest. Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Breitner Péter (1999): A hajléktalanná válás lépcsőfokai. Esély 1999/1.
- Breitner Péter (2016): Lakáshasználat a hajléktalanságban – jelentés a szociálpolitika senki földjéről; IN: Dr. Győri – Vida (szerk): Dialógusok. Otthontalanul... Tégy az emberért! 11., Budapest. Menhely Alapítvány - BMSZKI
- Győri Péter (1990): Gyorsjelentés a hajléktalanságról, Magyarországon. Társadalmi riport.
- Győri Péter (2017.): Hajléktalanág – romák - gyermekszegénység. Esély 2017/4.
- Heller Ágnes (2006): Trauma. Budapest, Múlt és jövő.
- Hutchinson, Sarah et al. (2015): Rebuilding Shattered Lives – Final Report. St. Mungo's; <http://rebuildingshatteredlives.org/read-the-report/>
- Szoboszlai Katalin (2010): Nők fedél nélkül. In: A megértés útjai. Hajléktalan sorsok, traumák és a segítő kapcsolat. Otthontalanul... sorozat 8. kötet, Menhely Alapítvány – BMSZKI, Budapest.
- Pleace, Nicholas (2017): Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics; IN: Mayock, Paula, Bretherton, Joanne (Eds.): Women's Homelessness in Europe; Palgrave- MacMillan
- Tamási Erzsébet (2004): Egy férfinyira a hajléktalanságtól. Nőpolitika és hajléktalan nők az Európai Unióban. Esély 2004/3.
- Török Ágnes – Udvarhelyi Éva Tessa (2005): Egy tiszta város piszkos lakói. IN: Világosság, 2005. 7-8. sz.

Diszpécsterszolgálat:
06 1 338 41 86

Otthontalanul...
Tégy az emberért!

 Menhely
Alapítvány
www.menhely.hu

GYŐRI PÉTER: „ÍGY KALLÓDUNK EL SZÉPEN EGYMÁS UTÁN” Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok¹ (F3 2020)

Előljáróban talán az a legszerencsésebb, ha egy-két mondatot írok ennek a tanulmánynak a megszületéséről. A Február Harmadika Munkacsoport éves országos hajléktalan adatfelvételei² során rendre megkérdezzük a hajléktalanná válás okát, s minden évben nagyon kevesen válaszolják azt, hogy az állami gondozásból kikerülve lettek hajléktalanok. Ez valahogy a napi tapasztalatainknak is, sok-sok hajléktalan emberrel folytatott beszélgetéseinknek is ellentmondani látszott. Néhány éve azt is megkérdezzük a sok ezer fős adatfelvétel alatt, hogy vajon volt-e korábban, valamikor állami gondozásban? Bennünket is meglepett, amikor szembesültünk a válaszokkal. Innen indultak el kérdéseink, melyekre ebben az írásban keressük a válaszokat.

Mielőtt azonban az említett adatfelvételek elemzésének az eredményeire rátérnénk, elősorolnánk néhány (és valóban csak néhány) olyan, hozzáférhető statisztikai információt, melyek az általunk vizsgált kérdésekhez szorosabban hozzátartoznak.³

¹ Részlet a „Szeretnék lenni!” – Egy állami gondozott fiatal nyílt levele a gyermekvédelmi rendszer munkatársai felé. 2018. december 29. <https://wmn.hu/vim/49911-szeretnek-lenni---egy-allami-gondozott-fiatal-nyilt-levele-a-gyermekvedelmi-rendszer-munkatarsai-fele> „Sajnos sokunknak nincs – ahogyan nekem sem – egy állandó hely az életünkben, amit otthonnak nevezhetünk. Amint rosszat teszünk, akár csak rosszat szólunk, félnünk kell, hogy újra költözhetünk. Mit tehetnénk azért, hogy ne az legyen a legfőbb fegyelmezési módszer, hogy totálisan kihúzzák a talajt a lábunk alól? Én személyesen már nem tudnám még egyszer újrakezdeni. Emiatt napról napra van bennem egyfajta rettegés, ami állandó stresszt jelent.”

A tanulmány szerkesztett formában megjelenik az Esély 2021/1. számában.

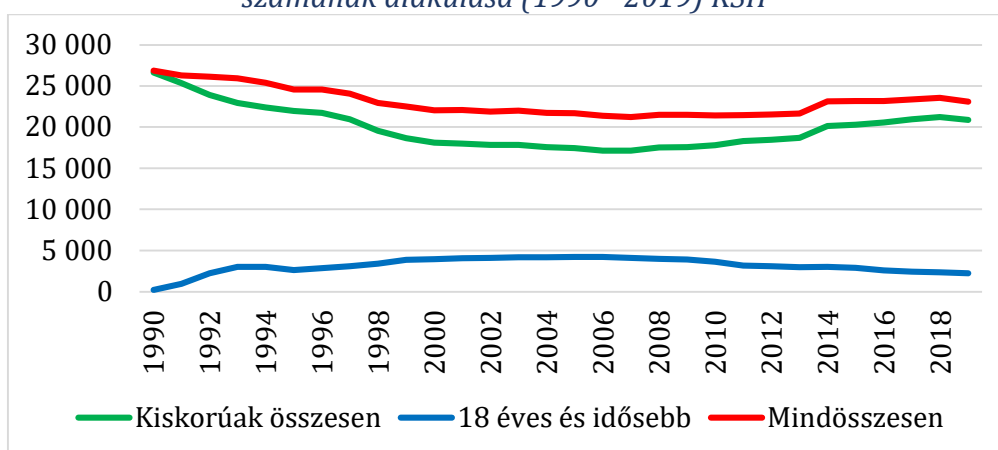
² Az adatfelvétel-sorozatáról lásd részletesebben: <https://februarharmadika.blog.hu/tags/TANULM%C3%81NYOK>, <http://www.gyoripeter.hu/home/docs/homelessness/F3-survey-reports>

Darvas Ágnes: Huszadik alkalommal készült országos adatfelvétel a hajléktalan emberekről. Esély, 2018/3. http://www.esely.org/kiadvanyok/2018_3/Esely_2018-3_2-1_Interju_Gyori_Guraly.pdf

³ A hazai helyzetképhez természetesen a rendelkezésre álló – igencsak szerénynek mondható – hazai statisztikai adatközléseket használjuk fel, miközben a témának (állami gondozás és hajléktalanság összefüggései) igen jelentős nemzetközi szakirodalma, s bőséges kutatási eredményei találhatóak meg az interneten. Külön köszönöm **Darvas Ágnes** értő segítségét e szakirodalom böngészéséért. Valamint köszönöm **Tánczos Éva** kéziratához fűzött észrevételeit.

Hosszú időtávot tekintve, az elmúlt harminc év alatt az aktuálisan állami gondozásban⁴ lévő fiatalok száma, ha lassan is, s csak kis mértékben is, de csökkent. **(Lásd 1. ábra)** (Bár a gondozásban lévő kiskorúak száma az elmúlt tíz év során újra növekedésnek indult. Ráadásul, a korcsoport aktuális létszámára vetítve a kiskorúak körében növekszik az állami gondozásba vett gyerekek aránya.)⁵ Az a tény, hogy évente 26 ezer, majd 23 ezer fiatal tölti napjait állami gondozásban, egyben azt is jelenti, hogy sok százezer olyan felnőtt él közöttünk, akik valaha – rövidebb-hosszabb ideig – állami gondozottak voltak.⁶

1. ábra: Gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok számának alakulása (1990 - 2019) KSH⁷

⁴ Írásunk során végig a köznyelvi „állami gondozás” kifejezést használjuk a jelenleg hivatalos „gyermekvédelmi szakellátás” helyett, részben, mert őszintébbnek gondoljuk, de részben, mert adatfelvételünk során is így tettük fel kérdéseinket, hogy válaszadóink értsék, miről is van szó.

⁵ Erről részletesebben: **Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Kende Ágnes – Vígh Katalin:** Roma gyerekek a szakellátásban. Esély, 2016/4.
http://www.esely.org/kiadvanyok/2016_4/2016-4_3-1_Darvas-Farkas-Kende-Vigh_Roma_gyerekek.pdf

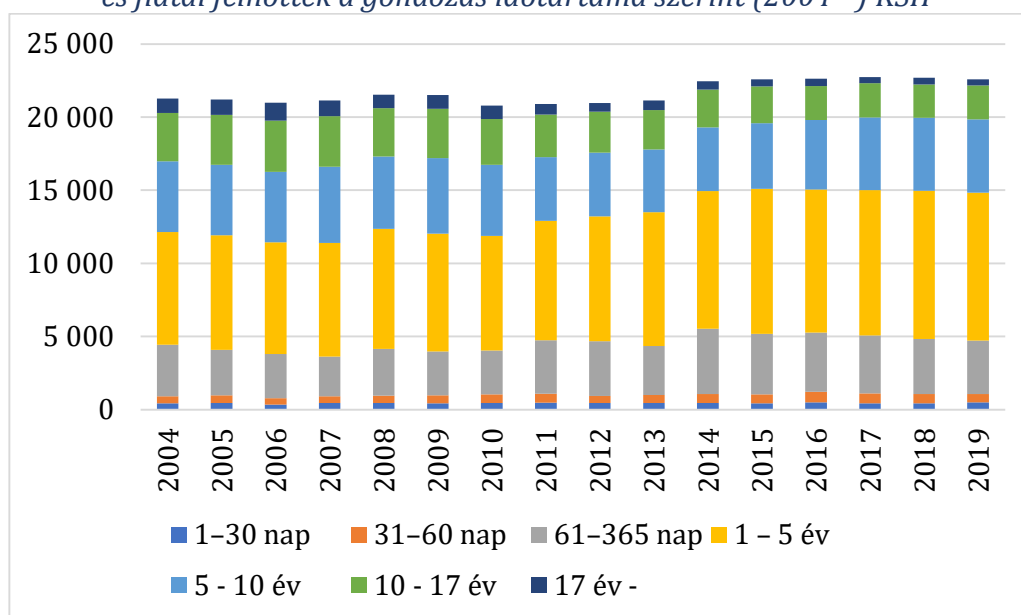
⁶ Ennél pontosabb becslés az egyre hiányosabb és inkonzisztens adatközlések miatt jelenleg nem adható.

⁷ Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html

A gyerekkoruk nagyobb részét (10 évnél hosszabb időt) állami gondozásban leélők aránya másfél évtizeddel ezelőtt még jóval magasabb (2004: 21%, 2019: 12%) volt, a rövidebb ideig, 1-5 évig gondozottak aránya pedig alacsonyabb (2004: 36%, 2019: 45%). A többség 1-10 évet töltött állami gondozásban (59-66%). **(2. ábra)** Elemzésünk szempontjából ez azért érdekes, mert kérdezetteink többsége nem mostanában volt fiatal-, illetve gyerekkorú, vagyis az „ő idejükben” még nagyobb valószínűséggel tartott hosszabb ideig az állami gondozotti élethelyzet.

Mint látni fogjuk, elemzésünk során megkülönböztetjük majd azokat, akik nagykorúvá váláskor, az állami gondozás megszűntét közvetlenül követően váltak hajléktalanná és a „valaha volt” állami gondozottakat. Ennek során talán ahhoz is kapunk majd adalékokat, hogy maga az állami gondozásba vétel, az ezt megelőző, illetve ezzel együtt járó traumák és hátrányok sorozata – az állami gondozásban eltöltött idő hosszától függetlenül is – mennyiben befolyásolhatja a további élethelyzetek alakulását.

2. ábra: Gyermekotthonban és nevelőszülőknél ellátott gyermekek és fiatal felnőttek a gondozás időtartama szerint (2004 -) KSH⁸

Az állami gondozásba vett kiskorúak körében – az intézményi nyilvántartások szerint – jelentős arányban vannak ún. sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek. Minden ötödik

⁸ Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg009.html

állami gondozott gyerek sajátos nevelési igényű (2018: 4407 fő, 19,4%), közülük minden második gyerek értelmi fogyatékos, 42%-uk egyéb pszichés fejlődési zavarral küzd (10%-uk halmozott, vagy egyéb fogyatékos).⁹ Sokszor éppen ez a körülmény az állami gondozásba vétel egyik fő indítéka).¹⁰ Ezeknek a gyerekeknek aztán az állami gondozás során történő szakszerű ellátása rendkívül sok kívánni valót hagy maga után, ahogy ezt az Alapvető Jogok Biztosa (Ombudsman) jelentései is részletesen és rendszeresen megállapítják.¹¹

A fogyatékkal élő gyerekek magas arányához hasonlóan igen magas a roma gyerekek aránya is az állami gondozásban lévő fiatalok körében.¹² Minden szakértői és mindennapi tapasztalat ezt támasztja alá, bár statisztikai adatok erről – az adatvédelmi szabályok következtében – nem állnak rendelkezésre. A két jelenség egyes feltételezések szerint össze is függhet egymással, de ezt több tudományos kutatás cáfolja.¹³ Számunkra

⁹ Forrás: Szociális statisztikai évkönyv, KSH, 2018. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/szocialis_evkonyv_2018.pdf

¹⁰ Erről részletesebben: **Gyarmati Andrea – Czibere Ibolya – Rácz Andrea**: A gyermekvédelmi és szociális szakellátásban elhelyezett fogyatékkal élő vagy más okból speciális támogatást igénylő 0-6 éves gyermekek ellátási sajátosságai, Esély 2018/5. http://www.esely.org/kiadvanyok/2018_5/esely_2018-5_2-2_gyarmati-czibere-racz_gyermekvedelmi_es_szocialis.pdf

¹¹ Az alapvető jogok biztosának Jelentése az AJB-1201/2016. számú ügyben (Kapcsolódó ügy: AJB-4943/2016), valamint <https://www.ajbh.hu/documents/10180/3224326/AJBH+besz%C3%A1mol%C3%B3+2019/ea4f590a-b1fe-ea34-56de-ba0f8a5cb604?version=1.0>

¹² Erről részletesebben: Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben, ERRC, 2007. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/02/90/m00000290.pdf, Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben, ERRC, 2011. <http://www.errc.org/reports-and-submissions/eletfogytiglan-roma-gyermekek-a-magyar-gyermekvedelmi-rendszerben>, **Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Kende Ágnes – Vígh Katalin**: i.m. **Rákó Erzsébet**: A gyermekotthonok feladata a roma gyerekek nevelésében, Iskolakultúra, 2019/4-5.

¹³ Erről részletesebben: **Dupcsik Csaba**: Magyarországi romák/cigányok a hétköznapi és a tudományos diskurzusok tükrében, MTA Szociológiai Intézet, 2018.

ennek azért van jelentősége, mert nyilvánvalóan fölmerül a kérdés, hogy vajon az általunk vizsgált, állami gondozást megjárta, hajléktalan emberek körében is kimutathatóak-e e jelenségek hatásai?

Végül még röviden szólnunk kell arról, hogy mit mutat a statisztika, merre mennek, hova kerülnek a rövidebb-hosszabb ideig állami gondozottak. Az intézmények éves forgalmi nyilvántartásának az összesítése azt mutatja, hogy minden második gondozott egyik ellátási formából egy másikba lett áthelyezve egy év leforgása alatt (pl. gyermekotthonból nevelőszülőhöz), miközben minden második gondozott kikerül az állami gondozási rendszerből. Utóbbiak nagyobbik részét „hazaadják” (2018-ban 1483 gyerek). **(1. tábla)** Azonban azt is tudjuk, hogy a „hazaadott” (18 év alatti) gyerekek egy része ismét állami gondozásba kerül.

Egy év leforgása alatt mintegy ötezer állami gondozott gyerek került egyik helyről a másikra, egy nem kis részük hanyódott, ide-odakerült – akár jó szándéktól vezérelve is. Ugyanebben az egy évben nem kevesebb, mint 18 861(!) szökési eseményt regisztráltak, melyben 3298 gyerek volt érintett. Közülük 218 gyerek bűncselekményt is elkövetett a szökés alatt. Arról nem szól a statisztika, hogy hány gyereket szedtek össze a szökés alatt „az utcáról”, de tudjuk, hogy e fiatalok egy része már ekkor megtapasztalta a csövezés, a rejtőzködés, s minden bizonnyal a teljesen bizonytalan egzisztenciális lét mélységeit. Ugyanebben az évben 1345 fiatalnak szűnt meg az állami gondozása nagykorúvá válása miatt, illetve 978 korábban nagykorúvá vált, de még utógondozásban maradt hagyta el

https://szociologia.tk.hu/uploads/files/2018/dupcsik_roma.pdf

Korábbi évekből: **Bogdán Péter**: Cigány gyerekek a Köznevelés című folyóirat 1983 és 1987 között megjelent cikkeinek tükrében, REGIO 23. évf. (2015) 4. szám 80-114.

<http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v23i4.87>

az állami gondozás rendszerét. Vagyis egy év alatt 2323 felnőtt korú volt állami gondozott kezdetnek neki az önálló, „nagybetűs életnek”.¹⁴

1. tábla: *Gyermekotthonban és nevelőszülőknél gondozásból kikerült kiskorúak és fiatal felnőttek száma, 2018*¹⁵

A tárgyévi létszámcsökkenés oka	fő	%
Gyermekvédelmi szakellátása megszűnt	4185	49%
<i>Ebből:</i>		
<i>Szülőkhöz, hozzátartozókhöz hazaadott</i>	1483	17%
<i>Jogerősen örökbeadott</i>	631	7%
<i>Nagykorúvá vált</i>	1345	16%
<i>Családba fogadott</i>	345	4%
<i>Meghalt</i>	17	0%
<i>Egyéb</i>	364	4%
Gondozási helye megváltozott	3355	39%
Átmeneti gondozása megszűnt	46	1%
Utógondozói ellátása megszűnt	978	11%
Összesen	8564	100%

¹⁴ Erről részletesebben: **Rácz Andrea – Riegler Mária:** A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülők speciális támogatása, után követése.

http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/08/gyermek_es_ifjusagvedelmi_tanulmanyok_otodik_kotet.pdf

Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/24428_gyermek_es_ifjusagvedelmi_tanulmanyok_első_kotet.pdf

Szikulai István: Beszámoló a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek után követéses vizsgálatáról, Kapocs II. évf. szám (5)

<http://ncsszi.hu/kiadvanyok/kapocs-letoltheto--lapszamai/kapocs-2003/115/news>

¹⁵ Forrás: Szociális statisztikai évkönyv, 2018. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/szocialis_evkonyv_2018.pdf

Témánk szempontjából különös jelentőséggel bír, hogy ezek a nagykorúvá vált fiatalok hozzájuthatnak-e valamilyen, s milyen támogatáshoz az életkezdekör, hogy – többek között – önálló lakhatásukat megoldhassák. Az ún. otthonteremtési támogatás éppen ezt a célt szolgálja: *„Az otthonteremtési támogatás célja, hogy a nevelésbe vételből kikerült fiatal felnőtt lakáshoz jutását, tartós lakhatása megoldását elősegítse. Kérelemre nyújtható támogatás, melyet a fiatal felnőtt igényelhet jogszabályban meghatározott feltételek fennállása esetén, a nevelésben eltöltött idő és a nagykorúságkor meglévő vagyonától függő mértékben.”*¹⁶

Az otthonteremtési támogatás maximális összege, ha az állami gondozásban eltöltött idő 4 évnél rövidebb, akkor 1 339 500 Ft, 4-5 év esetében 1 624 500 Ft, ha 5 évnél hosszabb, akkor 1 909 500 Ft. A támogatás – elszámolási kötelezettség és számos egyéb feltétel mellett – kizárólag lakhatási célra használható fel, de azon belül igen sokféle lehetőség megengedett, többek között a magánlakás bérleti díja megfizetésének a támogatása is. Nem mondunk újat azzal, ha megállapítjuk, hogy ezek a támogatási összegek teljesen elégtelenek valamiféle stabil lakhatás megalapozásához.¹⁷ Ezt még a KSH összegzése sem tudja szépíteni, amikor megállapítja, hogy az utógondozásból kikerült fiatalok kétharmada csupán valamilyen teljesen bizonytalan lakhatás irányában tud kilépni a gondozás megszüntét követően¹⁸, s a fennmaradó egyharmad is többnyire hamarosan elveszíti (rész)tulajdonát, bérleményét. A támogatás mértékén túl a támogatás felhasználásának a lehetőségei – az eszköztelen, sokszor felkészületlen, túlterhelt, nem egyszer hanyag közreműködő szakemberek tevékenységével párosulva – csak tovább növelik a lakhatás bizonytalanságának az esélyeit.

¹⁶ Kormányablak. <http://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/52/SZGYH00073>

¹⁷ **Pintér Ferenc:** Az állami gondozottak indulótőkéje: Fogd a pénzt, és fuss!, Magyar Narancs, 2001.08.30., **Farkas Melinda:** Több búcsúpénz az állami gondozottaknak, Magyar Nemzet, 2016.02.18.,

¹⁸ Állami gondoskodástól a mai gyermekvédelemig, KSH, 2012.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/allamigondoskodas.pdf>

Az életkezdési, illetve az otthonteremtési támogatás szabályozása az évek során igen sokszor változott, miközben folyamatosan jelentős és jogos kritikák érték és érik. Az általunk vizsgált korosztályok szempontjából érdemes beleolvasnunk az Állampolgári Jogok Biztosának (Ombudsman) egyik, 2003-ban készült jelentésébe:

„...Tekintettel arra, hogy a támogatás csupán adható volt, és a kérelmek teljesítése a rangsorolás elve alapján működött, a szűkös, éves önkormányzati költségvetési keret miatt csak kisszámú igény kielégítésére volt lehetőség. Ezért a gyermekvédelmi rendszerben jelenleg is „görgetve” nagyszámú, évekre visszamenőleg nyilvántartott életkezdési támogatás iránti kérelem található (az ágazati minisztérium által ismert igények száma országosan 5000-re tehető). Azzal, hogy ennél a támogatási formánál a korábban hatályos jogszabályok alapján a kérelmező személyekre alkalmazható felső korhatár nem volt megállapítva, 30 éves fiatal felnőttek is vártak arra 2003-ban, hogy önkormányzati pályázatokból támogatáshoz jussanak. Az esélyeket tovább csökkentette az a körülmény, hogy az 1998. és a 2002. közötti években központi pályázat kiírására nem került sor. Ez a helyzet oda vezethet, hogy a Gyvt. alapján az otthonteremtési támogatási jogosultságnak az életkor miatti megszűnésekor még mindig szerepelnek azok az életkezdési támogatás iránti igények, amelyeket hasonló céllal nyújtottak be, és amelyeknek jogalapját a jogalkotó elismerte.

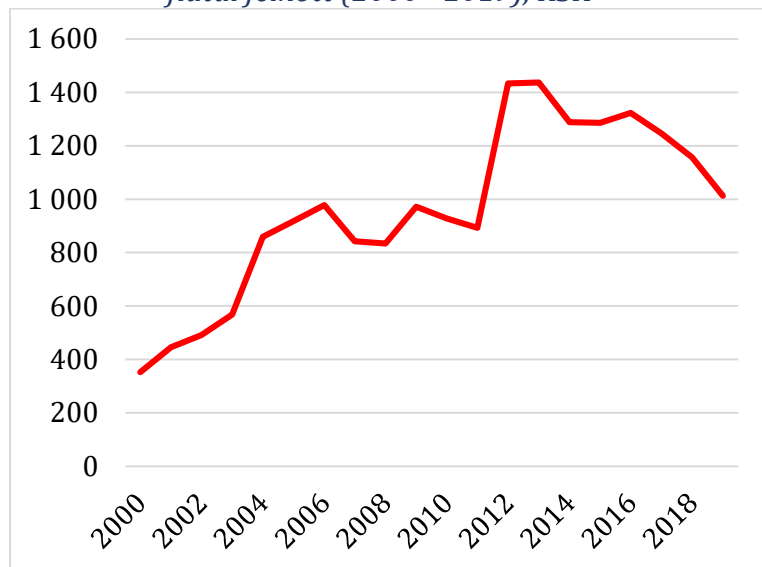
A két támogatási formára vonatkozó – a vizsgálat látókörébe került – tények megismerését követően arra a megállapításra jutottam, hogy az életkezdési támogatások biztosításának jelenlegi gyakorlata alkotmányos jogokkal összefüggő visszásságot idéz elő az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében deklarált jogbiztonsághoz, továbbá a 67.§ (1) bekezdésében garantált gyermeki jogokkal összefüggésben, ezért az Obtv 20. § (1) bekezdése alapján a következő ajánlást teszem:

Felkérem az egészségügyi, szociális és családügyi minisztert, hogy mérje fel az eddig előterjesztett kielégítetlen életkezdési támogatás iránti igényeket, a megoldási lehetőségekkel kapcsolatban alakítsa ki álláspontját és tájékoztasson a tervezett intézkedésekről. ...”¹⁹

Továbbra is a KSH intézményi adatgyűjtésére támaszkodva, azt mondhatjuk, hogy 2000 és 2010 között igencsak kevesen jutottak egyáltalán ilyen támogatáshoz, amikor nagykorúvá válva kiléptek az állami gondozás keretei közül. Ezt követően megváltoztak a hozzájutás szabályai is, a statisztikai számbavétel is, mely szerint 2010 után először többen, majd évről évre egyre kevesebben jutnak hozzá ehhez a szerény segítséghez. **(3. ábra)**

¹⁹ OBH 1670/2003 Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának összefoglaló jelentése Csillag Ádám „A Megye árvái” című dokumentumfilmje nyomán hivatalból indított vizsgálat megállapításairól.

3. ábra: Évente otthonteremtési támogatásban részesült fiatal felnőtt (2000 - 2019), KSH²⁰

Ennyi rövid bevezetést követően nézzük, mit kerestünk, s mit találtunk az immár volt állami gondozott, majd hajléktalanná vált emberek válaszainak elemzése során!

MENNYIRE SZOROS A KAPCSOLAT AZ ÁLLAMI GONDOZÁS ÉS A HAJLÉKTALANNÁ VÁLÁS KÖZÖTT?

Vagy másképpen fogalmazva a hajléktalanságban élők között milyen eséllyel jelennek meg volt állami gondozottak?²¹ Első megközelítésben a kapcsolat nem szoros, a hajléktalan emberek körében igen alacsony azok aránya, akik közvetlenül az állami gondozást követően kerültek volna ebbe az élethelyzetbe. 2020-ban az értékelhető választ adók (6920 fő) mindössze 4,3%-a (299 fő) jelölte meg hajléktalanná válása okaként azt, hogy állami gondozásból került ki. Ezen belül is az egy éven belül hajléktalanná vált emberek körében (997 fő) csupán 30 olyan válaszadó található, aki az állami gondozásból való

²⁰ Forrás: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg004.html Megj.: a 2012 előtti és utáni adatok nem összehasonlíthatóak a számbavétel eltérései miatt.

²¹ Kutatásunk nem pótolhatja a hazai utánkövetéses vizsgálatok teljes hiányát, mi „csak” a már hajléktalanná lett emberek oldaláról tudjuk vizsgálni e kapcsolat szorosságát.

kikerülést jelölte meg hajléktalanná válása okaként. Közülük 17 fő harminc évesnél fiatalabb, akikről feltételezni lehet, hogy valóban közvetlenül az állami gondozás folytatásaként váltak hajléktalanná. Ebből annyi bizonyosan megállapítható, hogy **nem jellemző, hogy az állami gondozásból közvetlen és egyenes út vezetne a hajléktalanszállások, vagy a közterületeken éjszakázás irányába.**

Ugyanakkor az is igaz, hogy a húsz évesnél fiatalabbak körében közel minden harmadik, a húsz-harminc évesek körében minden ötödik hajléktalan ember az állami gondozásból való kikerülést jelöli meg hajléktalanná válása okaként, ami viszont igen-igen magas arány. **(2. tábla)** Azt is mondhatnánk, az előző megállapítást kiegészítendő, hogy **viszont a fiatal hajléktalanok körében jelentős arányt képviselnek az állami gondozásból kikerültek.**

Modell-számítást végeztünk arra vonatkozóan, hogy azok, akik ugyan nem közvetlenül az állami gondozásból kikerülve váltak hajléktalanná, de a korábbi állami gondozást követően már igen fiatalon (20-29 évesen) hajléktalanok lettek, milyen eséllyel maradnak hajléktalanok később is, illetve kerülnek ki a hajléktalanságból. Becslésünk szerint e rövid kitérő után hajléktalanná vált volt állami gondozottak 2/3-a még 50 éves korában is hajléktalan, közülük minden második még 60 éves korában is ebben a helyzetben él (közben persze többen ki-bemozognak a hajléktalan és nem-hajléktalan lét között).

2. tábla: *Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek aránya korcsoportonként, 2020-F3*

Korcsoport	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt	N (fő)
- 19 éves	29%	48%	52%	100%	29
20 - 29 éves	20%	52%	48%	100%	322
30 - 39 éves	7%	34%	66%	100%	545
40 - 49 éves	7%	28%	72%	100%	1453
50 - 59 éves	3%	19%	81%	100%	2366
60 - 69 éves	1%	11%	89%	100%	2176
70 - éves	0%	11%	89%	100%	479
Együtt	4%	21%	79%	100%	7370

Talán ennél is izgalmasabb kérdés, második megközelítésben, ha azt is megnézzük, hogy akik ma hajléktalan helyzetben vannak, vajon voltak-e korábban valamikor állami gondozottak? 2020-ban azt is megkérdeztük, hogy „*Volt-e valaha állami gondozott?*” – erre a kérdésre, mondhatni, megdöbbenően sokan, 1521 hajléktalan ember válaszolt igen-nel. Vagyis az erre a kérdésre válaszadó (7424 fő) **összes hajléktalan ember 20,5%-a**

rövidebb-hosszabb ideig állami gondozott volt korábban, valamikor fiatal korban - ami rendkívül magas arány!²² Másképpen fogalmazva: ha beszélgetünk hajléktalan emberekkel, akkor ki fog derülni, hogy minden ötödik beszélgető társunk a gyerekkora, vagy a serdülő kora egy részét, vagy egészét állami gondozásban volt kénytelen eltölteni. Nem gondolom, hogy ezen a helyen kellene részletezni, hogy ennek milyen jelentős, meghatározó hatása lehet életük későbbi alakulására.

A HAJLÉKTALANNÁ VÁLTAK KÖRÉBEN AZ ÁLLAMI GONDOZOTTI MÚLT VAJON MILYEN MÁS, A KÉSŐBBI ÉLETÚT ALAKULÁSÁRA HATÁST GYAKORLÓ TÉNYEZŐKKEL KAPCSOLÓDIK ÖSSZE?

Kérdésünkre nyilvánvalóan csak igen korlátozott válaszokat tudunk adni, annak függvényében, hogy éves adatfelvételeink során egyáltalán miket kérdeztünk, mikre kaphattunk választ.

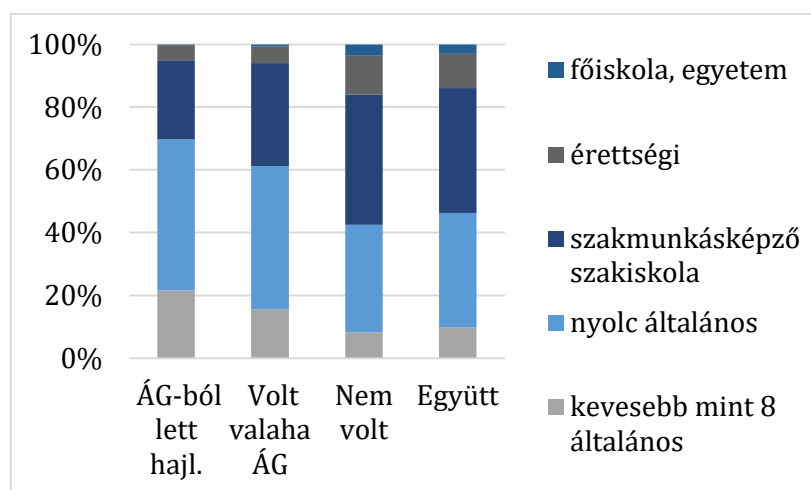
Az első, és talán az egyik legfontosabb ilyen tényező a megszerzett, a fiatal korban elért iskolai végzettség. A kép, amit adatfelvételünk mutat, elkéserítő. Az állami gondozásból valaha is kikerültek iskolai végzettség szerinti megoszlása jelentősen elmarad azokétól, akik nem voltak állami gondozottak – pedig az ő iskolai végzettségük is bőven hagy kívánni valót maga után. **A valaha is állami gondozottak 62%-a legfeljebb a nyolc általánost végezte el (közülük minden 6. még azt sem).** A közvetlenül az állami gondozásból hajléktalanná váltak 70%-a nem jutott tovább a nyolc általánosnál, közülük minden 5. még az elemi iskolát sem végezte el. **(3. tábla, 4. ábra)** Mind a munkaerőpiacon, mind a nagy betűs életben ezzel a plusz hátránnyal indultak el.

²² E jelenség súlyosságát nem csökkenti, inkább megerősíti, hogy több külföldi kutatás is hasonló, legalább ilyen erős, vagy még erősebb összefüggést mutat ki a hajléktalanság és a korábbi állami gondozotti lét között. Például a miénkhez nagyon hasonló eredményre jutott az Egyesült Államokban **Nan P. Roman - Phyllis Wolfe**: Web of Failure: The Relationship Between Foster Care and Homelessness. National Alliance to End Homelessness, April, 1995. <https://abfe.issue-lab.org/resources/3897/3897.pdf>, vagy Kanadában: <https://www.homelesshub.ca/about-homelessness/legal-justice-issues/foster-care>

3. tábla: Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek iskolai végzettség szerinti megoszlása, 2020-F3

Legmagasabb iskolai végzettsége	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
kevesebb mint 8 általános	22%	16%	8%	10%
nyolc általános	48%	46%	34%	37%
szakmunkásképző szakiskola	25%	33%	41%	40%
érettségi	5%	5%	12%	11%
főiskola, egyetem	0%	1%	4%	3%
Együtt	100%	100%	100%	100%
N (fő)	297	1510	5877	7387

4. ábra: Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek iskolai végzettség szerinti megoszlása, 2020-F3

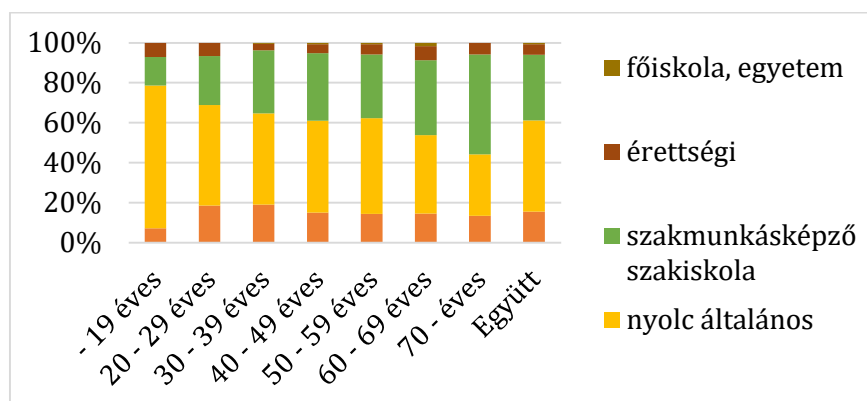
Ráadásul – nem, mintha ez nem lenne elég – minél fiatalabb hajléktalan emberről van szó, annál inkább igaz rá az, hogy ha állami gondozott volt korábban, akkor nagy valószínűséggel igencsak alacsonyan iskolázott. **(4. tábla, 5. ábra)** Adatainkból valahogy nem az olvasható ki, hogy az elmúlt évtizedek során folyamatosan javult volna az állami

gondozásból kikerültek felkészítése az életre, éppen ellenkezőleg. (Persze lehet, hogy a mi nézőpontunkban van a hiba...)²³

4. tábla: Valaha állami gondozott hajléktalan emberek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként, 2020-F3

Legmagasabb befejezett iskolai végzettsége	- 19 éves	20 - 29 éves	30 - 39 éves	40 - 49 éves	50 - 59 éves	60 - 69 éves	70 - éves	Együtt
kevesebb mint 8 általános	7%	19%	19%	15%	14%	15%	13%	16%
nyolc általános	71%	50%	46%	46%	48%	39%	31%	46%
szakmunkásképző szakiskola	14%	25%	32%	34%	32%	38%	50%	33%
érettségi	7%	7%	3%	5%	5%	7%	6%	5%
főiskola, egyetem	0%	0%	1%	1%	1%	2%	0%	1%
Együtt	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
N (fő)	14	167	184	398	445	240	52	1500

5. ábra: Valaha állami gondozott hajléktalan emberek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként, 2020-F3

²³ Azt sem zárhatjuk ki, hogy a tankötelezettség 16 éves korra történt leszállításának destruktív hatása jelenik meg adatainkban, illetve egyesek felnőtt korukban tanulhattak ki valamilyen szakmát. Mindez nem változtat azon a tényen, hogy az állami gondozásból jelenleg is nagyon alacsony iskolázottsággal kerülnek ki a fiatalok.

Ismét csak utalva más vizsgálatok hasonló eredményeire: A Look at Child Welfare from an Education Perspective, [U.S. Department of Education](https://nche.ed.gov/wp-content/uploads/2019/03/Child-Welfare-03-19-19.pdf), National Center for Homeless Education (NCHE), 2019. <https://nche.ed.gov/wp-content/uploads/2019/03/Child-Welfare-03-19-19.pdf>

Megvizsgáltuk, hogy ezekben a tendenciákban mekkora szerepet játszott a települési lejtő, illetve a nemi hovatartozás, de úgy találtuk, hogy itt ezek a tényezők említésre méltó befolyást nem gyakoroltak. A háttérhez – s mint látni fogjuk nem csak ahhoz – azonban szép hazánkban nagyon is hozzátartozik az etnikai hovatartozás, vagy pontosabban az, hogy valakit a környezete cigánynak tart-e.

Más felmérésekből is tudjuk, hogy a hazai állami gondozási rendszerben jelentősen felülreprezentált a cigány származású fiatalok aránya. (Ahogy a felnőttek börtöneiben is, bár ezt az arányt azért javítaná, ha a gazdasági bűnözőket hasonlóan könnyen rács mögé csuknák...) 2020-ban már eljutottunk oda, hogy minden harmadik megkérdezett hajléktalan emberre mondta már környezete, hogy ő cigány (hosszú évek óta folyamatosan növekszik ez az arány a hajléktalanok körében). Adatfelvételünk azt mutatja, hogy **ezen etnikai dimenzió mentén alapvető különbség van az állami gondozásban megfordult és az ilyen fiatalkori háttérrel nem rendelkező hajléktalan emberek között.** Akik nem voltak valaha állami gondozottak, azok $\frac{3}{4}$ -e ilyen megítéléssel nem kellett, hogy találkozzon, viszont a valaha állami gondozottak 57%-a jelezte, hogy mondták már rá, hogy ő cigány (megbélyegzésként, akár, mert valóban cigány származású, akár nem azért). **(5. tábla)**

Annyi mindenesetre megállapítható, hogy **az állami gondozásból kikerült, majd később hajléktalanná vált emberek hátrányait az alacsony iskolázottság és az etnikai hovatartozás tovább halmozta.**

5. tábla: Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek etnikai megjelölés szerinti megoszlása, 2020-F3

Mondták-e már Önre, hogy cigány?	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
igen	59%	57%	26%	33%
nem	41%	43%	74%	67%
Együtt	100%	100%	100%	100%

Végül lenne itt még egy háttérbeli tényező, de erről csupán áttételesen, s nagyon keveset tudunk, a pszichés betegségek és képességek világa. Amikor 2020-ban megkérdeztük, hogy „*Volt-e pszichiátriai kezelésen?*”, akkor a valaha állami gondozottak közül többen (35%) válaszolták, hogy igen, mint azok, akik nem fordultak meg az állami gondozásban (28%). (Itt most nem térünk ki annak tárgyalására, hogy önmagában is mit jelent, hogy közel minden harmadik hajléktalan ember nem csak rászorult, de igénybe is vette a

pszichiátriai ellátást eddigi élete során.) Arra végképp nem tudunk magyarázatot, hogy miért éppen az 50-59 évesek korcsoportjában a legnagyobb a különbség (38%-28%). Azt is megkérdeztük, hogy „*Kezelték-e idegosztályon, neurológián?*”, s az erre a kérdésre adott válaszok hasonló eredményt mutattak: az állami gondozási háttérrel nem rendelkező hajléktalanok 29%-át kezelték már idegosztályon, ez önmagában is igen magas arány, de **a volt állami gondozott hajléktalanok körében az idegosztályon kezelték részaránya (37%) egészen kiemelkedően magas.** Itt is az 50-59 éves korcsoportban a legmagasabb ez az arány (40%).

Mivel a szélesebb szakirodalom is visszatérően foglalkozik a valamikori fejsérülés és a hajléktalan élethelyzet közötti – eddig még meg nem fejtett – lehetséges kapcsolattal, ezért 2020-ban azt is megkérdeztük, hogy „*Volt-e már komolyabb (pl. eszmélet veszítéssel járó) fejsérülése?*” – melyre a válaszadók 33%-a válaszolt igennel. Ez ugyan egy igen-igen magas arány, azonban pillanatnyilag nem tudjuk, hogy a hazai felnőtt korú népességben belül milyen gyakran fordul elő ugyanez. Azt azonban ebben az esetben is megállapíthatjuk, hogy a volt állami gondozott hajléktalanok körében mérhetően magasabb arányban fordult már elő ilyen fejsérülés (39%), mint a másik csoportban (31%).

Végül, 2018 megkérdeztük azt is, hogy „*Tud-e arról, hogy van valamilyen lelki/pszichiátriai problémája, vagy hallotta-e már másoktól, hogy Önnek ilyen problémája lehet?*”, melyre a válaszadók (8599 fő) 26%-a válaszolt igennel (itt sem térünk ki ennek az igen magas aránynak a jelentőségére), s ezen belül is a volt állami gondozott hajléktalanok körében magasabb arányt találtunk (31%). Ugyanebben az évben azt is kérdeztük, hogy „*Tud-e arról, hogy van valamilyen értelmi fogyatéka vagy tanulási nehézsége?*”, melyre a volt állami gondozottak kétszer akkora arányban válaszoltak igennel (12%), mint azok, akik nem járták meg az állami gondozást.

E tényezőcsoportról összességében azt bizonyosan megállapíthatjuk, hogy **a volt állami gondozottak csoportjának pszichés státusza kétségtelenül rosszabb az ilyen háttérrel nem rendelkező hajléktalan csoport pszichés státuszánál**, bár azt nem tudjuk, hogy ez már a hajléktalanná válás előtt is így volt-e, vagy ennek az élethelyzetnek a során alakult-e így.

MOST AKKOR SOK, VAGY KEVÉS VOLT ÁLLAMI GONDOZOTT ÚTJA VEZET A HAJLÉKTALANSÁGBA?

Onnan indultunk adataink elemzése során, hogy az évenként válaszadó sok-sok ezer hajléktalan ember alig 4,5-5%-a szokta az állami gondozásból kikerülést hajléktalanná válása okaként megemlíteni, miközben minden ötödik hajléktalan ember életében valaha volt állami gondozott. Ez az első pillanatban ellentmondásnak tűnő tény viszonylag egyszerűen feloldható, ha igaz az, hogy az érintettek közvetlenül az állami gondozásból kikerülve nem rögvest kerülnek utcára, vagy költöznek valamilyen hajléktalanellátó intézménybe, hanem „csak” bizonyos kerülő utakat megjárva, egy idő után. De egy idő után viszont meglehetősen nagy valószínűséggel ide vezet útjuk. Nézzük meg, az a néhány kérdés, melyre válaszokat vártunk, vajon alátámaszthatja-e ezt a feltételezést?

2020-ban megkérdeztük a hajléktalan helyzetben lévő embereket, hogy mi volt a hajléktalanná válásuk előtti utolsó lakhatási jogcímük. („Milyen jogcímen lakott Ön hajléktalanná válása előtt utoljára?”) Akik nem fordultak meg az állami gondozásban, azok többnyire tulajdonosként, tulajdonos családtagjaként, egész lakás bérlőjeként, vagy a bérlő családtagjaként laktak egy lakásban, s ezt elveszítve váltak hajléktalanná (79%). Az ő esetükben csak elvétve fordul elő, hogy soha nem laktak lakásban, vagy éppen egyenesen munkásszállóról költöztek volna hajléktalanszállóra, kerültek volna utcára (5%).

Ezzel szemben a valaha állami gondozottak 6%-a (1482 emberből 95 fő), az állami gondozást követően hajléktalanná váltaknak viszont 19%-a (291 emberből 56 fő) nyilatkozott úgy, hogy soha nem lakott lakásban. Ők, illetve azoknak egy része, akiknek a hajléktalanná válás előtti utolsó jogviszonya „munkásszálló, intézményi jogviszony” volt, lehetnek a „kerülő út nélkül”, állami gondozást követően közvetlenül hajléktalanná váltak. Ezzel együtt, egyértelműen megállapítható, hogy a valaha állami gondozottak döntő többsége tulajdonosként, bérlőként, ezek családtagjaként, illetve szívdességi lakóként lakásban, vagy éppen munkásszállón lakott, mielőtt aztán hajléktalanná vált volna. (Ez kisebb mértékben, de még azokra is igaz, akik azt mondták, hogy az állami gondozásból kikerülve lettek hajléktalanok.) **(6. tábla) Vagyis a jellemző a „kerülő út”: az állami gondozottak útja ugyan nem vezet egyenesen a hajléktalanságba, azonban nagyon gyakran csak a legbizonytalanabb lakhatási lehetőségeikig jutnak, ahonnan viszont sokan előbb-utóbb hajléktalanná válnak.**

6. tábla: Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek megoszlása a hajléktalanná válás előtti utolsó lakhatás jogcíme szerint, 2020-F3

Milyen jogcímen lakott Ön hajléktalanná válása előtt utoljára?	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Tulajdonosként	2%	15%	27%	25%
Egész lakás bérlőjeként	9%	14%	17%	16%
Tulajdonos rokona, családtagjaként	9%	23%	28%	27%
Egész lakás bérlőjének a rokona, családtagjaként	4%	6%	7%	7%
A lakás egy részének bérlője, vagy a bérlő családtagjaként	10%	9%	7%	8%
Szívességi lakóként	12%	12%	8%	9%
Munkásszálló, intézményi lakóként	28%	12%	4%	5%
Nem laktam soha lakásban	19%	6%	1%	2%
Egyéb	6%	2%	1%	1%
Együtt	100%	100%	100%	100%

JELENT-E TOVÁBB GYŰRŰZŐ HÁTRÁNYT AZ ÁLLAMI GONDOZOTTI MŰLT A HAJLÉKTALAN ÉLETHELYZET SORÁN?

Jogosan feltételezhetjük, hogy az állami gondozotti múlttal együttjáró alacsonyabb iskolázottság, gyakoribb etnikai kisebbséghez tartozás, és rosszabb pszichés állapot mind-mind hátrányt jelenthet még a hajléktalan helyzetben lévő emberek körében is, a hajléktalanság idején. (Elvileg a különböző tényezők hatását statisztikai módszerekkel külön is választhatnánk, azonban nem gondolom, hogy lenne értelme „önmagában” az állami gondozotti múlt hatását vizsgálni, ha egyszer az az említett tényezőkkel szorosan együttjár, együtt értelmezhető.)

Minden harmadik 2020-ban megkérdezett hajléktalan ember először közterületen aludt akkor, amikor hajléktalanná vált („Hol lakott/aludt először hajléktalanná válását követően?"). Másik egyharmaduk rögtön keresett és talált valamilyen intézményes lakhatási lehetőséget (éjjeli menedékhely, átmeneti szálló, más hajléktalan szállás). A többiek még munkásszállón, valamilyen egyéb építményben, vagy szívességből húzták meg magukat egy ideig. A volt állami gondozottak nagyobb arányban kezdték „hajléktalan karrierjüket” közterületen alvással, vagy egyéb építményben (48-57%), mint a többiek. **(7. tábla)** Ez a „csövezés” visszanyúlhat akár arra az időszakra is, amikor még állami gondozásban voltak, de már talajt vesztek, szöktek, majd megint visszakerültek gondozási helyükre.

A hajléktalanná válást követően a volt állami gondozottak lakhatási útja jellemzően változékonyabb a többiekénél. Gyakrabban fordulnak meg egyfelől munkásszállókon, szívdességi lakásban, de másfelől közterületeken, egyéb építményekben is.²⁴ (Hányódásuk csak folytatódik...)

7. tábla: *A különböző lakhatási formák előfordulása a hajléktalanná válás óta a közvetlenül állami gondozásból lett és a valaha állami gondozott hajléktalan emberek körében, 2020-F3*

Hajléktalanná válása óta lakott-e/aludt-e az alábbi helyek valamelyikén?	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Közterületen (utca, park, lépcsőház, romos épület)	69%	61%	51%	53%
Egyéb építményben (kalyiba, lakóköcsi, bódé)	41%	29%	25%	26%
Éjjeli menedékhelyen (ingyenes)	63%	55%	52%	52%
Átmeneti szállón (fizetős)	35%	38%	37%	38%
Más szállón (pl. egészségügyi centrum, rehabilitációs szálló)	7%	8%	8%	8%
Munkásszállón	20%	13%	9%	10%
Szívdességből lakásban	28%	24%	24%	24%

A kérdés idején a hajléktalanná válásuk okaként állami gondozást megjelölőknek a 42%-a közterületen élt (a többiek 28%-a válaszolt közterületen), a valaha állami gondozottak esetében viszont ilyen különbség már nincs (30%-uk válaszolt közterületen). Az azonban mindkét csoport (mind az állami gondozás miatt, mind a valaha állami gondozottak) esetében elmondható, hogy kevésbé kerültek fizetős átmeneti szállóra, s gyakrabban jutnak el csupán az ingyenes és általában jóval rosszabb körülményeket nyújtó éjjeli menedékhelyekig.

A Február Harmadika éves adatfelvételek során a kérdés időszakában közterületen alvókat és különböző hajléktalan szállókon lakókat kérdezzük. A hajléktalanná válás és a kérdés ideje között azonban akár több hajléktalan, illetve nem-hajléktalan

²⁴ Az állami gondozást követő bizonytalan lakhatási formák előfordulásának a gyakoriságára hívja föl a figyelmet több külföldön végzett kutatás is: **Patrick J. Fowler - Katherine E. Marcal - Jinjin Zhang - Orin Day - John Landsverk:** Homelessness and aging out of foster care: A national comparison of child welfare-involved adolescents. In: [Children and Youth Services Review, Volume 77](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29056803/), June 2017, Pages 27-33. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29056803/>

„momentum”, életszakasz is követhette egymást. Ezért 2020-ban azt is megkérdeztük, hogy „Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból?”. Azt találtuk, hogy a valaha állami gondozottak körében jellemzően gyakrabban fordul elő, hogy sikerül kikerülniük a hajléktalan helyzetből, majd ismét hajléktalanná válnak („visszaesnek”). (8. tábla) Az előzőek alapján azt is okkal feltételezhetjük, hogy ezek a – két hajléktalan életszakasz közötti – nem-hajléktalan életszakaszok elsősorban egy-egy munkásszállón lakást vagy szívességi lakhatási lehetőséget, legfeljebb valamilyen nagyon bizonytalan, csak éppen nem intézményes lakhatási formát jelenthetnek. Legfeljebb csak ilyen, nagyon bizonytalan lakhatási formákat jelentenek, de mégis csak mintha inkább beépülne az életükbe, a készségeik közé, hogy az intézményi létet, vagy éppen a közterületen alvást egy időre felváltsák munkásszállón lakással, vagy szívesség lakhatással, majd ennek megszűntét követően ismét igénybe vegyék az intézményes segítségnyújtási formákat.²⁵

8. tábla: Közvetlenül állami gondozásból lett és valaha állami gondozott hajléktalan emberek megoszlása a hajléktalanságból való korábbi kikerülés szerint, 2020-F3

Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból?	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Nem vagyok hajléktalan	6%	8%	8%
Igen, egyszer	22%	19%	19%
Igen, többször is	22%	15%	17%
Nem, ilyen nem volt	50%	58%	56%
Együtt	100%	100%	100%

Mindennek részben oka, részben következménye is lehet a volt állami gondozottak – a többiekénél is hátrányosabb – munkaerőpiaci és megélhetési, jövedelmi helyzete.

A valaha volt állami gondozottak átlag életkora nyolc évvel alacsonyabb a többiekénél (48 év, a többieké 56 év). Ennek következménye, hogy a volt állami gondozottak megélhetésében nagyobb arányban játszik szerepet valamilyen rendszeres, vagy alkalmi munka, míg a többiek körében nagyobb arányban találkozunk rendszeres öregségi

²⁵ Szemléletesen mutatja be ezt a jelenséget: **Carl Wirehag – Samara Jones:** Report of the study session held by the Youth Homelessness Network of FEANTSA in co-operation with the European Youth Centre of the Council of Europe, FEANTSA, 2014. <https://rm.coe.int/16806fd5c1>

Állami gondozottak voltak

nyugdíjból élők. Ha a korösszetétel különbségéből adódó hatásokat kiszűrjük, akkor viszont azt találjuk, hogy a 60 évesnél idősebb valaha volt állami gondozottak körében jóval gyakoribb, hogy valaki nem rendelkezik öregségi, vagy özvegyi nyugdíjjal, 70 év felett már 25%-ot is eléri azoknak az aránya, akiknek ilyen rendszeres öregségi juttatásuk nincsen (a többi 70 év feletti esetében sem alacsony ez az arány, 19%). **(9. tábla)**

9. tábla: *A különböző megélhetési források előfordulása a közvetlenül állami gondozásból lett és a valaha állami gondozott hajléktalan emberek körében, 2020-F3*

Megélhetési forrása	ÁG-ból lett hajl.	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Rendszeres munkából	15%	16%	13%	14%
Alkalmi munkából	28%	25%	19%	20%
Öregségi vagy özvegyi nyugdíjból	2%	8%	19%	17%
Rokkantsági nyugdíjból járadékból	12%	14%	16%	15%
Önkormányzati segélyből RSZS, FHT	12%	14%	12%	12%
Kéregetésből, koldulásból	29%	16%	11%	12%
Gyűjtögetésből, kukázásból	30%	19%	13%	14%
Nem volt pénzem mások segítettek	22%	15%	14%	14%
N (fő)	295	1411	5404	6815

De az igazán jelentős különbség a fiatal, fiatal-középkorú 40 év alatti korcsoport(ok)ban van a megélhetés forrását tekintve. Ezekben a korosztályokban a volt állami gondozottak a megélhetésük forrásaként gyakrabban említik a kéregetést, koldulást, kukázást, mint ahányan rendszeres, vagy akárcsak alkalmi munkához hozzájutnának. A többiekénél másfélszer gyakoribb, hogy koldulásból, kukázásból kell megélniük (30-32%-uk). Ráadásul kirívóan magas ebben a korosztályban azoknak a volt állami gondozottaknak az aránya, akik semmilyen jövedelemmel nem rendelkeztek a kérdezést megelőző hónapban (27%), a néhány száz évesnél fiatalabb volt állami gondozott hajléktalan ember közül minden másodiknak nem volt semmilyen jövedelme (54%).

Ezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy **a valaha volt állami gondozott hajléktalan emberek munkaerőpiaci pozíciója - különösen a fiatal, fiatal-középkorú korosztályban - jelentősen rosszabb még a többi hajléktalan ember munkaerőpiaci helyzeténél is. Ennek következtében többségük jövedelme is alacsonyabb a többiekénél. (10. tábla)**

10. tábla: *A valaha állami gondozott hajléktalan emberek jövedelem szerinti megoszlása, 2020-F3*

Jövedelme	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Nincs jövedelme	10%	9%	9%
- 29 999 Ft	34%	27%	29%
30 000 - 59 999 Ft	29%	33%	32%
60 000 - 99 999 Ft	15%	20%	19%
100 000 - Ft	12%	10%	11%
Együtt	100%	100%	100%

Nyilván ebből a szélsőséges egzisztenciális helyzetből is adódik, hogy a valaha volt állami gondozottak körében gyakrabban fordul elő, hogy csak rendszertelenül étkezik (42%-uk), sőt, olykor éheznek (38%, a többiek körében 28%) - a fiatal-középkorú volt állami gondozottak esetében minden második válaszadó arról számolt be, hogy olykor élelem hiányában éheznek.

Ez a táplálkozási nyomorúság annak ellenére megfigyelhető körökben, hogy általában nem „magányos farkasként”, nem egyedül élnek mindennapjaikat, hanem inkább haverokkal, bandában, vagy éppen élettársukkal. A valaha volt állami gondozottak és a többiek együttélési módja jelentősen eltér a hajléktalanság idején. A fiatal-középkorúak jellemzően bandákban élnek, az idősebbek pedig élettársukkal. Lényegesen ritkábban fordul elő, hogy valaha is házasságot kötöttek volna – életkoruktól függetlenül, sőt, az életkor előrehaladtával a két csoport közötti családi állapotbeli különbség látványosan megnő.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy miközben a hajléktalan élethelyzetben lévő emberek lakhatási, megélhetési körülményei a legtávolabb állnak a normálisan elfogadhatótól, aközben azok, akik fiatal korukban rövidebb-hosszabb ideig állami gondozásban voltak, még ezen körülmények között is hátrányt szenvednek, a többieknél is rosszabb helyzetben vannak.

A MARGÓ SZÉLÉN BILLEGŐ ÉLETEK...²⁶ - ÉRIK-E TOVÁBBI HÁTRÁNYOK A VOLT ÁLLAMI GONDOZOTTAKAT A HAJLÉKTALAN ÉLETHELYZET SORÁN?

Az állami gondozásba vételt megelőző időszak és aztán az állami gondozásban eltöltött évek lelki-pszichikai terhei jelen vannak mindvégig az ember életében, tudjuk, hogy nem múlnak el nyomtalanul. A terhek, melyeket ezek az emberek magukkal cipelnek hajléktalan élethelyzetük során is, az eddig említetteken túli boldogulási, beilleszkedési problémákat is okoznak.

Az még az egzisztenciális nyomorúsággal részben magyarázható, hogy a volt állami gondozott hajléktalan emberek a többiekénél gyakrabban keverednek adósságokba (a „*Jelenleg van-e tartozása?*” kérdésre 18%-uk válaszolt igennel 2017-ben), gyakrabban van valamilyen letiltásuk is (szintén 18%), illetve gyakrabban fordul elő velük, hogy „*rávette mostanában valaki csalással vagy kényszerrel olyan dologra, amit nem szeretett volna megtenni*” (11%, 2018). Az azonban már nem csupán a szélsőséges peremhelyzet következménye, hogy az állami gondozotti háttérrel nem rendelkezőknél kétszer gyakrabban fordult elő velük, hogy a kérdezés előtti évben „*kárt tett valakiben, vagy magában, vagy ilyesmivel fenyegetőzött (fenyegetőzés, verekedés, öngyilkossági kísérlet, falcolás stb.)*” (15%, 2018).

Az állami gondozotti múltat magukkal hozó hajléktalan emberek lényegesen gyakrabban keverednek összeütközésbe a hatóságokkal, és vice versa.

11. tábla: *A hatósági összeütközések előfordulása a valaha állami gondozott hajléktalan emberek körében, 2017-F3*

F3-2017	Volt valaha ÁG	Nem volt	Együtt
Előfordult az elmúlt évben, hogy igazoltatták	74%	59%	63%
Előfordult az elmúlt évben, hogy rendőrökkel volt dolga	44%	29%	32%
Az elmúlt évben volt valamilyen büntető-, vagy szabálysértési ügye	35%	21%	24%
Volt börtönben az elmúlt évben	15%	8%	10%
N (fő)	1805	5912	7717

A valaha is állami gondozottakat rendre, minden korcsoportban gyakrabban érték rendőrségi, hatósági intézkedések, mint az ilyen múlttal nem rendelkezőket. **(11. tábla)** A

²⁶ Győri Péter: [Margó szélén billegő életek. Kérdések és feleletek a számok nyelvén](#), In.: Otthon-talanul... Tégy az emberért! 11., Menhely-BMSZKI, 2015

40 évesnél fiatalabb valaha volt állami gondozott hajléktalan emberek esetében tíz közül nyolcat igazoltattak és minden másodiknak volt is valamilyen szabálysértési, vagy büntető ügye egy év leforgása alatt. A 30-50 év közötti valaha volt állami gondozottak közül közel minden ötödik ember (18%) börtönben is volt a kérdezést megelőző egy év során. Mindezek alapján aztán az sem meglepő, hogy arra kérdésre, hogy *„Az elmúlt évben hány alkalommal kényszerült elköltözni lakó-, vagy alvóhelyéről?”*, rendre azt mutatják a válaszok, hogy a volt állami gondozott hajléktalan emberek gyakrabban, többször voltak kénytelenek lakó-, vagy alvóhelyüket megváltoztatni, mint a többiek. Mintha mozgékonyabbak is lennének, de mintha még mindig folyamatosan menekülnének is, a stabilitás és a biztonság teljes hiányában.

ÖSSZEFOGLALVA

Azt találtuk, hogy az állami gondozásból nem vezet egyenes út a hajléktalanságba, azonban az igen alacsony iskolázottság, a biztonságos érzelmi és anyagi háttér teljes hiánya, a sokszor sérült lelki és pszichés állapot, valamint az etnikai hovatartozás hátrányai végül is, ha kerülő úton is, de igen gyakran mégiscsak a hajléktalanságba vezetnek.²⁷ Azok a hátrányok, melyek gyerekkorban az állami gondozásba vételt megalapozhatták, a család dezintegrációja, a traumák és abúzusok, a nyomor és az etnikai diszkrimináció, az ezekkel együtt járó lelki sérülések és biztonsághiányok, igen sok azonosságot mutatnak azokkal a hátrányokkal, melyek a hajléktalansághoz is vezetnek (akár állami gondozotti előélet nélkül is). A kérdés valójában úgy is föltehető lenne, hogy vajon az állami

²⁷ Hasonló eredményre jutottak a chicagói egyetem kutatói, igen tanulságos tanulmányukban: **Amy Dworsky - Elissa Gitlow - Beth Horwitz - Gina M. Samuels**: *Interrupting the Pathway from Foster Care to Homelessness*, 2019.

<https://www.chapinhall.org/research/interrupting-the-pathway-from-foster-care-to-homelessness/>

https://www.chapinhall.org/wp-content/uploads/Chapin-Hall_VoYC_Child-Welfare-Brief_2019-FINAL.pdf

gondozásba vétel eléri-e azt a célját, hogy mindezen hátrányokat akárcsak részben korrigálja, jobb sorsot biztosítva ezzel az érintetteknek.

Elemzésünk alapján meg kellett állapítanunk, hogy a hajléktalan élethelyzetben belül is tovább gyűrűznek az említett hátrányok, a valaha volt állami gondozottak – minden általunk vizsgált dimenzióban – a hajléktalan emberek sokezeres tömegén belül is hátrányokat szenvednek.

Végül, annyi reflexiót még hozzáfűznénk, hogy elemzésünket semmilyen prekonceptió nem vezérelte. Azt magunk is tudtuk, hogy az állami gondozotti lét a legkülönfélébb hátrányokkal párosul. Ezzel együtt meglepő volt számunkra, hogy a – nem ilyen kutatási céllal megvalósuló – országos hajléktalan adatfelvételek minden dimenziója is ebbe az irányba mutat, a korábbról hozott hátrányok jelenlétét és hatását még e lakhatási és egzisztenciális peremhelyzetben belül is egyértelműen alátámasztja.

Elemzésünk talán hozzájárulhat ahhoz is, hogy egyszer végre egy komolyabb utánkövetéses vizsgálatra is sor kerüljön, vajon hogyan alakul az állami gondozásba vett gyerekek sorsa hazánkban.

1788

matáv
adományvonal*

Menhely
Alapítvány

www.menhely.hu

Diszpécsterszolgálat:

06 1 338 41 86

Otthontalanul...
Tégy az emberért!

GURÁLY ZOLTÁN: VÁLASZOLJ A KÉRDÉSEMRE, MEGMONDOM HOGY VAGY! (F3 2017)

Jobban kellene tudni, hogy mit kezdünk azzal az emberrel, aki közterületen lakik, vagy aki bekopogtat egy hajléktalan szálló ajtaján. Nyilván szállást kell biztosítani neki, de vajon azon túl kell-e még valamit tennünk, és ha igen akkor mit? Tapasztalatok azt mutatják, hogy a hajléktalanság a szállásnyújtással nem oldódik meg, szükség van olyan támogatásra, amely növeli a hajléktalanság megszűnésének az esélyét. De miben segítsünk és kinek? Mire számíthatunk segítségnyújtás után?

Ezekere kérdésekre keresett válaszokat a Február Harmadika Munkacsoport szokásos éves adatfelvétele során 2017-ben. Feltettünk kérdéseket az utcán élő és a szálláshelyeken lakó hajléktalan embereknek arról, hogy mi történt, mi történik velük és megkérdeztük a velük foglalkozó szociális munkásokat arról, hogy az adott hajléktalan ember szerintük krízishelyzetben van-e, illetve arról, hogy milyen mértékben lenne képes az illető önállóan megoldani a lakhatását. A szociális munkások a hajléktalan emberek kérdőíves megkérdezésében közreműködők voltak tehát látták a kérdőív kérdéseire adott válaszokat, ill. mint segítők is ismerték, ismerhették az adott hajléktalan embert ellátottként is.

A hajléktalan embereknek szánt kérdőíven **ötven egyszerű kérdés** szerepelt, amelyekre igennel vagy nemmel lehetett válaszolni. A szociális munkásoknak kaptak egy öt kategóriát tartalmazó adatlapot, amelyen véleményt kellett alkotniuk arról, hogy a megkérdezett mennyire képes önállóan lakni. Az **első** kategóriába lehetett sorolni azokat, akik teljesen önállóan, a **másodikba** azokat, aki a természetes (rokon, barát) támogatók segítségével lennének képesek lakni. A **harmadik** csoporthoz tartozhattak azok, akiknek átmenetileg (egy-egy időszakban) szükségük volt (vagy lehet) kisebb segítségre, a **negyedikbe** azokat, akiknek a hajléktalanellátás átmeneti jellegű segítségére folyamatosan szükségük van, és végül az **ötödikbe** azokat, akik folyamatos ápolásra, gondozásra szorulnak.

Több mint **8000 hajléktalan embert** kérdeztünk meg és ugyanennyi szociális munkás által kitöltött adatlapot kaptunk vissza. Összesen 240 szociális munkás vett részt az adatfelvételben.

Minden hetedik válaszadót veszélyhelyzetben lévőknek gondoltak a segítők, valamint a válaszadók 54%-ának a szociális munkások szerint a lakhatás biztosításánál több segítségre volt szüksége. Ezután megpróbáltunk összefüggéseket keresni a hajléktalan emberek válaszai és a kérdezők kategorizálása között azért, hogy találjunk olyan egyszerű, gyorsan kideríthető jellemzőket, amelyek felfoghatók egy komplett esettanulmány indikátoraként ezért alkalmasak **egy gyors diagnózis felállítására**. Az indikátor működésével kapcsolatban nekünk az egyetlen példát mondták el, amikor a hatvanas évek Angliájában megfigyelték, hogy egy nagyon sok szempontot figyelembe vevő és bonyolult kategorizálás helyett egyszerűen

a kandalló tetején lévő óra ottléte vagy hiánya alapján meg lehetett állapítani, hogy ki tartozik a középosztályhoz.¹

Ha indikátorokat használunk, nagyon sok időt spórolunk meg. Használatuk során azt feltételezzük, hogy markáns különbségek viszonylag kis komplexitású válasz-kombinációk alapján is jól láthatók, és mivel az egyes konkrét élettörténetek fontos momentumaihoz kapcsolódnak más lehetséges válaszokkal sem kerülhetnek ellenmondásba. Persze ahhoz kell kis szerencse is, hogy találjunk olyan kérdéseket, amelyeket ha felteszünk a szálló ajtajában állóknak illetve a közterületen élőknek, akkor azok elég nagy biztonsággal mutatják a krízishelyzetet, ill. gondozási szükségletet. A releváns kérdések keresésekor a célom az volt, hogy minél kevesebb olyan a hajléktalan embereknek feltett kérdést találjak, amely pontosan illeszkedik a szociális munkások kategorizálásához.

Arra kértük a segítőköt, hogy mondják meg minden egyes hajléktalan emberről, hogy mennyire lenne képes önállóan lakni különböző szempontokból:

1. LAKHATÁSSAL ÉS A HAJLÉKTALANSÁGGAL KAPCSOLATOS ELŐZMÉNYEK
2. A SEGÍTSÉGNYÚJTÁSI SZÜKSÉGLET ÉS AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT
3. A JÖVEDELEMI HELYZETE ÉS AZ EGYÉB KÖRÜLMÉNYEI
4. MINDENT EGYBEVETVE

Azt is megkérdeztük a segítőtől, hogy véleményük szerint a megkérdezett hajléktalan ember **„A FENNÁLLÓ SZÜKSÉGLEITEITŐL FÜGGETLENÜL JELENLEGI HELYZETÉBEN AZONNALI SEGÍTSÉGRE SZORUL-E?”**

Ez utóbbi kérdésre igennel és nemmel lehetett válaszolni az előbbiekre az alábbi öt válaszlehetőségből lehetett választani:

- TELJESEN ÖNÁLLÓAN IS KÉPES LAKÁSBAN LAKNI (CSAK MEGFIZETHETŐ LAKHATÁSRA VAN SZÜKSÉGE).
- TERMÉSZETES TÁMOGATÓI (CSALÁDI, BARÁTI) KÖZEG SEGÍTSÉGÉVEL KÉPES ÖNÁLLÓ LAKHATÁSRA.
- IDŐNKÉNT KOMOLYABB TÁMOGATÁSRA, ILLETVE FOLYAMATOS SEGÍTŐI JELENLÉTRE VAN SZÜKSÉGE A LAKHATÁS MEGOLDÁSÁHOZ (MEGŐRZÉSÉHEZ).
- A LAKHATÁSÁT CSAK VALAMILYEN SZOCIÁLIS SZOLGÁLTATÁS BIZTOSÍTÁSA MELLETT KÉPES MEGOLDANI.
- FOLYAMATOS SEGÍTŐI GONDOSKODÁST/ ILLETVE ÁPOLÁST GONDOZÁST IGÉNYEL.

Amikor a segítők minősítésének az illesztését végeztem két szempontot vettem figyelembe:

¹ Vagy a hetvenes évek hazai szegénytelepi kutatásai során azt tapasztaltuk, hogy a „Van-e függöny az ablakokon?”, illetve „Volt-e ajándék karácsonykor?” kérdésekre adott válaszok alapján nagy valószínűséggel meg lehetett állapítani, hogy kik élnek mélyszegénységben.

1. az illető azonnali segítségre szorul-e (Igen, vagy nem) és
2. önállóan, vagy csak segítséggel képes-e lakni.

Az utóbbi esetben a lakhatás önállóságát firtató kérdésnél nem vettem figyelembe az egyes szempontokat, hanem csak a „mindent egybevetve” adott válaszokkal dolgoztam.

Először a segítők gondozási szükségletre vonatkozó minősítését összevontam és képeztem egy „**önállóan képes lakni**” és egy „**segítséggel képes lakni**” kategóriát. Az eredeti **önállóan képes lakni** és **a természetes támogatók segítségével mellett képes lakni** kategóriába soroltakat tekintettem **önállóan** (hiszen természetes támogatókat mindenki használ) és **a többi három kategóriába tartozókat segítségre szorulónak**. A következő lépésben megkerestem azokat a válaszokat, amelyek a legjobban illeszkedtek a segítők minősítéshez az azonnali segítségnyújtás, ill. a segítségnyújtási szükséglet estében. Lett két egyszerű értékelést tartalmazó változóm minden személyre, amely alapján valaki vagy azonnali segítségre szorult vagy sem, és képes volt önállóan lakni, vagy sem.

Ezután elkezdtem keresni a hajléktalan emberek válaszainak és az értékelésnek az összefüggéseit. Nem találtam a kérdőívben a hajléktalan embernek feltett kérdések között egy olyat sem, amely tökéletesen illeszkedett volna a krízis-helyzetet vagy gondozási szükségletet mérő kategóriákhoz. Ha lett volna ilyen akkor nagyon egyszerűen megoldható lett volna a diagnózis. Sőt a feltett ötven kérdésből csak harminc bizonyult olyannak, amely ismeretében nagyobb valószínűsége volt az egyik vagy másik minősítésnek, a többi szinte teljesen független volt a besorolástól. Ilyen „jó” kérdés volt például, hogy **az elmúlt évben lakott-e legalább egy hetet lakásban**, amelyre ha nemmel válaszolt valaki az növelte a krízishelyzet és a gondozási szükséglet valószínűségét. Nagy meglepetést okozott az, hogy a besorolástól függetlennek bizonyultak például az átélt bántalmazásokra vonatkozó válaszok. Úgy tűnik a bántalmazást átélt személyek segítségnyújtási szükségletét nem jeleníti meg jól az általunk használt kérdéssor (lehet, ha nem az önálló lakhatásra vonatkozóan lettek volna feltéve a segítségnyújtás szükségességére vonatkozó kérdések akkor más lett volna az eredmény).

Mivel egy-egy válasz ismerete nem volt elegendő ahhoz, hogy eldöntsük az illető krízis helyzetben van-e, illetve alkalmas-e az önállóan lakni, ezért kombinálnunk kell a válaszokat a találati pontosság növelése érdekében. A példaként említett esetben azt találtuk, hogy az elmúlt évben lakásban nem lakók között nagyobb valószínűséggel szorultak egyéb módon is segítségre azok, akiknek nehézséget okozna ha egyedül (segítség nélkül) vagy magányosan kellene élni. Tehát ezzel növeltük a találati pontosságot: azoknak, akik az elmúlt évben szállón vagy közterületen éjszakáztak és még ezen kívül nehezen viselik az egyedüllétet nem csak szállásnyújtásra, hanem egyéb segítségre is szükség lesz. Tehát, ha valaki bekopog a szállón és mindkét kérdésre igennel felel, akkor nagy valószínűséggel küldhetem másnap az illetőt egyéni esetkezelésre.

Na de mi van, ha valamelyik, vagy mindkét kérdésre nemmel válaszol valaki? Ez azt jelenti, hogy nagy valószínűséggel önálló lakhatásra alkalmas az illető? Két kérdés pontosítás okán történő kombinálása estén jobb lesz ugyan a találati pontosság, de kisebb lesz a felderíthetőség. Esetünkben is a megkérdezettek mindössze 30%-a válaszolt mindkét kérdésre igennel. Tehát ha a két kérdésre adott válaszok pontosító (szűkítő) teljes egészében illeszkedne is a gondozási szükségletet mérő változóhoz akkor is lenne jónéhány (20%) olyan

gondozási szükséglettel bíró hajléktalan ember, akinek a gondozási szükséglete a két kérdéssel nem felderíthető (ők azok akiknek a szociális munkások megállapítása szerint szükségük van segítségnyújtásra de egyik kérdésre sem válaszoltak igennel). Másként fogalmazva: _nem csak azoknak lehet szüksége egyéb segítségre a lakhatásuk megoldása mellett, akik a példában említett kérdésekre igennel válaszoltak. Ezért más kérdés-párokra (vagy kérdéskombinációkra) is szükség van, hogy mindenkinek legyen esélye egyik vagy másik kategóriába kerülni.

Ezért, kerestem további olyan kérdéspárokat, gondozási szükséglet jelzésére alkalmasak azoknál akiknél az első kérdéspár nem jelzett. Egy-egy párban a kérdések lehettek együtt igazok de lehettek külön-külön igazak ahhoz, hogy a kérdéspár válaszáértéke jól illeszkedjen (pl.: Igen értéket kap az új változó, ha az illető vagy beteg, vagy az elmúlt évben kezelték kórházban, illetve csak akkor kap igent, ha beteg és kórházban is kezelték). Az egyik esetben a két válasz egymást szűkíti, a másikban egymást tágítja. Így azután meglehetősen sok fajta kérdéspár-változót lehetett képezni: minden kérdés minden más kérdéssel pártba állítható volt egyszer szűkítő máskor pedig tágító értelemben.

Az összeállított kérdéspárok közül a kategorizáláshoz legjobban illeszkedő néhány tucatot összevontam úgy, hogy **kerestem minél több olyan válaszpárt, amelynek nagy volt a korrelációja a két minősítéssel és lehetőleg minél több azonos változót tartalmazott. Szempont volt az is, hogy minél kevesebb különböző kérdésre legyen szükség.** Az összevonások után az is kiderült, hogy vannak olyan nagyon általános érvényű változók, amelyek minden egyes más kérdéspár illeszkedését javítják. Ekkor hoztam létre hármas és még több kérdésből álló kérdéskombinációkat. Ezzel a lehetséges kombinációk száma beláthatatlanul nagy lett, hiszen egy hármas kérdéskombinációt már négyféleképpen lehet létrehozni. A nagyon nagy adatmennyiségű adat kezeléshez használtam a döntés statisztikai algoritmust és matematikus segítségét is igénybe vettem (Gurály Ottó elméleti fizikust kértem meg, hogy segítsen).

Az illesztési feladat, mint megtapasztaltam nagyon bonyolult és magas szintű absztrakciót igényel. Kiderült például, hogy van olyan változópár, amelynek bár nem olyan markáns a hatása, a kérdéskombinációk többségét a jobb illeszkedés irányába mozdítja el. Ilyen kérdéspár **a munkajövedelem megléte** vagy **az 50 eFt feletti jövedelem**, amely minden más kérdéspárra hatással volt. Önmagában is fontos: úgy tűnik a jövedelem hiányának nincs minden elsőprő jelentősége a hajléktalanság szempontjából, de szinte minden egyéb negatív eseményhatását fokozza: a rossz dolgok csak a jövedelem hiánya esetében lehetnek igazán rosszak. Ezért ezt a változót (jövedelem változót) folyamatosan összevontan használtam a többlépcsős illesztési folyamatban.

Az illesztés szerencsénkre elfogadható szinten sikerült. A végeredmény az lett, hogy **tíz kérdés** feltétele után a krízishelyzet, illetve a gondozási szükséglet nagy valószínűséggel megállapítható lett a következőképpen:

- 1) *Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy kórházi osztályon kezelték?*
- 2) *Előfordul-e, hogy nem tisztálkodik rendszeresen?*
- 3) *Van-e valamilyen súlyos, krónikus (tartós) betegsége?*
- 4) *Előfordult már-e, hogy alkoholizálás, szipuzás vagy drogozás miatt utcára került?*

5) *Előfordul-e, hogy ha az orvos fájdalomcsillapítót, nyugtatót ír fel, akkor a felírtnál többet, vagy kevesebbet szed belőle? (pl. Rivotril, Xanax, stb)*

Ha a fenti kérdések közül legalább három igen választ kapunk akkor a kízis helyzet valószínűsége a 17%-ról 50%-ra nő. Ha pedig mindenhez **a jövedelem nélkülség társul**, akkor a krízis helyzet valószínűsége (szinte hihetetlen, de) **90%-os lesz**. Továbbá, ha a következő

- 1) *Nehézséget okozna-e, ha egyedül (segítség nélkül) vagy magányosan kellene élnie?*
- 2) *Igaz-e, hogy az elmúlt évben nem lakott lakásban legalább két hetet folyamatosan?*
- 3) *Betegsége, rokkantsága vagy az idegállapota akadályozza-e a MUNKAVÉGZÉSBEN?*
- 4) *Igaz-e, hogy nem tudna hosszú ideig lakásban lakni, mert vannak rossz szokásai?*

A fenti kérdések közül bármely kettőre igennel válaszolt egy hajléktalan ember, **feltéve, hogy nincs jövedelme** az azt jelentette nagy valószínűséggel a segítség lakhatását megoldani nem képes kategóriába került. **A valószínűség 80%-os, vagyis tíz estből nyolcban jól döntünk, ha azt mondjuk, hogy a lakhatási szolgáltatás mellett egyéb segítségre is szüksége van az illetőnek.**

Tíz kérdésretöbb mint ezer féleképpen lehet válaszolni, de a kapott válaszok nagyrésze (két-harmada) kevesebb, mint 200 fajta válaszkombináció valamelyikéhez tartozott. Az összes válasz alapján jól látható, hogy milyen válaszkombinációk a szokásosak, melyek a különösek és melyek az ellentmondásosak. A tendenciózus válaszok, melyek során valaki arra törekszik, hogy minden kérdésre úgy válaszoljon, hogy az állapotát rossznak (vagy jónak) tüntesse fel azért, hogy a szándékolt kategóriába sorolást elérje, általában ellentmondásosak, de legalábbis különösek, tehát kontrollálható a kérdőívek kijátszásának szándéka.

A gondozási szükségletet mérő kérdéssoron kívül további kérdések alkalmazását is ajánljuk amelyek skála-szerűen mérik a mentális és fizikai gondozási szükségletet. Az előző 10 kérdéstől szinte (nem teljesen függetlenül) **egy hétfokú skálán mértük, hogy kinek milyen típusú segítségből milyen mértékben van szüksége.**

Mentális segítségnyújtás mértékét mérő kérdéssor:

- 1) *Tud-e arról, hogy van valamilyen lelki/pszichiai problémája, vagy hallotta-e már másoktól, hogy Önnek ilyen problémája lehet?*
- 2) *Tud-e arról, hogy van valamilyen értelmi fogyatéksága, vagy tanulási nehézsége?*
- 3) *Igaz-e, hogy most ezért van ilyen helyzetben, mert nem tudja túltenni magát egy régi tragédián?*
- 4) *Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy kárt tett magában, vagy más valakiben vagy ilyesmivel fenyegetőzött? (verekedés, öngyilkossági kísérlet, stb.)*
- 5) *Alkoholizálása, vagy más kábítószer használata akadályozza abban, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjon?*
- 6) *Rávette-e Önt mostanában valaki csalással vagy kényszerrel olyan dologra, amit nem szeretett volna megtenni?*

Fizikai segítségnyújtás mértékét mérő kérdéssor:

- 1) *Van-e valamilyen súlyos testi fogyatéksága?*
- 2) *Akadályozza a munkavégzésben a betegsége, idegállapota vagy más valami, ami miatt megváltozott munkaképességűnek számít?*

- 3) *Igaz-e, hogy betegsége vagy fogyatékosága miatt nem tudna segítség nélkül élni?*
- 4) *Betöltötte-e már a hetvenedik életévét?*

Ez az adatsor kontrollálja és árnyalja is egyben a gondozási szükséglettel kapcsolatos korábbi tagadó vagy igenlő állítást. Azt kell lássuk, hogy amennyiben valakit önálló lakhatásra alkalmasnak ítéltünk korábban akkor jóval alacsonyabb pontszámot kap, mint ellenkező esetben. Nyilván nem fogjuk látni, hogy sebkötözésre, ápolásra, segítő beszélgetésre vagy pszichiaterre van szüksége az illetőnek, de azt igen, hogy mennyire az egyik vagy mennyire a másik irányba kell elindulnia a segítségnyújtásnak. Azt is mondhatnánk, hogy ez egy „tevékenység-blokkolás-gátló”, ami a sok-problémás eseteknél jól jöhet a segítőnek.

Voltak a kérdőívben ezen kívül még olyan kérdések, amelyek szinte egyértelműen ellentétes hatásúak voltak minden olyan más kérdéssel, amelyek a krízishelyzetet vagy a gondozási szükségletet valószínűsítette. Ezek voltak:

- 1) *Vásárolja-e az ételt és cigarettát?*
- 2) *Igaz-e, hogy nem iszik alkoholt?*
- 3) *Van-e valami, amit kedvtelésből (nem pénzért) szokott csinálni? (pl. hobbi, sport, vagy önkéntes munka)*
- 4) *Van-e olyan barátja vagy rokona, akire számíthat a bajban?*
- 5) *Van-e érettségije?*

Ezek azok a kérdések, vagy azokra a kérdésekre adott válaszok, amelyeket ha bevonnánk őket a krízishelyzet, vagy gondozási szükséglet megállapítását szolgáló kérdések sorába akkor csökkentenék azoknak a valószínűségét (pl.: aki nem iszik alkoholt, az lehet nagyon problémás mégis kevesebb eséllyel lesz krízis helyzetben). Mivel azonban ezek az u.n. ellentétes irányú változók kis mértékben és nem elég markánsan befolyásolták a szükségleteket ahhoz, hogy bekerüljenek a mérőeszköz kérdési közé, viszont a hatásuk figyelmen kívül hagyása nem lenne indokolt segítői szempontból, ezért célszerűnek látszott egy külön prognózisméréshez felhasználni őket. Az így képzett a **prognózis-skála** a többi szükségletet jelező változókkal egy pozitív és negatív értékeket tartalmazó skálává rendezve jó, illetve rossz prognózisúnak minősíti a válaszadókat.

Nyilván a jó és a rossz prognózis, itt nem jelent mást, mint azt, hogy mennyire legyen intenzív a segítői beavatkozás. A szükséges segítségnyújtás intenzitásának mérése egy szokásos eljárás az aktahalmazás, illetve intuitív (próbálgatás) módszerével készülő szükségletfelmérések esetében. Ezért teszek javaslatot egy annál pontosabb eszköz használatára, amely abból indul ki, hogy az önállóság irányában mutató jelek egyben a motiváltságot is megjelenítik, amely a segítői munka kisebb intenzitását feltételezi. De persze mindez egy javaslat, egy ötlet csupán.

ÖSSZEFOGLALÁS

Meghatároztuk tehát a **két alapszükségletet**, a krízis intervenciót és az önálló lakhatás képesség hiányában a gondozási szükségletet. Meghatároztuk az előzőektől függetlenül (mintegy kontrollálva is egyben azokat) a gondozási/ápolási szükséglet mértékét. Végül a segítségnyújtás intenzitására vonatkozóan is nyújt valami támpontot a fent leírt teszt, valamint a

rendelkezésünkre álló nagyszámú adat ismeretében jelezni leszünk képesek a szokástól jelentősen eltérő (inkonzisztensek) válaszokat.

Ami elkészült, az egy eszköz. Tudom nehezen hihető, hogy ennek a néhány nagyon egyszerű kérdésnek az alapján el lehet dönteni a szociális segítségnyújtás mikéntjét anélkül, hogy a szakemberek összes ismereteiket és tapasztalataikat bevetnék. Mégis a felszínesnek tűnő tesztkérdésekkel az információk sokszorosát használjuk annak mint, amit egy akármilyen milyen jó szakember saját tapasztalatai alapján összeállíthatna. Ezért meggyőződésem, hogy nem csak egyszerűbb, hanem pontosabb is annál. Derüljön ez ki a gyakorlatban.

A teszteléshez elkészítettem egy online felületet. Egy olyan online táblázatot készítettem, amely kinézete szerint megfelel egy papír alapú adatlapnak, és amelyet ezért kitöltés után ki is lehet nyomtatni. Ugyanakkor online adatlap és adatgyűjtésre alkalmas. A jobb használtság kedvéért az értékeléseket beépítettem az adatlapba. Tehát a kitöltéssel egyidőben látható az értékelés. Ezzel a gyakorlati haszon is kézzelfogható lehet.

 Menhely
Alapítvány
www.menhely.hu

Otthontalanul...
Tégy az emberért!

GURÁLY ZOLTÁN: TANULT TEHETETLENSÉG A MAGYARORSZÁGI HAJLÉKTALAN EMBEREK KÖRÉBEN¹

A szakirodalomban megjelenő feltételezések alapján kutatásunkban a hajléktalan emberek tanult tehetetlenségét (*learned helplessness*) fogjuk vizsgálni. A munka célja kísérleti pszichológia modelljének gyakorlati alkalmazása. A tehetetlenség mérésére a Quinles és társa (1988) által kidolgozott LH skála adaptált változatát használjuk. A feltételezésünket a magyarországi hajléktalan népesség teljes körű adatfelvételének reprezentatív mintáján (N=3661) teszteltük. A válaszok alapján megkérdezettek 72%-nál az átlagnépességnél magasabb mértékű tanult tehetetlenségre jellemző pesszimista magyarázó stílust találtunk. A régóta hajléktalanul élő emberek és a hajléktalanságból való kikerülést reménytelennek tartók szignifikánsan magasabb értéket kaptak a tehetetlenséget jelző skálán. A tanult tehetetlenséget mutató hajléktalan emberek aránya a hajléktalansággal összefüggő jellemzők (szállástípus, foglalkozási státusz, jövedelmi helyzet stb.) alapján képzett csoportok mindegyikében elérte a 50%-ot. Ennek alapján arra következtettünk, hogy a tanult tehetetlenség nagyobb részben a hajléktalanná válást megelőző időszak eseményeinek tudható be és csak kisebb részben a hajléktalan életforma következménye. A hajléktalanság szorosan együtt jár azzal a tapasztalattal, hogy a tevékenység és az események alakulása között nincs szoros kapcsolat: a hajléktalan ember azt tanulja meg, hogy a kellemtelenségek maguktól szűnnek meg. A tanult tehetetlenség okozta passzivitás és motivációhiány kezelésére az egyetlen alkalmas eszköz a (gondozó) segítő közvetlen beavatkozása. Ezért beavatkozásként a hajléktalan emberek és segítőik számára szerveztünk egy fejlesztő kiscsoportos tréninget, amelyben lehetőséget teremtettünk a segítőknél és segítettéknél arra, hogy a változás egyetlen esélyét jelentő kapcsolat útjában álló akadályokat elhárítsák. A kiscsoportos foglalkozás eredményét a tehetetlenséget mérő tesztek alkalmazásával végeztük.

Kulcsszavak: tehetetlenség, kontrolálhatatlanság, motiváció hiány, kognitív deficit, változás elmaradása, depresszió, trauma

BEVEZETŐ

Kántor Árpád és társa (2018) „A hajléktalanság láthatatlan arca: a lelki otthon és a lelki otthontalanság” című írásában a hajléktalanságot a tanult tehetetlenséggel hozza összefüggésbe. A szerzők a lakás elvesztését egy folyamatnak tekintik, amelyben „a kontroll érzésének hiánya oda vezet, hogy a hajléktalan nem tud élni a társadalom által kínált lehetőségekkel” (Dúll, 2009, 233–234 oldal). Más szerzők szerint a tanult tehetetlenséget is okozó trauma lehet az oka annak, hogy a hajléktalanság megszüntetése sok esetben sikertelen ill. a vártnál hosszabb ideg tart (Goodman, 1991, Toro és társai, 1999, Bényei és társai, 2000).

¹ Az írás a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Pszichológia és Neveléstudományok Kar, Pszichológiai Tanácsadás és Beavatkozás Mesterszakon 2021-ben megvédett diploma munka. Konzulensem Dr. János Réka volt, akinek ezúton is köszönöm a segítő és támogató közreműködését az írás megszületésében.

Martin Seligman (1992) amerikai pszichológus híres kísérletéből tudjuk, hogy ha valaki olyan helyzetbe kerül, hogy bármit tesz nem tudja elkerülni a kellemetlenséget, akkor a tanult tehetetlenség állapotába kerül. Emberre és állatra ugyanúgy igaz, hogy egy megszüntethetetlen kellemetlen inger hosszabb-rövidebb ideg tartó passzív állapotot eredményez. De ez a passzivitás lehet egy életen át tartó is: ilyen például az indiai munkára használt elefántoké, akiket kiskorukban egy kis fához kötnek ki, amit akárhogy próbálnak nem tudnak kirántani azért, hogy elmeneküljenek. Ennek hatására nagykorukban, amikor könnyedén tövestől kiránthatnák a kistűt meg se próbálnak menekülni (Wu, 2009). De lehet a tehetetlenség időszakos állapot, olyan, mint amit egy többször sikertelenül ismételt vizsga után tapasztalhatunk.

A jelen tanulmány arra kérdésre keresi a választ, hogy a tanult tehetetlenségnek van-e köze a hajléktalan embereknél tapasztalt sikertelenséghez.

I. FEJEZET

1. ELMÉLETI RÉSZ

1.1. A HAJLÉKTALANSÁG

A hajléktalanság eredetileg a nap 24 óráját közterületen töltő ember helyzetének leírására alkalmazott kifejezés (angolul: homelessness). Azonban a jelenség észlelése helytől és időtől függően változhat: például nem minden esetben alkalmazzák ezt a kifejezést (pl. afrikai országokban), illetve nem mindenhol ugyanolyan értelemben használják a hajléktalan megnevezést. A meghatározás általában ott, azokon a helyeken (országokban) jelenik meg a közterületen élés kontextusában, ahol az életvitel szerű közterületen tartózkodást a közösség által megoldandó problémának tekintik és általában segítségnyújtás eszközeivel próbálják a helyzetet megoldani. De van olyan hely, ahol deviancia egyik megnyilvánulási formájaként tartják számon és szankcionálják. Ahol a segítségnyújtást tartják a probléma megoldás fő eszközének ott a segítettek körének a meghatározásánál a hajléktalan ember archetípusának tekinthető fedél nélküli (utcán élő) ember problémájaként a lakhatás hiányt azonosítják, amelyet azután analógiás alapon kiterjesztenek a veszélyeztetettek körére is. Észak Amerikában és Nyugat Európában, nagyrészt az évtizedes hajléktalansággal vívott harc tapasztalatainak köszönhetően, ma már inkább lakhatási problémával küzdő ember, család a hajléktalan ember archetípusa és ennek megfelelően az okok és beavatkozás irányai is megváltoztak. Magyarországon jelenleg egy vegyes megoldás, büntető és támogató működik.

1.1.1 KÖZMEGÍTÉLÉS

Bár a Medián Közvéleménykutató Intézet (Menhely Alapítvány megbízása alapján végzett) 2013 évi lakossági felmérése alapján az emberek 67%-a szerint inkább támogatni kell a hajléktalan embereket, mint büntetni (HVG, 2013, április 22.) a hajléktalanokkal szemben érzett idegenkedés, ellenszenv gyakori. A hagyományos felfogás szerint a hajléktalan emberek saját döntéseik eredményeképpen kerültek utcára, ezért a hajléktalan ember környezetében élőknek a feladata jelezni, hogy amit tettek, tesznek az rossz. A problémák megoldását a nem

megfelelő magatartások tiltásától váró gondolkodás szerint az ítéletünkkel egy negatív megerősítés adunk, amelynek hatására majd olyan módon változik az érintettek viselkedése, hogy az a hajléktalanság megszűnéséhez vezet. Ez a fajta gondolkodás uralta és uralja a közpolitikát ma is: Magyarországon 1990 előtt a hajléktalan embereket munkakerülésért megbüntették és járulékos büntetésként kitiltották a nagyvárosokból őket. 2018-tól pedig ismét szabálysértés az életvitelszerű közterületen tartózkodás. Ismét meg lehet valakit büntetni azért, mert közterületen alszik.

1.1.2. DEFINÍCIÓK

A hajléktalanságnak legalább három fajta definíciója van. 1. az általános (operationalizált), amelyet leginkább a hajléktalanellátás európai ernyőszervezete a FEANTSA által használatos, 2. gyakorlati, amelyet ellátók használnak és 3. az elméleti, amelyet egyes kutatók igyekeznek használni (Philippot P. és társai, 2007). A leggyakrabban használt a 2., Avramov (1995) definíciója, amely szerint *a hajléktalan olyan személy, aki saját eszközeivel (szociális szolgálat támogatása nélkül) képtelen megszerezni vagy fenntartani a megfelelő lakást* (Avramov D., 1995).

1.1.2.1. FEANTSA TIPOLÓGIA: ETHOS (EUROPEAN TYPOLOGY OF HOMELESSNESS AND HOUSING EXCLUSION)

A definíció az otthon fogalmából indul ki, és annak három dimenzióját azonosítja. Az első ilyen dimenzió a fizikai, amely az ember (és családja) által lakott helyet jelöli. Az otthon másik funkciója a privát tér megteremtésének a lehetősége (szociális dimenzió) és a harmadik a megfelelő jogcímhez kapcsolódó jogi dimenzió. A dimenziók mentén négy fő kategória képezhető: a fedél nélküliek (közterületen alvók), lakástalanok (hajléktalan szállón lakók, lakásfenntartási támogatásban részesülők), bizonytalan lakáshelyzetben élők (szívességi lakáshasználók, jogcím nélkül lakosok, kilakoltatás előtt állók, családon belüli erőszak áldozatai) és az elégtelen lakáskörülmények között lakók (lakás céljára nem alkalmas épületben, túlszűfolt lakásban élők) (Forrás: www.feantsa.org/). Magyarországon a bizonytalan lakhatásban élőket, illetve a jogcím nélküli lakáshasználókat nem tekintjük hajléktalannak. Ez a tipológia egzakt módon felsorolja azokat a súlyosan problémás lakhatási helyzeteket, amelyek megoldására szociális ill. mentális segítségnyújtás eszközeit kell alkalmazni. Nem említi ugyanakkor jónéhány olyan csoportot, akik a gyakorlatban a hajléktalanok körébe szokás sorolni (pl. a természeti katasztrófa miatt hajlékát veszített embereket). Szempontunkból az érdekes az, hogy a tipológiákban nem szerepel egyetlen pszichológiai tényező sem.

1.1.2.2. ELMÉLETI DEFINÍCIÓ

Nicolas Pleace (2000), aki talán a leginkább teoretikus igényű tanulmányában különbséget tesz a hagyományos és újortodox hajléktalanság definíciók között. A hagyományos, régi brit szemlélet szerint minden hajléktalan maga tehet arról, hogy hajléktalanná vált az új ortodox pedig ezzel szemben azt állítja, hogy tapasztalati ténnyel és tudományosan is igazolható, hogy a megfizethető lakások elérhetősége nagyban csökkenti a hajléktalanságot. Pleace (2000) elveti azt az közvetítő megoldást, amely szerint a különböző egyéni sebezhetőségek növelik a strukturális oknak való kitettséget. Azt állítja, hogy ez nem volt soha bizonyítható, sőt mindig ennek az ellenkezőjét bizonyították. Pleace végül arra konklúzióra jut, hogy nincs egységes karaktere a hajléktalanságnak,

bár később Volker Busch-Geertsema és másokkal (2010) közösen jegyzet művében már úgy fogalmazzák, hogy a hajléktalanság komplex jelenség az egyéni és strukturális tényezők kedvezőtlen alakulásának, kölcsönhatásának eredményeképpen jön létre. Pleace álláspontja számunkra abból szempontból érdekes, hogy nem tekinti lezártnak a hajléktalanná válás okainak keresését.

1.1.3. A JELEN KUTATÁSBAN IS ALKALMAZOTT DEFINÍCIÓ

A leggyakrabban használt Avramov (1995) definíciója, amely szerint a hajléktalan olyan személy, aki saját eszközeivel (szociális szolgálat támogatása nélkül) képtelen megszerezni vagy fenntartani a megfelelő lakást. Magyarországon általában a támogatással lakásban lakókat nem tekintik hajléktalannak. Nálunk például nem számít hajléktalannak a lakásfenntartási támogatásban részesülő ember és nem számít hajléktalannak az sem aki intézményi ellátás keretében lakik.

A meghatározás jogszabályi formája: „hajléktalan az, aki éjszakáit közterületen vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben tölti” (1993 évi III. törvény 4.§ (2)). Mi ez utóbbi, jogszabályi definíció alapján határoztuk meg a kutatás mintavételi keretét: azt tekintettük hajléktalannak, aki éjszakáit közterületen, illetve a hajléktalanok számára létrehozott intézményben tölti.

A szakmai közbeszéd, amely a segítségnyújtás típusú problémamegoldást preferálja árnyaltabban fogalmaz: Győri Péter (1990), a téma magyarországi szakértője szerint a hajléktalanok azok, akik biztonságos, stabil lakhatási megoldással nem rendelkeznek: éjszakáikat a köztereken (utcán, pályaudvarokon, parkokban, barlangokban, elhagyott épületekben, mellékhelyiségekben, vagonokban, autókban egyéb zugokban) töltik, valamint azokat is ide soroljuk, akik minden nap "meg kell dolgozniuk" azért, hogy éjszakára valahova befogadják őket, és idetartoznak azok, akik eladják testüket, hogy alhassanak valahol, akiket futó ismerősük, ivó cimborájuk szívességből befogad egy-két napra, vagy akik egy-egy éjjeli menedékhelyen húzhatják meg magukat.

1.1.4. HAJLÉKTALANSÁG PSZICHOLÓGIA MEGKÖZELÍTÉSE

Bényei és társai (2000) a hajléktalanság kutatói a következőket írják: „... *ellátó rendszer kialakításának éveiben domináns hangsúlyt helyeztünk a hajléktalanságot kiváltó/fenntartó strukturális, társadalmi okokra... egyszerűbb és közelebbi, a köznyelv és a politikai nyelv számára kezelhetőbb, ha munkásszállók bezárásáról, vagy a munkanélküliség megjelenéséről szólunk, mint ha gyermekkori bántalmazásokat, személyiségmegtartó erőt, bonyolult mobilitási krachokat emlegetnénk.*” (Bényei és társai, 2000, 64. oldal).

1.1.4.1. A TRAUMA HATÁSA

A hajléktalan embereket több és súlyosabb negatív élmény (átlagosan 8-9) éri az életben, mint egy átlagembert (Munoz és társa, 1999). Az, hogy a traumák hatására kialakul-e, illetve mennyire tartósan marad meg következményként a tehetetlenség az attól függ, hogy az adott személy értelmezési modellje (expalantory style) milyen (Seligman, 1992). A tehetetlenséget előidéző

kontroll hiányát a hajléktalanná vált emberek életét jellemző magas szintű distressz okozza (Toro és társai, 1999).

Goldman (1983) cikkében a hajléktalanság és trauma összefüggésére hívja fel a figyelmet azzal a céllal, hogy a mentális segítségnyújtás szerepe növekedjen a hajléktalan ellátásban. Kiemeli a poszt traumás stressz és az áldozattá válás jelentőségét, amely szerinte hajléktalansághoz vezet. A kisebb mértékű trauma áldozatai körében tapasztalt tünetek lehetnek szerinte a szerekekkel való visszaélés, az öncsonkítás, az intimitás visszautasítás, a tehetetlenség és az elszigeteltség érzése. A hajléktalan ellátás intézményeinek rigid szabályai is hozzájárulhatnak a szerző szerint ahhoz, hogy a trauma hatására a tehetetlenség kialakul.

1.1.4.2. LELKI OTTHONTALANSÁG

Kántor és társa (2018) szerint a lelki otthon „az a struktúra, a bennünk élő otthon ideája, mely magába sűríti annak belső élményét, hogy milyen az életünk bázisa” (Kántor és társa, 2018, 661 oldal). Ha az otthon ideája gyermekkorban nem megfelelő módon alakul ki, mondjuk azért, mert a gyermekkorában valaki azt tapasztalta, hogy veszélyes otthon lenni, akkor annak az embernek nehéz lesz később felnőttként valahol otthon érezni magát, gyökértelen lesz. A szerzők szerint a segítségnyújtás elsősorban feladata a lelki otthon helyreállítása, amely a biztonságérzet és valahova tartozás érzésének az erősítését jelenti (Kántor és társa, 2018).

Melamed és társai (2004) klinikai betegeken végzett megfigyelés alapján arra a radikális megállapításra jutottak, hogy a hajléktalanság egy lelkiállapot, amelynek a tényleges megjelenése, a látható hajléktalanság csak egyfajta fizikai térben is megjelenő manifesztáció. A hajléktalanság és mentális betegségek kapcsolatáról szóló történeti áttekintésben megállapítják, hogy a hajléktalan szálló eredeti funkciója szerint a mentális betegek közösségből való eltávolításának intézménye volt. Azt állítják, hogy a hajléktalan emberek között vannak átmeneti, időszakos és krónikus lakásvesztők. A krónikus hajléktalan emberek számára, szerintük, minden szociális támogatás hatástalan, mert „segíthetetlen” (unhelpable) állapotban vannak, amelynek az oka minden mentális és egyéb szociális okon túl a hajléktalanságra való hajlamosság (homeless-prone). A szerzők szerint ezeknek az embereknek nem lakás, hanem otthonhiányuk van elsősorban (nem jelent megoldást számukra, ha lakást kapnak), ami igazából a belső otthon (inner home) hiánya.

Ez utóbbi megközelítés kétségtelen pozitívuma, hogy a mentális betegségek kezelésének szükségességét a hajléktalan embereknek nyújtott segítség fontos részének tekinti, ugyanakkor ellentmond annak a gyakorlatnak, amelynek alapján az utóbbi évtizedek legsikeresebb segítő programját végezték a hajléktalan emberek között világszerte. A Housing First program, amely Sam Tsemberis (2004) New Yorki klinikai pszichológus nevéhez köthető, egészen másként tekint a hajléktalan emberekre. Tsemberis és társai (2004) bizonyították, hogy a korházi rehabilitációs programokban lakásképtelennek nyilvánított mentális problémákkal küzdő krónikus hajléktalan emberek 80%-a meg tudta tartani a lakását több éven keresztül (Tsemberis és társai, 2004). A Housing First modellt az elmúlt években Magyarországon is alkalmazták számtalan helyen (bővebben: Fehér Boróka, Közterületen élők lakhatási programjai, Esély 2012/4., 65-89 oldal).

További problémát jelent belső otthontalanság szerepét hangsúlyozó elméletek esetében az, hogy az érintettek, a krónikus hajléktalanok csoportja, a tapasztalatok szerint nem mutat jelentős különbséget más hajléktalan csoportokhoz képest. A „lelki

otthonalanság” megközelítés pozitívuma ugyanakkor, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy nem csak a négy fal előteremtése a cél. A housing first modellhez képest viszont a lelki otthonalanság szemlélet túlságosan statikus: nem számol olyan tényezők motivációs hatásával, mint amelyet az utcáról lakásba került emberek esetében önállóság érzése a bizalom megtapasztalása jelenthet. Miközben elfogadható az az állítás, hogy a krónikus hajléktalan embereknek nem elsősorban négy falra és egy saját kulcsra van szükségük (Melamed és társai, 2004), a lakás megszerzés sikerének és az önálló lakással együtt járó saját élet feletti kontrollnak a jótékony hatását nem lehet elvitatni.

1.2. TANULT TEHETLENSÉG

1.2.1. A KÍSÉRLETI MODELL

A hatvanas évek elején Martin Seligman amerikai pszichológus kutyákkal kísérletezett, mint nagy elődje Pavlov. A kellemetlen ingerekre adott válaszokat vizsgálta. A kellemetlen inger ketrec padlójába vezetett elektromos áram volt. Seligman és kutatótársai elkövettek egy hibát. Nem figyeltek rá, hogy a kísérletben alkalmazott hámok megakadályozzák a kutyákat a menekülésben. A kondicionálást követően egy másik hasonló helyzetben meglepetéssel tapasztalták, hogy a kutyák akkor sem próbáltak menekülni, amikor nem voltak hámmal megkötözve. A kísérletet azután többször megismételték és az ismételt kísérletekben a kutyákat három csoportra osztották. Az első csoport kutyáinak a padlón át áramütéseket adtak olyan módon, hogy semmiképpen sem tudtak tőle menekülni (hám volt rajtuk). A második csoport kutyáinak egy pedál lenyomásával módjuk volt elkerülni az áramütéseket. A harmadik csoportba tartozó kutyák nem kaptak áramütéseket. Az első és a második csoportba tartozó kutyák párba voltak állítva. A kísérlet során a pár azon tagja amelyik egy pedál lenyomásával meg tudta szüntetni az áramütéseket, egyúttal megszüntette az áramütéseket a párjánál is (ezért az első és a második csoport kutyái ugyanannyiszor és ugyanannyi ideig voltak kitéve áramütéseknek).

A tanulási fázis után a kutyákat behelyezték egy olyan ketreche (shuttlebox) amelynek az aljában az első tanulási fázishoz hasonlóan áramot vezettek. A ketrec két részre volt osztva, amelyet egy kis kerítés választott el. Ezen a kutya könnyedén át tudott ugrani. A ketrec kerítéssel elválasztott másik részében nem volt a padlóban áram. Azt tapasztalták, hogy azok a kutyák, amelyek előzetesen elkerülhetetlen ingerként azonosították az áramütéseket nem keresték a megoldást, hanem összekuporodva a padlón halkán nyüszítettek, még mindkét másik csoport kutyái nagy arányban megtalálták a menekülés lehetőségét, átugrottak a kerítésen a ketrec másik felébe. A kísérletet az elmúlt évtizedekben nagyon sokszor, más állatokkal is megismételték (Seligman, 1997). Az eredmény ugyanaz lett.

A tehetetlenség állapotába került kutyák akkor sem menekültek, ha látták, hogy más kutyák megteszik ezt, ill. jutalmazással sem lehetett rávenni őket a kerítés átugrására. Csak miután a gondozó megfogta és néhányszor áttette őket a ketrec másik áramtalanított részébe kezdtek el maguktól is átugrani az áramütések elől (Seligman, 1997).

A kutatók azt is megfigyelték, hogy a kontrollálhatatlan averzív ingerek hatására a kutyáknak csak kétharmada került a tehetetlenség állapotába,

valamint azt, hogy a harmadik csoport kutyái (akik semmilyen előzetes kondicionálásnak nem voltak alávetve) közül kb. 5% kondicionálás nélkül is tehetetlenséget mutatott.

Néhány évvel később emberekkel is megismételt kísérletben is három csoport volt és az áramütést kellemetlenül erős hang helyettesítette. A második csoport egy pedál lenyomásával meg tudta szüntetni a zajt és a harmadik csoport az állatkísérletekhez hasonlóan nem volt zajnak kitéve. Ezt követően a csoportok tagjait egy új kísérleti helyre kitétték kellemetlen zaj hatásának, de most egy kar elfordításával mind a három csoport tagjai meg tudták szüntetni a zajt. Az eredmény ugyanaz volt amint az állatkísérleteknél, a kontroll hiányos csoport tagjai nem próbálták megszüntetni a zajt (Abramson, 1978).

Az állatok és emberek esetében is érvényes egységes modell lényege az, hogy a kontrollálhatatlan körülmények motivációs, érzelmi és kognitív deficitet okoznak. A motiváció hiánynak gyakorlatban a válasz késleltetést nevezünk, amelynek az az oka, hogy a válaszreakciónak a dolgok kimenetélé szempontjából nincs jelentősége. Az érzelmek szempontjából megjelenik a depresszió és kognitív hátrány az, hogy később nehezebb lesz a tanulás (Abramson, 1978). A tanult tehetetlenség lehet univerzális és lehet személyes. Az univerzális és személyes abban különbözik egymástól, hogy az univerzális olyan esemény következtében történik, ami minden esetben mindenkivel ugyanúgy történne (pl. egy halálos betegség) a személyes csak az adott személlyel történik meg azon a módon (pl. sikertelen vizsga). Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert a tehetetlenség érzelmi hatása a depresszió és az önbizalom szempontjából lényeges, hogy mennyire általánosítja az illető azt, ami vele történt. Fontos, hogy a motivációs és a kognitív deficit mértékét nem befolyásolja, hogy univerzális vagy személyes a tehetetlenség.

A tehetetlen állapot tarthat néhány percig, de tarthat akár évekig is, lehet krónikus (ha sokáig tart vagy visszatérően jelentkezik) és lehet átmeneti. A krónikus és az átmeneti tehetetlen állapot (és a depresszió) attól függ, hogy külső belső oknak tulajdonítjuk az ellenőrizhetetlen eseményeket, állandónak vagy átmenetinek gondoljuk a kontrollhiányt és mindenre kiterjesztjük-e, vagy csak az életünk adott részére vonatkozóan tartjuk relevánsnak (Abramson és társai 1978).

1.2.2. A TANULT TEHETLENSÉG FELÜLVIZSGÁLT MODELLJE

A felülvizsgált tehetetlenség modellben a tulajdonítás (attribúció) lesz hangsúlyos. Az ehhez kapcsolódó kísérletben a megszüntethetetlen zavaró hangot halló emberek csoportjának azt mondták, hogy megszüntethetik a zajt, ha megnyom egy pedált, de arra kérték őket, hogy ne tegyék ezt. A felszólítás a legtöbb esetben sikerrel járt és a kísérletben résztvevők nem nyomták meg a pedált. A kísérletben a fentebb leírt kísérleti helyzetnek megfelelően három csoport vett részt. A kísérlet második fázisában a résztvevő csoportok teljesítményei között nem volt kimutatható különbség. Tehát az attribúció a tehetetlenség kialakulásának lényeges eleme. Az attribúciós vagy Seligman kifejezésével értelemező stílus (explanatory style) alapján dolgozta France W. Quinn és Mary Anne McDermott Nelson (1988) az úgynevezett LH skálának nevezett mérőeszközt, ami a tehetetlenség állapotát méri.

1.2.3. A TANULT TEHETLENSÉG FIZIOLÓGIAI HÁTTERE

A tanult tehetetlenség biológiai mechanizmusának magyarázata mára leegyszerűsödött. Kiderült, hogy az eredeti elméletnek, amely szerint a tehetetlenséget tanuljuk pont az ellenkezője igaz. A kellemetlen ingerre adott passzív reakciót nem tanuljuk,

hanem ez az alapértelmezett válaszunk a hosszan tartó kellemetlen eseményekre (Maier és mtársai, 2016).

Az agy dorzális raphe mag (DRM) részének noradrenalin aktivitása okozza a tehetetlenséget. A kísérletek azt bizonyítják, hogy DRM neurotranszmitterrel történő stimulálása ugyanazokat a hatásokat (passzivitás, szorongás) eredményezi, mint az elkerülhetetlen sokk. Az elkerülhető és elkerülhetetlen averzív ingerek ugyanolyan mértékben hatnak az agy DRM területére és mégis csak a kontroll hiányos helyzetek okoznak tehetetlenséget. Ennek az a magyarázat, hogy az agy ventromediális prefrontális kéreg (VPK) területének egyes részei detektálják, illetve azt követően blokkolják a DRM-nek a sokk hatására bekövetkezett aktivitását (Maier és mtársai, 2016). A VPK védő hatásnak kiiktatása azt eredményezi, hogy az elkerülhető sokk hatása az elkerülhetetlennel megegyező lesz: passzivitás és szorongás. Ugyanakkor VPK plaszticitásnak köszönhetően (és különböző más agyterületek közreműködésének eredményeképpen) az elkerülhető sokk hosszú távú hatása az, hogy csökken a kontrollálhatatlan ingerek hatása. „Csábító az a feltételezés, hogy a kognitív terápia ugyanezen a mechanizmuson keresztül működik” (Maier és mtársai 2016, 362. oldal).

1.2.4. MEGOLDHATATLAN FELADAT

Hiroto és társai kísérletében az averzív ingereket megoldhatatlan anagramma feladatokkal helyettesítették. Ugyancsak három csoport volt az egyik, amely megoldhatatlan anagramma feladatot kapott a másik megoldhatót, a harmadik nem kapott feladatot. A kísérlet második fázisában mindhárom csoport tagjai megoldható anagramma feladatot kaptak. A korábban megoldhatatlan feladattal szembesülő csoportja sokkal kevésbé volt képes megoldani a feladatot, mint a többiek. Vagyis a tehetetlenség állapota a feladatmegoldások esetében is megfigyelhető (Hiroto D. S. és társai 1975).

1.2.5. DEPRESSZIÓ

Pavlov 1924-es kísérletei során beszél kísérleti körülmények között előidézhető pszichotikus állapotról. Pavlov tudta, hogy kutyák nagyon jó alakfelismerők ezért kondicionálta őket arra, hogy amennyiben egy kör alakot látnak akkor ételhez jutnak és ha ellipszist, akkor nem kapnak ételmezt. Ezután az ismételt kísérletek során elkezdte közelíteni a két alakzatot egymáshoz (a kört laposította az ellipszist kerekítette), amelynek hatására az állatok idegesek, hisztérikusak lettek (Pavlov, 1928). Ezt nevezte Pavlov pszichózisnak, amelyet a tudományos közvélemény sohasem tartott bizonyítottan pszichotikus eseménynek mivel az elfogadott szakmai álláspontok szerint laboratóriumi körülmények között előidézett betegséget nem lehet diagnosztizálni. Seligman (1972) véleménye ettől eltér és azt hangsúlyozza, hogy a laboratóriumi jelenség és diagnosztizált reaktív depresszió (a depressziónak az enyhébb fajtája, amely külső körülmények hatására keletkezik) azonos tünetegyüttessel rendelkezik. A depressziós eseteknél nagyon gyakori a tehetetlen állapot, amely passzivitást, pszichomotoros retardációt, intellektuális lassulást, magányt (social unresponsivness) eredményez és a súlyos depresszióban kábulatot (stupor) is okozhat (Seligman, 1972).

1.2.6. BETEGSÉGEK

A tanult tehetetlenségnek egyéb egészségügyi kockázatai is vannak. Visintainer és társai (1982) kísérletében patkányok agyába oltott daganatos sejtek áttétképződését vizsgálták és arra következtetésre jutottak, hogy az előzetesen kontrollálhatatlan sokknak kitett állatok szervezetében kétszer olyan valószínűséggel alakult ki daganatos betegség, mint azokéban, akik nem voltak kitéve ilyennek. A megbetegedett patkányok között a tehetetleneknek fele annyi volt az esélye a túlélésre, mint azoknak, akik el tudtak menekülni az averzív ingerek elől, illetve azokhoz képest, akik nem kaptak áramütéseket.

1.2.7. KONDICIONÁLT VERESÉG

Kim L. Huhman és társai (2002) érdekes kísérletet végeztek hím és nőstény szíriai hörcsögökkel. A hörcsögök magányos állatok, akik megvédik a területüket más hörcsögökkel szemben. A kísérlet első fázisában átlagos nagyságú és viselkedésű hím állatokat betettek egy nagy és agresszív hím ketrecébe, amelynek következtében az „szociális vereséget szenvedett”. A kísérlet második fázisában a kondicionált állatok saját ketrecükben maradtak és hozzájuk helyeztek be egy másik, egyébként nem agresszív állatot, akivel szemben meg kellett volna védeniük a territóriumukat. Ehelyett visszahúzódnak és védekezők voltak. Ez a fajta kondicionált viselkedés több állat esetében 30 napig is kimutatható volt. Ezt a viselkedést elnevezték kondicionált vereségnek (Huhman K.L., 2002).

1.2.8. SZEGÉNYSÉG

Evans (2005) szerint az alacsony jövedelmű családok nagyrésznél a közvetlen lakókörnyezetet kaotikusnak lehet nevezni, ami azt jelenti, hogy számos megoldhatatlan és kiszámíthatatlan körülménnyel folyamatosan számolniuk kell. Ilyen például a túlszűfoltosság és zaj, amelynek tehetetlenséget okozó hatását amerikai alacsony jövedelmű családok gyermekeinek körében végzett kutatásában bizonyította (Evans G. és társai, 2005).

1.2.9. ÖSSZEFOGLALÓ

A hajléktalanság hagyományos megközelítésben elsősorban egy közösségi együttélést érintő cselekvés (deviancia), amelynek megítéléséhez a közösség érdekét megjelenítő morális szempontokon túl nincs értelme más magyarázatokat keresni. Ma már a hajléktalanság kérdése nem áll meg a közösségi érdekek szintjén, nem tartjuk egyéni veszteségeket a közösség belső békéjének megőrzése érdekében elhanyagolhatónak. Vállaljuk a közösség hibás működését és keressük a hajléktalanság megszüntetésének a módját.

Az újabb vélemények szerint a hajléktalanság szükséges, de nem elégséges feltétele lakáshiány, mert szinte minden esetben viselkedési zavarok is megfigyelhetők a hajléktalanság hátterében. Mint fentebb látjuk egyes szerzők a hajléktalanság jelenségét teljes egészében az egyén pszichológiai állapotából vezetik le. Szerintük ez az a fenomén (lelki hajléktalanság), amivel a segítségnyújtás során dolgunk van és a tényleges lakásnélküliség csak ennek az állapotnak a gyakorlati megjelenési formája (amely azonban nem szükséges feltétele a probléma meglétének).

A tanult tehetetlenség, mint fentebb láttuk több helyen szóba kerül, de a hajléktalanságot egyéni pszichológiai okokra visszavezető szakemberek elsősorban a trauma ill. a gyermekkori szocializációs deficitet tartják a hajléktalanság okának.

Nem lehet kétségünk afelől, hogy a gyakorlatban látott hajléktalanságot az adott személy állapotának és lehetőségeinek megfelelő lakás hiánya okozza. Nincs okunk azt feltételezni, hogy a hajléktalanság egy olyan kórós állapot, amelynek csak az egyik megjelenési formája a lakásnélküliség. Ugyanakkor az is valószínűnek látszik, hogy hajléktalanság együtt jár az egyéni gondolkodás és viselkedés szintjén megjelenő mássággal, amely – keletkezésnek módjától és idejétől függetlenül, eltérő mértékben – felelőssé tehető a lakásvesztésért és a hajléktalanság fennmaradásáért. A másság oka pedig lehet a tanult tehetetlenség.

II. FEJEZET

2. KUTATÁSI RÉSZ

2.1. ELSŐ KUTATÁS

2.1.1. A KUTATÁS CÉLJA

Ebben a dolgozatban azt vizsgáljuk, hogy a hajléktalan emberek életében jelen van-e a tanult tehetetlenség, és ha igen akkor ennek milyen következményei vannak, illetve lehetnek. A kérdés amire választ keresünk az, hogy a hajléktalanságból való kikerülés nehézsége összefüggésben állhat-e a tanult tehetetlenséggel? Egy laboratóriumi körülmények között megfigyelt jelenséget, a tanult tehetetlenség modellt alkalmazunk a gyakorlati, valóságos helyzetre (a hajléktalan élethelyzetre).

2.1.2. HIPOTÉZISEK

H1: A tanult tehetetlenség gyakoribb és súlyosabb a hajléktalan emberek körében, mint a normál (lakásban élő) populációban.

H2: A tanult tehetetlenség összefügg a hajléktalanság megszüntetésében tapasztalható sikertelenséggel.

2.1.3 MÓDSZER ÉS ELJÁRÁS

2.1.3.1. RÉSZTVEVŐK

2.1.3.1.1. SZÜKSÉGES ELEMSZÁM

Előzetes erősségi vizsgálattal (G*Power 3.1.) megállapítottuk, hogy legkevesebb 46 résztvevő szükséges ahhoz, hogy eredményeink megfelelő erősségűen legyenek ($\beta=0,80$).

2.1.3.1.1. MINTA ELEMSZÁM

Az adataim hajléktalan emberek 2020 évi teljeskörű adatfelvételéből származnak. A teljeskörű adatfelvételben résztvevő hajléktalan közül véletlen mintaválasztás módszerével kiválasztott minden második hajléktalan ember

(3.656 fő) válaszolt a kérdéseinkre. A kutatásban a közterületen élő, ill. hajléktalan szálló lakó embereket kérdeztük. Az 1. ábrán szereplő települések szálláshelyein és közterületi helyszínein élő hajléktalan emberek válaszoltak kérdéseinkre.

1. Táblázat: Válaszadó hajléktalan emberek száma a kérdezés helye szerint

Település	Szálló	%	Közterület	%	Összesen
Budapest	1077	29	352	13	1429
Miskolc	167	5	109	4	276
Győr	158	4	38	1	196
Pécs	148	4	160	6	308
Debrecen	135	4	49	2	184
Nyíregyháza	111	3	30	1	141
Kecskemét	82	2	30	1	112
Székesfehérvár	48	1	25	1	73
Tatabánya	42	1	33	1	75
Veszprém	30	1	21	1	51
Kaposvár	27	1	35	1	62
Szeged	27	1	27	1	54
Szolnok	22	1	9	0	31
Békéscsaba	13	0	7	0	20
Hatvan	13	0	3	0	16
Kiskunhalas	13	0	0	0	13
Kisvárd	12	0	0	0	12
Mátészalka	12	0	0	0	12
Sopron	12	0	5	0	17
Ajka	11	0	0	0	11
Balassagyarmat	11	0	6	0	17
Mohács	10	0	0	0	10
Mór	10	0	0	0	10
további 31 város	452	12	74	3	526
Összesen	2634	72	1013	38	3656

2.1.3.1.2. KONTROLL CSOPORT

Mivel a tanult tehetetlenséget hajléktalan emberek körében kerestük, meg kellett találnunk a F3TT skála 0 pontját. Ehhez kontroll csoportot használtunk. A kontrollcsoportként elsősorban kékgalléros (nem diplomás emberek) válaszait használtuk, akikről azt tudtuk, hogy milyen korúak, férfiak vagy nők és azt, hogy mi a legmagasabb iskolai végzettségük. Egy munkaerőközvetítéssel foglalkozó cég segítségével 48 emberrel ki tudtuk tölteni az F3TT kérdéssorát.

2.1.3.2. ESZKÖZÖK

Az elemezni kívánt kérdéseket a tanult tehetetlenség mérésére (kezdeményezésemre és közreműködésemmel) egy kutatócsoport (Február Harmadika munkacsoport) dolgozta ki Seligman (1997) elméletére támaszkodva, Qiuless és társa (1982) LH skálájára alapján. Összesen 14 olyan kérdés, illetve állítás-pár volt az egyébként negyvenöt kérdést tartalmazó adatlapon, amely a tanult tehetetlenség jelzésére szolgált (lásd 1. számú melléklet).

A papír alapú adatfelvételt a segítők elektronikusan rögzítették. A felületen lehetőséget teremtettünk arra, hogy az A. és a B. válaszok együttes jelölése (amely tulajdonképpen hibás kitöltés) megjelenhessen. A kijelentés párok az LH skála mintájára a személyes befolyásra, sikerre, szerencsére, önbizalomra, saját képességeire, egyéni sorsra vonatkoztak. Arra törekedtünk, hogy az A és B. állítás minden esetben egymással ellentétes, és lehetőleg egymást kizáró legyen. A kérdések megválaszolásánál a válaszadónak döntenie kellett arról, hogy melyik, A vagy B állítást tartja igaznak önmagára nézve, ami főleg a közmondások esetében nem volt egyértelmű, mivel az egyik elfogadása csak bizonyos szempontból zárta ki másik elfogadását. Ezért a válaszadónak lehetősége volt mindkét válaszlehetőséget bejelölni.

2.1.3.2.1. F3TT SKÁLA SZERKESZTÉSE

A 20 ítemes Qiuless és társa (1982) által kidolgozott LH skálának nincs magyar nyelvre adaptált változata ezért fordítás után szakértők (segítők) bevonásával elvégeztük a teszt, mint mérőeszköz alkalmazhatóságának vizsgálatát. A vizsgálat során nyilvánvalóvá vált, hogy az eredeti LH skála kérdéseit a tanult tehetetlenséget (a pesszimista magyarázó stílus, mint indikátor használatával) az átlag populáció körülményeit figyelembevéve dolgozták ki, amely ezért csak nagyon nagy nehézségek árán lenne alkalmazható a hajléktalan emberek körében.

A skála átalakításánál (adaptálásánál) abból indultunk ki, hogy a válaszokban megjelenő pesszimista magyarázó stílus egy személyes konstruktum, amelynek a meglétét vagy hiányát kell mérnünk (nem a mértékét). Ezért úgy döntöttünk, hogy a pesszimista és a nem pesszimista magyarázó modell közötti választás a skálához képest jobban fog mérni. Ezért az eldöntendő-kérdés technikát alkalmaztuk a kérdőívben. Ennek a kérdezési módszernek a könnyebb válaszadáson túl előnye az is, hogy „teljes skálán mér”, vagyis az optimista attribúciók megjelenítésére is alkamat ad. További érv volt az egyszerűsítés mellett, hogy a tanult tehetetlenség jelenség felfedezője Martin Seligman a tanult optimizmus skála esetében is ezt a kérdezési stílust alkalmazza (Seligman, 2006).

A pesszimizmus és az optimizmus közötti választáshoz a lehető leghétköznapibb állításokat kerestünk. Az értékmentesség megteremtése érdekében, ahol lehetett nagyon gazdag és letisztult jelentéstartalommal bíró közmondásokat alkalmaztunk. A 14 kijelentés pár alapján kialakítottunk egy skálát, amelyben minden pesszimista válasz egy pontot kapott. A skálát úgy állítottuk össze, hogy minden pesszimista (tehetetlen) válasz egy pontot, az optimista válasz 0 pontot ért. Összesen tehát 14 pontot lehet elérni. A skálát Február Harmadika Tanult Tehetetlenség skálának (továbbiakban: F3TT) neveztük el.

2.1.3.2.1.1. F3TT SKÁLA MEGBÍZHATÓSÁGA

Az F3TT skála képzésére használt itemek (kérdések) megbízhatósága Cronbach Alfa = 0,82, amely azt bizonyítja, hogy a skála ugyanazt a jelenséget méri, mint az összetevői.

2.1.3.2.1.2. F3TT SKÁLA ÉRVÉNYESSÉG

Az adatok érvényességét (hogy azt mérik, amit mérni szándékoztunk) azzal biztosítottuk, hogy egy almintában ugyanazon személyekkel az eredeti LH skála magyarra fordított változata is felvételre került (N=56). Ezt a csoportot referencia csoportnak neveztük el.

2. Táblázat: Képzett F3TT és a Quinless féle LH skála értékei a referencia csoportban

Skálák érték egyezése	D [% pont eltérés]	Esetszám
F3TT ≠ LH	$D \leq 5$	16
F3TT ≠≠ LH	$5 < D \leq 20$	25
F3TT ≠≠≠ LH	$20 < D$	15

A megfeleltetés abból állt, hogy a képzett skála (F3TT) és az eredeti LH skála értékeinek a korrelációját mértük. Azt néztük, hogy milyen biztonsággal lenne képes a képzett skálánk bejósolni a tehetetlenség LH skálán mért értékét. Hetvenkét fő megkérdezése után 56 fő válasza volt értékelhető. Az adatfelvétel során a fent említett nehézségekkel találkoztunk: sokan félbehagyták a kitöltést, ill. láthatóan találmokra ikszeltek. Az értékelhető válaszok esetében az F3TT skála értékeit a LH skála pontértékeire átkonvertálva mértük. A két skála értékei a nem paraméteres Kolmogorov – Smirnov teszt alapján nem tekinthetők különbözőnek (lásd 3. Táblázat). A két skála korrelációja $R=0,79$ -es érték, ami elég magas ahhoz, hogy elmondhassuk, hogy a két skála együtt mozog. Ami azt jelenti, hogy az F3TT skála megbízhatóan a Quinless féle LH skála által mért konstruktumot méri.

3. Táblázat: Az F3TT és LH skála értékazonosságának hipotézisvizsgálata

	Teszt	P
Az F3TT skála megoszlása	Kolmogorov Smirnov Teszt	0,763
A LH skála megoszlása	Kolmogorov Smirnov Teszt	0,219

*Szignifikancia szint 0,05

2.1.3.2.1.2. F3TT SKÁLA NORMALITÁS VIZSGÁLATA

Bár az F3TT skálánk ferdesége és csúcsosság az 1-es érték alatt van a Kolmogorov - Smirnov és Shapiro-Wilk mutató alapján nem tekinthető normális eloszlásúnak ($p=0,00$). Ezért a T-próba helyett az ordinális skálák esetében alkalmazandó nem paraméteres, Wilcoxon féle rangpróbát fogjuk használni.

4. Táblázat: Normalitás vizsgálat

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statisztika	df	P	Statisztika	df	P
F3TT	,087	3146	,000	,978	3146	,000

2.1.3.3. KUTATÁSI DESIGN

A jelen kutatás korrelációs kutatási designra épül, melyben a résztvevők egyszerű, véletlen mintavétel alapján kerülnek kiválasztásra. A kvázi független változókat a hajléktalan élethelyzet (hajléktalanszálláshelyen vagy közterületen tartózkodás).

2.1.3.4. ELJÁRÁS

A kérdőívek felvétele 2020. február 3-án este (egy időpontban), szociális munkások kérdezőbiztosi közreműködésével, papír alapú adatlapon történt. A válaszadás önkéntes volt, történhetett önállóan és segítséggel. A kitöltött adatlapokat a kérdezőbiztosok online rögzítették. Összesen 14 olyan kérdés, illetve állítás-pár volt az egyébként negyvenöt kérdést tartalmazó adatlapon, amely a tanult tehetetlenség jelzésére szolgált (lásd 1. számú melléklet). Az általános instrukció minden kérdésnél azonos volt: *„Kérem jelölje 'x'-el, hogy a következő állítások (közmondások) közül melyik, inkább az a betűvel vagy b betűvel jelölt válasz, igaz Önre?”*. A kijelentés párok az LH skála mintájára a személyes befolyásra, sikerre, szerencsére, önbizalomra, saját képességre, egyéni sorsra vonatkoztak. Arra törekedtünk, hogy az A és B. állítás minden esetben egymással ellentétes, ha lehetséges egymást kizáró legyen. A kérdések megválaszolásánál a válaszadónak döntenie kellett arról, hogy melyik, A vagy B állítást tartja igaznak önmagára nézve, ami főleg a közmondások esetében nem volt egyértelmű, mivel az egyik elfogadása csak bizonyos szempontból zárta ki másik elfogadását. Ezért a válaszadónak lehetősége volt mindkét válaszlehetőséget bejelölni. Jelentős módszertani problémát okozott a dupla jelölések, illetve az üresen hagyott válaszok kezelése. Mivel a válaszokból skálát képeztünk ezért csak a minden kérdésre egyértelműen egy választ jelelő esetekkel számoltunk. Bár a későbbiek során a részskálákkal korrigált a változónkat is készítettünk, ill. egy változatban a dupla jelöléseket is válasznak fogatuk el néhány kísérleti változó létrehozásakor, a megbízhatóság fenntartása érdekében a bevont esetek számát nem később sem bővítettük. Hozzájárult ehhez a döntéshez az is, hogy az esetszám növelés minimálisan módosította volna a statisztikákat.

2.1.4 AZ EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA ÉS ÉRTELEMZÉSE

A Wilcoxon-féle próba segítségével hasonlítjuk az F3TT skála érték a kontroll-csoport által képviselt nem-hajléktalan népesség értékeihez. Az összehasonítás alapja a nem hajléktalan populáció pontjainak 1-es a középértéke (medián), amelyet konstansnak tekintünk. Az F3TT skála közepső (medián) értéke 6-os volt, amely szintén nagyon közelíti az átlagértéket (6,57). A Wilcoxon Próba eredménye: $Z=-47,238$; $p<0,05$.

5. Táblázat: Az F3TT skála értékeinek vizsgálata a kutatásban bevont és kontroll csoport középértékei alapján

<i>Konstans</i>	<i>Teszt</i>	<i>Z érték</i>	<i>P</i>
Az F3TT skála populációs középértéke = 1,00	Egymintás Wilcoxon Próba	-47,238	0,00

**A szignifikancia szint 0,05*

Ezt követően a második hipotézisünknek megfelelően megnézzük, hogy a skála értékei különböznek-e a pozitív és a negatív jövőképpel rendelkező, illetve az egy éven belül és a több mint tízenöt éve hajléktalan emberek esetében. Mindkét esetben a Mann-Whitney féle U próba lesz alkalmas eszköz annak az elöntésére, hogy a kvázi független változó alapján létrejött csoportokba tartozók pontszámai szignifikánsan különböznek-e egymástól.

6. Táblázat: Az F3TT skála értékei az aktivitás/passzivitás típusú változókkal

Mit gondol lesz-e a jövőben olyan helyzetben, hogy önálló lakásban lakjon?	N	A sorrend átlaga	A sorrendek összege	U	p
Igen	1405	1276,09	1792908,00	805193,00	0,00
Nem	1709	1788,85	3057147,00		

Mióta hajléktalan?	N	A sorrend átlaga	A sorrendek összege	U	p
Kevesebb mint egy éve	293	288,82	84624,50	41553,50	0,00
Több mint tízenöt éve	431	412,59	177825,00		

Végül szemügyre vesszük a hajléktalan emberek néhány egyéb szociológiai, demográfia változóit abból a szempontból, hogy valamilyen szempontból hozzá tudnak-e járulni a kutatás céljának megvalósulásához.

2.1.4.1 ÁLTALÁNOS KÖVETKEZTETÉSEK

A hajléktalan emberek körében mért F3TT skála érték az egymintás Wilcoxon próba eredménye alapján szignifikánsan magasabb, mint az átlag (lakásban lakó) népességet reprezentáló kontroll csoport értékei. Ez alapján feltételezhető, hogy a Magyarországon élő **hajléktalan emberek túlnyomó többsége a tanult tehetetlenség állapotában van**. Az alkalmazott skálánk alapján a kutatásba bevont hajléktalan emberek 72% mutatott nagyobb mértékű tehetetlenséget, mint a lakásban lakók.

Első hipotézis: a várakozásunknak megfelelően magas a tanult tehetetlenek aránya a hajléktalan emberek között.

A jövőkép alakulása és a hajléktalanként karrier hossza alapján úgy tűnik, hogy a tanult tehetetlenség kapcsolatban áll, negatívan befolyásolja a hajléktalanságból való kikerülést. Mindkét változó esetében Mann-Whitney féle U próba azt mutatta, hogy a csoportok közötti pontértékkülönbség szignifikáns ($P=0.00$), lásd 6. Táblázat.

Második hipotézist is el kell fogadjuk, amely szerint hajléktalanságból való kikerülés egyik akadálya a tanult tehetetlenség lehet.

2.1.4.2. TOVÁBBI KÖVETKEZTETÉSEK

A továbbiakban kontrollcsoport pontértékeivel egyező pontszámot elért hajléktalan emberek csoportját nem tekintjük tanult tehetetlenség állapotában lévőnek. A vártan megfelelően a közterületen élők között a találjuk legnagyobb arányban a pesszimista magyarázó stílus alapján tehetetlenek nevezhető hajléktalan embereket és a tehetetlenség átlagos pontértéke (8,4) szerint is ők vannak az első helyen (lásd 7. Táblázat). Az utcán élő hajléktalan emberek pontértéke szignifikánsan magasabb ($P<0,00$) mint bármilyen szálláshelyen lakóé.

Kicsit meglepő ugyanakkor, hogy az idős hajléktalanok otthonában is magas a tehetetlenek aránya (86%), miközben az utcai élettel ellentétben az élet egy ilyen otthonban a legkevésbé sem nevezhető kiszámíthatatlannak. Úgy tűnik, hogy az esetükben a kontrollt hiányát nem váratlan események sora okozhatja, hanem a napi élet menetében való beleszólási lehetőségének a hiánya (az idős-otthonok merev napirendje nem sok beleszólást enged). A tehetetlenség idős hajléktalanok otthonában tapasztalat magas arány azt bizonyítja, hogy nem csupán egy hajléktalanságra jellemző, a kiszolgáltatott helyzettel együtt járó pesszimizmust mérünk a skálánkkal, hanem a tanult tehetetlenséget, amely a cselekvésem és körülöttem zajló események közötti kontingencia hiányát jelentik.

7. Táblázat: A tartózkodási hely típusa a F3TT skála érték átlagai szerint

alvó/szálló hely	tanult tehetetlenek száma:	tanult tehetetlenek (%)	F3TT skála érték (átlag)
Közterület	792	84	8,4
Éjjeli menedékhely	733	76	6,9
Átmeneti szálló	693	70	6,2
Rehabilitációs intézmény	31	52	5,0
Hajléktalanok otthona	73	86	7,6
Egészségügyi centrum	12	67	5,9
Lábadozó	35	57	5,7
Összesen:	2369	76	3,2

A hajléktalanságból való kikerülés lehetőségi feltételei között első helyen kell említeni a jövedelmet, amelynek a forrása (rendszeressége és biztonsága), valamint nagysága jelentősen befolyásolja a kikerülés esélyeit. A F3TT skála átlag értékei és a havi jövedelem összegei a bevételi források alapján képzett csoportok szerint a 6. Táblán láthatóak.

8. Táblázat: A 2020 januári jövedelem és az F3TT skála érték átlagai a jövedelemforrás szerint

Megélhetés forrása 2020 januárjában	Esetszám	Jövedelem átlag (Ft)	F3TT skála érték (átlag)
Rendszeres munka	387	90.100	5,1
Alkalmi munka	648	46.194	6,9
Közmunka	693	52.346	6,7
Öregségi nyugdíj	486	70.199	6,5
Rokkantsági nyugdíj	464	49.442	7,5
Koldulás, kérdegetés	397	31.387	9,2
Gyűjtögetés, kukázás	460	30.071	9,0

A hajléktalan emberek jövedelmi helyzetek alapján eltérő mértékben pesszimisták, ill. tanult tehetetlenek. A T. próba alapján a különbség mértéke a jövedelemforrások tekintetében szignifikáns ($P < 0,00$), ugyanakkor a jövedelem és F3TT pontszám közötti korreláció alacsony ($R = -0,21$).

2.1.4.3. ÉRTELMEZÉS

Amint azt fentebb láttuk az F3TT skála pontértékei a hajléktalan emberek egyes csoportjain belül nem különböznek jelentősen. Ezen kívül azt is látjuk, hogy skála pontértékei a hajléktalanság megszüntetésében kulcs szerepet játszó jövedelem nagysággal gyengén korrelálnak: a tehetetlenség általános szintje folyamatosan magas (50% alatt még a rendszeres munkajövedelemmel rendelkezők között sincs a pesszimisták aránya). Ebből arra következhethetünk, hogy

1. a tanult tehetetlenségnek közvetve, a megoldatlan lakhatási helyzeten keresztül van hatása a jövedelemre (felkarolni és megfelelő jövedelmet biztosító „térfelre” átemelni a hajléktalan embert nem biztos, hogy megfelelő megoldást jelent) és
2. a hajléktalan életforma kisebb mértékben felelős a tehetetlenségért, mint a hajléktalanná válás.

2.7. ÖSSZEFOGLALÁS

A rendelkezésünkre álló adataink alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a hajléktalanná válás vagy a hajléktalanság jelent-e nagyobb kockázatot a tanult tehetetlenség kialakulásában. Nagyon valószínűnek látszik, hogy azok az emberek, akiket ma hajléktalanként ismerünk valamikor alkalmazkodni kényszerültek ahhoz a tapasztalatukhoz, hogy nem képesek befolyásolni a velük történő eseményeket. *A hajléktalansághoz vezető úton és hajléktalanként azt tanulták meg, hogy a kellemetlen esemény maguktól múlnak el* (ha szerencsésük van előbb, ha nincs akkor később) és bármilyen a helyzet megoldására tett kísérlet csak ront a helyzeten. Ha ehhez még azt is megtanulják, hogy a szerencsésüket a sorsot befolyásolni képes emberektől várják, akkor elő is állítottuk azt a társadalmat, amelyben azok, akikre nem irányul kivételes figyelem, joggal hibáztathatók azért, hogy nem tesznek eleget érvényesülésükért. Hankiss Elemér erről azt írja: „ezekben a társadalmakban az alávetettek tudatlanságban, tehetetlenségben, kiszolgáltatottságban éltek, megfosztva jogaiktól és jogaik tudatától. Mindent felülről kellett kérniük, kikönyörögniük” (Hankiss 1983c, 401. oldal)

2.1.6. KORLÁTOK

2.1.6.1. MÓDSZERTANI NEHÉZSÉGEK

Ha szakirodalomban leggyakrabban alkalmazott módszerrel vizsgálnánk a hajléktalanok között a tanult tehetetlenséget akkor a kísérleti helyzet alapul véve ki kellene választanunk három csoportot azok közül az emberek közül, akik közül kikerülhetnek a hajléktalanok. Az egyik csoportba tartozóknak olyan módon kellene rontani a lakáshelyzetét, hogy ne tudják befolyásolni saját lakáskörülményeiket. A másik csoportnál az első csoportéval megegyező külső (kényszerítő) körülmények mellett olyan lehetőséget kellene biztosítani, amivel meg tudják változtatni a lakás krízist, a harmadik csoportba kellene sorolnunk azokat, akiknek a lakáshelyzete nem változik meg negatívan. Ezek után mindhárom csoport esetében azt kellene megnéznünk, hogy egy mesterségesen előállított lakásvesztéssel fenyegető helyzetbe ki képes és ki képtelen önállóan megoldani a lakáskrízisét. És ha azt látnánk, hogy a megoldhatatlan lakáskrízisbe került emberek csoportja később kevésbé lenne képes egy megoldható lakásválságot kezelni, mint a másik két csoportba tartozók, akkor azt mondhatnánk, hogy a tanult tehetetlenségnek szerepe van abban, hogy emberek nem tudják elkerülni a hajléktalanságot, illetve nem tudnak kimászni belőle.

Ha a nyilvánvaló etikai problémák ellenére (csak úgy elméletben) megszeretnénk tervezni egy ilyen kísérletet akkor is számtalan egyéb akadályba ütköznénk. El kellene dönteni, hogy a lakásvesztés előzményeként milyen kellemetlen ingert válasszunk a számtalan közül (családi konfliktus, munkahely

elvesztés, tartós betegség, szenvedélybetegség, trauma stb.). Ha a gyakorlatban is használható eredményeket szeretnénk, akkor egy valóban reprezentatív mintát kellene választanunk, ami azt jelenti, hogy nagyon sok embert be kellene vonnunk a kísérletbe. Könnyen belátható, hogy ez nem lehetséges: a hajléktalan népességben a tanult tehetetlenséget a kísérleti állapot imitálásával nem tudjuk tesztelni.

2.1.6.2. TOVÁBBFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEK

Meg kellene vizsgálni azt, hogy a F3TT skálánkon magas értéket kapott hajléktalan emberek a segítő munka tapasztalatai alapján is mutatják-e a tehetetlenség jeleit. Jó lenne leírni ennek alapján a tanult tehetetlenség mibenlétét a hajléktalan emberek esetében.

A segítői munka módszerei között meg kellene keresni azokat, amelyek szándékosan (vagy öntudatlanul) a saját élet feletti kontroll növelésnek az eszközével a tanult tehetetlenség hatásának csökkentésével érnek el sikereket. Ezeknek a módszereknek a hajléktalanellátásban történő alkalmazásával, egy kísérleti (monitorozott) program keretében, meg kellene próbálni a hajléktalanságból való hosszútávú kikerülés esélyeit javítani.

2.2. MÁSODIK KUTATÁS

2.2.1. KUTATÁS CÉLJA

A hajléktalan emberek lakhatási helyzetük megoldásával kapcsolatban meglévő tehetetlenségének a csökkentése. Önértékelés, helyzet értékelés javítása, amelynek eredményképpen sikeresebb lesznek, amely jó hatással lehet az énhatékonyságukra.

2.2.1. HIPOTÉZIS

H1: A tehetetlenség mértéke a hajléktalan emberek körében csökkenthető

H2: A csökkent tehetetlenséget a tanult tehetetlen skálán ill. az énhatékonyság változásán mérhetjük.

2.2.3. MÓDSZER ÉS ELJÁRÁS

Goodman és társai (1991) hajléktalanok esetében a tehetetlenség csökkentésére azt javasolják, hogy ne csak fejlesszék őket és ne csak a stresszes állapot kezelése történjen meg, hanem biztosítsák számukra az hétköznapi életükben a lehető legnagyobb kontroll lehetőségét. *„Például a menedékhely lakóinak annyi felelősséget kell vállalniuk a menedékhely életének megszervezésében, amennyit képesek és amennyit hajlandóak vállalni”* (Goodman és társai 1991. 1223. oldal).

Ez a magyarországi hajléktalan szálláshelyeken élők esetében is segíthetne csökkenteni a tehetetlenséget mivel alapvetően itt sem aktívak a lakók. Ennek több oka is van, de feltételezésünk szerint a tehetetlenséget a hajléktalan szállón nyújtott szolgáltatásokhoz kapcsolódó téves hiedelmek okozzák.

Nehéz hajléktalan szállón lakni, de segítőként sem könnyű dolgozni egy hajléktalanszállón. Kognitív pszichológia nézőpontjából mind a lakók, mind a dolgozók ki vannak téve nagyon sok olyan zavaró vagy félelmet keltő szituációnak, amelyek aktiválhatnak olyan téves meggyőződéseket, amelyek miatt a tehetetlenség érzése keletkezik

bennük (Ellis és társa, 1975). Minkét fél érzékelheti úgy, hogy nem megfelelően bánnak vele mások ezért azok 'rosszak', illetve a rossz érzések miatt okolhatják környezetet.

2.2.3.1. RÉSZTVEVŐK

Egy budapesti hajléktalan szállón lakó és segítőként ott dolgozó emberek-ből önkéntes jelentkezés alapján kiválasztunk egy 20 lakóból és 5 segítőtől álló csoportot, akik számára tervezünk egy tréninget.

2.2.3.2. VIZSGÁLATI MÓDSZERE

A résztvevőkkel a beavatkozás előtt és után is kitöltetjük a F3TT teszt, valamint a Schwarzer-féle énhatékonyság kérdőívet, valamint a tréninget követő három hónap elteltével ismét megnézzük, hogy a történesek mennyire tulajdoníthatók a tréning hatásnak.

2.2.3.3. KUTATÁSI DESIGN

Kontrollfeltételes kísérleti kutatási elrendezés, amelyben a beavatkozás tervezett (feltételezett) hatását a vizsgált csoport tagjainak a megismételt teszteken elért pontszámai alapján mérjük.

2.2.3.4. ELJÁRÁS (BEAVATKOZÁS)

A hajléktalan szállón lakó emberek tehetetlensége csökkenhet egy olyan tréning hatására, amelyben a szállón dolgozó segítőkkel közösen a szállót érintő dolgokról kötetlenül, alá és fölé rendelt viszonyoktól mentesen beszélhetnek. Kevésbé fogják magukat tehetetlen szemlélőnek tekinteni a hajléktalan szálláhe-lyen történő események vonatkozásban. Mindez aztán azt eredményezheti, hogy ismét megtanulhatják azt, hogy a pozitív szemlélet (optimizmus) önmagában, minden egyéb más változás nélkül is, jelentős előrelépést hozhat az életükben.

2.2.3.4.1. A BEAVATKOZÁS TERVE

A hajléktalan emberek menedékhely életében való közreműködése növelheti az egyes hajléktalan ember kontrollérzését és csökkentheti a tehetetlenséget (és ezzel növelhető a hajléktalan ember kikerülés lehetősége). Ahhoz, hogy a hajléktalan emberek befolyásolhassák saját sorsukat azzal, hogy beleszólnak a hajléktalan szálló életébe előbb rá kell jönniük, hogy ez megéri nekik és el kell higgyék, hogy ez a cél elérhető. Ehhez önismeretre és bizalomra van szükségük.

A beavatkozás heti rendszerességgel, összesen hat alkalommal tartjuk két csoportvezető részvételével.

1. alkalom

Alkalom keretei:

- 2 x 1 óra 15 perces szünettel, kéthetente szerda 11 órai kezdéssel
- zárt csoport, elköteleződést kérünk az 5 alkalomra
- titoktartás

- tegeződés
- csoport közben nem lehet enni, inni lehet
- telefont kérjük kikapcsolni
- szünetek és dohányozási helyének tisztázása
- agresszió, verbális bántás kerülése
- nem vágunk egymás szavába
- alkohol kerülése a csoport előtt (nem jár kizárással, ha nem lesz betartva)
- tesztek kitöltése az ülés első szünete után

A csoport elején az egyenlőség hangsúlyozása céljából fel van ajánlva tegeződés. A bemutatkozó kör lényege, hogy mindenki felsorolja azokat a szerepeket, amelyeket szerinte betölt a szálló életében; van amikor anyuka, vagy barát, vagy feleség stb.

Ezután következik a mozgásos gyakorlat, azért, hogy térben is „megszülessen” csoport. Zene szól és körbe járjuk a teret, nézzék meg hol is vagyunk, mi van a szobában. Nézzenek rá egymásra, hogy is néz ki a másik, lásson meg valami olyat is, amire eddig még nem figyelt. Aztán következett az, ha én tapsolok, akkor tapsoljon mindenki. Ha én dobbantok, dobbantson mindenki. Aztán a csoport tagoké lesz az irányítás; ha valaki tapsol, tapsoljon mindenki, ha valaki megáll, kövesse mindenki, és ha valaki irányt vált, váltson irányt mindenki. Az utolsó részgyakorlatra egy szabályos körbe rendeződünk és úgy változtunk irányt. A gyakorlat végén pár szóban elmondjuk a gyakorlat célját.

Következő gyakorlatban az a cél, hogy egymást megismerjük: ezért mindenki – a csoportvezetők is – írtak két igaz, és egy hamis mondatot magukról, amit a végén felolvassunk, és a többieknek kell találni, hogy melyik a hamis.

Az utolsó gyakorlatban mindenki ír egy dolgot, amit szeret, és egy olyat, amit nem szeret a szállóval kapcsolatban. Újra körben egyesével haladtunk, és ezek születtek:

Záró kör: mindenki mondjon egy színt, amilyen most a hangulata

Terv:

Bevezető kör:

- Milyen volt az elmúlt 2 hét?
- Eszükbe jutott-e valami az előző csoporttal kapcsolatban?
- Mit szól a többi lakó ahhoz, hogy ők segítőkkel közösen dolgoznak?

1.

1. gyakorlat: milyen szerepet töltenek be a szálló életében?
Egynileg leírni, aztán közös megbeszélés.

2. Gyakorlat: kliensek és segítők külön dolgoznak. A csoportvezetők is beszállnak. Új segítő jelentkezik az állásra. A segítőnek meg kell győzni az új jelentkezőt arról, hogy jöjjön ide. Ugyanez a kérdés a lakóknál is: meg kell győzni a leendő lakót, hogy jöjjön ide lakni.

Szociális munkások:

- Van kitiltás?
- Milyen a főnök?
- Milyenek a munkatársak?
- Mi van akkor, ha kések?
- Mennyire közös a döntéshozás a lakókkal?
- Lehet-e pihenni éjszaka?

HF: párokban rendeződve alkossanak valami közöset a szállón, a szállóért. Együtt kell dolgozniuk, úgy, hogy azt többi lakó ill. segítő is lássa.

Segítő és segített párok kialakítása.

3. Alkalom

Kezdés macis kártya alkalmazásával: milyen érzés, élmény az, hogy egymás között nem beszélhetnek a csoportról?

1. feladat : házi feladat bemutatása

Tervek kidolgozása és ezek megvalósítása.

Biztos keretek mellett kiléphetnek a gyermeki szerepből, és felnőttként, felelősségteljesen tudnak cselekedni. Ha a csoportvezető a tagok bajaira válaszolva változtatja a kereteket, kiskorúsítja a tagokat, mert azt üzeni, hogy nem tudja azt megoldani. A keretek változhatatlanságával a tagok nincsenek kiskorúsítva, így cselekedetük értelmezhető lázadásként, ellenállásként, rivalizálásként

Felmerülő téma: Mi az én szerepem abban, hogy ez az én világom?

2. gyakorlat

Ki milyen szerepben van a szállón? Mi szerinte a saját szerepe, és mi mások szerint az ő szerepe?

4. Alkalom

Nyitó kör: Ki-hogy-van

1. gyakorlat

Szabad kör, ki mit gondol, mi folyik itt, mit hiányolnak? Ki mennyire érezte hatékonyak a saját működését a páros feladat megvalósításában?

- Milyen érték érvényesül? Milyen érték fontos Neked?
- Mi az én szerepem, hogy egy adott érték teljesül?
- Azért vannak-e szerepek, mert valamelyik érték nem teljesül? Oda-vissza hatás, paradox módon a konfliktusok fenntartják a megszokott rendet
- Vannak-e szerepek, értékek, amik egymást kiütve történnek, érvényesülnek? Lehet-e ezzel valamit tenni?
- Pl. a segítő szerepe a kiültetéskor – boldogság értéke nem érvényesül
- Szocok mellett kiállnak-e a kliensek?
- Mi az én szerepem abban, hogy nem teljesülnek az értékek?
- Lehetne-e minden értéknek teljesen megfelelni? A szálló természete... mik azok az értékek, konfliktusok, amik a MH természetével együtt jár?

2.

2. gyakorlat

Akvárium technikával először szocok vannak kívül, majd a kliensek vannak a külső körben. A belső kör témája:

- Mi a céloom azzal, hogy itt élek/dolgozom? Mit várok attól, hogy itt élek?
- Miben kérek/adok segítséget? Mit akarom, hogy velem történjen?

Közben a kör megállítása, külső kör elismétli, hogy mit hallott, esetleg mire kérdezne még rá

Végül a külső kör elmondja, hogy mit hallott, és hogy mi a véleménye

HF: Házirendet küldjék el, és hozzák el legközelebbre: árnyék gyakorlat: 1 napig köveszen egy szociális munkás egy klienst, és fordítva (csak akinek van ideje, opcionális 1-1 pár).

5. Alkalom

Kezdés:

Milyen állathoz hasonlít a hangulatomhoz?

1. gyakorlat:

Szerepek visszaosztása hangosan: egyénileg leírja mindenki, hogy most mi a szerepe mögötti célja a szálló működésében?

- Mit akar ezzel elérni a szállón?
- Mit akar ezzel megoldani a szállón?
- Mit akar ezzel elkerülni a szállón?
- Mi a motivációja ezzel a szállón?

Körben hangosan megbeszéljük

A filpcharton 2 oszlopba felírjuk a szerepeket és a motivációjukat

2. gyakorlat

Amit szerettek szállón milyen értékkel van kapcsolatban, milyen érték nyilvánul meg benne

Amit nem szerettek szállón milyen értékhiányt mutat meg? Mi az az érték, ami hiányzik, vagy részben érvényesül?

A rendszer értékei

- NEM OKOZZUNK KÁRT
- Szakmaiság, felelős segítség
- Biztonság
- Gyakorlatiasság
- hasznosság (értelem, célorientált)
- perspektivikus (jövőkép, remény a jövőre)
- empátikus, elfogadó, ítéletmentesség

Szemponatok:

Milyen összefüggés van a szerepek, motivációk és értékek között?

Kell-e még plusz motiváció, hogy a hiányos értékek teljesüljenek?

Azért vannak-e szerepek, mert valamelyik érték nem teljesül?

6. Alkalom

Kezdés:

Keressetek egy tárgyat a szobában, ami a hangulatotokat szimbolizálja!

1. gyakorlat

Eddigiek összefoglalása, vélemény alkotás

Tisztázó kérdések:

- Mi tetszett? Mi nem?
- Miért kellene folytatni? Miért nem?
- Mikor lehetne lezárni?
- Mikor lennétek elégedettek a csoporttal?

3.

2. gyakorlat

Motivációk, értékek, szerepek közötti összefüggések megbeszélése

Tisztázó kérdések:

- Milyen összefüggés van a szerepek, motivációk és értékek között?
- Kell-e még plusz motiváció, hogy a hiányos értékek teljesüljenek?
- Azért vannak-e szerepek, mert valamelyik érték nem teljesül? Oda-vissza hatás, paradox módon a konfliktusok fenntartják a megszokott rendet
- Milyen értékek nem teljesülnek?
- Mi az én szerepem abban, hogy nem teljesülnek az értékek?

- Lehetne-e minden értéknek teljesen megfelelni? A szálló természete...

3. gyakorlat: tesztek kitöltése

Feed back (két hónap elteltével)

- Változott-e valami és ha igen mi?
- Mennyire látod másként a szálló működését (hogyan láttad volna mindent hrom hónappal ezelőtt)?
- Mennyire agy részese azzal ami veled történik?

Összefoglalás: ...

FELHASZNÁLT IRODALOM

Abramson, L. Y., Seligman, M. E., & Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87(1), 49-74. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.87.1.49>

Avramov, D. (1995) Homelessness in the European Union: *The Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s* (Brussels : FEANTSA).

Bényei, Zoltán, Gurály Zoltán, Győri Péter, Mezei György (2000). Tíz év után, Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról – 1999: *Esély* 2000/1, 62-95 oldal.

Breitner, P. (1999/1). A hajléktalanná válás lépcsőfokai. *Esély*, 84-107.

Düll Andrea (2009). *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés.* Budapest: L'Harmattan. Budapest:

Ellis, A., & Harper, R. A. (1975). *A new guide to rational living.* Prentice-Hall.

ETHOS: [www.feantsa.org/ download/hu__2957983251444875415.pdf](http://www.feantsa.org/download/hu__2957983251444875415.pdf)

Evans, G. W., Gonnella, C., Marcynyszyn, L. A., Gentile, L., & Salpekar, N. (2005). The role of chaos in poverty and children's socioemotional adjustment. *Psychological science*, 16(7), 560-565. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.01575.x>

Goodman, L. A., Saxe, L., & Harvey, M. (1991). Homelessness as psychological trauma: Broadening perspectives. *American Psychologist*, 46(11), 1219-1225

Győri P. (1990). Gyorsjelentés a hajléktalanságról Magyarországon, 1990. In Andorka R., Kolosi T., & Vukovich Gy. (Eds), *Társadalmi riport* (pp. 430-447). Budapest: Kolosi Tamás kiadása.

Huhman, K. L., Solomon, M. B., Janicki, M., Harmon, A. C., Lin, S. M., Israel, J. E., & Jasnow, A. M. (2003). Conditioned defeat in male and female Syrian hamsters. *Hormones and Behavior*, 44(3), 293-299. <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2003.05.001>

Kántor Árpád, Dúll Andrea (2018), A hajléktalanság láthatatlan arca: A lelki otthon és a lelki otthontalanság in *Magyar Pszichológiai Szemle* · December 2018, DOI: 10.1556/0016.2018.73.4.5

Maier, S. F., & Seligman, M. E. (2016). Learned helplessness at fifty: Insights from neuroscience. *Psychological review*, 123(4), 349–367. <https://doi.org/10.1037/rev0000033>

Melamed, S., Shalit-Kenig, D., Gelkopf, M., Lerner, A., & Kodesh, A. (2004). Mental homelessness: locked within, locked without. *Social work in health care*, 39(1-2), 209–223.

Peterson, C. and Seligman, M.E.P. (1983), Learned Helplessness and Victimization. *Journal of Social Issues*, 39: 103-116. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1983.tb00143.x>

Pikó Bettina, A pozitív pszichológia missziója a modern társadalomban: *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 5(2004)4, 289-299)

Quinless, F. W., & Nelson, M. A. (1988). Development of a measure of learned helplessness. *Nursing research*, 37(1), 11–15.

Rákossy Zsuzsa, Szeitl Blanka, A hajléktalan emberek egészsége, *Demográfia* 2018 1. szám (29-52 oldal)

Tsemberis, S., (2010). Housing First: The Pathways Model to End Homelessness for People with Mental Illness and Addiction Manual, *FeaNTSA*.

Tsemberis, S., Gulcur, L., & Nakae, M. (2004). Housing First, consumer choice, and harm reduction for homeless individuals with a dual diagnosis. *American journal of public health*, 94(4), 651–656. <https://doi.org/10.2105/ajph.94.4.651>

Seligman, M. E. P. (2006). *Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life*. New York, NY: Vintage (Reprint).

Seligman M. E., P (1992). *Helplessness on development, depression and death*, New York WH Freeman.

Visintainer, M. A., Volpicelli, J. R., & Seligman, M. E. (1982). Tumor rejection in rats after inescapable or escapable shock. *Science (New York, N.Y.)*, 216(4544), 437–439. <https://doi.org/10.1126/science.7200261>

Wu, W. (2009). *Learned helplessness: How to tame a baby elephant*. [Personal Blog]. Retrieved from <https://waynewu.wordpress.com/2009/02/08/learned-helplessness/>.)

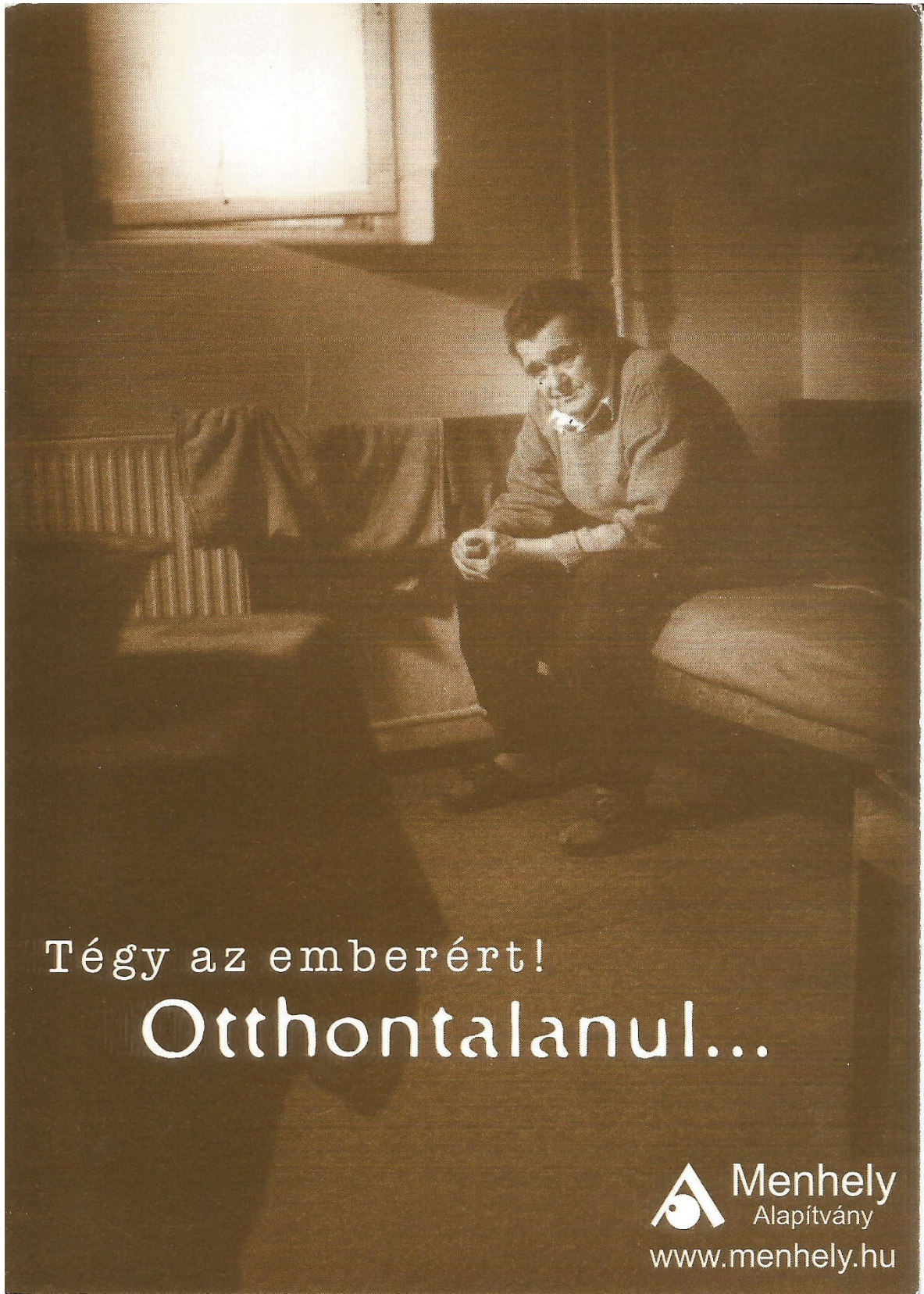
Melléklet

KÉREM JELÖLJE 'X'-EL, HOGY A KÖVETKEZŐ ÁLLÍTÁSOK (KÖZMONDÁSOK) KÖZÜL MELYIK, INKÁBB AZ A BETŰVEL VAGY B BETŰVEL JELÖLT VÁLASZ, IGAZ ÖNRE?

Ha nem tud dönteni, húzza át mindkét válaszlehetőséget!

1. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. A dolgom tőlem függetlenül, hol jól, hol rosszul alakulnak.
 B. Rajtam múlik, hogy mi lesz velem.
2. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Az életcélokat eddig nem voltam képes elérni.
 B. Minden célt elértem eddig, amit kitűztem.
3. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Az lesz, amit én akarok, ha teszek is érte.
 B. Bármit csinállok az lesz, ami lesz.
4. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Azért sikerül valami, mert szerencsém van.
 B. Akkor van sikerem, ha mindent megteszek a sikerért.
5. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Előbb-utóbb minden problémát meg tudok oldani.
 B. Bonyolult és nehéz problémákkal nem tudok megbirkózni.
6. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. „Ami nem megy, azt ne is erőltessük.”
 B. „Nincs lehetetlenség csak tehetetlenség.”
7. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. „Jobb egy marok szerencse, mint egy zsák ész.”
 B. „Mindenki a maga szerencséjének a kovácsa.”

8. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. A nagy dolgokban mindig jó vagyok.
 B. Pont a nagy dolgok azok, amiket mindig elrontok.
9. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Sokszor megbánom a döntéseimet.
 B. Nem szoktam elhamarkodott döntéseket hozni.
10. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Ha el akarok dönteni valamit, csak magamra számíthatok.
 B. Sok bajom van abból, hogy nem hallgatok másokra.
11. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. „Ember tervez Isten végez”.
 B. „Segítség magadon, Isten is megsegít.”
12. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Jobb a biztos rossz, mint a bizonytalan jó.
 B. „Minden mozog”, soha semmi sem lehet biztos.
13. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Ha felidegesítem magam, mindig hülyeséget csinállok.
 B. Bármennyire ideges vagyok nem csinállok olyat, ami rossz nekem.
14. Inkább A vagy inkább B igaz Önre?
 A. Azt akarom, hogy jó legyen az, amit csinállok.
 B. Nem érdekel, hogy jó-e az, amit csinállok, csak legyen fizetség.

Tégy az emberért!
Otthontalanul...

 Menhely
Alapítvány
www.menhely.hu

„Olyan társadalmakban, amelyekben jelentős egyenlőtlenségek vannak, a kormányoknak arra kellene törekedniük, hogy a minimumszintek emelkedését biztosítsák ne csak a jövedelemnél, az anyagi ellátottságnál és a társadalmi szolgáltatásoknál, hanem az önbecsülés szintjén is, az iskolai és a mobilitási esélyeknél is, s számos döntés meghozatalánál is.” (S. M. Miller - P. Roby)

MÓZER PÉTER: KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS A SZÜKSÉGLETEK KÉRDÉSE (F3 2017)

A tanulmány a 2017-ben, a hajléktalanok körében végzett survey felvétel (un. Február 3-ai kutatás¹) adatainak értékelésével, feldolgozásával foglalkozik. Érdeklődési területünk, hogy a felvétel által feltárt társadalmi körülmények milyen hátrányokat „produkálnak”. A hátrányok (ebben az összefüggésben: kiszolgáltatottság fokozatai) feltárása mellett a tanulmány másik fontos témája, hogy e hátrányokkal mit kezdhet a szociálpolitika. Pontosabban fogalmazva: A hátrányok megismerése milyen segítséget jelent(het) a szükségletek meghatározása során? Hipotézisünk szerint e hátrányok mintázata és a megjelenített szükségletek² között empirikusan is igazolható kapcsolat áll fenn. Ráadásul a kapott összefüggések alkalmasak arra, hogy az ügyfél helyzetéből következtetni lehet arra, milyen gondozási szükséglet az adekvát.

BEVEZETÉS – EGY PARADOXON NYOMÁBAN

Kezdjük paradoxonnal. Az F3 adatfelvétel szerint a mintába került hajléktalan emberek többsége régóta hajléktalan, ennek ellenére majdnem kétötöd rendelkezik munkajövedelemmel.

Régóta hajléktalan, hiszen

- 41 százaléka tíz, vagy ennél is több éve,
- több, mint felük öt vagy ennél is több éve,

¹ Továbbiakban F3 adatbázis.

² A 2017-es kérdőívben szerepelt egy olyan blokk is, amely célja a gondozás szükséglet meghatározása. A létrehozott adatlapot szociális munkások töltötték ki. A kitöltők vagy ismerték azt a hajléktalant, aki kitöltötte az adatlap előtti kérdőívet, vagy csak a válaszokat (azaz a személyt nem) ismerte.

- és mindössze 8 százalékuk kevesebb, mint egy éve hajléktalan.

Ez ellentmondásnak még akkor is fennáll, ha döntő többségüknél a munkájukért kapott jövedelme nagyon messze van a havi nettó átlagkeresettől (191.280 Ft volt³). Azaz az alacsony keresetek ellenére a paradoxon fennáll, mert egyrészt a lakhatás kérdése hosszú távon nem megoldott, másrészt valamilyen, igaz nem túl szoros kötődéssel (a munkaerőpiac szekunder szegmentumaihoz) kapcsolódnak a munka világához. A szegénység általános elméleti felfogástól ez a helyzet némileg eltér, mivel a szegénységelméletek – egyébként nagyon helyesen – a munkaerőpiaci kötődés hiányát az egyik, ha nem is kizárólagos, de lényeges dimenzióknak tartják a szegénység (társadalmi kirekesztés/kiilleszkedés), a társadalmi hátrányok kialakulásában.

Azaz, hiába dolgozik a hajléktalan emberek nagy része, a kapott kereset elég szerény, így a munkaerőpiaci betagozódás nem elégséges ahhoz, hogy kiemelje „rossz helyzetéből”.

A paradoxon feloldásához, illetve felvezetőben felvetett kérdésünk és hipotézisünk vizsgálatához, a hajléktalan élethelyzet leírását a depriváció (megfosztottság) fogalomköré építjük, mivel e szegénység megközelítés (objektív relatív depriváció elmélet, Townsend 1979) előnye, hogy összekapcsolja a szükségletek kielégítésének lehetőségeit (ez az elmélet „objektív” jelzője) a társadalmi egyenlőtlenségek problematikájával („relatív” jelző). Így annak eldöntésére, hogy a társadalmi szükségletek elfogadott szintjéhez képest a vizsgált egyén, csoport hol helyezkedik el, a különböző társadalmi hátrányok kialakulását szükséges számba venni. Pontosabban: e hátrányok különböző együtt járásait, ennek a szükségletkielégítésre gyakorolt hatásait.

Az elemzés elméleti kerete tehát a Townsend-i szegénység fogalom, amely így szól: *„Egyénről, családról és a népesség egyes csoportjairól akkor mondjuk, hogy szegénységben élnek (azaz, hogy objektív relatív deprivációs helyzetben vannak), ha nem rendelkeznek elegendő forrással ahhoz, hogy úgy táplálkozzanak, olyan tevékenységben vegyenek részt és olyan életfeltételekhez és javakhoz jussanak, amelyek társadalmunkban szokásosak,*

³ Forrás: KSH, 2017. januári adat, a teljes munkaidőben alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete a nemzetgazdaságban a közfoglalkoztatottak nélkül (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qli042a.html (utolsó megtekintés: 2019. január 3.).

vagy legalább széles körben elfogadottak és helyeslésre találnak.” (P. Townsend; idézi: Ferge Zs. 1991:188).

Az elemzés céljait az elméleti keret, valamint az adatfelvétel „tulajdonsága”⁴ együttesen határozza meg. Az elemzés által bevont kategóriákat az alábbiak:

- demográfiai változók;
- iskolai végzettség;
- munkavégzés akadályai;
- jövedelmi helyzet különböző aspektusai (jövedelmi helyzet; megélhetési biztonság; jövedelemtípusok stb.);
- lakhatás biztonságával kapcsolatos változók;
- egészségügyi állapot;
- hajléktalanság, mint társadalmi helyzethez kötődő változók.

Az előzőekben írt kategóriákat vettük egybe a kérdőívben szereplő szükségletek meghatározásokkal. Az így kialakított modellekben végeztük el az elemzést.

MIT TEKINTSÜNK ROSSZ HELYZETEKNEK?

Korábbi F3-as kutatásokból is tudjuk, hogy a hajléktalan emberek többsége férfi⁵. *Kor szerinti* megoszlását tekintve a megkérdezettek átlagéletkora nem egészen 53 év (medián: 54. év, módusz: 63. év). A többség 40 és 69 év közötti életkorú, ezen belül gyakori a 50 – 65 életév közötti hajléktalan ember.

⁴ A kérdőív változói – a felvétel sajátosságaiból és a megkérdezett populáció jellegzetességeiből adódóan - jellemzően nominális változók. A kérdések azonban egy-egy dimenzió mentén egymással szorosan összetartoznak. Így a nominális kérdésekből magasabb szintű (ordinális) változók készítésére is lehetőség nyílt. Pl.: a lakhatás témakörében négy kérdés arra vonatkozott, hogy a megkérdezett egy adott időszakot alapul véve hol lakott (lakás; átmeneti /fizetős/ szálló; éjjeli menedékhely; közterület). Ezekből a kérdésekből egy skálát állítottunk össze. Ez: „lakás-közelség” (Győri Péter elnevezése), melynek értékei: 1) lakás; 2) lakás és intézményi elhelyezés; 3) átmeneti (fizetős) szálló; 4) lakás, intézményi elhelyezés és közterület; 5) lakás és közterület; 6) átmeneti (fizetős) szálló és éjjeli menedékhely; 7) éjjeli menedékhely; 8) intézményi elhelyezés és közterület; 9) közterület. Az elemzéskor ezt az új változót használtunk. Ugyanilyen módszert követünk: a) segítségre való szükséglet; b) egészségi állapot; c) jövedelmi helyzet; d) munkavégzési akadályai változóinak képzése során.

⁵ A 2017-es adatfelvételben ez az arány 76 százalék.

Iskolai végzettséget nézve 85 százalékuknak nincs érettségije, ezen belül majdnem felük csak 8, vagy ennél kevesebb osztályt végeztek el. Mindössze 3 százalékuk rendelkezik felsőfokú végzettséggel, azaz ebben az esetben érvényesül az a társadalomtudományi közhely, hogy az iskolai végzettség a társadalmi rétegződés szempontjából lényeges faktor, hiszen a hajléktalanság eseténben iskolázottság szempontjából homogén társadalmi csoporttal állunk szemben.

Fontos dimenzió az *egészségi állapot* is, mert nemcsak a munkaerőpiaci kötődést, és így a jövedelemszerzés lehetőségeit, hanem magát az életminőséget határozza meg. Arra a kérdésre, hogy „Előfordult-e, hogy nem megy orvoshoz, mikor beteg?“, valamint „Előfordult-e az elmúlt egy évben, hogy kórházi osztályon kezelték?“ a válaszadók 66⁶, illetve 38⁷ százaléka válaszolt igennel. Az összevont egészségi állapot (négyféle egészségi állapot vagy fogyatékoság⁸) azt mutatja, hogy közel 45 százalékuk 2 – 4-féle állapotról, majdnem harmaduk egyféle rossz egészségi állapotról nyilatkozta azt, hogy jelen van életükben. Azok, akik nem számoltak be ilyen jellegű egészségügyi problémáról, ők a megkérdezettek majdnem negyede.

A munkaerőpiacra lépés akadályai is olyan kérdéskör, amely alapvetően határozza meg az életminőséget, és emellett a mobilitási lehetőségeket, kitörési pontokat. A kérdőív tíz olyan akadályozó tényezőt⁹ gyűjt egybe, amely a válaszadó hajléktalan emberek szerint nehezzé teszi, nehezzé teheti, hogy munkát végezzen. A hajléktalan emberek átlagosan valamivel több, mint kettő akadályt jelöltek be (medián: 2,0; módusz: 2,0). A legtöbb

⁶ N= 7.855

⁷ N= 7.822

⁸ Ezek a következők:

- Van-e valamilyen súlyos, krónikus betegsége?
- Van-e valamilyen súlyos testi fogyatékosága?
- Tud-e arról, hogy van valamilyen lelki/pszichiátriai problémája?
- Tud-e arról, hogy van valamilyen értelmi fogyatékosága vagy tanulási nehézsége?

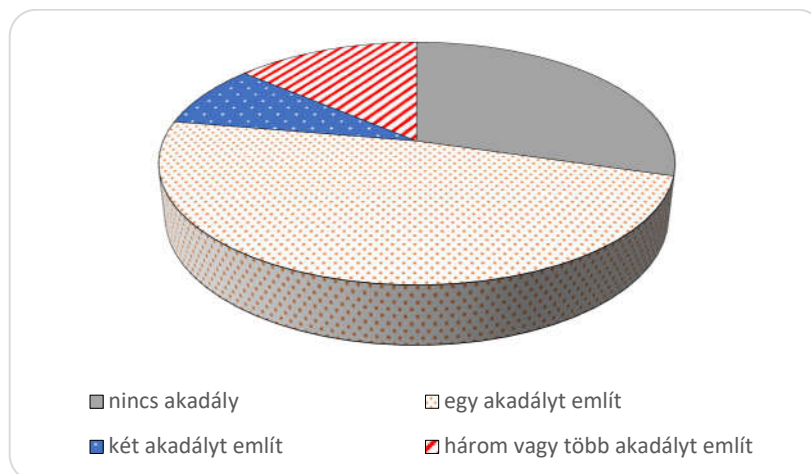
⁹ A kérdés pontosan így hangzott: „Akadályozza-e valami a felsoroltak közül abban, hogy munkát végezzen?“ (Több válasz is megjelölhető). Az akadályozó tényezők: betegség; nincs munka; megváltozott munkaképesség; idegállapot; alkoholprobléma; külső megjelenés; alacsony fizetés; (jó) szakma hiánya; idősor; lakhatás hiánya.

akadályozó tényező a tízből hét volt. Igaz erről a megkérdezettek mindössze 0,1 százaléka számolt be.

Az 1. ábrán látható, hogy 30 százaléka úgy nyilatkozott, hogy a munkavégzésben – a felsoroltak közül - semmi nem akadályozza, míg 48 százalékuk egy, 8 százalékuk legalább kettő, 14 százalékuk kettőnél több akadályt említett egyszerre.

1. ábra A munkavégzés akadályai

(N=7.810)

Forrás: F3 adatbázis

A munkavégzésre akadályára vonatkozó állításokat összevettük az jövedelemforrással (1. táblázat), tulajdonképpen azt látjuk, amit várni lehetett. Azok, akik rendelkeznek munkajövedelemmel kevesebb akadályozó tényezőről számolnak be, mint azok, akiknek vagy bizonytalan helyről származik a jövedelme, vagy szociális, de nem TB-jellegű támogatást kap.

1. táblázat A megkérdezett hajléktalan emberek szerinti munkavégzés akadályainak jövedelemforrás szerinti megoszlása (% , N= 7.526)

munkavégzés akadályai	munkajövedelem	szociális jövedelem	nincs jövedelme, vagy gyűjtögetés, koldulás, kéregetés
nem említett egyet sem	54	15	18
egyet említ	31	56	51
kettőt említ	5	13	9
három vagy ennél többet említ	10	16	22
<i>összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: F3 adatbázis

Az akadályozó tényezők kétféle lehetett bontani. Az egyik rész a személyes okokat, míg a mások rész a külső tényezőket¹⁰ gyűjtötte össze. Ha csak azokat vesszük alapul, akik említettek legalább egy akadályozó tényezőt¹¹, akkor inkább személyes okokat említettek. A válaszadók 45 százaléka csak személyes ok(ok), 15 százalékuk szerint mindkettő, de jellemzően személyes ok(ok) az(ok), ami(k) miatt nehezzé válik a munkavégzés. A „csak külső ok(ok)”, valamint „mindkettő, de elsősorban külső ok(ok)” sokkal kisebb számban (14, ill. 9%) szerepel, mint a munkavégzés akadályai.

A hajléktalan emberek *jövedelmi helyzetét* három kérdés mentén igyekeztünk feltérképezni. Ezek a következők:

1. Hol helyezkednek el a jövedelmi létrán?
2. A kapott jövedelem mennyire nyújt megélhetési biztonságot?
3. Mi a jövedelem forrása?

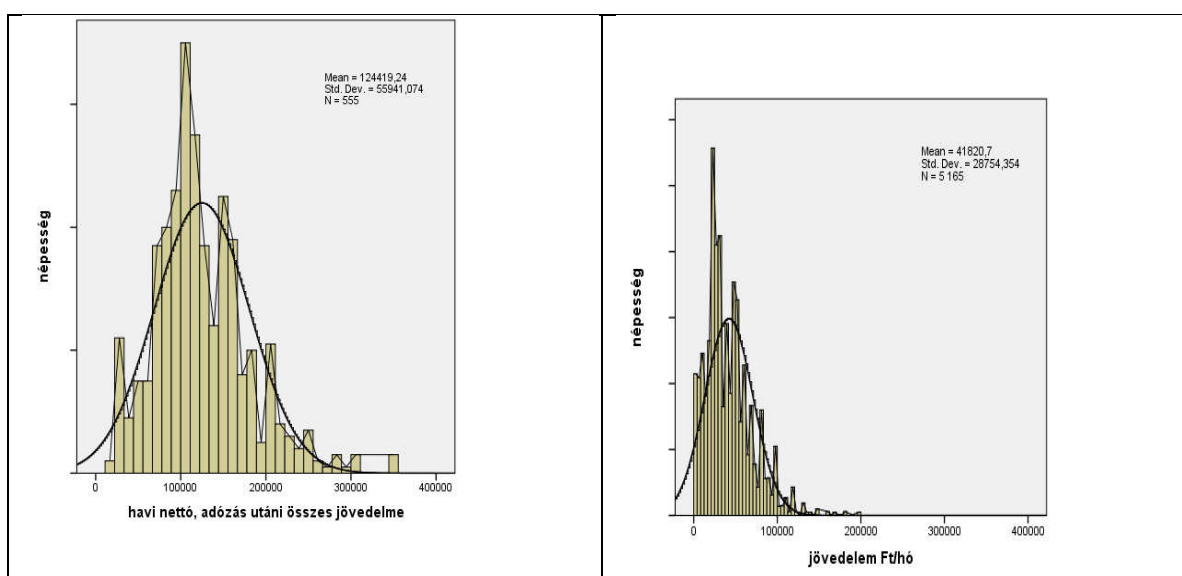
(*jövedelem-eloszlás*) F3 adatfelvétel szerint a hajléktalan emberek átlagjövedelme 2017. januárjában 41.820 Ft, mediánjövedelme 35.000 Ft volt. Amennyiben összevetjük a teljes népesség jövedelem-eloszlásával (2. ábra bal oldali eloszlás) – nem meglepő módon – mindkét eloszlás balra ferde, azaz a népesség többsége alacsonyabb jövedelmi szinteken helyezkedik el. Abban is hasonlóság van, hogy a medián értéke mindkét esetben átlag alatti értéket vett fel. Magyarán: a többség az átlag alatti jövedelemmel rendelkezik.

¹⁰ Az akadályozó tényezők egyrésze személyes ok (képzettség hiány, alkoholprobléma, betegség stb.), más részük külső tényező (pl. idős, lakás hiánya, nincs munka).

¹¹ N= 5.501

Feltűnő, hogy a nettó (és mért) jövedelmi pozíció vonatkozásban a két populáció között jelentősnek mondható átfedést láthatunk. A hajléktalan emberek jövedelmi pozíciójának a felső határát nagyjából 100 ezer Ft környékén húzhatjuk meg (e feletti jövedelemmel már igen kevesen, mintegy 2%-uknak van). A Tárki adatok pedig azt mutatják, hogy a népesség egy számottevő része 100 ezer Ft alatti jövedelemmel rendelkezik¹². Ebben az esetben nem is maga a pontos összeghatár a fontos, hanem az eloszlás mintázata, ami annyit tesz, hogy *jövedelmi oldalról a hajléktalan emberek egy része és a nem-hajléktalanok emberek egy része között, jövedelmi oldalról nincs komoly eltérés*, mivel a népesség egy jelentős részének a személyes nettó jövedelmét nagyjából hasonlóan kell tekintenünk azon hajléktalan emberekével, akik a saját jövedelem-eloszlás csúcsán helyezkednek el. Ez a jellegzetesség tovább erősíti azt, hogy az írás elején felvetett paradoxon fontos jelenség, a kiszolgáltatottság, a hátrányok „viselkedésének” megértésében.

2. ábra Jövedelem-eloszlás alakulása a népesség (bal oldali ábra) és a hajléktalanok körében (jobb oldali ábra) (2017. január, %)

Forrás: Tárki¹³, ill. F3 adatbázis

A következő, 2. táblázat, a fenti megállapítást árnyalja. A szociálpolitikai gondolkodás szempontjából fontos jövedelmi küszöbök szerint osztottuk fel a rendelkezésre álló jövedelmeket. A főbb összefüggéseket következőképpen foglaljuk össze:

- Eltérő mértékben, de mindkét populációban jelentősnek mondható azok száma, akiknek alacsony a jövedelme. (A táblázatban a 100 ezres határ a „nettó átlagkereset 60%-a – nettó átlagkereset” közötti jövedelmi sávban található.)
- A jövedelmi sávok eloszlásában máshol vannak a töréspontok:

¹² Hogy mennyiből kell megélniük azt nem tudjuk, hiszen ezek személyes, és nem háztartási jövedelmek.

¹³ A Tárki adatairért köszönettel tartozom Hudácskó Szilviának, a Tárki munkatársának.

- A hajléktalan emberek esetében ez a teljes munkaidős közfoglalkoztatási munkabér. Ez alatti jövedelmi szférában a teljes minta 93 százaléka található.
- A felnőtt népesség esetében a töréspont a részmunkaidős közfoglalkoztatási munkabérnél található. E fölötti szinteken található a felnőtt népesség 95 százaléka. E körnél egy másik töréspont is felfedezhető, jelesül a nettó átlagkereset 60 százaléka, hiszen e feletti jövedelmi sávban helyezkedik el a felnőtt népesség 57 százaléka.
- A közfoglalkoztatási bér szintjét tekinthetjük a „fordulópontnak”, mivel ez alatti jövedelmi szinten él a hajléktalan emberek számottevő része, míg e feletti jövedelmi szinten van a felnőtt népesség elsöprő többsége.
- A megkérdezett hajléktalan emberek több mint a fele (56%) az öregségi nyugdíjminimum alatti jövedelemből kénytelen megélni, és mindössze 0,1 százaléknak(!) jövedelme haladja meg a nettó átlagkeresetet.
- A teljes népesség számottevő része (45%) viszonylag szűk jövedelmi sávba (79 ezer Ft) található.

2. táblázat Nettó jövedelmek alakulása (2017. január)

jövedelmi sávok	a hajléktalan emberek körében	a felnőtt népességben
	élők aránya (%)	
öregségi nyugdíjminimum (önym) alatt	56,2	2,5
önym felett – nettó közfoglalkoztatási bér (6 órás munka) alatt	13,4	2,6
nettó közfoglal.-i bér (6 órás munka) felett – nettó közfoglal.-i bér (8 órás munka) alatt	24,2	13,8
nettó közfoglal.-i bér (8 órás munka) felett – létminimum alatt	1,7	10,4
létminimum felett – nettó átlagkereset 60%-a alatt	2,9	14,2
nettó átlagkereset 60%-a feletti – nettó átlagkereset alatt	1,5	45,1
nettó átlagkereset felett	0,1	11,4
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Forrás: F3 adatbázis (hajléktalan népesség), ill. Tárki adatfelvétel (felnőtt népesség). A jövedelmi sávok meghatározásának forrásai egyrészt jogszabályok, másrészt KSH adatok.

Megjegyzés: A két népesség csoport elvben átfedi egymást, hiszen a „felnőtt népesség” alapsokaságába beletartoznak a hajléktalan emberek is. A szakirodalmi és módszertani beszámolókból azonban tudjuk, hogy ez csak elmélet. A népességre vonatkozó survey felvétel az egyik kedvezőtlen jellegzetessége, hogy pont a széleket nem látjuk (Tóth I. Gy. 2005). Így nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a két minta közötti átfedés csak minimális lehet.

(*Jövedelembiztonság*) A rendelkezésre álló adatok szerint a hajléktalan emberek többségének nem biztos a jövedelme. A válaszadók 55 százaléka arról számolt be, hogy jövedelmük nagysága hullámzó. Ha a jövedelem stabilitást ellenpontját nézzük, akkor is jelentős csoportot találunk, hiszen nem egészen 40 százalékuk rendelkezik állandó jövedelemmel. Ez az adatkár arra hívja fel a figyelmet, hogy megvizsgáljuk honnan, milyen forrásból származik a jövedelem, mivel a jövedelmek forrása nemcsak azt mutatja meg, hogy mennyire kiszámítható a jövedelem, hanem arra is rávilágít, hogy honnan, mely társadalmi alrendszerből szerzi be a megélhetés forrásait. Utóbbi, szociálpolitika szempontjából legalább olyan lényeges kérdés, mint az első, mivel a szociális biztonság egyik legfontosabb eleme. Ráadásul társas kapcsolatok, a társadalmi kötődése egyik indikátornak tekinthetjük (Castel 1998).

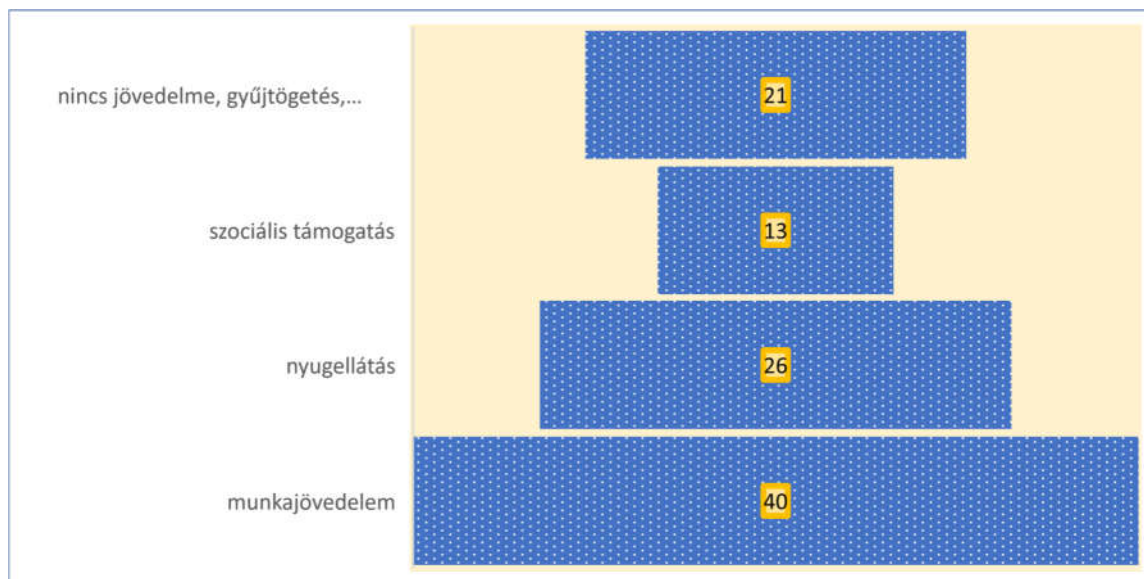
A 3. ábra adataiból látható, hogy a munkajövedelem (40%) mellett a másik fontos forrás a nyugellátás (26%), majd a jövedelemnélküliség és egyéb tipikusan hajléktalanságra jellemző források (21%). A legkevésbé elérhető forrás a szociális jövedelmek¹⁴ (13%).

Amikor a szociális biztonság szempontjából rangsoroljuk ezeket a forrásokat, akkor legbiztonságosabb ellátás a nyugellátás, mivel ezek rendszeres, fix összegű, azaz kalkulálható juttatások. Még akkor is így van, ha ezen ellátások főként egészségkárosodáshoz kötött támogatások (és nem öregségi nyugdíjak). A munkajövedelem, mint biztonságot jelentő forma csak abban az esetben érvényesül, ha ez értékében magasabb összegű, és valamilyen szaktudást igénylő tevékenységhez kötődik. Értelemszerűen a „gyűjtögetés, koldulás, kéregetés, kukázás”, mint jövedelemforrás a legbizonytalanabb.

Az adatokat értékelve a szociálpolitikai ellátórendszer hazai diszfunkcióit is megláthatjuk. Nevezetesen azt, hogy a hajléktalan emberek többsége a társadalombiztosítási rendszeren keresztül ellátásokba részesül inkább, mintsem a munkaügyi és szociális (segélyezési) támogatásokból. Ennek egyik legfőbb oka mindenképpen a magyar pénzügyi ellátások sajátosságaiban kell keresni, és nem a hajléktalanság szerkezetében. Jele-sül abban, hogy a pénzügyi támogatások nagy része még ma is a társadalombiztosításon keresztül áramlik, még akkor is, ha nincs, vagy igen gyenge a biztosítási elem. A másik lényeges ok szintén a szociálpolitikai ellátórendszer sajátosságában kell keresnünk, nevezetesen abban, hogy a munkaügyi ellátások, valamint a segélyezési rendszer erősen szelektál (Ferge Zs. 2012; Gyulavári T. – Krémer B. 2006; Tausz K. 2008). Utóbbi hatás, ebben a kontextusban is egyértelműen látszik, hiszen hajléktalan emberek mindössze 13 százalékuk kap szociális támogatást, miközben mind a jövedelem nagysága, mind lakhatási, egészségügyi helyzetük ennél nagyobb kört feltételezne.

¹⁴ A szociális jövedelmekhez soroltuk a szociális juttatások mellett a munkaügyi pénzügyi támogatásokat és a közfoglalkoztatásért kapott keresetet is.

4. ábra A hajléktalan emberek jövedelmeinek forrásai (2017. január, %, n=7.707)

Forrás: F3 adatbázis

Az adatok bemutatását a lakhatás kérdéskörének néhány általunk lényegesnek tartott elemével zárjuk. A kapott eredmények azt mutatják, hogy a hajléktalanság időhossza, valamint a „lakásban lakás – hajléktalan ellátóhely igénybevétele – utcán élés” mutatója¹⁵ és a lakásban lakás ideje¹⁶ között szorosnak mondható kapcsolat van. Minél hosszabb ideig hajléktalan valaki, annál inkább jellemző „csak az átmeneti, bizonytalan lakhatási formák” és a közterületen élés.

A tanulmánya elején már írtuk, hogy a mintába került hajléktalan emberek többsége mögött hosszú hajléktalan „karrier” áll. A feltárt kapcsolat indoklotta és szükségessé teszi, azt vizsgálni, hogy a hajléktalan emberek mikor laktak utoljára hosszabb ideig, stabilan lakásban?¹⁷

A válaszok megoszlása következőképpen alakultak¹⁸:

- soha nem lakott lakásban a hajléktalan emberek 5 százaléka,
- 15 évnél régebben lakott lakásban a hajléktalan emberek 25 százaléka,

¹⁵ Ez a „lakásközzeliség” változó, és a korrelációs együttható $r = 0,315$, $p < 0,000$

¹⁶ $r = 0,501$, $p < 0,000$

¹⁷ Mikor lakott utoljára hosszabb ideig, stabilan lakásban? (Legalább két hétig úgy, hogy volt kulcsa és a cuccai is ott voltak.) Válaszként az évszámot kellett beírni.

¹⁸ $N = 6.589$

- 10 évnél régebben lakott lakásban a hajléktalan emberek 35 százaléka,
- az elmúlt 5 éven belül lakásban lakott a hajléktalan emberek 51 százaléka,
- az elmúlt 3 éven belül lakásban lakott a hajléktalan emberek 39 százaléka.

E szerint a hajléktalan emberek között különböző, lakhatás szempontjából jól elkülöníthető csoportokat lehet meghatározni. Az egyik csoport már régen elvesztette a kapcsolatot stabil lakhatási formával. E csoport nagyságrendileg a kutatásba bevont hajléktalanok harmada. Ezen belül különösen súlyos helyzetben azok vannak, akik vagy soha nem tapasztalták meg lakásban lakhatást, vagy 1989 előtt már kikerültek a „hosszabb ideig, stabil” lakhatásból. Első esetben a minta közel 2 százaléka, összesen 322 fő válaszolt így, míg utóbbi esetben ez az adat 7 százalékos, 484 hajléktalan ember.

A másik csoportot azok alkotják, akiknél a lakásban élés élménye frissnek mondható. Ők a válaszadók fele, és ezen belül is az egy (2016) vagy két (2015) éve stabilan lakásban lakók száma 18, illetve 19 százalékos.

Az előzőket kiegészítettük egy újabb elemmel, a hajléktalan intézményrendszer szolgáltatásaival. Az így képzett mutató megoszlását a 3. táblázat mutatja. Az adatokból látható, hogy a hajléktalan emberek harmada leginkább (csak) hajléktalan szállón, és/vagy éjjeli menedékhelyen él. Lakásban 8, míg közterületen 16 százalékuk. A hajléktalan emberek 44 százalékának lakhatási viszonya a lakás – hajléktalan intézményrendszer – közterület körül forog. Azaz, hol lakásban laknak, hol intézményben alszanak, hol utcán élnek.

3. táblázat „Lakásközelség” változó (n=6.690)

<i>Az elmúlt egy évben legalább 2 hetet lakott-e</i>		<i>%</i>
1.	csak lakásban	8
2.	lakásban és hajléktalan intézményben	15
3.	átmeneti (fizetős) szállón	18
4.	lakásban és hajléktalan int.-ben és közterületen	7
5.	lakásban és közterületen	6
6.	átmeneti (fizetős) szállón és éjjeli menedékhelyen	5
7.	éjjeli menedékhelyen	10
8.	hajléktalan int.-ben és közterületen	15
9.	csak közterületen	16
	<i>összesen</i>	<i>100</i>

Forrás: F3 adatbázis

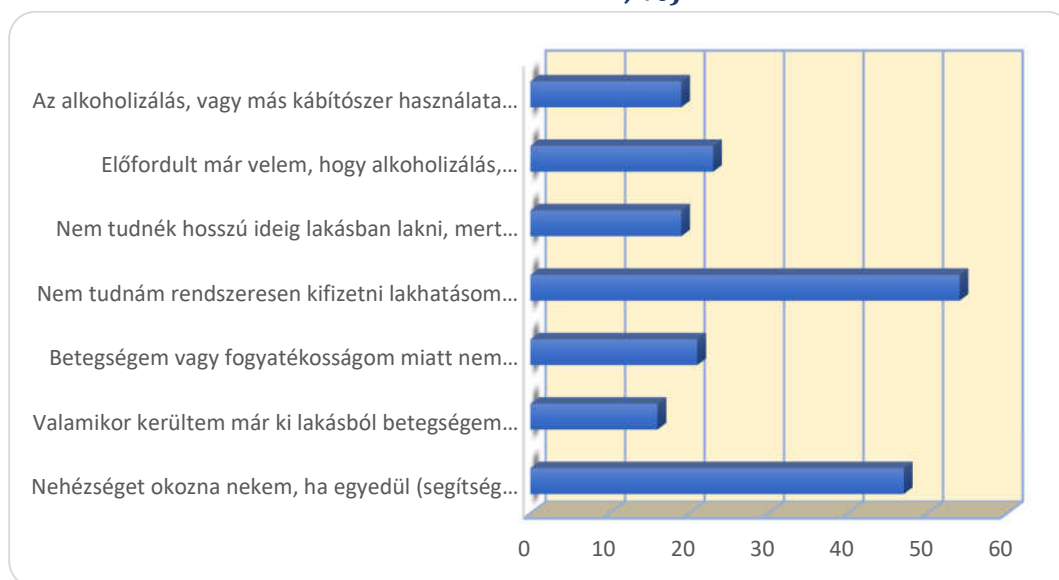
Megjegyzés: hajléktalan intézmény = átmeneti (fizetős) szálló + éjjeli menedékhely

A 2017-es kérdőív külön blokkot szentelt annak a kérdéskörnek a vizsgálatára, hogy a megkérdezettek szerint mi gondolnak arról, *miért nem tudnak lakásban lakni*. A felkínált válaszszettek nem intézményi, társadalmi vagy strukturális okokat sorolt fel, hanem egyéni helyzeteket. Ennek oka nem az önhiba keresése, hanem az érdeklődés arra

irányult (feltételezve, hogy létezik elérhető lakhatási forma, pl. szociális bérlakás, albérlet stb.), milyen segítséget kellene nyújtani ahhoz, hogy megvalósulhasson a lakhatás. A válaszok megoszlást az 4. ábra mutatja, ahol - gyakoriságuk alapján - két válasz kiugrik a többi közül. Ezek a következők: a) jövedelem nehézség; b) magány.

E mellett az alkohol-, és/vagy kábítószerprobléma valamivel több, mint ötödüknél, a betegség pedig valamivel kevesebb, mint ötödüknél okoz gondot.

5. ábra A hajléktalan emberek szerinti lakhatási nehézségek (csak igen válaszok, %)

Forrás: F3 adatbázis

Az előzőekben a „rossz helyzetek” jellegzetességeivel foglalkoztunk. Fő tanulság, hogy a hajléktalan emberek élethelyzetei a vártnál differenciáltabbak. Elég, ha csak a munkaerőpiaci akadályok meglétére vagy a jövedelmi biztonság különböző helyzeteire gondolunk. Ennek ellenére, az adatok azt is mutatják, hogy a társadalom peremén élésnek léteznek olyan markáns jegyei, amelyek tipikusnak tekinthetők, megtalálhatók a legtöbbszörükönél. Azaz e jellegzetességek átszövik a hajléktalan emberek életét. Ezek közül első helyen kell megemlíteni az iskolai végzettséget, míg másodikként az alacsony jövedelmi szintet. Utóbbi esetben – mint már utaltunk rá - a helyzet nem ilyen egyszerű, a kép ennél sokszínűbb, mert az ugyan igaz, hogy egy részükönél „szerény, de biztos” a jövedelmi helyzetük (nyugellátásban részesülők), azonban nagyjából a megkérdezettek 1,5 – 2,0 százalékának jövedelmi szintje (az általunk használt) szegénységi küszöb felett van. Nem egészen harmaduk pedig olyan jövedelmi sávokban lelhető fel, ahol – a Tárki adatfelvétele szerint - a felnőtt népesség negyede is megtalálható.

Az adatok azt is igazolják, hogy szoros kapcsolat áll fenn a jövedelmi pozíció és a munkaerőpiacra lépést akadályozó tényezők száma között. Magyarán: ahol kettő vagy több ilyen akadályozó tényezőről számolnak be, ott nagy valószínűséggel instabil jövedelmi helyzettel találkozunk.

A megkérdezettek többsége hosszú ideje hajléktalan. De azt is látnunk kell, hogy a hajléktalanság, mint léthelyzet, a lakhatás szempontjából talán a legbonyolultabb

helyzeteket produkálja, hiszen a különféle lakhatási formák, illetve lakásbizonytalanságok az életminőséget jelentősen meghatározó eltérő helyzeteket hoznak létre.

A KISZOLGÁLTATOTTSÁG ALAKVÁLTOZATAI

A következőkben elemzésünket mélyítjük, magyarázó modellek (lineáris regresszióanalízis, variancia-analízis) felhasználásával olyan mintázatokat mutatunk be, amelyek segítenek megérteni a különböző társadalmi helyzetek belső összefüggésrendszerét. Az elemzés célja a szükségletek és ezen keresztül a hiányok beazonosítása, mivel úgy véljük, hogy a társadalmi (civilizációs) léthez szükséges javak hiányának feltérképezése a szociálpolitika beavatkozás számára is hasznos információt nyújt.

Szaknyelven szólva olyan modelleket próbáltunk tehát építeni, amik jól leírják a társadalmi hátrányokat, a deprivációt meghatározó dimenziókat és azok következményeit.

Először a kiszolgáltatottságot olyan változókkal határozzuk meg, amelyek megmagyarázzák a hajléktalan lét helyzetét. Majd olyan magyarázó modellek következnek, ahol az egyik esetben a lakhatási helyzet¹⁹ a függő változó. A magyarázó változók az utcán alvás²⁰, a lakhatási nehézségek és a munkaerőpiaci akadályok. Míg másik esetben a függő változó a jövedelmi helyzet komplex mutatója²¹, a magyarázó változók pedig a hajléktalanság időhossza, a munkaerőpiaci akadályok, és a lakhatási nehézségek.

Fejezetünk azzal az elemzéssel zárjuk, ahol a szociális munkások szükséglet értelmezéseit vetjük össze a kiszolgáltatottságot meghatározó változókkal. Olyan változók ezek, amelyek segítségével „a krízishelyzet, illetve a gondozási szükséglet nagy valószínűséggel megállapítható” (Gurály Z. 2019:4).

Hogy pontosan mely változók ezek, részletesen megnézhető a 4. táblázatban (pl. az első sorban „kéreget, gyűjtöget” címszó szerepel. Ennek jelentése, hogy a válaszoló hajléktalannak származik-e ebből a tevékenységből jövedelme).

A KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÖSSZETEVŐI

A következőkben tehát megkíséreljük feltárni a jövedelmi pozíció, a lakhatási helyzetek, valamint a társadalmi hátrányokat megjelenítő tényezők egymásra gyakorolt hatásait.

¹⁹ A lakhatási helyzet változót főkomponens-elemzés módszerével, több változóból állítottuk össze.

²⁰ Aludt-e életében valamikor legalább egy hetet folyamatosan utcán, parkban, pályaudvaron vagy más közterületen?

²¹ A jövedelmi helyzet változót főkomponens-elemzés módszerével több változóból állítottuk össze.

Célunk, hogy ezen változások közül feltárjuk azon jövedelmi és lakhatási helyzetre ható tényezőket, amelyek befolyásolhatják a hajléktalan emberek kizáródását a többségi társadalom által követet mindennapi, megszokott életkeretekből.

Olyan mintázatok ezek, amelyek jól leírják a depriváció jellegzetességeit. Ehhez szükségünk volt a hajléktalan emberek társadalmi jellemzőire, azonban mivel ezen tényezők nem függetlenek egymástól, feltétlenül olyan modellre volt szükségünk, amely nem csak e dimenziók egyénre gyakorolt hatását veszik figyelembe, hanem a dimenziók közötti kapcsolatokat, egymásra-hatásokat is kezelni tudják. Így jutottunk el a magyarázó modellek (regresszióanalízis, variancia-analízis) alkalmazásáig, melyek segítségével a sokféle tényező közvetlen hatását tudjuk megfigyelni.

A 4. táblázatban látható, hogy a megmagyarázott hányada csak a lakhatás modellben haladja meg az 50 százalékot ($R^2=59\%$), a többi esetben – jövedelem, lakhatási nehézség modellek – nagyobb arányúak azon tényezőegyüttesek, melyek nem szerepelnek a modellekben.

4. táblázat A kiszolgáltatottságot meghatározó mintázatok

társadalmi hátrányok tényezői	jövedelem ¹	lakhatás ²	lakhatási nehézség ³
	Standardizált regressziós együtthatók (β)		
kéreget, gyűjtőget	**	-,153	,062
munkaerőpiaci akadályok	-,189	-	-
hosszabb ideig, stabilan lakásban lakott	-,037	-	,065
előfordul, hogy éheznek	-,089	-	-
van, amit kedvtelésből csinál	-	-	-,082
súlyos, krónikus betegség	,037	-	,108
időként vagy folyamatosan nem tud tisztálkodni	-,043	-,176	,061
rossz szokásai miatt nem tud lakásban lakni	-	-,098	-
tud róla, hogy lelki/pszichiátriai problémája van	-	,106	-
alkohol/drog miatt került az utcára	-,028	-	,287
alkoholizálás/drogozás megakadályozza, hogy jobb körülmények között éljen	-	-,105	**
volt már olyan, hogy betegség vagy fogyatékoság miatt került ki lakásból	-	-	,156
tud-e arról, hogy értelmi fogyatékos/tanulási nehézsége van	-	-	,055
van-e valamilyen testi fogyatékosága	-	-	,065
régi tragédia miatt került ilyen helyzetbe	-	-	,074
azért van ilyen helyzetben, mert a kapcsolatai megromlottak	-	-,076	,061
bántalmazás miatt van ilyen helyzetbe	-	-	,056
aludt-e életében legalább 1 hetet folyamatosan utcán	-,037	**	-
R^2	41%	59%	26%

Forrás: F3 adatbázis

Megjegyzés: A lineáris regressziós modellek stepwise módszerrel építettük fel. Összesen 21 változót (gyakorlatilag a kérdőívben szereplő összes kérdést) vontunk be a modell. A táblázatban csak a szignifikáns ($p = ,000$) értékeket közöljük. A társadalmi hátrányok változói ún. dummy változók. Ez azt jelenti, hogy szóban forgó változók két értéket [igen (1) – nem (0)] vettek fel.

¹ *Jövedelem-faktor* képzésének módszere főkomponens elemzés (megmagyarázott hányad, $R^2=69\%$), amelyben a számszerűsített jövedelem változó mellett a jövedelemforrás és a jövedelem biztonságot jelentő változókat tartalmazza.

² *Lakhatás-faktor* képzésnek módszere főkomponens elemzés ($R^2=60\%$), amelyben a következő változók: a) lakásközelség változó (ld. 3. táblázat); b) hajléktalan időhosszából készített változó; c) Mikor lakott hosszabb ideig, stabilan lakásban? kérdésre adott válaszokból készített változó.

³ *Lakhatási nehézség:* öt kérdésből (10., 12., 13., 14., 16. kérdések) képzett változó, melynek attribútumai: 1) nem említ semmilyen problémát; 2) egy problémát említ; 3) két problémát említ; 4) kettőnél több problémát említ.

Az öt kérdés:

- 10. kérdés: Nehézséget okozna, ha egyedül (segítség nélkül) vagy magányosan kellene élnem.
- 12. kérdés: Betegségem vagy fogyatékoságom miatt nem tudnék segítség nélkül élni.
- 13. kérdés: Nem tudnám rendszeresen fizetni lakhatásom költségeit, mert mindig történik velem valami.
- 14. kérdés: Nem tudnék hosszú ideig lakásban lakni, mert vannak rossz szokásaim.
- 16. kérdés: Az alkoholizálás, vagy más kábítószer használata megakadályozza, hogy a jelenleginél jobb körülmények között lakjak.

** jelzés= a szóban forgó változó nem szerepel a modellben.

Az elemzésbe bevont összetevők áttekintése után kijelenthető, hogy az eredmények megmutatják a „rossz helyzeteket” meghatározó és szignifikánsnak tekinthető elemeket. Ezek közül mindenképpen indokolt kiemelni az alábbiakat:

- a) A hajléktalan helyzet jellemző jegye: időnként előfordul, hogy nem tud rendszeresen tisztálkodni, valamint, hogy az egyik jellemző jövedelemforrás a kéregetés, gyűjtögetés, kukázás.
- b) A hátrányok kialakulása során az egészségi állapot, jobban mondva a betegség, és/vagy valamilyen jellegű fogyatékoság is jelentős szerepet játszik.
- c) Lakhatási bizonytalanság egyik leglényegesebb eleme egyfelől az, hogy már hosszabb ideje nem él stabilan lakásban, másfelől az utcán alvás, valamint valamilye „rossz szokás” miatt nem képes lakásban lakni.

A jövedelem pozíció változásának mintázata (első modell) tulajdonképpen visszaigazolja azt a szakmai tudást, hogy amikor kevés a jövedelem, ez esetben – a munkaerőpaci akadályok megléte mellett - „előkerülnek” tipikusan deprivációs, esetünkben a hajléktalan embereket érintő jellegzetességek, nevezetesen az emberi méltóságát, az életminőségét és az alapszükségeit érintő problémák, úgymint élelem, tisztálkodás, lakásfenntartás.

A lakhatási kérdés két aspektusára mutat rá a másik két modell. A lakhatás esetében az adatok azt mutatják, hogy minél inkább bizonytalanabb valakinek a lakhatása, annál inkább képtelen az önálló lakhatás megteremtésére, hiszen egyrészt a hajléktalan létből fakadó hiányokkal kell számolnia, másrészt mind a jövedelmi pozíciója, mind az egészségi állapota nem „engedi meg” az önálló lakhatás feltételrendszerének kialakítását. Tulajdonképpen ezt támasztja alá a lakhatás kérdés másik látószöge is, a lakhatási nehézségek számbavétele. Ami különbség, hogy itt a rossz egészségi állapot, mint akadályozó tényező markánsabban jelenik meg, valamint – új elemként – belép a trauma (bántalmazás, régi tragédia, kapcsolatok megomlása), mint élettörténeti mozzanat.

Rátérve a következő elemzési körre, ahol a fókusz²² egyfelől a *különböző lakhatási problémák*, másfelől a *jövedelmi stabilitás*.

Ennek megértéséhez muszáj egy rövid módszertani kitérőt tennünk. Módszertani szempontból mindkét modell esetében akkor fogalmazunk helyesen, ha azt írjuk, hogy a függő változóra (lakhatási problémák, jövedelmi stabilitás) gyakorolt hatást több független változó (lakhatási nehézségek, utcán élés, munkaerőpiaci akadályok) metszéspontjában lévő átlagok összehasonlításából tudjuk meg. Magyarán: egy olyan mintázatot kell elképzelni, ahol a kölcsönhatások a bevont változók egymásra gyakorolt hatásából alakulnak ki. Ennek kifejeződése a különböző metszéspontban lévő átlagok eltérő értékei.

Kevésbé „mandarin” nyelven: arra törekszünk, hogy a rendelkezésre álló adatok elemzésén keresztül olyan – statisztika szempontjából is érvényes – kapcsolatokat keressünk és találjunk, amelyek segítségével választ kapjunk a feltett hipotézisünkre, hiszen az könnyen belátható, hogy e tényezők nem függetlenek egymástól. Ezért olyan modellekre is szükségünk volt, amely nem csak egyénre gyakorolt hatásokat veszi figyelembe, hanem az egyes társadalomban élést meghatározó jelenségek, állapotok közti kapcsolatokat, egymásra gyakorolt hatásokat is kezelni tudja. Utóbbi eset azt jelenti, hogy a különböző változók szakmai tartalmi úgy csoportosítottuk, hogy lehetőség nyílt arra is, hogy az egymásra gyakorolt együttes hatást kimutassuk.

²² Módszertan: többszemponos varianciaanalízis módszerét (General Linear Model, GLM) alkalmaztuk. A magyarázó modellek közül csak azokat szerepeltetjük, amelyek módszertani értelemben korrektnek tekinthető (Levene teszt). Esetünkben ez két modell ismertetését jelenti.

A lakhatás során az elemzés menete a következő volt: A különböző lakhatási problémákat egy változóba sűrítettük. Ez lett a „lakhatás-faktor” függő változó²³. A következő lépésben azt vizsgáltuk, hogy erre a „lakhatás-faktor” változóra milyen hatást gyakorolt a lakásban élést akadályozó jelenségek (lakhatási nehézségek) mellett az utcán élés²⁴, valamint munkavállalást akadályozó tényezők²⁵. Az elemzés úgy zajlott, hogy a függő változóra gyakorolt hatást nemcsak külön-külön, hanem együttesen is vizsgálta. Így – az átlagok és szórás eltérései alapján – különböző kombinációkat lehet felírni.

Nézzünk erre négy példát:

<i>Említ-e lakhatási nehézség?</i>	<i>Élt-e utcán?</i>	<i>említ-e mp-i akadályozó tényezőt?</i>	<i>átlag</i>	<i>szórás (Sd)</i>	<i>N</i>
nem említ	nem	nem említ	,7459	,8837	182
említ, 1 nehézséget	nem	említ, 1 nehézséget	,5395	1,0364	28
említ, 2 nehézséget	igen	említ, 2 nehézséget	-,3265	,8544	64
említ, 2-nél több nehézséget	igen	említ, 2-nél többet	-,6597	,8167	178
<i>összesen</i>	-	-	<i>-,0134</i>	<i>1,0011</i>	<i>3.882</i>

Ha példákat szövegesen értelmezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy az első sorban szereplő hajléktalanoknak (182 fő) sem lakhatási nehézségük, sem munkaerőpiaci akadályozó tényezők nincsenek, és még közterületen sem aludtak folyamatosan egy hétig. Azaz őket bátran nevezhetjük (relatív értelemben vett) „jó státuszúaknak”, hiszen a lakhatási problémák (függő változó) tekintetében is jól állnak. (Az átlagok ezt mutatják.)

A példa utolsó sorában lévő emberek (178 fő) - a kapott értékeket nézve - „rossz státuszú” csoportba sorolhatjuk, hiszen súlyos lakhatási és munkavállalási nehézségekkel, akadályokkal kénytelenek szembesülni, ráadásul életünk során – legalább egy hetet folyamatosan - már utcán is éltek. Az ő esetükben – összehasonlítva az ebben a sorban

²³ A következőben említett változók képzésének leírását ld. 4. táblázat *Megjegyzés* rovatában. Ami ott nem szerepel, azt külön közöljük.

²⁴ A pontos kérdés így hangzott: Aludt-e életében valamikor legalább egy hetet folyamatosan utcán, parkban, pályaudvaron vagy más közterületen?

²⁵ Ennek tartalmát ld. 10. lábjegyzet.

szereplő átlagot a többi átlaggal - a lakhatási problémák számottevő mértékben megnövekedtek.

Hasonló módszerrel jártunk el a jövedelmi helyzet szempontjából készített modell tekintetében is.

Térjünk vissza az első esetre, ahol a lakhatáshoz való viszonyt távolságként fogtuk fel, azaz azt feltételezzük, hogy az élethelyzet állapota szorosan összefügg azzal, hogy a hajléktalan ember számára mennyire elérhetőek a különböző lakhatási formák. Az elérhetőséget tekintettük távolságnak. A modellbe bevont változók e helyzet kialakulásából 20 százalékot magyarázott meg. A megmagyarázott hányadon belül a távolság meghatározására egyértelműen²⁶ az volt hatással, hogy élete során aludt-e legalább egy hétig folyamatosan közterületen? *A közterületen alvás, vagy nem alvás valójában kettévágta a mintát.* Azok, akik életük során még nem aludtak legalább egy hetet folyamatosan közterületen, ők sokkal közelebb álltak a lakhatáshoz (a modellben szereplők harmada volt ilyen helyzetben), mint azok, akikkel ez a rossz helyzet megtörtént. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy e két csoport belső tartalmában volt-e különbség.

Az 5. táblázatban szereplő értékek azt mutatják meg, hogy a lakhatási problémák és a munkavállalási nehézségek megléte és súlyossága, valamint az utcán élés között erős kapcsolat létezik. Ennek értelmezését nagyban elősegíti az utolsó oszlop adatai. Amikor nem állnak fenn a lakhatási problémák és munkavállalási nehézségek, azokban az esetekben, többen vannak olyanok, akik még nem töltötték az éjszakát huzamosan ideig a szabad ég alatt. Amikor pedig a helyzet súlyosbodik, azaz megjelennek e problémák és nehézségek, az utcán alvók számaránya meghaladja azokét, akiknek nem volt még ilyen negatív élménye.

6. táblázat A lakhatási helyzet alakulására ható lakhatási problémák, valamint munkavállalási nehézségek (%)

fennáll-e lakhatási probléma?	fennáll-e munkavállalási nehézség?	Aludt-e életében valamilyen legalább egy hetet folyamatosan közterületen?		különbség (százalékpont)
		igen, aludt	nem aludt	
1.	2.	3.	4.	(3.) - (4.)
nem	nem	8	14	-6
nem	igen	13	15	-2
igen	nem	17	20	-3
igen	igen	55	48	7
igen, és súlyos¹	igen, és súlyos²	7	3	4
Összesen		100	100	-

Forrás: F3 adatbázis

Megjegyzés:

¹ kettőnél több lakhatási nehézség

² három vagy annál több munkavállalást akadály

²⁶ $ETA^2 = 17\%$.

A második esetet, amikor a jövedelem oldaláról közelítettük meg a kérdést, következőképpen lehet összefoglalni:

*A jövedelmi stabilitásra és a jövedelmi szint alakulására természetesen hatással van a hajléktalanság időhossza, a munkaerőpiaci akadályok megléte és gyakorisága, valamint a lakhatási nehézségek gyakorisága.*²⁷ Ezen belül leginkább a munkavégzés akadályai azok a tényezők, melyek hatással vannak a jövedelmi helyzetre²⁸.

Az átlagok eloszlása alapján a vizsgált populációt négy csoportra lehet bontani, ahol az *első csoportba* azok az alacsony jövedelmű hajléktalan emberek kerülnek bele, akiknél gyakori és halmozottan fordul elő a munkavállalást akadályozó tényezők, amikhez az esetek számottevő részében lakhatási nehézségek társulnak. A hajléktalanságban töltött idő tekintetében a kép vegyes, éppúgy előfordul hosszú időszak, mint rövid, rövidebb hajléktalan múlt. E csoportba a vizsgálatba vont hajléktalanok²⁹ valamivel több, mint kétötöde tartozik.

A második csoport is hasonló helyzetű emberekből tevődik össze, azzal a különbséggel, hogy a munkavállalás akadályozó tényezők kisebb gyakorisággal fordulnak elő. Azaz a megkérdezettek többsége nem három vagy annál több akadályozó tényezőt említ, hanem „csak” egy vagy kettő akadályt. A többi dimenzió megoszlása nagyjából ugyanaz. E csoport mintegy harmada az összlétszámnak.

A harmadik csoport létszáma körülbelül tizede az összesnek. Ők azok, akik jellemzően rövid ideje hajléktalanok, jövedelmi helyzetük az előző két csoporthoz képest jobbak, azonban az esetek döntő részénél nehézségbe ütközik a lakhatás, valamint a munkavállalás.

Nemcsak jövedelmi oldalról vannak legjobb helyzetben a *negyedik csoport* tagjai (nagyjából a modellben szereplők valamivel kevesebb, mint hatoda), hanem munkaerőpiaci és lakhatási oldalról is, mivel az ő esetükben munkavállalást akadályokkal egyáltalán nem, lakhatási nehézségekkel sokkal ritkábban kell szembesülniük. Ráadásul ahol lakhatási nehézség áll fenn, ott a hajléktalanság időhossza is rövidebb, átlag alatti időhossz.

Az előzőekben írtakat a következőképpen lehet összefoglalni: a hajléktalanságon belüli társadalmi pozíciót (státuszt) meghatározó tényezőket vettük egybe a kiszolgáltatottság meghatározó jelenségeivel. Ezen vizsgálati körön belül az elemzés kiterjedt olyan mintázatokat feltárására is, ahol a különböző helyzeteket egyszerre több társadalmi jelenséggel együtt kezelve – statisztika szempontjából is releváns módon - tudja megmagyarázni. *A fenti dimenziókban összegződő hátrányok kumulálódnak, újratermelik egymást,*

²⁷ R²= 13%.

²⁸ ETA²= 7,2%.

²⁹ N= 3.321 fő.

ami a hajlék nélküli emberek „sebezhetőségét” a társadalmi-gazdasági folyamatokkal szemben igen jelentősen megnöveli, mivel „a sebezhetőség ott fenyeget, ahol együtt találjuk meg a munkaerőpozíció bizonytalanságait” (Castel 1993:13) és a lakhatási bizonytalanságokat.

KISZOLGÁLTATOTTSÁG ÉS SZÜKSÉGLETEK TARTALMA

A fejezet alapkérdése, hogy a szociális munkások a szükségletek meghatározása során megtett értékelései (mennyire súlyos a probléma), valamint a kiszolgáltatottságot meghatározó sajátosságok mennyire fedik le egymást? Másképpen fogalmazva: az empirikus tesztelés (adatelemzés) során a szociális munkások szükséglet meghatározásait illesztettük össze a kiszolgáltatottságot meghatározó változókkal.

A következő adatsorok a szociális munkások helyezmegítéléseit mutatják meg. Azt, hogy a rendelkezésre álló információk (kérdőív, személyes kapcsolat) alapján a megkérdezett szociális munkások miként határozzák meg az ügyfél szükségleteit. Az adatfelvétel során a szociális munkásoktól azt kértük, hogy különböző metszetekben (lakhatás, egészségi állapot, jövedelem, „mindent egybevetve”) egy-egy ötfokú skálán a szerint „helyezze el” az ügyfelet, hogy szerinte milyen súlyos az adott dimenzióban lévő probléma. Magyarán: a szociális munkás arra tesz kísérletet, hogy a meglévő információk és a szakmai tudása alapján eldöntse mennyire súlyos az ügyfél helyzete. Így feltételezhető, hogy a gondozás szükséglet adatlapja olyan eszköz, amely valamilyen szintű valószínűséggel azt határozza meg, hogy az illetőnek szüksége van-e szolgáltatások biztosítására, és ezáltal segít(het) eldönteni, hogy a beavatkozás során milyen (jellegű) segítségre van szüksége.

6. táblázat A szociális munkások szerinti szükséglet meghatározás megoszlása (%)

Kérem, értékelje a válaszadó helyzetét a lakhatással és a hajléktalansággal kapcsolatos előzmények ismeretében!					
Teljesen önállóan is képes lakásban lakni (csak megfizethető lakhatásra van szüksége)	Természetes támogatói (családi, baráti) közeg segítségével képes önálló lakhatásra	Időnként komolyabb támogatásra, illetve folyamatos segítői kapcsolattartásra van szüksége	A lakhatását csak valamilyen szociális szolgáltatás biztosítása mellett képes megoldani	Folyamatos segítői gondoskodást vagy ápolást, gondozást igényel	összesen (n)
24%	22%	25%	20%	9%	7.615
Kérem, értékelje a válaszadó helyzetét a segítségnyújtási (ápolási, gondozási) szükséglet és az egészségi állapot ismertetében!					
Nincs szüksége segítségre	Természetes támogatói (családi, baráti) közeg segítségére van szüksége.	Időnként komolyabb támogatásra, illetve folyamatos segítői kapcsolattartásra van szüksége.	Csak valamilyen szociális szolgáltatás biztosítása mellett képes önmagát fenntartani.	Folyamatos segítői gondoskodást vagy ápolást, gondozást igényel.	összesen (n)
31%	23%	24%	13%	9%	7.634
Kérem, értékelje a válaszadó helyzetét a jövedelmi helyzete és az egyéb körülményei ismertetében!					
Nincs szüksége segítségre	Természetes támogatói (családi, baráti) közeg	Időnként komolyabb támogatásra, illetve folyamatos segítői	Csak folyamatos támogatás mellett képes	Folyamatos segítői gondoskodást vagy	összesen (n)

Szükségletek

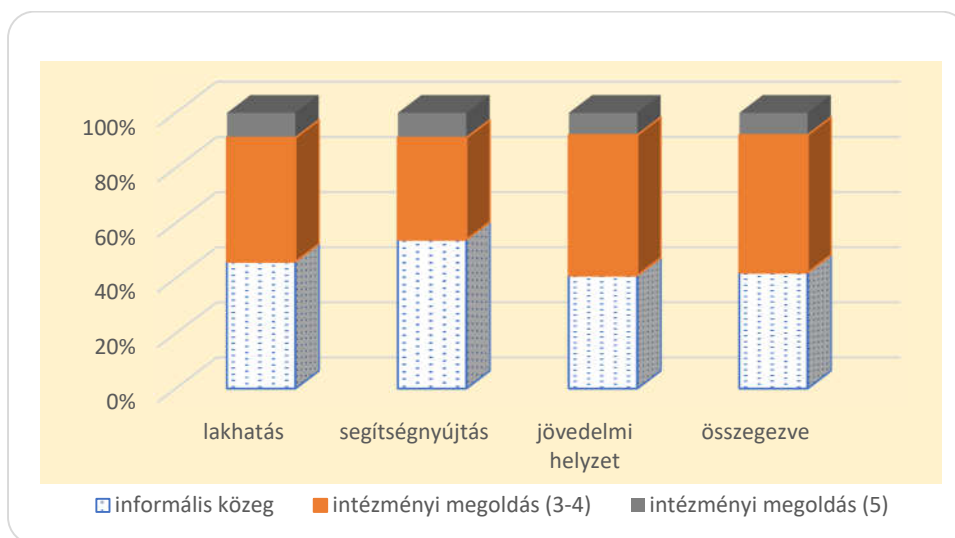
	segítségére van szüksége.	kapcsolattartásra van szüksége.	önmagát fenntartani.	ápolást, gondozást igényel.	
16%	25%	31%	20%	8%	7.620
Kérem, értékelje a válaszadó szükségleteit mindent egybevetve!					
Teljesen önállóan is képes lakásban lakni (csak megfizethető lakhatásra van szüksége)	Természetes támogatói (családi, baráti) közeg segítségére van szüksége.	Időnként komolyabb támogatásra, illetve folyamatos segítői kapcsolattartásra van szüksége a lakhatás megoldásához (megőrzéséhez).	A lakhatását csak valamilyen szociális szolgáltatás biztosítása mellett képes megoldani	Folyamatos segítői gondoskodást ill. ápolást, gondozást igényel.	összesen (n)
18%	24%	30%	20%	8%	7.633

Forrás: F3 adatbázis

A táblázat adataiból azt olvashatjuk ki, hogy a megkérdezett szociális munkások szerint 41 – 54 százalékuk szükségletkielégítése során nem lenne szükség intézményesített támogatásra. És ennek fordítottja is igaz, hogy az esetek 46 – 59 százalékában tartják szükségesnek az intézményi megoldást.

Az adatokat tovább bontva a szociális munkások válaszait három csoportba soroltuk, aszerint, hogy a) nem tartják indokoltnak az intézményi beavatkozást; b) indokoltak tartják a szociális szolgáltatást; c) indokolt a folyamatos segítő gondoskodás/ápolást igénylő gondoskodás (5. ábra).

4. ábra A szociális munkások szerinti szükséglet meghatározás (%)

Forrás: F3 adatbázis

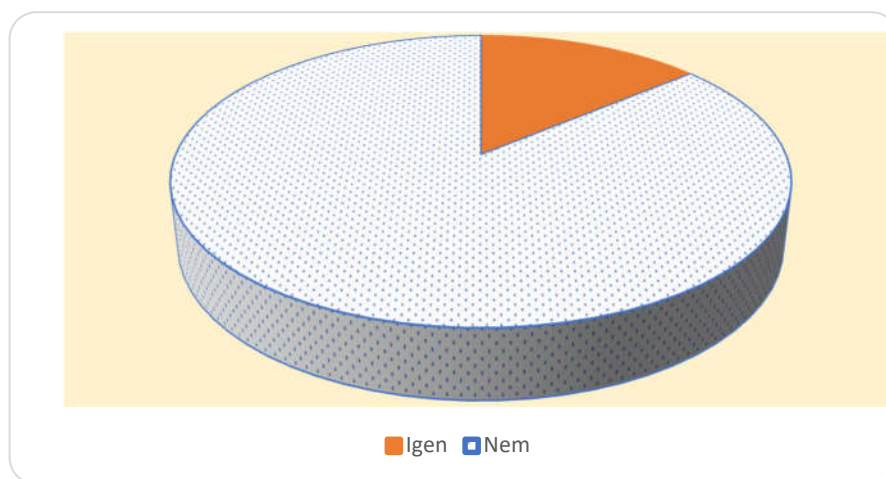
Szociális munkások értékelése szerint az ápolási, gondozási szükséglet-igény és az egészségi állapot ismerete alapján (segítségnyújtás) a hajléktalan emberek több, mint felének, egészen pontosan 54 százalékának, nincs szükség intézményi keretek közötti támogatásra. Ugyanez az érték a lakhatás, hajléktalanság és a jövedelem szükségletek tekintetében 46, illetve 41 százalék. Ezekben az esetekben a szociális munkások szakmai álláspontjuk szerint a saját önellátás, valamint az informális (természetes) támogatói közeg kielégíti a fennálló szükségleteket. *Szociálpolitika szempontjából ezt úgy is*

megfogalmazhatjuk, hogy e körben a felmerülő szükségletek olyan igények, amelyeket a szolgáltatásnyújtó nem ismer el.

Az intézményi keretek közötti szolgáltatásnyújtást legtöbb esetben a jövedelmi, majd ezt követi a lakhatás és végül a segítségnyújtás szükségleti kör. Ezen belül a folyamatos segítő gondoskodás vagy ápolást, gondozást igénylő szükséglet intézményi keretek közötti kielégítése a hajléktalan emberek 8 – 9 százalékát érinti. Ő azok, aki a szociális munkások értékelése szerint *folyamatos* ellátásra van szükségük.

A kérdőívben azt a kérdést is feltettük, hogy „Kérem, értékelje, hogy a válaszadó a – fennálló szükségleteitől függetlenül – jelenlegi helyzetében azonnali segítségre szorul-e!”. A válaszmegoszlást a 6. ábra mutatja.

5. ábra A fennálló szükségleteitől függetlenül a jelenlegi helyzetében azonnali segítségre szorul-e? (szociális munkások válaszai, N=7.544)

Forrás: F3 adatbázis

Ahhoz, hogy valamelyest megértsük a szociális munkások értékeléseit, annak lehetséges mögöttes motívumait, indokot és szükséges a különböző szükségleteket összevetni a társadalmi hátrányok generáló jelenségekkel (7. táblázat). A kapott válaszok adatainak felhasználásával építettük fel a modelleket, ahol a megmagyarázott hányad 14 – 20 százalék között mozog.

6. táblázat A szociális munkások szerinti szükséglet meghatározás és a társadalmi hátrányok közötti kapcsolat

társadalmi hátrányok tényezői	lakhatás, hajléktalanság	segítségnyújtás	jövedelemi helyzet	összesen
Standardizált regressziós együtthatók (β)				
kéreget, gyűjtöget	-,102	-	,145	-
hosszabb ideig, stabilan lakásban lakott	,188	,254	,168	,191
lakásköltséget nem tudja megfizetni	,149	,235	,275	,211

Szükségletek

előfordul, hogy éhezik	-,250	-,112	-	-,103
van, amit kedvtelésből csinál	-,181	-,183	-,161	-,173
időként v folyamatosan nem tud tisztálkodni	,184	,189	,127	,171
rossz szokásai miatt nem tud laskásban lakni	,265	,305	,160	,251
tud róla, hogy lelki/pszichiátriai problémája van	,218	,180	,177	,176
alkoholizálás/drogozás megakadályozza, hogy jobb körülmények között éljen	,249	,232	,152	,211
az elmúlt 1 évben volt kórházba	,393	,239	,190	,233
betegség vagy fogyatékos-ság miatt nem tud segítség nélkül	,594	,538	,415	,502
volt már olyan, hogy betegség v fogyatékos-ság miatt került ki lakásból	,139	-	,118	,126
van olyan rokona, barátja, akire számíthat	-,154	-,175	-,151	-,187
van-e valamilyen testi fogyatékos-sága	,572	,420	,270	,444
bántalmazás miatt van ilyen helyzetbe	-,160	-,187	-,107	-,141
aludt-e életében legalább 1 hetet folyamatosan utcán	-,133	-,115	-,148	-,111
R^2	17%	20%	14%	17%

Forrás: F3 adatbázis

Megjegyzés: A lineáris regressziós modellek stepwise módszerrel építettük fel. Összesen 21 változót (gyakorlatilag a kérdőívben szereplő összes kérdést) bevontuk a modell. A táblázatban csak a szignifikáns ($p = ,000$) értékeket közöljük.

A társadalmi hátrányok változói ún. dummy változók. Ez azt jelenti, hogy szóban forgó változók két értéket [igen (1) – nem (0)] vettek fel.

A mutatószámok értékelése azt mutatja, hogy a bevont változók közül az *egészségi állapothoz köthető változók* (betegség/fogyatékos-ság miatt nem tud segítség nélkül lakásban élni; „elmúlt egy évben kórházi osztályon kezelték”; súlyos testi fogyatékos-ság megéléte) *minden szükséglet meghatározás vonatkozásban vezető helyen jelenik meg*. E változók közül is kiemelkedik azon lakhatást elősegítő támogatás, ami arra mutat rá, hogy a *szociális munkások szerint az egyik legerősebb szükséglet, az adott személy betegség, fogyatékos-ság miatt hátrányainak kompenzálása, így elősegítve a lakásban élést*. A szükséglet ebben az esetben a lakhatást elősegítő (egészségügyi) segítségnyújtás.

Ha nem is ilyen jelentősen, de a lakhatás elérésének nehézsége (lakhatási távolság), valamint a lakásfenntartási költségek, mint akadályozó tényezők is jelen vannak, akkor, amikor az értékesre sor kerül.

A parciális hatásokat nézve a lakhatással és a hajléktalansággal (első modell³⁰) kapcsolatos szükségletek meghatározása során az egészségi állapothoz köthető szükségletek viszik el a prímet. Nevesítve a szükséglet köröket a következőket kapjuk:

1. betegség/fogyatékoság nélkül nem tud segítség nélkül lakásban élni;
2. testi fogyatékosága van;
3. az elmúlt egy évben volt kórházban.

E mellett a helyzetértékelés során fontos szempontként jelenik meg:

4. „rossz szokásai miatt nem tud lakásban élni”;
5. alkohol/drog problémák;
6. éhezés előfordulása.

A segítségnyújtási szükséglet (második modell³¹) regressziós együtthatói közül – az előzőekben írtakon túl – erős, valamint pozitív (és szignifikáns) kapcsolatot találunk a szociális – egészségügyi támogatás igénynövekedése és a között, hogy mikor lakott utoljára stabilan lakásban. Azaz, *minél távolabb kerül valaki a stabil lakáshatástól, attól, hogy „legalább 2 hétig úgy lakott, hogy kulcsa volt és cuccai is ott voltak a lakásban”, annál intenzív és folyamatos szociális szolgáltatást szükséges nyújtani.* Ettől, a jövedelmi helyzet szükséglet esetében³², egy szegmensben tér el, jelesül, hogy erős kapcsolat látható a jövedelmi helyzet és a lakásfenntartási költségek biztosítása között.

A modellek BETA-értékei³³ egy érdekes jelenségre hívják fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a szükségletek meghatározása során *a hajléktalanság léthelyzetére, az abszolút deprivációra hatást gyakorló változók* – úgymint éhezés, rossz anyagi helyzet (kéregetés, koldulás), bántalmazás, kapcsolati haló erőssége/gyengeség, közterületen tartózkodott-e tartósan (legalább egy hetet folyamatosan) – *hatásai a függő változókra (hajléktalanság, lakhatás; segítségnyújtás, jövedelmi helyzet szükséglet meghatározásai) gyengének mondhatók.*

³⁰ R²= 17%

³¹ R²= 20%

³² R²= 14%

³³ A BETA-értékek is parciális hatásokat mérnek, azaz az adott független változó hatását fejezi ki a függő változóra, méghozzá úgy (ez a parcialitás), hogy a többi független változó hatást kontroll alatt tartja, azaz kirekeszti a mérésből.

ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor az előzőekben ismertetett adatokra egybe tekintünk, nyilvánvalóvá válik, hogy a hajléktalanságban élés nem mindenki számára jelenti ugyanazt, azaz heterogén jelenséggel állunk szembe. A társadalmi helyzetet, és így a „rossz helyzetek” megélése szempontjából, *beazonosítható egy olyan hajléktalan csoport*, akik esetében a társadalmi távolságot tekintve nem állnak olyan messze a társadalom alacsony státuszú csoportjaitól, mivel mind a munkaerőpiaci jelenlét, mind ehhez kapcsolódóan a jövedelembiztonság, mind az egészségi állapot, mind a lakhatás (viszonylagos) biztonsága ezt mutatja. Sőt jövedelmi oldalról beszélhetünk közös jövedelmi sávról is.

E mellett, illetve ezzel szemben, *egy másik jól elkülöníthető csoport* – ugyanezeket a dimenziókat nézve – a társadalmi térben messze van a többségi társadalomtól. Ők azok, akik kénytelenek nélkülözni azokat a javakat és lehetőségeket, amely a többségi társadalom számára úgy, ahogy, de adottak. Olyan hiányok összegződése ez, amelyek ezeket az embereket megfosztják a társadalomban élés alapvető javaitól. Létszámukat csak becsülni tudjuk. *Becslésünk szerint ilyen léthelyzetben kénytelen élni a mintában vont hajléktalanok nagyjából 9 – 16 százaléka.*

Az adatok és a választott módszerek nem teszik lehetővé, hogy meghatározzuk az ok – okozati viszonyokat. Amire vállalkoztunk, hogy a kiszolgáltatottság különböző helyzetéből kikövetkeztethető szükségletek körét és egymásra gyakorolt hatásait teszteltük empirikusan. Majd ezt továbbgondolva, értelmezzük, hogy ebből milyen szolgáltatásnyújtási igény keletkezhet.

A „rossz helyzetek” kialakulásában a jövedelmeknek fontos szerepet kell tulajdonítanunk. A jövedelem mértéke összekapcsolódik a jövedelmek biztonságával és kiszámíthatóságával. Az adatok meggyőzően mutatják, hogy alacsony és bizonytalan, kiszámíthatatlan jövedelmek esetén igen nehéz eljutni a munkaerőpiacra (sok az akadályozó tényező), valamint egy sor olyan jellemzően egészségügyi probléma merül fel, amelyek nehezítik, sok esetben meghiúsítják a lakásban élés elérését.

Ha valakinek magasabb a jövedelme, akkor az egyben azt is jelenti, hogy ez kiszámíthatóbb, rendszeresebb. Az ilyen jövedelmi helyzet jelentős stabilizátor, a hajléktalan embereket jobban megvédi a környezetéből származó negatív hatásoktól. Az is biztos, hogy ez a csoport a kisebbség, *mivel nagyjából a mintában vont hajléktalan emberek 14 - 17 százaléka lehet.*

A hajléktalanság időhosszának kérdésköre azonban nem ilyen egyértelmű, mert alacsony és bizonytalan jövedelmi helyzet esetén a hajléktalanságban töltött időhossz nem perdöntő. Ehhez rögtön hozzá kell tenni, hogy biztosnak tekinthető és magas (szegénységi küszöb határ feletti) jövedelmek együtt járnak a rövid idejű hajléktalansággal.

Létezik azonban egy a társadalmi pozíciót erősen meghatározó dimenzió, amiben viszont a hajléktalan emberek helyzete katasztrofális. Ezt nem más, mint az *iskolai végzettség*, hiszen 85 százalékuknak nincs érettségi bizonyítványuk. Úgy tűnik, hogy ez a hátrány a döntő többség számára meggátolja jobb és biztosabb helyzetek (relatív biztonság) kialakítását.

Az elemzés megerősíti, empirikusan is igazolja tehát azt a társadalomtudományi tapasztalatot, hogy *a jövedelmi helyzet, munkaerőpiaci kötődés, egészségi állapot között erős*

*kapcsolat van, ahol az egyik helyzet rossz, ott nagy valószínűséggel a másik kettő is rossz. És fordítva, ahol az egyik kedvező, nagy eséllyel a másik kettő is kedvező. Ez persze relatív, így e dimenziók megmutatják, hogy milyen mértékű a **relatív depriváció**. Ezt a képet szövi át a lakhatással, ill. a *lakhatási körülmények bizonytalanságai*. A lakhatást kétféleképpen értelmeztük. Egyrészt úgy, hogy milyen egészségi, jövedelmi, életmódbeli tényezők azok, amelyek megakadályozzák a lakásban élést. Másrészt távolságként. Utóbbit úgy kell elképzelni, hogy arra a kérdésre felel: A hajléktalan emberek milyen közel, vagy távol, adott esetben elérhetetlen távolságban vannak a lakhatástól?*

A lakhatás e felfogása maga az **objektív depriváció** tartalma, hiszen e bizonytalan helyzethez olyan jellemzők társulnak, mint kéregetés, koldulás, alapvető szükségletek kielégítetlensége (tisztálkodás), traumatizáltság. Elsősorban ezek együtt járása – kiegészülve a relatív depriváció jellemzőivel (valamint a szociálpolitika intézményrendszer diszfunkcióival és strukturális problémáival) – határozza meg a lakásban élés lehetőségét, valamint akadályozza meg a lakhatás és a hajléktalan lét közötti távolság mérséklését.

Hipotézisünk második kérdése, hogy a *szociális munkások szükséglet meghatározása, miként kapcsolható össze a kiszolgáltatottság különböző helyzeteivel*.

A szociális munkások értékelése szerint döntően akkor növekszik a támogatási, gondozási igény, ha a hajléktalan embernek rossz az egészségi állapota. Ennek metszetei:

- betegség és/vagy fogyatékoság miatt nem tud segítség nélkül lakásban élni;
- egy éven belül kórházi kezelésben részesült;
- súlyos beteg, ill. testi fogyatékos.

Az egészségi állapot olyan tényezőnek bizonyult, amely vitathatatlanul elsődleges szempont a szükségletek meghatározása során. E mellett a szükséglet meghatározás szempontjából fontos jelenségek az alkohol/drog problémák, az éhezés előfordulása, valamint a lakásfenntartás pénzbeli és életmódbeli („rossz szokások”) nehézségek.

A hajléktalanság hosszúsága, ideje nem jelenik meg markánsan, valószínű, hogy ez a tapasztalás interiorizálódott. Azaz a szociális munka mindennapjaiban már annyira gyakori a hosszú hajléktalan lét, hogy ez már a szociális munka „tudatalatti” részét képezni.

ÖSSZEGEZVE: A hajléktalanságon belüli pozíciót (státuszt) meghatározó tényezőket vetettük egybe a kiszolgáltatottság meghatározó jelenségeivel. Empirikus igazolást nyert, hogy egyszerre többféle kiszolgáltatottságról beszélhetünk, hiszen a jövedelem-szerző képességét jelentősen befolyásolja mind a személyes (pl. betegség, kor, külső megjelenés,), mind a munkaerőpiaci akadályok (pl. szakma hiánya; alacsony fizetések). E mellett a lakásban élés legjellemzőbb korlátja a betegség, a fogyatékoság, valamint a szenvedélybetegség. És ezek a „rossz helyzetek” kumulálódnak, együtt járnak, így a fentiekből világosan következik, hogy a hajlék nélküli ember nemcsak a lakását, biztonságos lakhatását veszítette el, hanem egy sor, az emberi méltóságot meghatározó dolgot is. Gondoljunk csak bele, egy hajléktalan embernek nap, mint nap számos olyan dologgal kell szembesülnie, megküzdenie, amely a lakással rendelkező embernek annyira természetes, hogy talán észre sem veszi (pl.: mosakodás, szabadidő szabad eltöltése, WC-re menés). Ezek a helyzetek mind-mind a kitaláltság, a társadalomnélküliség, végső soron a **kiszolgáltatottság** felé taszítják a hajléktalan embert.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Castel, Robert (1998) *A szociális kérdés alakváltozásai* Kávé Kiadó, Bp.

Ferge Zsuzsa (1991) *Szociálpolitika és társadalom* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Bp.

Ferge Zsuzsa (2012) *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában* L'Harmattan kiadó, Bp.

Gurály Zoltán (2019) *Válaszolj a kérdésekre, megmondom, hogy vagy!*

Gyulavári Tamás – Krémer Balázs (2006) *Inkonzisztenciák a pénzbeli szociális ellátások rendszerében* *Esély* 2. sz.

Tausz Katalin (2008) *Segélyezés Abszurdisztánban* kézirat

Tóth István György (2005) *Jövedelem-eloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az Uniós csatlakozásig* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Bp.

Peter, Townsend (1979) *Poverty in the United Kingdom*

<http://www.poverty.ac.uk/system/files/townsend-book-pdfs/PIUK/piuk-whole.pdf>

(utolsó megtekintés: 2018. október 15.)

Hosszú az út még előttem
mindent felégettem mögöttem
mindent újra kell kezdenem
Romokban áll az életem.
Körülottem minden sivár és punta.
hideg a város hideg az utca.

GYÖRI PÉTER: LAKÁSTALAN LÉT – LÉTFENNTARTÓ SZOLGÁLTATÁSOK

A majdhogynem természetes *idegenség* érzéstől, a gondolkodásokba beépült diszkriminációtól és a politikusok által gerjesztett gyűlölettől terhes világunkban sokan „a hajléktalanok”-at valami egészen különálló embercsoportnak, a normálistól különböző társaságnak képzelik, gondolják. Aki hajléktalan, az hajléktalan ma is és az is marad. „Az olyan ember” – maga tehet róla, vagy a segítő-támogató eszközök hiánya, ez már egy következő, leginkább értékfüggő kérdés. Valójában a helyzet az, hogy a hajléktalanság egy olyan, a lakhatási megfosztottságban megjelenő, de komplex, egzisztenciális krízis állapot, melybe emberek bekerülnek, majd jó esetben kikerülnek belőle, esetleg ismét hajléktalanok lesznek – hosszabb vagy rövidebb ideig.¹

De kik azok, akik ilyen élethelyzetbe kerülnek? Közülük is kik azok, akik a közterületeken alszanak, kalyibákban, bódékban húzzák meg magukat, s kik, akik „bemennek” szállókra, egy-egy éjszakára ingyenes fapadosra vagy hosszabb időre fizetős szállóra? Van-e tipikusnak tekinthető lakhatási utak a hajléktalan élethelyzet során? Kiket és hogyan szolgálnak a hazai hajléktalanellátáson belül mára kialakult főbb segítségnyújtási formák? Kik, hogyan férnek hozzá, veszik igénybe ezeket az ellátásokat? S végül, mit gondolnak maguk az érintettek, hogyan, milyen segítséggel tudnának kikerülni ebből az élethelyzetükből, van-e, s merre van a kivezető út, esetleg korábban már sikerült is kikerülniük ebből a helyzetből, vajon minek köszönhetően, vagy ha nem, akkor ennek mi lehetett az oka?

Többek között ezekre a kérdésekre kerestük a választ a 2020. évi Február Harmadika országos hajléktalan adatfelvételünk során, melynek néhány eredményét megpróbáljuk

¹ Ezért használjuk egyre gyakrabban a „hajléktalan emberek”, vagy még inkább a „hajléktalan élethelyzetben lévő emberek”, kicsit bonyolultnak tűnő megfogalmazást, hogy valahogyan érzékeltsük, tudatosítsuk a tényt, itt nem másfajta emberekről, hanem aktuálisan éppen egy bizonyos élethelyzetben lévő embertársainkról van szó.

ebben az írásunkban összefoglalni. Valóban csak néhány kérdést, s azokat is inkább csak vázlatosan tekintjük át, mivel készült egy jóval részletesebb elemzés is az adatfelvétel egy részéről.²

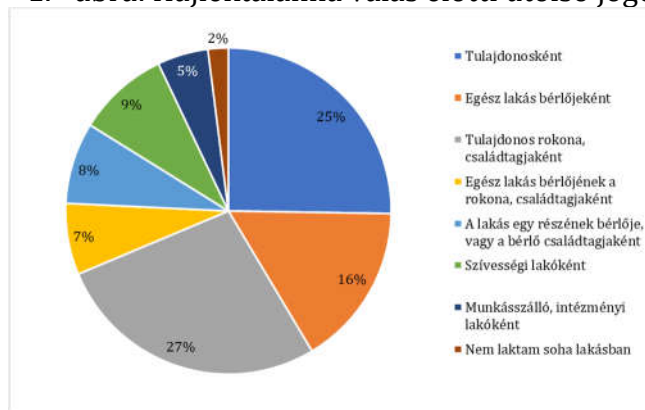
1. HAJLÉKTALANSÁGBA VEZETŐ ÉS HAJLÉKTALANSÁGON BELÜLI LAKHATÁSI FORMÁK

1.1. MILYEN LAKHATÁSI JOGVISZONYBÓL JÖTTEK?

Első kérdésünk, hogy a lakhatás jogviszonyát tekintve **menyire stabil, vagy éppen bizonytalan helyzetből váltak hajléktalanná** az általunk megkérdezett emberek.

Ismeretesek mindazon körülmények, melyek akár a tulajdonolt lakások, de még inkább a bérelt lakások elvesztéséhez vezethetnek. Mégis, a többi lakhatási formához képest még ezek tekinthetőek a legbiztonságosabbaknak. 100 válaszadó közül 41 ilyen – saját tulajdonú, vagy bérelt - lakását elvesztve vált hajléktalanná. Szinte pontosan ugyanennyien „csupán” a tulajdonos vagy a bérlő családtagjai voltak, mielőtt az elmérgesedő családi konfliktusok, a válás, a tulajdonos vagy bérlő elhalálozása következtében földönfutóvá váltak. A többiek (17%) már hajléktalanná válásukat megelőzően is igen bizonytalan körülmények között laktak: a szívességi lakhatás, a munkásszálló már a hajléktalanság peremén élést, az effektív hajléktalanság veszélyzónáját jelentik (Győri 2004), nem is beszélve azokról, akik még soha nem laktak lakásban (mert pl. intézményben nevelkedtek). (Lásd: 1. ábra)

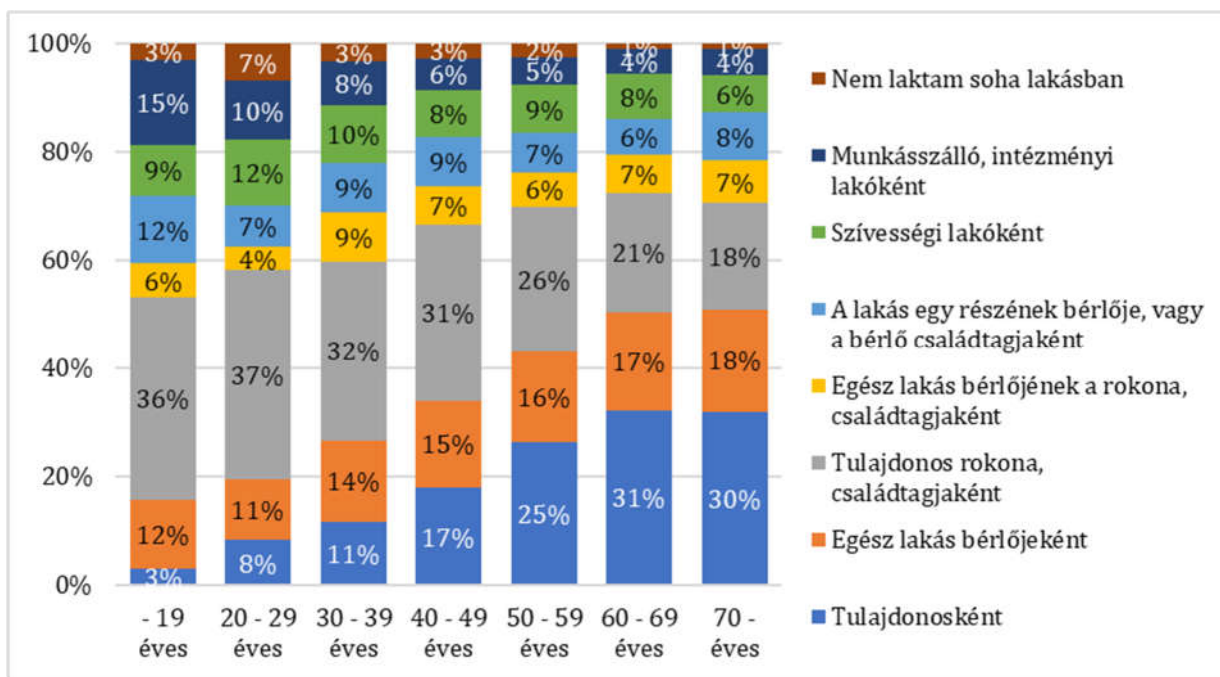
1. ábra: Hajléktalanná válás előtti utolsó jogcíme

² A 2020. évi Február Harmadika országos hajléktalan adatfelvétel egy része a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság megbízásából az EFOP-1.9.4.-VEKOP-16-2016-0001 program keretein belül valósult meg. A program zárótanulmánya, mely jelen írásnál jelentősen részletesebb elemzést tartalmaz: **Balogi A. – Bernát A. – Győri P. – Tóbiás D. 2020**

A település típusok, a nemi, vagy etnikai hovatartozás szempontjából nagy különbségek nincsenek a hajléktalanság előtti utolsó lakhatás jogcímét tekintve, azonban az egyes korcsoportok szerinti különbségek jelentősek és szisztematikusak. (Lásd: 2. **ábra**) Azt mondhatjuk, hogy az idősebbek (60+) körében még minden második ember *lakásvesztő* (saját önálló lakását elveszítve lett hajléktalan), ezzel szemben a többiek nagy többségének *önálló lakása nem volt*. Minél fiatalabb korosztályhoz tartozik valaki, annál kevésbé fordul elő, hogy önálló lakása lett volna hajléktalanná válását megelőzően. A 40 évesnél fiatalabb hajléktalan emberek közül minden negyedik-ötödik ember **hajléktalanná válását megelőzően is csupán a lakásrendszer margójáig jutott, a szívésségi lakhatásig, munkásszállóig, vagy még addig sem.** („Csupán megjegyezzük”, hogy vannak olyan veszélyeztetett csoportok, mint például az állami gondozásból többé-kevésbé közvetlenül hajléktalanná vált fiatalok, akik ennél tovább **még eddig soha** nem jutottak, de a – bármilyen korú – valaha volt állami gondozott hajléktalan emberek közül is minden harmadik a lakásrendszer margóján beljebb még soha nem jutott.)

2. **ábra: Hajléktalanná válása előtti utolsó jogcíme korcsoportonként**

1.2. MI VOLT AZ OKA A HAJLÉKTALANNÁ VÁLÁSNAK?

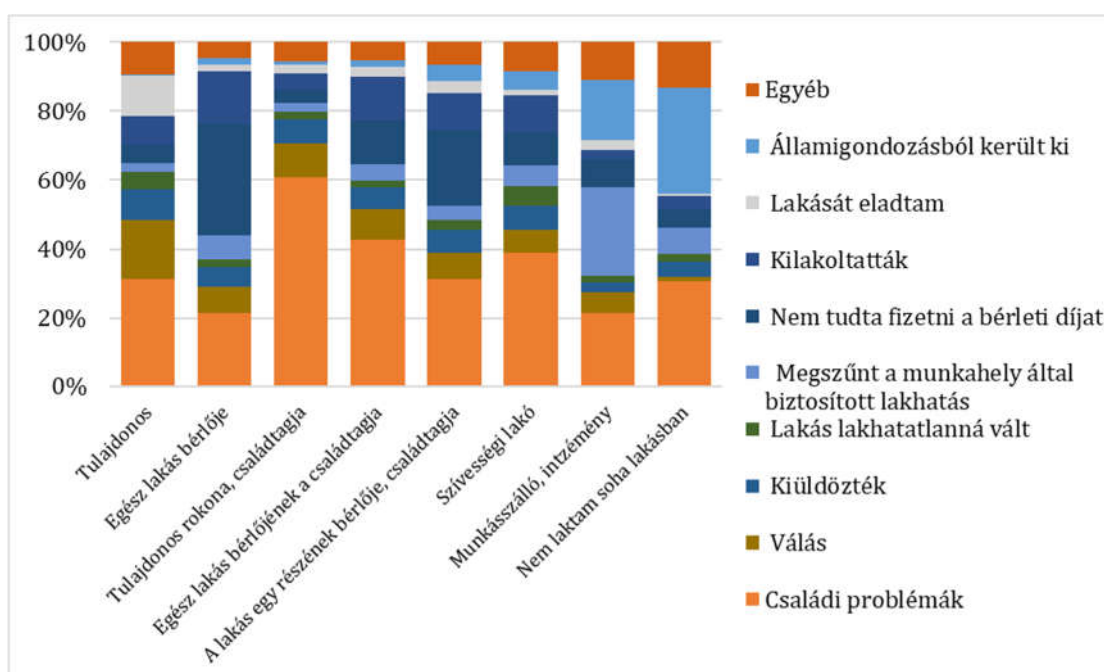
2020 februárjában is megkérdeztük az érintetteket, hogy az ő megítélésük, narratívájuk szerint „**Mi az oka annak, hogy hajléktalanná vált?**”. Többek között arra voltunk

kíváncsiak, hogy az utolsó lakhatás jogcíme és a hajléktalanná válás oka között vajon kimutatható-e összefüggés.

Az előző évekhez hasonlóan a legtöbben családi okot jelöltek meg hajléktalanná válásuk okaként (68%, valamilyen családi ok, válás, kiüldözés). Minden harmadik válaszadó gazdasági okból lett hajléktalan (nem tudott fizetni, a lakás lakhatatlanná vált, megszűnt a munkahelyi lakás stb.), a többiek egyéb okokat jelöltek meg.

Ez azonban elfedi azokat a jelentős eltéréseket, melyek a hajléktalanná válás előtti utolsó lakhatás jellegéből adódnak. A korábban **tulajdonnal** rendelkezők ¼-e lakását kénytelen volt eladni, illetve kilakoltatták, s így vált földönfutóvá. A korábban lakást **bérlő** hajléktalanok 59%-a (!) a lakbért nem tudta fizetni, s kilakoltatták (ehhez hasonlóan, a **bérlők családtagjaként** élők esetében is az átlagosnál gyakoribb ez az ok). Minden harmadik korábban **munkásszállón** lakó a munka elvesztése miatt került az utcára, vagy hajléktalan szállóra (az összes válaszadó körében ez csupán 7%-ot tesz ki), minden ötödik munkásszálló lakó az állami gondozás megszűntét jelölte meg hajléktalanná válása okaként (ez a teljes sokaságban csupán 4%), s minden harmadik ember, **aki soha nem lakott lakásban** szintén az állami gondozásból kikerülést nevezte meg hajléktalansága okaként. (Lásd: 3. ábra) Mindez azt támasztja alá, hogy **a lakásszektor peremén elfoglalt pozíció** – ha nem is determinálja, de – **jelentős hatást gyakorol a hajléktalanná válás kockázatának a jellegére.** (Lásd ehhez: Győri P. 2004)

3. ábra: A hajléktalanná válás oka az utolsó lakhatás jogcíme szerint

Voltak, akik még egy-két szóban összesűrítve hozzáfűzték sorsfordulatuk okának lényegét (ezekből súlyozatlanul szemezgetve):

„nem tudtam fizetni a bérleti díjat, a bank elárvereztette, mert valakinek fedezetre adtam a házamat, a bátyám a tudtom nélkül eladta az örökölt lakást, a függőségem, akaratgyengeség, Amerikából vissza, anyám eladta a lakásom, beteg lettem, betegség, stroke, bénulás, devizahitel, dolgoztattak 13 éven át, el kellett menekülnöm, eladta a tulajdonos, élettárs hirtelen meghalt, eljátszottam a pénzt, felgyulladt, főbélővel megromlott a viszony, hosszú kórházi ápolás miatt nem tudtam dolgozni, ki kellett költöznöm az anyaotthonból, ki fizettem a családomat, magas rezsit nem tudtuk fizetni és el kellett hagyni, meghalt a nagyapám, megszűnt az albérlés, munkám megszűnt, nem vagyok hajléktalan, nem volt saját lakásunk, nagyanyám házában laktunk, nincs fűtés, világítás, víz, Nyírmada nem életcélom, nyugdíjam felét vonják, önálló életre vágytam, saját lábon akartam élni, összedőlt a ház, szüleim meghaltak, osztozkodni kellett, testvéreim eladták a családi házat, ahol laktam, Ukrajnából jöttem haza, válás, vállalkozásom tönkrement, cégtársam öngyilkos lett, vallás, volt élettársam zaklatása.”

A válaszok általában azt az „utolsó lökést” tükrözik, mely miatt – kinek-kinek a saját narratívája szerinti – ez az egzisztenciális krízis helyzet végül bekövetkezett, az odavezető út stációi (gyerekkori, iskolai, munkahelyi konfliktusok, sikertelenségek, kapcsolatvesztések és jövedelmi, lakhatási biztonsági hiányok stb.) csak a részletesebb kérdések kapcsán kerülnek felszínre.

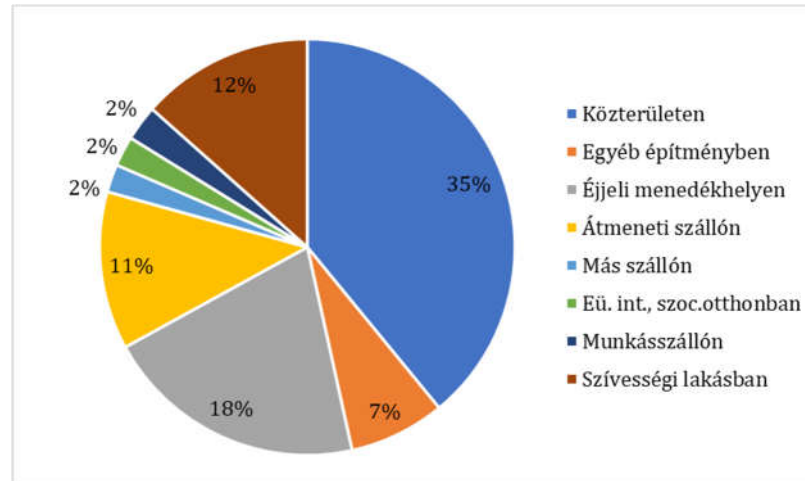
1. 3. ÚTFÜGGŐSÉG – A HAJLÉKTALANNA VÁLÁSKOR ÉS AZT KÖVETŐEN

AZ ELSŐ STÁCIÓ

Ideális helyzetben, ha valaki olyan lakhatási krízisbe kerül – akár valamilyen családi, személyi, akár gazdasági, egzisztenciális okból -, hogy elveszíti meglévő lakhatását, akkor vagy a lakáspiac valamelyik szegmensében, vagy a személyes kontaktusai révén, vagy éppen valamilyen intézményes kríziskezelés segítségével legalább átmeneti időszakra találhat magának valamilyen lakhatási lehetőséget, nem marad fedél nélkül. Jogosan feltételezhetjük, hogy az ilyen krízishelyzetek többségében nálunk is ez történik. Mi azonban adatfelvételünk során csak azokkal találkozunk, akik éppen közterületen éjszakáznak, vagy valamilyen hajléktalanellátó intézményben laknak (vagyis már effektív hajléktalanok). Ezek közül az emberek közül közel minden második (43%) „az utcán”, közterületen, vagy valamilyen romos épületben, viskóban húzza meg magát hajléktalanná válása idején. Ha egyáltalán, akkor is csak később keres/talál valamilyen formális, vagy informális segítséget. Vagy addigra már ki is merítette az összes informális kríziskezelési lehetőségét. (Részletesebben, korábban: **Győri P.** 2008 és **Győri P.** 2010) Minden harmadik válaszadó (30%-uk) rögtön az intézményes ellátást vette igénybe (19%-

uk ingyenes éjjeli menedékhelyet, 11%-uk fizető átmeneti szállót), a többiek még egy ideig szívességi lakásban, munkásszállón, egyéb helyeken dekkoltak (megítélésük szerint) a hajléktalanná válásuk első időszakában. (Lásd: 4. ábra)

4. ábra: Hol aludt először hajléktalanná válását követően?

Először arra voltunk kíváncsiak, hogy a hajléktalanná válás előtti lakhatási státusz, (összefüggésben a hajléktalanná válás okával, körülményeivel) vajon hatással van-e arra, hogy „hol kezdi hajléktalan útját” valaki?

Azonban azt találtuk, hogy a korábbi lakhatási státusz (jogviszony) erre az „induló helyzetre” lényeges hatást nem gyakorol. **Az, hogy valaki hol alszik, hol húzza meg magát hajléktalanná válásakor, nagyobb részt nem attól függ, hogy milyen lakhatási viszonyokból vált földön futóvá.**

Ha a hajléktalanná válás előtti utolsó lakhatás milyensége nem annyira befolyásolja a hajléktalanság első stációjának a jellegét, akkor vajon más tényezők gyakorolnak-e ennél nagyobb hatást a hajléktalan út elejének az alakulására?

Néhány tényező nincs, vagy nincs számottevő hatással arra, hogy hol kezdi el az illető „hajléktalan útját” (természetesen itt is csoport-átlagokról van szó): ilyen a nemi hovatartozás és a település típusa. Közepes hatást gyakorol az érintett életkora: a fiatal (-29 éves), középkorú (30-59 éves) emberek jellemzőbb módon (közel kétharmaduk) közterületen, „egyéb építményben”, vagy legfeljebb ingyenes éjjeli menedékhelyen alszanak először, míg az idősebbek lényegesen gyakrabban rögtön fizető átmeneti szállón keresnek maguknak lakhatási megoldást. Nyilván ezzel függ össze, hogy a családi állapotukat tekintve elváltak, özvegyek, vagy akár házas státuszúak gyakrabban keresik fel már

ekkor a fizetős szállókat, míg a nőtlenek/hajadonok, élettársi kapcsolatban élők még a közterületeken, vagy ahhoz közeli helyeken keresnek menedéket.

Három – egymással is összefüggő – **tényező azonban jelentős hatást gyakorol arra, hogy ki milyen megoldást keres/talál ebben a krízishelyzetben: az iskolai végzettség, az etnikai hovatartozás és az állami gondozotti múlt.**

Minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál valószínűbb, hogy „közterület közeli” helyen, vagy éppen közterületen kezdi hajléktalan útját. Csak példaképpen: a felsőfokú végzettséggel rendelkezők több, mint kétszer (18%-uk), az érettségizettek pedig kétszer (16%-uk) nagyobb eséllyel keresnek fel egy fizetős hajléktalan szállót, ha ilyen helyzetbe kerülnek, mint a nyolc általánossal sem rendelkezők (8%-uk). A legfeljebb nyolc általánost végzettek 38%-a húzza meg magát közterületen (68%-uk legfeljebb éjjeli menedékhelyet keres és talál magának), míg a diplomás hajléktalanok 25%-a alszik konkrétan közterületen e kezdeti stádiumban (47%-uk jut el éjjeli menedékhelyig).

Ettől nem teljesen függetlenül, akiket környezetük cigánynak tart, azok gyakrabban az utcán-közterületen kénytelen megaludni hajléktalanná válásukkor, s ugyanez igaz azokra is, akik valamikor állami gondozottak voltak. (A hajléktalanság és az etnikai hovatartozás kérdéséről lásd még: **Győri P.** 2013c, **Győri P.** 2017, **Győri P.** 2019, a hajléktalanság és állami gondozás kérdéséről: **Győri P.** 2021)

HAJLÉKTALAN PERIÓDUS

A következő kérdésünk az volt, hogy mekkora az „útfüggőség” a hajléktalanság során, abban az értelemben, hogy vajon mennyire határozza meg a lakhatási krízis bekövetkeztekor, a hajléktalanná váláskor megtalált lakhatási megoldás a később igénybe vett lakhatási lehetőségeket?

A kezdő lépés függvényében különböző mintázatai vannak a hajléktalanság során megtett utaknak. A kezdetben **közterületen** alvók igen nagy arányban keresték föl - a kérdés időpontjáig - az ingyenes éjjeli menedékhelyeket (59%), s viszonylag nagy arányban húzódtak be valamilyen „egyéb építménybe”, vagy aludtak fizetős átmeneti szállón (32-32%), de nem ritkán még szívességi lakásban is megfordulnak (19%). Azok, akik „**egyéb építményben**” húzódnak meg a legelején, nem ritkán közterületen is

kénytelenek éjszakákat eltölteni (42%) és ők is igénybe veszik az ingyenes szállásokat, azonban fizetős átmeneti szállóra ritkán mennek.

1. tábla: A „lakhatási” formák előfordulása a hajléktalanná váláskori alvás helye szerint

Hol aludt hajléktalanná válása óta máig? (több is lehetséges)	Hol aludt hajléktalanná válását követően először?								
	Közterület	Egyéb építmény	Éjjeli menedékhely	Átmeneti szálló	Más szálló	Eü. intézmény, szoc. otthon	Munkásszálló	Szívességi lakás	Együtt
Közterület	97%	42%	33%	14%	26%	17%	35%	48%	54%
Egyéb építmény	32%	96%	17%	6%	9%	9%	15%	29%	26%
Éjjeli menedékhely	59%	37%	97%	17%	31%	33%	45%	46%	54%
Átmeneti szálló	32%	19%	37%	96%	39%	34%	34%	29%	38%
Más szálló	9%	4%	9%	2%	64%	8%	9%	7%	8%
Eü. intézmény, szoc. otthon	8%	4%	6%	3%	5%	91%	3%	6%	8%
Munkásszálló	8%	6%	9%	5%	10%	4%	91%	7%	10%
Szívességi lakás	19%	21%	11%	7%	11%	11%	19%	96%	25%

Az is jól nyomon követhető, hogy azok, akik úgy nyilatkoztak, hogy **munkásszállón, vagy szívességi lakásban** laktak először hajléktalanná válásukat követően (mások ezt a helyzetet még nem tekintik hajléktalan állapotnak), nos ezek az emberek is aztán leginkább a közterületeken és az éjjeli menedékhelyeken fordulnak meg, de mintegy egy harmaduk a fizetős átmeneti szállást is igénybe veszi. Azok közül, akik rögtön valamilyen intézményes ellátást vettek igénybe, ha először valamilyen **éjjeli menedékhelyet** kerestek is fel, akkor is később még elég gyakran előfordul, hogy közterületen, „egyéb építményben” töltenek egy-egy éjszakát, ugyanez a rögvest **átmeneti szállót** igénybe vevők körében alig-alig fordul elő. (Lásd: 1. tábla) Ez azt mutatja, hogy – ha esetleg viszonylag bizonytalan körvonalakkal is, de – kirajzolódni látszanak értelmezhető „hajléktalan utak”.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy ha onnan nézzük válaszadóink útját, ahol megkérdeztük őket (ahol a kérdezéskor laktak/aludtak), akkor mennyire jellemző az, hogy mindig is így, ilyen helyen laktak, amióta hajléktalanok lettek, vagy mennyiben változott, változtaták „lakhatási” formáikat a hajléktalan lét során? A kép, amit kaptunk, sokféleképpen értékelhető. (Lásd: 2. tábla és 3. tábla) Az mindenképpen megállapítható, hogy **az olyan**

„beragadási”, vagy „körbe forgási” mítosz, illetve szubjektív benyomás, mely szerint az „utcán élők onnan el nem mozdíthatóak”, vagy „a szállókon lakók mindig csak körbe-körbe forognak a szálló-rendszerben” így nem állja meg a helyét. Sokan és sokféleképpen változtatják lakhatási formáikat hajléktalan élethelyzetük során – mozognak a fedél nélküli lét, az ingyenes és fizetős szálláshelyek között, vagy akár a speciális (elsősorban egészségügyi) ellátóhelyek és munkásszállások, akár szíveségi lakásformák között is. Ezen belül azonban **bizonyos fokú útfüggőség mégiscsak működik**: az átlagosnál gyakoribbak a mozgások a közterületen alvás és az ingyenes éjjeli menedékhelyek igénybevétele között és az átlagosnál gyakrabban fordul elő, hogy egyesek kizárólag a fizetős átmeneti szállókat használják „hajléktalan útjuk” során.

2. tábla: A kérdezéskori lakhatás helye a „lakhatási” formák előfordulása szerint

	Hol aludt hajléktalanná válása óta máig? (több válasz is lehetséges)								
Adatfelvételi helye	Közterületen (utca, park, lépcsőház, romos épület)	Egyéb építményben (kalyiba, lakókocsi, bódé)	Éjjeli menedék-helyen (ingyenes)	Átmeneti szállón (fizetős)	Más szállón (pl.Eü. Centrum,, rehab. szálló)	Eü. intézményben, szoc. otthonban	Munkásszállón	Szíveségi lakásban	Együtt
Közterület	40%	60%	29%	15%	37%	20%	22%	38%	28%
Éjjeli menedékhely	32%	22%	42%	20%	29%	31%	32%	27%	31%
Átmeneti szálló	22%	14%	23%	55%	22%	31%	37%	29%	33%
Egyéb (speciális) szállás	6%	4%	6%	10%	11%	18%	9%	6%	8%
Együtt	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

3. tábla: A „lakhatási” formák előfordulása a kérdezéskori lakhatás helye szerint

	Hol aludt hajléktalanná válása óta máig? (több válasz is lehetséges)							
Adatfelvételi helye	Közterületen (utca, park, lépcsőház, romos épület)	Egyéb építményben (kalyiba, lakókocsi, bódé)	Éjjeli menedék-helyen (ingyenes)	Átmeneti szállón (fizetős)	Más szállón (pl.Eü. Centrum,, rehab. szálló)	Eü. intézményben, szoc. otthonban	Munkásszállón	Szíveségi lakásban
Közterület	76%	56%	55%	20%	11%	5%	8%	33%
Éjjeli menedékhely	54%	18%	70%	25%	8%	8%	10%	21%
Átmeneti szálló	36%	11%	36%	63%	5%	7%	11%	21%
Egyéb (speciális) szállás	39%	13%	38%	46%	11%	16%	11%	17%
Együtt	53%	26%	52%	38%	8%	8%	10%	24%

Félreértés ne essék, az útfüggőség kapcsán az eddigiekben csak nagyon leegyszerűsítve az egymást követő lakhatási formák néhány elemét vettük számításba. (Lásd: 5. **ábra**) Mindez nem azt jelenti, hogy különböző (akár több dimenziós) körülmények következtében ne alakulnának ki egyéb, tipikusnak is tekinthető hajléktalanságba vezető, vagy hajléktalanságon belüli utak (pl. az iskolai végzettség, a munkaerőpiaci pozíció, a konkrét település jellemzői, a mentális és egészségi állapot, az életkor, a családi háttér, származás stb. stb. függvényében).

5. ábra: Hajléktalan utak

Először hol aludt, amikor hajléktalanná vált? (fő)	Kikerült-e a hajléktalanságból, majd vissza? (fő)	Kérdezéskor hol aludt? (fő)
	Kikerült és vissza	Közterület 390
		Éjjeli menhely 343
		Átmeneti szálló 257
		Más szállás 74
	Folyamatosan	Közterület 791
		Éjjeli menhely 524
		Átmeneti szálló 368
		Más szállás 91
Közterület 2838	1774	
	Kikerült és vissza	Közterület 86
		Éjjeli menhely 217
		Átmeneti szálló 124
		Más szállás 26
	Folyamatosan	Közterület 177
		Éjjeli menhely 340
		Átmeneti szálló 195
		Közterület, Éjjeli menh 66
		Átmeneti szálló 144
Éjjeli menhely 1215	762	
	Kikerült és vissza	Közterület, Éjjeli menh 84
		Átmeneti szálló 282
		Közterület, Éjjeli menh 72
		Átmeneti szálló, más s. 93
		Közterület, Éjjeli menh 109
	Folyamatosan	Átmeneti szálló, más s. 132
		Közterület 128
		Éjjeli menhely 104
		Átmeneti szálló, más s. 93
Átmeneti szálló 661	426	
	Kikerült és vissza	Közterület 154
		Éjjeli menhely 103
		Átmeneti szálló, más s. 188
Egyéb szállás 406	241	
	Folyamatosan	
Szívességi lakás 770	445	

4. FŐBB SZOLGÁLTATÁSOK IGÉNYBEVÉTELE A HAJLÉKTALANSÁG ALATT

A következőkben arra keressük a választ, hogy a hajléktalanság ideje alatt az érintettek különböző helyzetű csoportjai milyen szolgáltatásokat vettek igénybe, ők maguk mely szolgáltatásokat milyen fontosnak ítélik és mit gondolnak arról, hogy a hajléktalan helyzetükből történő kijutáshoz mire, milyen segítségre lenne szükségük.

A vizsgálatba tudatosan különböző típusú szolgáltatások igénybevételére kérdeztünk rá: szállásnyújtás, nappali melegedő, utcai szolgálat, de rákérdeztünk a hajléktalanok egészségügyi ellátásának az igénybevételére is, annak ellenére, hogy az egészségügyi ellátás sokszor nem különül el élesen hajléktalan és nem-hajléktalan ellátásra. Külön kérdeztük ugyanakkor az olyan humán szolgáltatások igénybevételét, mint az ügyintézés, tanácsadás, beszélgetés, de ebbe a körbe vontuk be a hajléktalanellátó rendszertől független segítyezést is – azt feltételezve, hogy az ehhez való hozzájutás többször az ellátásban dolgozó szociális segítők közreműködését is megkövetelte. Rákérdeztünk továbbá az étkeztetésre is, mely szintén nem a szűken vett hajléktalanellátás feladata, része, de fontos szerepet tölthet be az ilyen helyzetben lévő emberek életében is. A válaszok alapján utólag megállapíthatjuk, hogy érdemes volt így, inkább a mindennapi tapasztalatok mentén kialakítani kérdéseinket, mintsem a kevésbé érthető hivatalos terminusok és osztályozás alapján.

Összefoglalóan azt is mondhatnánk, hogy **az élet, a szükségletek egészen másképpen alakítják a különböző szolgáltatások igénybevételét, mint ahogy azt „az íróasztal mellett”, egy hivatalban, a szabályozókon ügyködők megálmodták.**

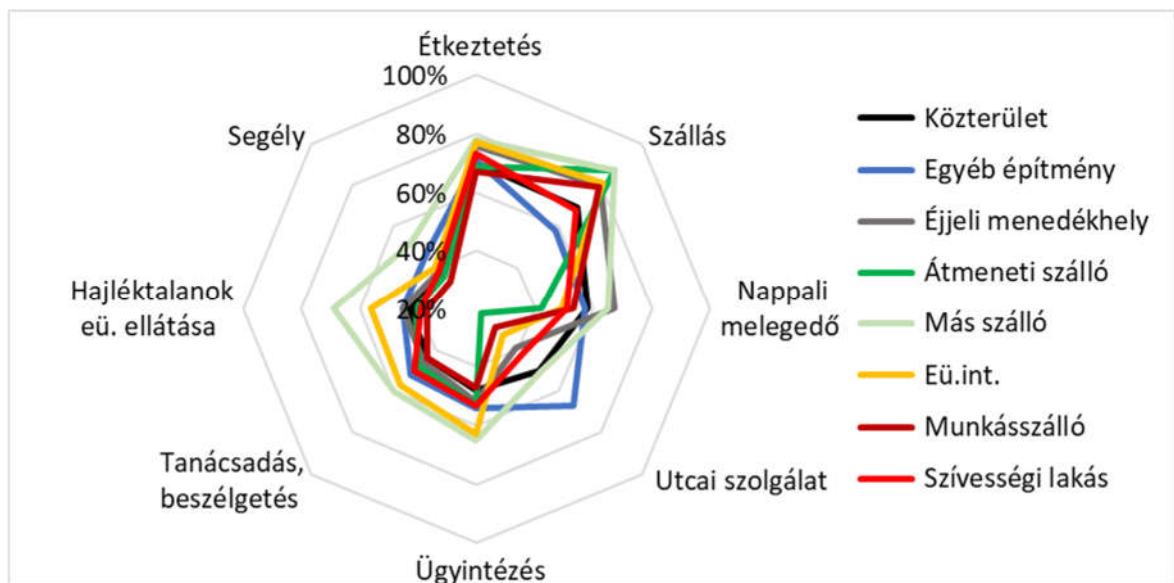
Ennek legkirívóbb példája az **étkeztetés**, mely messze a leggyakrabban igénybe vett szolgáltatás a hajléktalan emberek körében. Holott az étkeztetés, magyarul az „ingyen kaja”, vagy ingyen ennivaló biztosítása nem volt, s ma sem része a hajléktalanellátás által nyújtott szolgáltatásoknak. Már mint hivatalosan, a szabályozást tekintve.³ Ha utánagondolunk, ez (is) abból a megfontolásból adódhat, hogy aki hajléktalan, annak valamilyen fedelet kell nyújtani, ösztönözni kell, hogy saját lábra álljon, de közben önmagáról

³ Kivéve a hajléktalanok idősek otthonait, melyek száma elenyésző, illetve a – részben időszakosan működő – speciális lakhatási formákat, melyek maguk is többnyire csupán ad hoc pályázati forrásokból üzemelnek.

gondoskodni tud, például nem gond számára, hogy saját táplálkozását maga biztosítsa. Ezzel szemben a valós helyzet az, hogy ezeknek az embereknek a jövedelme – a különböző jövedelempótló, vagy -kiegészítő támogatások hiánya, vagy igen-igen alacsony szintje miatt – gyakran a szükséges élelmiszer megvásárlása sem elegendő. Ezért kénytelenek naponta felkeresni az ingyen konyhákat egy tál étel reményében, vagy éppen pályázati forrásokból nyújtott, jó esetben meleg, ételhez jutnak. Ez a „megoldás”, helyesebben nem-megoldás persze cseppet sem szolgálja hajléktalanságból való kikerülést, ellenkezőleg, de az itt és most elemi szükségletek ezt naponta felülírják.

Félreértés ne essék, itt nem csupán a közterületeken, bódékban, olykor éjjeli menedékhelyeken alvókról beszélünk. A fizetős átmeneti szállókon lakók, sőt a hajléktalanságuk során munkásszállókon, vagy éppen szívességi lakásban lakók is jelentős arányban (67-73%) veszik igénybe ezeket az ingyenes étkeztetési szolgáltatásokat. (Lásd: 6. ábra)

6. ábra: Egyes szolgáltatások igénybevétele a hajléktalan élethelyzet alatti „lakhatási” formák szerint

Néhány más – immár a hajléktalanellátáson belül szabályozott, hivatalosan „elismert” – szolgáltatás esetében is az eredeti elképzelésektől eltérő igénybevételt regisztrálhatunk. Ilyenek például a **nappali melegedők**, melyek leginkább a közterületen élők „háttér” szolgáltatói lennének (mosás, tisztálkodás, élelmiszer elfogyasztása, „melegedés” stb.). Ezzel szemben például az éjjeli menedékhelyeken alvók nagyobb arányban (67%-uk) veszik igénybe ezeket a helyeket, mint a fedél nélküli emberek, de az átmeneti szállókon

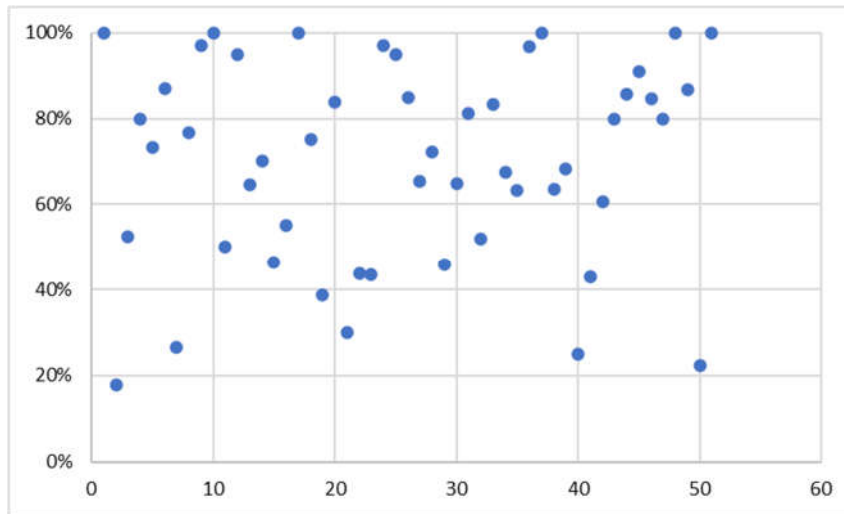
megalvók közül is minden második ember – olykor vagy rendszeresen – használja e melegedőket. Holott ezeken a szállásokon lehet tisztálkodni, főzni-mosni stb. (Győri P. 2015) Tudjuk, a melegedők egy részét éppen az említett szállásnyújtó intézményekben alakították ki, legitimálva ezzel a lényegében 0-24 órás benntartózkodás lehetőségét (plusz a normatív támogatás igénylésének a lehetőségét is) – ugyanakkor ezzel át is alakítva, formálva e szolgáltatás eredeti, szabályokban is megjelenő célját, funkcióját. (Arról már nem is beszélve, hogy e hajléktalanellátáson belül működtetett szolgáltatást számtalan nem-hajléktalan, de rászoruló ember is igénybe veszi sanyarú anyagi helyzete miatt.)

Szintén elgondolkodtató, hogy az **utcai szolgálatokkal** az „egyéb építményben” megfordulók, talán éppen stabilan egy helyen, a kalyibájukban dekkolók érzékelhetően gyakrabban kerültek kontaktusba (67%-uk), mint az ilyen építményekben, bódékban, kalyibákban alvást nem említő közterületeken alvók (50%). Az már értékelés kérdése, hogy sok-e, vagy kevés-e az, hogy a hajléktalan útjuk során közterületen is megalvók közül minden második ember került kapcsolatba utcai szolgálattal, viszont minden második nem.

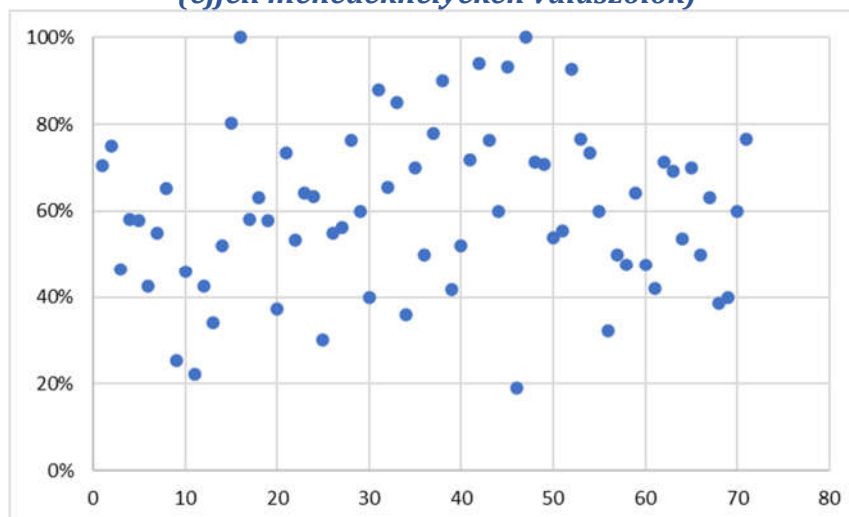
Ahogy azt is érdemes lenne végiggondolni, hogy vajon mi lehet az oka annak, hogy az olyan humán segítő formák igénybe vételéről, mint a **tanácsadás, az ügyintézés, a beszélgetés** a közterületeken, éjjeli menedékhelyeken, átmeneti szállókon megforduló válszadóink közül csak minden második ember számolt be, vagy másképpen fogalmazva: az átmeneti szállókat igénybe vevők semmivel sem gyakrabban jutottak ilyen szolgáltatásokhoz, mint például az éjjeli menedékhelyeken megalvók (ez megint csak ellentmond a szabályozásbeli előírásoknak, elvárásoknak, finanszírozásnak).

Persze, mint minden esetben, itt is igen jelentősek a különbségek az egyes szolgáltatók, intézmények között. (Lásd: 7.a-c. ábrák) Ami viszont újabb kérdéseket vet fel, immár a biztosítandó minimális szakmai színvonal biztosításának a hiánya kapcsán. (Győri P. – Gurály Z. 2013)

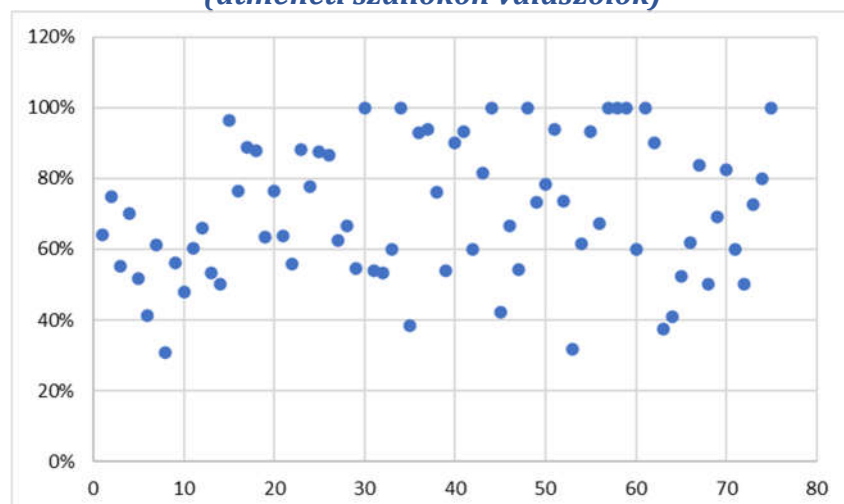
7.a. ábra: Humán szolgáltatások igénybevételének a gyakorisága szolgáltatónként (közterületen válaszolók)

7.b. ábra: Humán szolgáltatások igénybevételének a gyakorisága szolgáltatónként (éjjeli menedékhelyeken válaszolók)

7.c. ábra: Humán szolgáltatások igénybevételének a gyakorisága szolgáltatónként (átmeneti szállókon válaszolók)

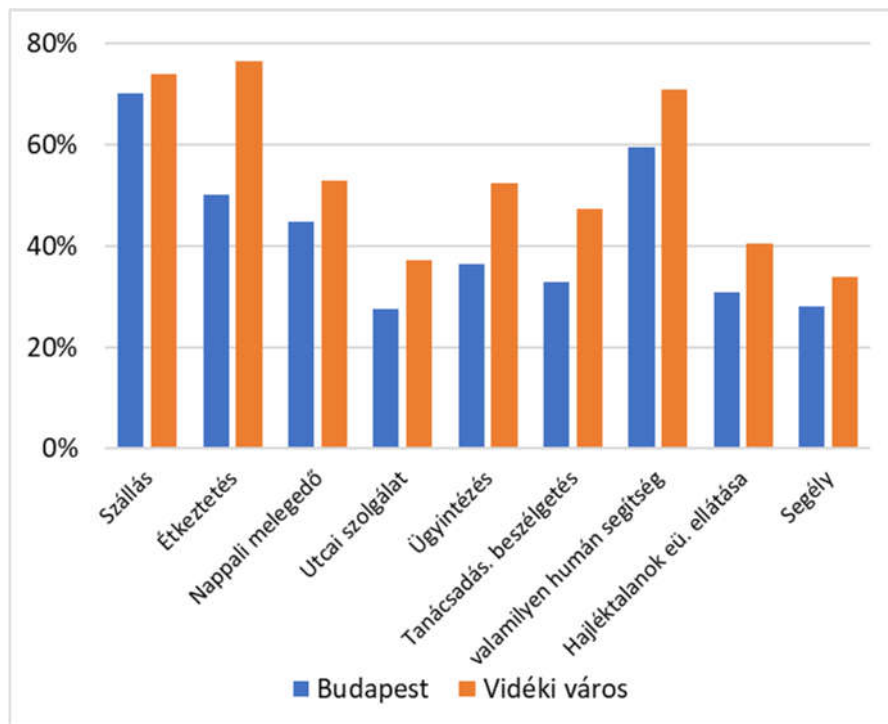
A főbb szolgáltatások használata az igénybe vett szállásnyújtó szolgáltatások típusának a függvényében ugyan több ponton is elgondolkodtató sajátosságokat mutat, de ezen túlmenően arra is kíváncsiak voltunk, hogy vajon mi jellemzi a különböző szocio-demográfiai csoportok hozzáférését ezekhez a szolgáltatásokhoz.

A **nemi hovatartozás és az életkor** viszonylag kis szerepet játszik: a hajléktalan nők és férfiak körében közel azonos a vizsgált főbb szolgáltatások igénybevételének a gyakorisága. Legfeljebb annyi különbség fogalmazható meg, hogy a hajléktalan nők némileg gyakrabban említik a pénzügyi segélyezési lehetőségeket és a tanácsadás, segítő beszélgetés igénybevételét, mint a férfiak. A különböző korcsoportokba tartozók szolgáltatásigénybevétele sem különbözik egymástól lényegesen, legfeljebb annyiban, hogy a fiatalabbak inkább találkoznak az utcai szolgálatokkal (hisz nagyobb arányban élnek fedél nélkül), gyakrabban veszik igénybe a nappali melegedőket és némileg – nem sokkal – ritkábban az egészségügyi ellátást.

A **település típusa** szerinti különbségek viszont – megítélésünk szerint – igencsak figyelemre méltóak. (Lásd: 8. ábra) **Minden egyes főbb szolgáltatás esetében azt látjuk, hogy a vidéki városokban élő hajléktalan emberek nagyobb arányban veszik igénybe a felsorolt szolgáltatásokat, mint Budapesten élő társaik.** Egyes esetekben, például éppen az étkeztetés esetében, de az ügyintézés, tanácsadás, segítő beszélgetés tekintve is a különbségek kirívóak. Ez minimum arra kell, hogy ösztönözzön bennünket, hogy felülvizsgáljuk, részletesebb vizsgálatokkal körül járjuk azt a kérdést, hogy **vajon mit is jelent a hajléktalanellátás Budapest-centrikussága, miközben a szolgáltatásokhoz való hozzáférés/igénybevétel ezt nem igazolja vissza.**

Hozzáférés és igénybevétel egymással összefüggő, de természetesen különböző dimenziók: az is lehet, hogy a Budapesten élő hajléktalan emberek ugyan elvileg több szolgáltatás között „válogathatnak” (ez a szolgáltatások esetében többnyire tény), azonban vagy kevésbé szorulnak rá ezekre a fajta szolgáltatásokra, vagy „egyszerűen” függetlenebbek ezektől a – többségében szervezeti keretek között nyújtott – szolgáltatásoktól. Más elemzésünkben is már felfigyeltünk arra, hogy egy-egy vidéki városban ugyan lakosság-arányosan nem kevés hajléktalan ember él, azonban ezek az emberek „jobban be vannak kötve” a meglévő ellátókhoz, jobban ismerik őket személyesen, kevésbé vesznek el a nagyvárosi személytelenség világában.

8. ábra: Főbb szolgáltatások igénybevétele település típus szerint

Az **iskolai végzettség** szerinti csoportok szolgáltatás-igénybevétele esetében is hasonló jelenséggel találkozunk: miközben a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jobban megtalálják a nekik megfelelő szolgáltatásokat, aközben az alacsonyabb iskolai végzettségűek gyakrabban igénybe vesznek olyan „közterület-közeli” szolgáltatásokat, mint a nappali melegedő vagy az utcai szolgálat.

A **jövedelem nagysága** szerinti csoportokra is igaz, hogy az alacsonyabb jövedelműek inkább használják a nappali melegedőket, lényegesen gyakrabban kerülnek kapcsolatba az utcai szolgálatokkal, gyakrabban veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat is, lényegesen sűrűbben használják az ingyenes étkeztetés lehetőségeit és segélyhez is többen jutnak közülük. (Gurály Z. 2014 és Győri P. - Maróthy M. 2008b) A tanácsadás, segítő beszélgetés terén viszont a magasabb jövedelműek hozzájárása, részvétele a gyakoribb.

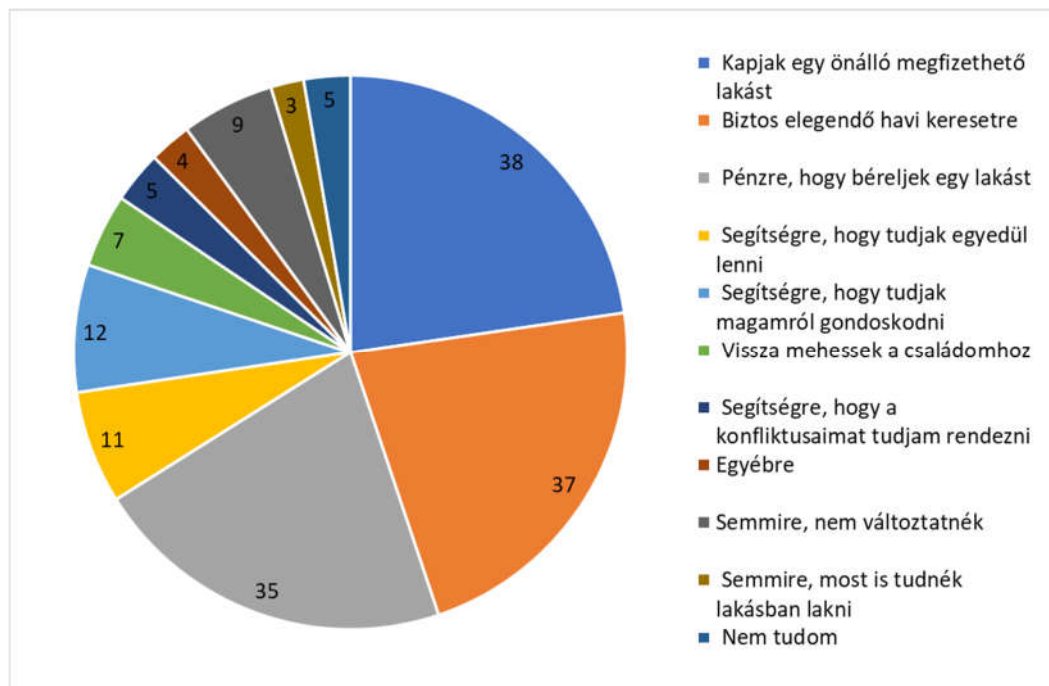
Mindez összefoglalóan azt mutatja számunkra, hogy a **hajléktalanellátáson belül az elemi szükségletek kielégítését szolgáló segítségnyújtási formákat a rászorultabb csoportokba tartozó emberek gyakrabban veszik igénybe, vagy fordítva, a rászorultabb helyzetben lévő embereket gyakrabban „találják meg” ezek a fajta szolgáltatások.** (Ez azért, értékelésünk szerint, mindenképpen a hajléktalanellátás belső működésének a javára írható.)

5. A HAJLÉKTALANSÁGBÓL KIVEZETŐ ÚT

Sajnos tényleges utánkövetéses kutatásra nincs módunk, ezért meg kell elégednünk az-
zal, hogy maguk az érintettek, akik a kérdezéskor még hajléktalanok, mit gondolnak ar-
ról, kijutnak-e még ebből a helyzetükből és ha igen, akkor ehhez milyen segítségre lenne
szükségük. 7612 válaszadó közül csupán minden tizedik ember nyilatkozott úgy, hogy ő
már nem változtatna a helyzetén, s minden huszadik embernek nem volt semmi gondo-
lata arról, hogy mi is segíthetne helyzete megváltoztatásán. Viszont az is igaz, hogy a
mostani helyzetből való kijutásra irányuló válaszok sokszor valahol az álom és a valóság
között mozognak (ismerve a hazai realitásokat). (Lásd: 9. **ábra**)

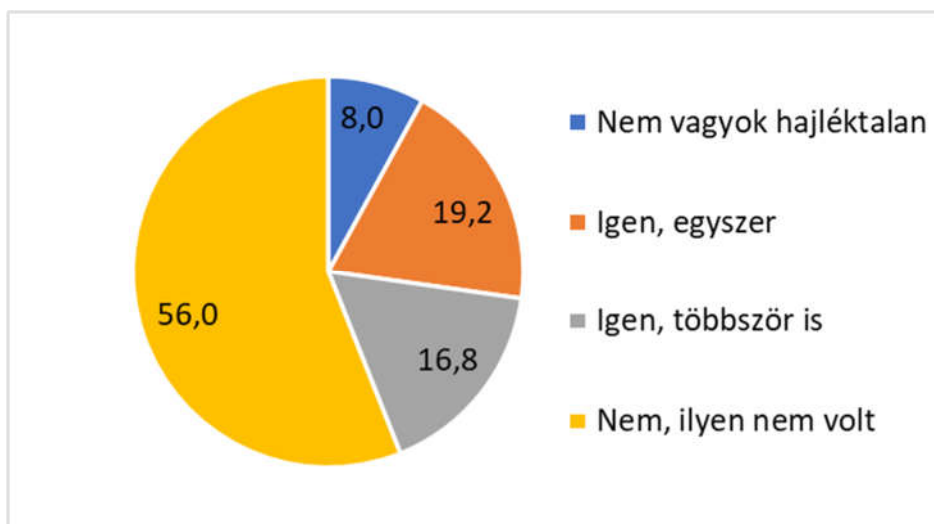
Az effektív hajléktalanságból történő kijutásnál jóval erősebb kérdés, hogy „Mit gondol,
lesz-e a jövőben olyan helyzetben, hogy önálló lakásban lakjon?”. **A hajléktalan emberek
többsége (57%-a) úgy gondolja, hogy ő már önálló lakásban soha nem fog lakni.**
Mielőtt azonban a kivezető út esélyeit – legalább is a válaszadóink elképzelései tükrében
– közelebbről megvizsgálánk, volt egy „rejtett utánkövetéses” kérdésünk is. Nevezete-
sen, hogy „Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból, aztán ismét
hajléktalan lett?” (Lásd: 10. **ábra**), és megkértük, hogy akár volt ilyen, akár nem, egy-két
szóban jelezze, hogy szerinte ez vajon minek volt köszönhető.

**9. ábra: Mire lenne szüksége ahhoz,
hogy ne közterületen, vagy ne hajléktalanszállón éjszakázzon?**
(Több válasz is megjelölhető volt, %)

Ez az „utánkövetés” ugyan csak azokat látja, akik a kikerülésüket követően idővel ismét hajléktalanná váltak, de azért „ez is több a semminél”.

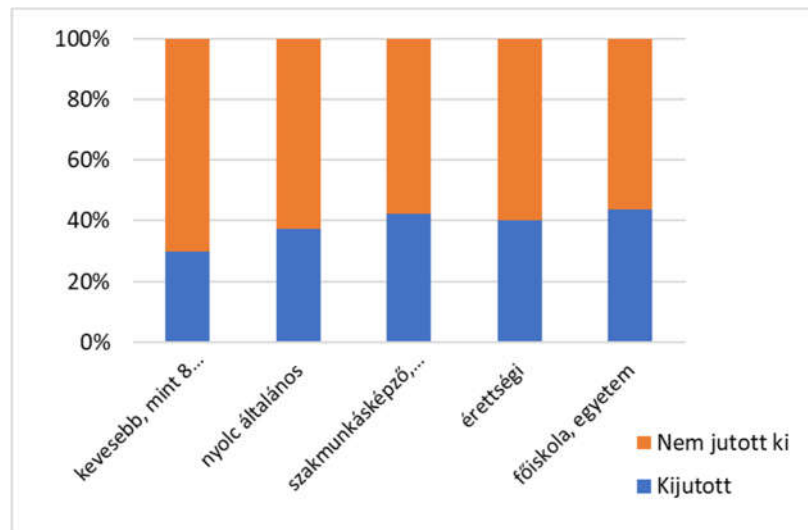
10. ábra: Előfordult-e életében, hogy sikerült kikerülnie a hajléktalanságból, aztán ismét hajléktalan lett?

Minden harmadik jelenleg hajléktalan embernek valamikor már sikerült kikerülnie ebből a helyzetéből, vajon kiknek sikerült, s kiknek nem? Azt találtuk, hogy a válaszok alapján nincs különbség a néhány, vagy éppen több éve hajléktalanok között e tekintetben, legfeljebb a tíz, vagy annál több éve hajléktalanok körében némileg gyakoribb (40-44%), hogy előfordult már ilyen kikerülés ebből az élethelyzetből. (A válaszadók többsége nem tekinti a hajléktalanságból történő kijutásnak, ha alkalmanként megalszik egy-egy ismerősnél, barátnál, barátnőnél lakásban – ami azért többeknél rendszeresen előfordul.) Ugyanakkor minél idősebb valaki hajléktalanként, egyértelműen annál kisebb eséllyel sikerült hajléktalanná válása óta valamikor is kijutnia ebből a helyzetből.

Az is teljesen egyértelmű, hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik egy hajléktalanná vált ember, annál nagyobb esélye van a kijutásra. (Lásd: 11. **ábra**)

11. ábra: Előfordult-e, hogy kijutott a hajléktalanságból a legmagasabb iskolai végzettség szerint (%)

És ezzel összefüggésben, a rendszeres munkából élő, illetve a magasabb jövedelemmel rendelkező hajléktalanok persze nagyobb eséllyel jutnak túl ezen a helyzeten (bár ugye itt azok válaszoltak, akik aztán mégiscsak visszakerültek a hajléktalanságba).

Ha visszanyúlunk a hajléktalanná válás előtti időre, akkor nem azt találjuk, hogy a korábban stabilabb lakhatási formában - tulajdonosként, egész lakás bérlőjeként – élők később nagyobb eséllyel jutottak ki, legalább egy időre hajléktalan helyzetükből, hanem azt, hogy a korábban is bizonytalanabb körülmények között, a lakásszektor legszélén billegve élők – a szívdességi lakásban, munkásszállókon, családtagként lakók – tudták inkább megszakítani egy-egy időre hajléktalan helyzetüket (feltehetően hasonlóan bizonytalan lakhatási formákkal csupán), majd így lettek ismét hajléktalanok.

Jellemzően a lakásrendszer peremén egyensúlyozók - akik hol hajléktalanként, hol nem hajléktalanként élik meg helyzetüket - körében a leggyakoribb, hogy hajléktalanságuk több epizódra tagolódik, valóban hol kikerülnek ebből a helyzetből, hol pedig vissza.(Győri P. 2010 és Győri P. 2015)

Végül, kíváncsiak voltunk arra is, hogy vajon azok, akiknek már sikerült korábban egy időre kikerülniük a hajléktalanságból jobban bíznak-e abban, hogy lakhatnak még egyszer majd önálló lakásban? E tekintetben egyértelmű összefüggésről beszélhetünk: **akiknek korábban már legalább egyszer sikerült megszakítaniuk hajléktalan helyzetüket, azok lényegesen nagyobb arányban bíznak abban, hogy laknak majd még önálló lakásban** (52%-uk, a többieknek csupán 37%-a), illetve azok között, akik

még bíznak a jövőbeli önálló lakás lehetőségében, jóval többen vannak a korábbi (fél)siker kikerülők (48%), mint azok között, akik nem bíznak ilyen jövőbeli önálló lakás lehetőségében (33%).

A hajléktalanná válást megelőző lakhatási státusz (tulajdonosként, bérlőként, vagy ezek családtagjaként élt-e valaki korábban lakásban) lényegében nem mutat összefüggést az-
zal, hogy vajon él-e még a remény egy majdani önálló lakásban lakhatásra vonatkozóan (többségében általában nem). Azonban **akik soha eddig önálló lakásban még nem laktak, vagy éppen csupán szívevényi alapon laktak valahol a hajléktalanná válásuk előtt, kevésbé tudják elképzelni, hogy valamikor a jövőben önálló lakásban lakhatnak majd.** (Győri P. 2013)

Mindehhez érdemes meghallanunk az érintettek saját hangját, mit mondanak ők arról, **minek is volt köszönhető az, hogy már egyszer, vagy többször sikerült kikerülniük a hajléktalanságból** (ez persze önálló lakást még nem jelentett):

„a feleségem eladta a lakást a XXII. kerületben”, a fia befogadta az albérletbe, a gyerekeim, a jellemem, a jó időben ki tudtam költözni a romos tanyámba, a munka segített, a támogatóimnak, abbahagytam az alkoholt, albérletbe kerültem, de eladták a lakást, akarát, albérleti támogatás, állandó munkahely, anyámnak, az öcsém segített, baráti segítség, barátnőm vett magához, befogadtak, biztos munkahely, BMSZKI segítség, céltudatosság, család segített, csicskáztam vidéken, dolgoztam, egy hölgynek köszönhetően, éjjeli őr lettem lakásért, élettársam lett, elvégeztem a szoc. gond. ápolóit, felkarolt egy barát, folyamatos munka, gyermekeim segített, gyermeket gondoztam, haza sikerült menni, házasság, hitelt vettem fel a munkám során, idősek otthona, ismerősnél laktam, Istennek, jól fizetett munkahely, kibékültem a családdal, kitartás, külföldön dolgoztam, magamnak, megfizethető albérletet találtam, mikor bírtam dolgozni, volt pénzem, munka a kertészetben, munka szállással, munka vidéken, munkahely sikerült, munkához jutottam, nagyon akartam, nem érzem magam hajléktalannak, van fedél a fejem felett, nem sikerült még sajnós, nem sikerült semmi, olcsó albérletet találtam, Orbán Viktor, önerő, önmagamnak, pályázatos lakásba költöztem, párkapcsolat sikeresen alakult, pénzt raktam össze, rendszeres jövedelem, rokkantságom mellett kaptam munkát, saját magamnak, segített a családom, segítséggel kerültem vissza, sokat dolgoztam, szerencse, szocmunkás segítsége, takarékoság, talpra állás, támogatott albérlet, TÁMOP-os lakás, tesóim segítettek, új párkapcsolat, véletlen, vettem egy faházat, visszafogadtak, 20 éve tartó absztinencia, 43 év munkaviszony, a kitartásomnak, alkoholmentes élet, egészség, elhivatottság, fizetésem van csak csekély, fizethető szállás, lehetőség munkásszállásra, magánéletem úgy alakult, más gondolkodás, mindig felálltam, motiváció, nem voltam beteg, nyár, nyugdíj, önkritika, öregeket gondoztam, sikerült pályáznom (szociális bérlakásra), szaktudás, szorgalom, tanulás, tanyai lakás, természetem, elmentem vendégségbe, emberek segítsége, erős akarattal, fiatalabb voltam, nehezen, de el tudom tartani magam, nem hagytam el magam, nem iszom alkoholt, protekció, pszichológus, saját lakókonténer, Varázsló”.

És mit mondanak azok, akiknek **eddig még egyszer sem sikerült ebből a helyzetük-ből kikerülni**, miért is nem sikerült szerintük:

„a bank elvitte a lakásunkat, a betegségem miatt, a kevés jövedelem miatt, a sors, adósságaim miatt, akaratérő hiánya, alacsony jövedelem, alkalmi munka, alkohol, állástalanság, amikor a család meghalt, anyagi gondok, anyagi helyzetem miatt, az emberek miatt, becsaptak, beteg lettem, bizonytalan kereset, büszkeség, családi gondok mindig közbejönnek, családi háttér hiánya, depresszióm, dolgoztam és dolgozom, sajnós szállásokról kell nem dolgozni, döntésképtelenség, drága az albérlet, egészségem miatt, elvesztettem a munkát, elvesztettem a szüleimet, elvették a lakásomat, ez van, feleségem beteg, győzött a bor, hagytam, hogy becsapjanak, idős vagyok, innen nem lehet felállni, italozás, jó nekem itt a szállón, jövedelemhiány miatt, kevés a nyugdíj, kevés a pénzem, kilátástalanság, kormánynak, könnyelmű vagyok, krónikus beteg lettem, külső segítség nélkül nem megy, lakhatás hiánya, lebetegedtem, lehet, hogy nem akartam, beletörődtem, lelkiileg szegény vagyok, lusta, magamnak volt köszönhető, magas albérleti árak, majd a sors eldönti, még nem sikerült pénzt gyűjtenem, meghalt az élettársam, megöregedtem, megszoktam, nem is próbálkoztam, mert senki nem fogad be, mert senki nem segítette ebben, hogy az valóra váljon, munkanélküliség, nem bocsájt meg, nem fogadott vissza a család, nem fogadtak be, nem is akartam, nem sikerült semmi, nem találtam albérletet, nem tudok érvényesülni, nem tudom, nem tudom beosztani a pénzt, nem vagyok hajléktalan, nem vagyok talpraesett, nem voltam és vagyok elég bátor, nem, mert lebetegedtem, így nincs esélyem, nincs hova mennem lakni, nincs hozzá elég akaratérőm, nincs hozzám tartozó, nincs jövedelemem, nincs lakásom, nincs lehetőség, nincs meg rá a tehetségem, nincs munka, nincs senkim, önerőből nem sikerült, örökölttem egy csomó tartozást a szüleimtől, ami nekem kell fizetni, pénz hiánya, rokkantság, rossz állapotban voltam, rossz láb, rossz társaságba keveredtem, senki sem segített, sok volt a barátom, szüleim, rokonaim elhunytak, tanulatlanság, tartozás, túl öreg vagyok, végrehajtás miatt levonás, nem volt tartalék pénzem, 60 éves elmúltam, a fiam nős és vidéken lakik, adósság, befolyásoltság, beletörődtem, biztonságban érzem magam, család nem tud segíteni, családi kapcsolat hiánya, cserben hagytak, egyedül albérletet fizetni nem megy, egyedül maradtam, elüldöztek, jobb így nekem, kapcsolatok hiánya, könnyelmű voltam, letiltás miatt, munkából nem tudok megélni, nem fizettek ki, nem ismerem a várost, nem tudom a lakásomat lakni, nem tudtuk fizetni a törlesztőt, nincs még segítség, rapszodikus munkakörülmény, sokat voltam kórházban, azért, mert hajléktalanok vagyunk el vagyunk nyomva, egyedül élek, senkim sincs, elutasítás, félelem a változásoktól, férjem halála, ismeretség hiánya, kell a segítség, nem tudok dolgozni, nincs helyem a világban, nincs hová mennem, rossz a természetem, segítséget nem kaptam, szerencsétlenség, tájékozatlanság, úgy minden.”

És a **„Mire lenne Önnek szüksége ahhoz, hogy ne közterületen, vagy ne hajléktalan-szállón éjszakázzon?”** kérdésre adott - olykor evidens, olykor igencsak egyéni - válaszokból szemezgetve:

„a függőség kezelésére, adósságok rendezése, állami segítségre, bérlakás, csöppnyi szeretetre, egészségre, hogy tudjak dolgozni, egyedül élni egy szobában, Idősek Otthona, igazi rendszerváltás, két lábra, lakás gyermekemnek, leszorítani a diszkriminációt, magasabb nyugdíj, megértő társra, munkalehetőség, nyugalom, szeretet, orvosi pszichiátriai

kezelésre, önkormányzati lakás, pszichiátriai otthonba költözni, segély emelésére, hogy elegendő legyen megélhetésre, szociális otthon, tenni magamért, visszakapjam a teljes nyugdíjat, absztinens legyek, alkoholelvonó, állandó munkára, biztonság a lakásomban, el tudjam végezni az iskoláimat, képzésre, lakásra, legyen víz, villany, leszokni az alkoholoról, olcsó albérlet, olyan hely, ahova az állataimat is vihetem, pároknak olcsó lakás, pénzre, szerencsére, szeretetre”.

Igazából nem szeretnénk értelmező sémák keretei közé szorítani a számtalan – itt csak felvillantott – egyéni választ. Csupán megosztanánk azt a benyomásunkat, hogy mind a sikeres, mind a sikertelen kikerülés esetében – az érintettek megítélése szerint - olykor szerepet játszanak a „külső körülmények”, a segítők, a család, a munkavállalási lehetőségek, de ennél sokkal jellemzőbb a saját, egyéni adottságok, képességek, szándékok hangsúlyozása. Kinek-kinek magának kell megküzdenie (ha van hozzá ereje, lehetősége) a helyzete megváltoztatásáért, különben „marad az út szélén”.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

Balogi A. – Bernát A. – Győri P. – Tóbiás D. 2020.: Hajléktalanellátó szolgáltatások átfogó vizsgálata. Intézményi gyakorlatok vizsgálata a kliensek kiléptetésével kapcsolatban. „A szociális ágazat módszertani és információs rendszereinek megújítása” – „Módszertani tárgyú kutatások és fejlesztések”, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet – Menhely Alapítvány, Budapest, 2020.

Gurály Z. 2014: A hajléktalan emberek pénze, Balatonföldvár, Hajléktalanügyi országos konferencia. <https://adoc.tips/a-hajlektalan-emberek-penze.html>

Győri P. 2004: In the Margin of Statistics, Introductory thoughts about „hidden homelessness”. In.: Somogyi E. - I. Tosics – P. Győri szerk.: Hidden homeless. An overview of the concept, statistics and policy implication. Budapest: Metropolitan Research Institute

Győri P. 2008: Fedél nélkül élők. In.: Győri P. - Vida J. szerk.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 6., Az utcák népe, Budapest: Menhely-BMSZKI, 5-141. p.

Győri P. - Maróthy M. 2008b: Merre tovább? Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei, Szakértői javaslat a Magyar Köztársaság kormánya részére. PRO DOMO Füzetek, Budapest, Hajléktalanokért Közalapítvány.

Győri P. 2010: Hajléktalan utak. In.: In: Győri P. - Vida J. szerk.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 7., Mindennapi hajléktalanság, Budapest, Menhely-BMSZKI.

Győri P. 2013: Töréspontok. In: Győri P. - Vida J. szerk.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Budapest: Menhely-BMSZKI, 5-9. p.

Győri P. 2013b: „Cigány” – „nem-cigány” hajléktalanok. In.: Győri P. - Vida J. szerk.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Budapest: Menhely-BMSZKI, 100-117. p.

Győri P. – Gurály Z. 2013: A titkos lista. In.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 9., Változó és változatlan arcú hajléktalanság, Budapest, Menhely-BMSZKI.

Győri P. 2015: Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óraszórakozás..., Hajléktalan emberek időmérlege 2014, In.: In: Győri P. - Vida J. szerk.: Otthontalanul... Tégy az emberért! 11., Budapest, Menhely-BMSZKI.

Győri P. 2017: Hajléktalanság - romák - gyermekszegénység. Esély, 2017/4. sz. 17-44. p.

Győri P. 2019: Leszakadó gyerekesek a lakhatás peremén. In.: Bass L. – Darvas Á. szerk.: Civil jelentés a gyerekesélyekről 2014-2017., Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesület, 177-209. p.

Győri P. 2021: „Így kallódunk el szépen egymás után” Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok, Kézirat.

Diszpécser szolgálat:
06 1 338 41 86

 Menhely
Alapítvány
www.menhely.hu

Tégy az emberért!
Otthontalanul...

CSERHÁTI ILONA - KERESZTÉLY TIBOR - PIRISI KÁROLY: A HAJLÉKTALANSÁG VIZSGÁLATA A FEBRUÁR HARMADIKA MUNKACSOPORT FELMÉRÉSÉNEK ADATAIVAL (F3 2018)

A szegénység kezeléséről talán az emberiség történetével egyidős lehet a vita: Mi a hatékonyabb vs. mi az emberségesebb? Sokan leegyszerűsítik a kérdést, hogy mi a „jobb” az értelmes külső kényszer, vagy a feltétel nélküli szeretet? A társadalompolitika sosem bújhat ki a kérdés megválaszolása alól hosszabb távon érezhető következmények nélkül. Persze az „igazi” válasz kézenfekvő, csak nem található. Ez a „megfelelő” arányok választása, amelynek kialakítása valódi társadalmi konszenzuson alapulhat csak. Persze, ha egyáltalán léteznek, mindenki számára megfelelő arányok. Schumpeter írja a szubsztantív demokrácia felfogás vizsgálatakor, hogy „Először is, olyan egyértelműen meghatározott közjó nincsen, amelyben minden ember egyetérthetne, vagy racionális érvek hatására kényszerülne egyetértésre jutni.” (Schumpeter, 1994. 251. p). A választás a társadalompolitika terén is a demokrácia szubsztanciája, s mint ilyen ez is egyfajta piaci verseny, az adott társadalomra jellemző politikai piaci viszonyok között (Gedeon, 2013).

A szegénység és az azt segíteni akaró szociális, foglalkoztatási célú támogatások megjelenése óta, változó hangerővel halljuk, hogy ingyen leves nincsen. Az utóbbi pár száz évben számos közgazdász számára a szociális, jóléti (social/welfare) és foglalkoztatási célú kiadás az egyik leggyakrabban emlegetett rossz. Ilyenkor a jóléti, a nyugdíj és az egészségügyi kiadások csökkentése esetén megtakarítható állami adó bevételek gazdasági növekedést elősegítő hatását hangsúlyozzák. A nézet, hogy a jóléti kiadások károsak a gazdaságra, az újkori közgazdaságtanban is egész régi keletű. David Ricardo mondta azt, hogy „a szegény-ügyi törvények (poor laws) világos és egyértelmű [angliai] megjelenése nem csak a törvényalkotó jótékony szándékát eredményezi, mivel a törvénykezés nemcsak a szegények kondícióját befolyásolja, hanem egyszerre a szegényekét és a gazdagokét is” (Ricardo, 1817), Principles of Political Economy and Taxation, Idézi: Lindert, 2004. 29.p). Ez a szemlélet manapság is igen népszerű (Krugman, 1994. 60 p.) (Nickell, 1997).

A SZEGÉNYSÉG ÉS A HAJLÉKTALANSÁG

A szegénység definíciója és a társadalom szegénységügyi teendői örökös vita témák. Ma is igen divatos Charles Murray általi szétválasztás „támogatásra érdemes és támogatásra érdemtelen” szegényekre. A közgazdászok sokat (és jogosan) vitatkoznak azon, hogy a rászorulóknak számára a természetbeni, vagy a pénzületi (támogatás, adókedvezmény) juttatások a hatásosabbak. Ebben is megoszlanak a vélemények.

Az egyik nézet szerint a valószínűleg tértől és időtől nem megválaszolható a kérdés elvileg sem, mindenesetre vélhetően a kevert juttatás hatásossága elvben is megkérdőjelezhető. A másik nézet szerint, mivel a szegénység és annak előidéző oka szerfölött sokszínű, támogatása is inkább komplex módon célszerű (Szelényi, 2014) (Kaushik, 2013) (Blackorby, 1988).

A hajléktalanság a szegénység és a társadalmi kirekesztettség megjelenésének egyik látható formája. Hazánkban a Hajléktalanok Menhelye Egyletet 1876 hozták létre, menhelyek alapítása és fenntartása céljából. A lakáshelyzet az első világháború után tovább romlott, mivel az elcsatolt országokról tömegesen vándoroltak a Budapest felé. A létező szocializmus alatt, mivel hivatalosan nem volt szegénység, nem volt hajléktalanság sem.

Jelenleg a hajléktalanságnak sincs általánosan elfogadott definíciója. A kérdéssel foglalkozók inkább a mindenkori jogi szabályokat veszik alapul, ami nyilván rövid és hosszabb távon is gondokat jelent. A hajléktalanság elfogadott, gyakorlatias megközelítésű definícióját az Európai Hajléktalanügyi Szervezet (European Federation of National Organisations working with the Homeless, FEANTSA) adja, mely 4 csoportba sorolja a hajléktalanokat:

- fedél nélküli emberek,
- lakás hiányában, intézményben élő emberek,
- bizonytalan hajlékban lakó emberek,
- lakhatási sztenderdeknek nem megfelelő lakásban, vagy nem megfelelő lakhatási körülmények között élő emberek.

E definíció mentén mintegy 5 millió főre becsli a FEANTSA az EU-ban élő hajléktalanokat.

A FEBRUÁR HARMADIKA MUNKACSOPORT ADATBÁZISA

Az 1999. február 3-án lebonyolított adatfelvétel volt az első, mely a hajléktalan emberek élethelyzetéről, azok aktuális változásairól, valamint struktúrájáról statisztikailag is vizsgálható adatforrást nyújtott. Az évente, mindig ugyanezen a napon megejtett felmérés, már évek óta országos lefedettségű. A felmérésben az ismert hajléktalan segítő szolgáltatók nagy része szokott részt venni. A felmérést szervező Február Harmadika Munkacsoport a BMSZKI, a Hajléktalanokért Közalapítvány és a Menhely Alapítvány támogatásával, valamint számos hajléktalanok segítő szervezet részvételével működő független és önkéntes kutatócsoport.

2015. február 3-án készült felmérés 10.928 hajléktalan helyzetben lévő ember válaszait tartalmazza, közülük 7239 ember hajléktalanszállón lakott és 3689 ember élt közterületen.). 278 hajléktalansággal foglalkozó szolgáltató, 76 településről működött közre az adatfelvételben. Az adatbázist a munkacsoport bocsájtotta rendelkezésünkre, olyan jellegű és részletezettségű feldolgozás lehetősége mellett, amely nem tartozik a munkacsoport szokásos publikációs tevékenységébe.

VIZSGÁLAT A FEBRUÁR HARMADIKA MUNKACSOPORT 2015. ÉVI ADATFELVÉTELÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL

2010-15 között minimum 50 ezer embert érintett (KSH) a hajléktalanság problémája, többkevesebb ideig.

2015. február 3-án a fővárosban 1201 főt, a vidéki városokban 2488 főt találtak a kérdezők, akik közterületen éltek, míg szállón 3529 főt, illetve 3710 főt ugyanott. A fővárosban, az előző éveket is figyelembe véve, nem egyenletes ütemben, kis mértékben mérséklődött a fedél nélkül lévők száma. E kismértékű csökkenés a budai és a dél-pesti részeken, közterületen élők számának bővülése és a belvárosi részeken élők számának zsugorodása mellett következett be.

Kiugró mértékben, Dunaújvárosban és Szombathelyen tapasztalható, hogy a hajléktalan populáción belül, a legkisebb a közterületen élők számaránya. Ugyanakkor kiváltképp Pécsen, de Debrecenben és Szegeden is az arány a legnagyobb. Győr és a főváros arányszáma közepén helyezkedik el.

A LOGISZTIKUS REGRESSZIÓS SZÁMÍTÁS EREDMÉNYEI

A hipotézis vizsgálatot alátámasztandó, a 2015. február 3-i felmérés adatait alapul véve, exogén változókként, a sokaság következő jellemzői lettek vizsgálva (a kérdőív vonatkozó kérdései általában a klaszter analízisnél szerepelnek).

- a hajléktalanság hossza (mióta hajléktalan)
- mondták már önre, hogy cigány (cigány)
- részesül-e szociális segítő segítségével (segítség_szoc)(19. kérdés alapján)
- iskolai végzettség (isk_vegz)
 - 1 - kevesebb, mint 8 általános,
 - 2 - általános iskolai 8 osztály,
 - 3 - szakmunkásképző, szakiskola,
 - 4 - érettségi,
 - 5 - főiskola, egyetem
- életkora (korcs)
- az értékek az évtizedek első számát jelölik
- akadályozza-e egészségügyi probléma a munkavégzését (akadaly_beteg)
- régió (regio_17)
 - 1 - Közép-Magyarország,
 - 2 - Észak-Alföld,
 - 3 - Közép-Dunántúl,
 - 4 - Dél-Alföld,
 - 5 - Észak-Magyarország,
 - 6 - Nyugat-Dunántúl,
 - 7 - Dél-Dunántúl,

Az endogén változó 1-es értékét a 7. kérdés (Miből élt meg 2015. januárjában?) 1 és 3 válasza (rendszeres munkából, közmunkából) adja (esély).

A vizsgálat logisztikus regresszió segítségével lett elvégezve. Az eredményeket az 1. táblázat tartalmazza.

• táblázat A logisztikus regresszió eredményei

Logistic regression	Number of obs	=	8384
	LR chi2(20)	=	1493.32
	Prob > chi2	=	0.0000
Log likelihood = -3006.0651	Pseudo R2	=	0.1990

esely	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
miota	-.0305902	.0090699	-3.37	0.001	-.0483669	-.0128135
cigany	-.2118705	.084411	-2.51	0.012	-.3773131	-.0464279
segitseg_szoc	-.0114014	.068092	-0.17	0.867	-.1448592	.1220564
isk_vegz						
2	.2514192	.1388877	1.81	0.070	-.0207957	.523634
3	.3762457	.1386618	2.71	0.007	.1044737	.6480178
4	.8139014	.1531033	5.32	0.000	.5138244	1.113978
5	1.031564	.2090299	4.94	0.000	.6218731	1.441255
korcs						
2	.7206306	1.060422	0.68	0.497	-1.357758	2.799019
3	.3065308	1.055461	0.29	0.771	-1.762136	2.375197
4	.4652819	1.052164	0.44	0.658	-1.596922	2.527486
5	.3474879	1.052045	0.33	0.741	-1.714482	2.409458
6	2.129073	1.05143	2.02	0.043	.0683089	4.189838
7	3.892158	1.060346	3.67	0.000	1.813917	5.970398
akadaly_beteg	-1.163043	.0744251	-15.63	0.000	-1.308913	-1.017172
regio_17						
2	-.5303586	.1458502	-3.64	0.000	-.8162197	-.2444976
3	.1561641	.1071239	1.46	0.145	-.053795	.3661232
4	-.1232677	.1332085	-0.93	0.355	-.3843516	.1378162
5	-.3587901	.1192511	-3.01	0.003	-.592518	-.1250623
6	.2150626	.1275144	1.69	0.092	-.0348611	.4649863
7	-.5632292	.1361816	-4.14	0.000	-.8301403	-.2963181
_cons	-2.422594	1.058428	-2.29	0.022	-4.497074	-.3481137

A vizsgálat eredményei a következők. Ha valaki:

- minél régebb óta hajléktalan, annál rosszabb az esélye a kiemelkedésre (az összefüggés: szignifikáns);
- ha cigánynak tartják, akkor rosszabb az esélye a kiemelkedésre (az összefüggés: szignifikáns);
- a szociális segítő segítségével hatása szinte negatív 0, igaz (az összefüggés: nem szignifikáns);

- az iskolai végzettségnél, az 5 lépcsős skálát használva a képzettség határozottan javítja az esélyt (az összefüggés: szignifikáns)
 - a 0-19 korosztályhoz tartozik, ahhoz képest minden idősebb korosztály jobban jár, de (az összefüggések nem szignifikánsak, kivéve a 60 év feletti korosztályokat ahol, pedig a minta nagyság túl kicsi);
 - beteg, az nagyon megnehezíti a helyzetét. (az összefüggés: szignifikáns);
 - Közép-Magyarországhoz (1) képest, csak Közép- és Nyugat-Dunántúlon (3 és 6) jobb az elhelyezkedési helyzet. A legrosszabbak az esélyek Dél-Dunántúlon (7), Észak-Alföldön (2), valamint Észak-Magyarországon (5) (az összefüggés általában szignifikáns).
- A kapott eredményekről elmondható, hogy lényegében megfelelnek az előzetes szakmai fel-tételezéseknek, kivéve talán azt, hogy nem sikerült kimutatni érdemi összefüggést az egyes korosztályok munkavégzési esélyei esetében. Ugyanakkor a szociális segítő szerepének pontosabb meghatározásához további vizsgálatok szükségesek, ami segíthetné az ilyen jellegű szociális tevékenység pontosabb célzottságát.

A KLASZTERANALÍZIS SZÁMÍTÁS EREDMÉNYEI

A klaszteranalízis vizsgálat során az volt a fő kérdés, hogy léteznek-e markánsan elkülönülő, homogén jellemzőkkel bíró csoportok a megkérdezett hajléktalanokon belül. A lehetséges csoportképző ismérvekként az alábbi változók szignifikáns hatása lett elemezve:

- I. Mondták-e már rá, hogy cigány? (13. kérdés):
 - 1 - igen
 - 0 - nem

- II. Mióta hajléktalan? (a 14. kérdés alapján):
 - 0 - kevesebb, mint 1 éve
 - 1 - 1 éve
 - 2 - 2 éve
 - 3 - 3 éve
 - 4 - 4 éve
 - 5 - 5 éve
 - 6 - 6 éve
 - 7 - 7 éve
 - 8 - 8 éve
 - 9 - 9 - éve
 - 10 - 10 vagy annál több éve

- III. Melyik régióban lakik? (az adatfelvétel helye szerinti információ alapján):
 - 1 - Közép-Magyarország
 - 2 - Észak-Alföld
 - 3 - Közép-Dunántúl
 - 4 - Dél-Alföld
 - 5 - Észak-Magyarország
 - 6 - Nyugat-Dunántúl
 - 7 - Dél-Dunántúl

- IV. Mi a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége? (5. kérdés):

- 1 - kevesebb, mint 8 általános
- 2 - általános iskolai 8 osztály
- 3 - szakmunkásképző, szakiskola
- 4 - érettségi
- 5 - főiskola, egyetem

V. Hol töltötte az előző éjszakát? (a 2. kérdés alapján):

- 1 - saját lakásban, önkormányzati bérlakásban szerződéssel vagy anélkül, ágybérletben, szobabérletben, ismerősöknél szíveségből
- 2 - munkásszállón, hajléktalanszállón, éjjeli menedékhelyen, egészségügyi otthonban, szociális otthonban
- 3 - közterületen (utca, park, lépcsőház, romos épület)

VI. Akadályozza-e egészségügyi probléma a munkavégzését? (a 8. kérdés alapján):

- 1 - betegség, megváltozott munkaképesség, alkohol
- 0 - minden más válasz esetén

VII. Egyedül él-e? (a 3. kérdés alapján):

- 1 - egyedül
- 0 – minden más válasz esetén

A klaszteranalízis a fenti változók alapján a sokaságot 3 diszjunkt csoportra osztotta (1, 2, 3 klaszter).

A becslés alapján egyértelműen látható, hogy a 3. klaszterbe soroltaknak vannak a legjobb esélyeik 18%-kal, a 2. klaszterbe tartozóknál ez az átlagos arány már csak 15,8%, és az 1. klaszter esetében pedig 14%. Ezek az arányok semmiképpen nem a hajléktalanságból való megszabadulást jellemzik, hanem csak azt, hogy rendszeres munkavégzésük révén megmaradt az esélyük a felzárkózásra. A klaszterek neve a következő:

- I. legrosszabb eséllyel bírók
- II. közepes esélyűek
- III. legesélyesebb klaszter

2. táblázat A 3 klaszterbe tartozók esélyei

Esély (klaszterek)	Átlag	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I. legrosszabb	.1407129	.0086986	.1236616	.1577643
II. közepes	.1579759	.0064074	.1454157	.1705361
III. legesélyesebb	.1795461	.0065062	.1667924	.1922998

Ezek után annak vizsgálata következett, hogy a 3 különböző klaszterbe sorolt hajléktalanokat átlagosan, milyen tulajdonságok, adott válaszok és élethelyzetek jellemzik.

A szokásos kódolásnak megfelelően az adatfelvétel 1-el jelölte a férfit, és 2-el a nőt. A következő táblázat a nemek átlagát mutatja az egyes klaszterekben.

3. táblázat A nem változó, átlagos értéke klaszterenként

Esély	Átlag	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	1.18449	.0112706	1.162397	1.206583
II.	1.196853	.0075741	1.182006	1.2117
III.	1.276357	.0085625	1.259573	1.293142

Az látható, hogy a III. klaszter átlaga a legmagasabb, tehát a nők aránya ebben a klaszterben a legnagyobb. Ugyanakkor pontos képet ebből nem kapunk. Ezért a következő táblázat a nemek szerinti megoszlást tartalmazza.

41. táblázat A klaszterek nemek szerinti megoszlása (fő és %)

Nem	Klaszter			Összesen
	I.	II.	III.	
1 férfi	1332	2633	2583	6548
	83,3%	81,20%	74,20%	78,70%
2 nő	253	593	866	1712
	15,80%	18,30%	24,90%	20,57%
Nem válaszolt	14	15	32	61
	0,90%	0,50%	0,90%	0,73%
Total	1599	3241	3481	8321
	100%	100%	100%	100%

A nemek arányát vizsgálva érdekes, hogy míg az első két klaszterben 80% feletti férfi arány található, addig a legesélyesebb III. klaszterben szignifikánsan nagyobb, 25%-nál nagyobb a nők aránya. Ebből következtethetünk arra, hogy nagyobb azoknak a nőknek az aránya, akik folyamatosan a munkaerőpiacon tudnak maradni a hajléktalanná válásuk után is.

A logisztikus regressziós becslésnél definiált kiemelkedési esélyekre vonatkozó helyzet alakulása is vizsgáltra került a különböző klaszterekben:

I. A következő táblázatok a cigánynak mondott válaszadók megoszlásait mutatja.

52. táblázat A cigány nemzetiségűeknek mondott hajléktalanok aránya klaszterenként

Esély	Átlag	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	.286429	.0113094	.2642598	.3085982
II.	.2585622	.0076921	.2434837	.273607
III.	.2467682	.0073083	.232442	.2610944

63. táblázat A cigány nemzetiségűeknek mondott hajléktalanok aránya a teljes sokaságban

Cigány	Létszám	Százalék
0	8461	75.32
1	2772	24.68
Total	11233	100.00

Az eredmények szerint az I. klaszterben mintegy 29 % volt a cigánynak mondott nemzetiségűek aránya, míg a II-III. klaszterben ez az arány valamelyest kevesebb: 26%, illetve 25%. Látható, hogy a cigány nemzetiségűek aránya nem különbözik lényegesen klaszterenként, ez abba az irányba mutat, hogy a „cigány hajléktalanság” nem rendelkezik speciális jellemzőkkel, nem szignifikáns csoportképző ismérv a klaszterek kialakításánál. A cigánynak mondott sokaság aránya a teljes megkérdezett sokaságon belül is hasonló arányt mutat, ami a teljes hazai lakosságon belüli arányukhoz becslést mértékhez képest erős felülreprezentáltságot jelez ugyanakkor.

II. A hajléktalanság időtartama nagyon fontosnak bizonyult a csoportképzésben.

III.

7. táblázat A hajléktalanná válás óta eltelt idő klaszterenként (év)

Esély	Eltelt év	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	8.948718	.0399485	8.870409	9.027027
II.	9.253008	.0231683	9.207593	9.298424
III.	2.716461	.0262562	2.664992	2.767929

A legjobb esélyekkel rendelkező harmadik klaszterben a hajléktalanná válástól átlagosan „csak” 2,7 év telt el, míg az első és második klaszterben már 9 év körül van ez az időszak. Látható, hogy minél több időt tölt el valaki hajléktalanként, annál kevésbé valószínű, hogy folyamatos munkát vállalva esélye legyen a kilábalásra.

Felmerülhet a kérdés, hogy a hajléktalanságban eltöltött időtartam növekedésével valóban szignifikánsan csökken-e az esély a hajléktalanságból való kitörésre. III. klaszterbe a megkérdezett válaszadók hány százaléka tartozott. Ezt mutatja a következő táblázat.

84. táblázat Hajléktalanná válás ideje és a munka

Mióta hajléktalan?	Esély		Összesen
	0	1	
kevesebb, mint 3 éve	1930	449	2379
	81,10%	18,90%	100,00%
több, mint 3 éve	5189	942	6131
	84,60%	15,40%	100,00%
Összesen	7119	1391	8510
	83,70%	16,30%	100,00%

A táblázat szerint a 3 évnél kevesebb időt hajléktalanként élő embereknek átlagosan mintegy 19%-os esélyük van a rendszeres munkavégzésre, de akik ennél régebben szorultak a perifériára, azoknál ez az arány csökken, alig 15 %-os a rendszeres munkából élők aránya.

IV. A következő ismerv a területi eloszlás.

95. táblázat A hajléktalanok területi elhelyezkedése klaszterenként

Esély	Régió	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	5.771107	.0275842	5.717035	5.828179
II.	1.414378	.0126955	1.389492	1.439265
III.	2.897156	.0347701	2.828998	2.965314

Megj.: A régiók számozását a fejezet eleje tartalmazza.

A 41. táblázat szerint a II. klaszter átlaga a legalacsonyabb, ami a Közép-Magyarországi régió erős súlyát mutatja ebben a klaszterben.

Az egyes régiók klaszterenkénti megoszlását a következő táblázat mutatja.

106. táblázat Az egyes régiók megoszlása klaszterenként (fő és %)

Régió	I.	II.	III.	Total
Közép-Magyarország	0	2,351	1,526	3,877
	0.00	72.54	43.84	46.59
Észak-Alföld	0	437	239	676
	0.00	13.48	6.87	8.12
Közép-Dunántúl	0	453	462	915
	0.00	13.98	13.27	11.00
Dél-Alföld	245	0	346	591
	15.32	0.00	9.94	7.10
Észak-Magyarország	462	0	390	852
	28.89	0.00	11.20	10.24
Nyugat-Dunántúl	306	0	265	571
	19.14	0.00	7.61	6.86
Dél-Dunántúl	586	0	253	839

A hajléktalanok területi elhelyezkedése nagyon fontos klaszterképző ismervnek bizonyult. Az első klaszterbe kizárólag dél-alföldi, észak-magyarországi, nyugat-dunántúli és dél-dunántúli hajléktalanok kerültek. A második klaszterbe viszont a közép-magyarországi és észak-alföldi hajléktalanok többsége, valamint a közép-dunántúli régióban élő hajléktalanok fele sorolódott. A második klaszter közel háromnegyed része budapesti és pest megyei hajléktalan. A harmadik klaszterbe minden régióból sorolódtak válaszadók.

V. Az iskolai végzettség megoszlása a következő.

117. táblázat Az iskolai végzettség klaszterenként

Esély	Iskolai végzettség	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	2.464665	.0217228	2.422083	2.507248
II.	2.596729	.0156926	2.565968	2.627491
III.	2.673082	.0159453	2.641826	2.704339

Megj.: Az iskolai végzettséget 1-től 5-ig tartó skála reprezentálja. lásd. 12. táblázat besorolását.

A táblázat, a szakmai várakozásoknak megfelelően, azt mutatja, hogy a klaszter számmal megegyezően nő a klaszterekhez tartozók végzettsége. A végzettség szerinti megoszlást mutatja az alábbi táblázat.

12. táblázat Az iskolai végzettség megoszlása klaszterenként (fő és %)

Iskolai végzettség	I.	II.	III.	Total
kevesebb, mint 8 általános	202	291	301	794
	12.63	8.98	8.65	9.54
általános iskolai 8 osztály	633	1256	1271	3160
	39.59	38.75	36.51	37.98
szakmunkásképző, szakiskola	604	1244	1295	3143
	37.77	38.38	37.20	37.77
érettségi	139	369	493	1001
	8.68	11.39	14.16	12.03
főiskola, egyetem	21	81	121	223
	1.31	2.50	3.48	2.68
Összesen	1599	3241	3481	8321
	100	100	100	100

A válaszadó hajléktalanok 85 százaléka legfeljebb 8 általános vagy szakiskolai, szakmunkásképzői végzettséggel rendelkezik. A magasabb iskolai végzettség általában jobb esélyeket jelent. Az első klaszterbe nagyobb arányban kerültek bele a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők, mint a harmadik klaszterbe. A szakmunkásképzőt végzetek esetében nincs különbség a klaszter arányok között. Míg az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél a különbség két, illetve háromszoros.

VI. A következő ismerv a lakhatás volt. A következő táblázat bemutatja, hogy az egyes klaszterekben lévők hol éjszakáztak. A jobb érthetőség érdekében az kódok a következők voltak:

Hol töltötte az előző éjszakát (a 2. kérdés alapján):

- saját lakásban, önkormányzati bérlakásban szerződéssel vagy anélkül, ágybérletben, szobabérletben, ismerősöknél szívességből,
- munkásszállón, hajléktalanszállón, éjjeli menedékhelyen, egészségügyi otthonban, szociális otthonban,
- közterületen (utca, park, lépcsőház, romos épület).

138. táblázat A lakhatás klaszterenként

Hol éjszakázott	Megoszlás	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
a.	2.625391	.0501821	2.527022	2.72376
b.	2.619253	.0332311	2.554112	2.684395
c.	2.438667	.0294959	2.380848	2.496486

Az adatok nem mutatnak nagy különbséget az egyes klaszterek között. Bár a tendencia egyértelműen javuló a legrosszabb és a legjobb eséllyel rendelkező harmadik klaszter között (2,6 és 2,4). Tehát a legjobb klaszterben kevesebb válaszadó töltötte az éjszakát közterületen, igaz kis különbséggel.

A következő táblázat a hol éjszakázott kérdésre adott válasz klaszterenkénti eloszlását mutatja (a d. jelű sor a nem értékelhető válaszokat takarja).

149. táblázat A lakhatás klaszterenkénti eloszlása

Hol éjszakázott	I.	II.	III.	Összesen
a.	202	236	305	743
	12.63	7.28	8.76	8.93
b.	902	2,057	2,478	5437
	56.41	63.47	71.19	65.34
c.	394	763	536	1693
	24.64	23.54	15.40	20.35
d.	101	185	162	448
	6.32	5.71	4.65	5.38
Összesen	1599	3241	3481	8321
	100	100	100	100

A relatív súlyok alapján lehet a tendenciákra következtetni. Közterületen az első klaszterben 25 százalék, a harmadik klaszterben 15 százalék éjszakázott, ami jelentős különbség. Valamilyen szálláson az első klaszterben 56 százalék, a harmadik klaszterben 71 százalék aludt. Míg saját lakásban, vagy valamilyen bérleményben, az első klaszterben 12 százalék, a harmadik klaszterben 9 százalék aludt. Tehát míg a közterületen és szálláson alvók esetében a rendszeres bejelentett munkavégzés csökkenti a kiszolgáltatottságot, ebben az esetben a közterületen alvást. Addig a saját lakásban, vagy valamilyen bérleményben alvók esetében fordított a logika. Ennek oka nem tisztázott. Lehetséges több ok is, pl. lehet, hogy az ő esetükben magasabb a szürke, vagy fekete munka aránya. Persze lehet más egyéb ok is, amit további vizsgálattal lehetne megvilágítani.

VII. Betegség, megváltozott munkaképesség, alkohol problémák eltérő mértékben nehezítik hajléktalanok foglalkoztathatóságát. Az első két klaszterben lévők mintegy 50 százaléka számolt be ilyen jellegű gondról. A harmadik klaszterbe soroltaknál ezek a bajok a hajléktalanok 37 százalékát érintik. Egyértelműen látszik, hogy az ezek a gondok rontják a hajléktalanságból való kitörés valószínűségét.

1510. táblázat A betegség, megváltozott munkaképesség, alkohol klaszterenként

Esély	Betegség	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	.4915572	.012506	.4670423	.5160722
II.	.5075594	.0087831	.4903423	.5247765
III.	.3740305	.0082024	.3579517	.3901092

Forrás: saját szerkesztés

VIII. A három klaszterbe közel azonos arányban kerültek bele egyedül élők. Úgy tűnik, hogy az együttélés formája nem befolyásolja érdemileg, hogy a válaszadók melyik csoportba klasszifikálódnak.

1611. táblázat Egyedülálló klaszterenként

Esély	Kivel él	Sztenderd hiba	A 95%-os konfidencia intervallum alsó határa	A 95%-os konfidencia intervallum felső határa
I.	.6041276	.0122336	.5801467	.6281084
II.	.58880901	.0086467	.5711404	.6050398
III.	.6193623	.0082307	.603228	.6354965

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEGRÉS

Összességében megállapítható, hogy mindenképpen a 3. klaszterbe sorolt hajléktalanoknak a legkedvezőbbek a kilátásai, mivel legnagyobb arányban még ők tudtak a munkaerőpiacon maradni, valószínűleg a magasabb iskolai végzettségük, a konszolidáltabb éjszakai pihenési lehetőségük és a rövidebb hajléktalanságban eltöltött idejüknek köszönhetően. A legesélyesebb klaszterbe tartozók jellemzői: magasabb iskolai végzettségük, nem régóta hajléktalanok, relatíve egészségesebbek, területileg vegyes eloszlásúak, továbbá a női arány felülreprezentált.

IRODALOM

Blackorby, Charles - Donaldson, David (1988), Cash versus Kind, Self-Selection, and Efficient Transfers. American Economic Review, September 1988, 78, 691-700.

Gedeon Péter (2013), Közjó és demokrácia. Két közgazdaságtani elmélet a demokráciáról. Közgazdasági Szemle, LX. évf., 2013. december (1318–1332. o.)

Kaushik Basu (2013), Shared Prosperity and the Mitigation of Poverty. The World Bank, 2013 November (1-37. p)

Krugman, P. (1994), 'Past and Prospective Causes of High Unemployment', in Reducing Unemployment: Current Issues and Policy Options. Federal Reserve Bank of Kansas City, Kansas City, Missouri, (49–80. p)

Lindert, H.Peter (2004), Growing Public: Social Spending and Economic Growth since the Eighteenth Century. (1-377 p.)

Nickell, Stephen (1997), Unemployment and Labor Market Rigidities: Europe versus North America. Journal of Economic Perspectives-Volume 11, Number 3-Summer 1997 (55-74.p)

Schumpeter, J. A. (1994), Capitalism, Socialism and Democracy. Routledge, London (1-460. p)

Szelényi Iván (2014), Variációk szegénység témára. Társadalmi riport TÁRKI, 2014, Budapest (629-635. p)

„Egy átlagos téli estén – 1999 február 3-án, szerdán délután 5 óra és éjjel 12 óra között, amikor a napi hőmérséklet -5 C fok volt – tizenöt kérdésből álló adatlapot vettünk fel a fővárosban lévő hajléktalanszállók igénybe vevői körében. ... Ezzel egy időben (18 óra után) a “téli krízis akció” keretében a pályaudvarokon meleg teát és szendvicset osztó szolgálatok is feltették e kérdések egy részét a hozzájuk forduló 360 igénybe vevőnek. ... A kérdés egyik célja egy világosan áttekinthető “pillanatfelvétel” elkészítése volt a fővárosi hajléktalan-ellátó szolgálatokat egy adott időpontban igénybe vevőkről, másik célja egy olyan, minden évben megismételhető információgyűjtés elindítása volt, amely lehetővé teszi a szolgáltatások igénybe vevőinek időbeli összehasonlítását, egyes változási tendenciák nyomán követését - az ellátó rendszer folyamatos értékelése és továbbfejlesztése érdekében. ...

Elhatározásunkhoz híven azóta minden év február 3-án megismételtük az adatfelvételt, közben egy-egy kisebb kérdéscsoportot megváltoztatva egy-egy bennünket különösen érdeklő probléma részletesebb megismerése érdekében.”

